

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

OSMANLI İDARESİNDE KUDÜS MUTASARRIFLIĞI

1874-1914

DOKTORA TEZİ

Mohanad ALAMLEH

Ankara-2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

OSMANLI İDARESİNDE KUDÜS MUTASARRIFLIĞI

1874-1914

DOKTORA TEZİ

Mohanad ALAMLEH

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Halide ASLAN

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

Mohanad ALAMLEH

OSMANLI İDARESİNDE KUDÜS MUTASARRIFLIĞI

1874-1914

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Halide ASLAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi:/..../....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(15/02/2019)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Mohanad ALAMLEH

ÖNSÖZ

Kudüs, en önemli tarihî şehirlerden biri olarak görülmektedir. Bu ayrıcalıklı statüyü, çeşitli semavî dinler açısından taşıdığı anlamla, inananların nezdindeki değeriyle, sıra dışı coğrafi özellikleri ve farklı çağlarda değişik medeniyetlere merkez oluşu ile kazanmıştır. H. 921-922 / M. 1516 yılında Kudüs'ün Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesinin ardından bölgeye büyük önem atfedilmiştir. H.1245-1256/ M.1830-1840 yılları arasında süren Mısır İdaresi'nin yöreden çekilmesinden sonra tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçen Kudüs ve çevresi, Avrupa ülkelerinin çalışmalarının odağında bir coğrafya haline gelmiştir. Bu zaman diliminde, halkı Hristiyan olan yabancı devletler arasında Hristiyan mezheplerini himayelerine almak ve kutsal mekânlara ilişkin imtiyazlar edinmek temelli bir yarışa rastlanmakta, konsolosluk ve misyoner toplulukları oluşturmak için rekabete tanık olunmaktadır. Ecnebilerin faaliyetlerine paralel şekilde Osmanlı yöneticilerinin bölgeye ilgisi gittikçe artmaktadır.

XIX. yüzyıl ortalarında uygulamaya konulan düzenlemeler ve yenilik çabaları ile hayat bulan Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti tarafından dünya çapındaki gelişmelerin yakalanması ve Avrupa'da yaşanan moderniteye uyum sağlanması hususunda bir başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Devlet idaresinin farklı yönlerine ilişkin olarak belirli esaslara göre çıkarılan çeşitli nizamname ve kanunlar, döneme damgasını vurmuştur. Merkezî yönetimin Kudüs'teki gidişatı doğrudan denetlemeye dönük arzusu ve dış güçlerin memleketin iç işlerine karışmasını sınırlandırmak isteği ile Mehmet Ali Paşa'nın Biladü'ş-Şam egemenliğinin bitmesi sonunda idari planlamada çok sayıda değişiklik yapılmış, kent bazen Sayda Vilayeti'ne bazen Suriye Vilayeti'ne ve en sonunda direkt başkent İstanbul'a bağlanmıştır. Söz konusu yeniliklerle, bölgenin Osmanlı Devleti'ne tabi olduğunun altını çizmek ve idari işlemleri hızlandırmak gibi amaçlar güdülmüştür. Bu doğrultuda M.1874 / H.1290

yılında “Kudüs Mutasarrıflığı” oluşturulmuş, bölge “mutasarrıf” olarak isimlendirilen liderlerce özerk bir biçimde yönetilmiştir.

Tez seçimi ile ilgili olarak Kudüs Mutasarrıflığı'nın (H.1290-1332 / M.1874-1914) tarihî serüvenine ilişkin bağımsız bir çalışmaya rastlanmaması göz önünde bulundurulmuş, böylesi bir etüdün yokluğu karar aşamasında önemli bir faktör olmuş ve bu alanda bir inceleme yapılmasının uygun bir tercih olacağı düşünülmüştür. Kudüs'ün tarihi içinde önemli bir kesit anlamına gelen ilgili dönemin araştırılmasına zemin oluşturabilecek temel kaynaklarla değişik mecralarda karşılaşılması, araştırmacıyı mutasarrıflık tecrübesi etrafında bilimsel bir çalışma yazımına teşvik etmiştir.

Önsöz ve girişi izleyen beş ana bölümde içeriği anlatılmak istenen bu çalışma, içinde birtakım tespitlerin bulunduğu “sonuç” kısmına yer vermekte ve onu takip eden sayfalarda bazı önemli belgeleri ve tabloları “ekler” şeklinde sunarak hazırlık aşamasında kullanılan kaynakların belirtildiği “kaynakça” başlıklı listeyle bitmektedir. Bilimsel standartlar gereği tezin konusu ve sınırları açıklanmakta, Mehmet Ali Paşa yönetimindeki Mısır Hükümeti'nden başlanarak Mutasarrıflık Dönemi'ne dek Kudüs idaresine yansıyan olgular üzerinde durulmaktadır.

Araştırmanın girişinde Tanzimat-ı Hayriyye'nin tesirleri, vilayetlere dair kanunname ve nizamnamelerin etkileri değerlendirilmiştir. İlk bölümde yönetim teşkilatları ve idari taksimat ele alınmış; şehir merkezlerinde, köy ve nahiye benzeri bölgelerde idari kurumlar ve müesseselerin durumu masaya yatırılmıştır. Aynı şekilde devlet organlarının ve memurların görevleri ifade edilmiş, siyasete yön veren unsurların kimliği ve niteliği irdelenmiştir.

İkinci bölümde Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki askeri yönetim ve kolluk güçleri genel hatları ile incelenmiş, ordunun içinde görülen temel birlikler, taburlar ve ek kuvvetler anlatılmıştır. Sakinlerin zorunlu askere alınmaya dönük tutum ve tepkileri ve

askerlik bedeli gözlemlenmiş; jandarma, polis ve liman dairesi gibi güvenlik birimlerine değinilmiş, emniyet politikasının idareye ve halka yansımaları tartışılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Kudüs Mutasarrıflığındaki sivil yönetim özelinde yargı kurumu şer'i, sivil ve ticari unsurlarıyla ele alınmış; nakibüleşraflık ve müftülük makamları hakkında bilgi verilmiştir. Mescid-i Aksa ve Kubbetu's-Sahra'ya yönelik dîni hizmetler saptanmış; vakıfların, devlete ait olan ve olmayan okulların ve sağlık kurumlarının idaresi ile sosyal fenomenlere temas edilmiştir. Geleneksel eğitim merkezleri, yabancıların kurduğu misyonerlik amaçlı topluluklar, Katolik, Ortodoks, Protestan vb. mezheplerin ilmî kuruluşları, tahsil hayatında karşılaşılan aşamalar, tercüme, basın ve çeviri faaliyetleri tezin bu kesitinin diğer konularını oluşturmuştur.

Dördüncü bölümde mali işler araştırılmış, bilinen finans kaynaklarının ve vergi toplama biçimlerinin izahına uğraşılmıştır. Kudüs Mutasarrıflığının tarım ve hayvancılık benzeri ekonomik dinamikleri, arazilerin idaresinde geçerli olan sistemler ve arazi çeşitleri tahlil edilmiş; ticaret, sanayi, bankalar, kara ve demir yolu ulaşımı ve limanlar gibi başlıklara yer verilmiştir. Ek olarak posta teşkilatları, telgraf ve iletişime dönük hizmetlerin durumu ortaya konmuş, çalışmanın incelediği sürede var olan bütçeler sunulmuştur.

Beşinci bölümde ise yerel halk ve Mutasarrıflık sınırları içerisindeki sivil toplum konusu ele alınmıştır. Şehir merkezleri, kırsal kesim, güçlü aileler, göçer Arap kabileleri ve Arap milliyetçiliğine dayalı hareketler üzerinde tespitler yapılmış ve bu çerçevede bölgedeki İslam toplumu hakkında çeşitli hususlar dile getirilmiştir. Hristiyan ve Yahudilerle birlikte bütün gayrimüslim unsurlar, misyonerlerin öncü olduğu kurumlar ve yabancı devletlere ait konsolosluklar tanıtılmış; büyük güçlerin bölgedeki nüfuzları ve Osmanlı Devleti'ni etkileme düzeyleri, sakinlerin ve yönetimin Yahudi göçüne yönelik tutumları mercek altına alınmıştır.

Bu vesileyle arşiv kurumlarının memur ve müdürlerden oluşan tüm personeline, yazmaların bulunması konusunda bütün çabalarını harcayarak bana yardımcı olan ve çalışmamın meydana gelmesine zemin hazırlayan araştırmaları ve kaynakları gösteren bütün yetkililere ve araştırmacılara teşekkürlerimi iletirim. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu ve Kadastro Müdürlüğü, Milli Kütüphane ve Milli Eğitim Bakanlığı'nda çalışanlara ve YÖK, Ankara Üniversitesi, Ürdün Üniversitesi, el-Halil Üniversitesi ve Ulusal en-Necah Üniversitesi'nde yer alan kütüphane görevlilerine şükranlarımı sunarım.

Aynı şekilde bana Türkiye Cumhuriyeti'nde doktora imkânı sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) eğitim süreci boyunca verdikleri maddi ve manevi desteklerden ötürü teşekkürlerimi bildiririm. Karşılaştığım zorlukları gidermek için seferber olan YTB Başkan Yardımcısı Sn. Hüseyin Gündoğar'ı özellikle saygı ve muhabbetle anarım.

Bu bağlamda danışmanım Sn. Doç. Dr. Halide Aslan'a teşekkürlerimi ve minnettarlığımı bildirmekten çok mutlu olurum. Kendisi ile aramda iki senedir var olan teşrikimesai gereği şanslı olduğumu belirtmek ister, çalışmanın bir fikirden icraata dönüşmesi sırasında öğüt, destek ve yönlendirmeler ile gösterdiği büyük çabayı önemsediyimi ifade ederim. Ayrıca birçok kez bu çalışma için toplanan tez izleme komitesine saygı ve takdirlerimi arz ederim. Danışmanıma ek olarak Sn. Prof. Dr. Yunus Koç, Sn. Prof. Dr. Nesimi Yazıcı ve Sn. Prof. Dr. Eyüp Baş'a teşekkürü borç bilirim. Teze dönük çabaların iyileşmesinde ve içeriğinin zenginleşmesinde kendilerinin verdiği direktif ve nasihatlerin katkısı büyüktür. Yüce Allah'tan onları hayırla mükâfatlandırmasını niyaz ederim.

Yetişmemde büyük katkıları olan ve benden dualarını esirgemeyen anne babama, gurbet ve ayrılık acısına rağmen her daim yanımda olan sevgili eşim Ala Alamlah'e ve çocuklarım Muhtedi, Telin ve Muhammed'e teşekkür ederim. Onların

sabrı ve tahammülü olmasa bu çalışmaya ve doktora seviyesine ulaşmak hayaldi. Eşimin İngilizceden yaptığı tercümelemin tezin yazımı üzerinde inkâr edilemez etkileri olmuş ve araştırmama çok fayda sağlamıştır. Vefa, saygı ve sevgi nişanesi olarak çalışmamı aileme armağan ediyorum.

Tez yazımı sırasında öneri ve yardımlarını sunan Prof. Dr. Hasan Kurt, Prof. Dr. Nahide Bozkurt, Prof. Dr. Mehmet Özdemir, Selamet Kurt, Halid Alyan, Issa Briji ve Mustafa Sezer'in çabaları çok değerlidir, kendilerine minnettarlığımı ve hoşnutluğumu iletirim.

Bu araştırma, Kudüs Mutasarrıflığı'nın idarî tarihi alanında yapılan bir mütevazı bir çalışmadır. Bu çabada başarılı olmayı umarım.

Muhanad Alamleh

Ankara 2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	VI
GİRİŞ	1
1.KURAMSAL ÇERÇEVE	1
1.1. Tezin Konusu.....	1
1.2. Tezin Amacı	2
1.3. Tezin Önemi	3
1.4. Konu Seçme Nedeni.....	4
1.5. Tezin Kapsam ve Sınırları.....	5
1.6. Varsayımlar	11
1.7. Çalışmanın Soruları.....	12
2. 1840 İLE 1874 (1255-1290) YILLARI ARASINDA KUDÜS	15
2.1. Mısır Egemenliğinden Mutasarrıflık Olana Kadar Kudüs	15
2.2.Tanzimat Fermanı'nın Kudüs Yönetimi Üzerindeki Etkisi	18
2.3.Vilayet Nizamnamesi'nin Uygulanması ve Kudüs Yönetimi Üzerindeki Etkisi	28
BİRİNCİ BÖLÜM	31
KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDAKİ İDARÎ TEŞKİLAT VE İDÂRÎ MECLİSLER	31
1. KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NIN TEŞKİL SÜRECİ	31
1.1. Kudüs Mutasarrıflığı'nda İdari Teşkilat.....	35
1.2. İdari Teşkilat.....	39
1.1.2.1. Mutasarrıflık Merkezinde İdari Teşkilat.....	40
1.1.2.1.1. Mutasarrıf	40

1.1.2.1.2. Mutasarrıf Muavini	49
1.1.2.1.3. Muhasebeci	50
1.1.2.1.4. Jandarma Kumandanı	51
1.1.2.1.5. Tahrirat Müdürü/Müdürlüğü	52
1.1.2.1.6. Maarif Müdürü	53
1.1.2.1.7. Umür-ı Ecnebiyye Müdürü (Yabancı İşleri Müdürü)	53
1.1.2.1.8. Arazi-i Seniyye Müdürü (Sultan Arazileri Müdürü)	54
1.1.2.1.9. Nüfus Müdürlüğü	54
1.1.2.1.10. Rüsümât Müdürlüğü	55
1.1.2.1.11. Defter-i Hâkânî Dairesi (Tapu Kadastro Müdürlüğü)	56
1.1.2.1.12. Posta ve Telgraf Müdürlüğü	57
1.1.2.1.13. Nâfi‘a Müdürü	58
1.1.2.1.14. Ziraat ve Ticaret Müdürlüğü	59
1.1.2.1.15. Vakıflar (Evkâf) Müdürü	60
1.1.2.2. Kazalardaki İdari Teşkilatı	61
1.1.2.2.1. Kaymakam	61
1.1.2.2.2. Kaymakam Naibi (Yardımcısı)	67
1.1.2.2.3. Kaza Mal Müdürü	67
1.1.2.2.4. Kazadaki Diğer Memurlar	68
1.1.2.3. Nahiyelerdeki İdari Teşkilat	69
1.1.2.3.1. Nahiye Müdürü	69
1.1.2.3.2. Muhtarlar	71
1.1.2.3.3. Köy Bekçileri	72
1.3. Kudüs Mutasarrıflığı’nda İdari Meclisler	73
1.1.3.1. Mutasarrıflık Umumi Meclisi-Kudüs Büyük Meclisi	73
1.1.3.2. Mutasarrıflık İdare Meclisi	74

1.1.3.3. Kudüs Belediye Meclisi.....	77
1.1.3.4. Kaza İdare Meclisi	82
1.1.3.5. Nahiye İdare Meclisi	84
1.1.3.6. Köy İhtiyar Heyetleri.....	84
İKİNCİ BÖLÜM.....	87
KUDÜS MUTASARRIFLIĞ'NDA ASKERİ YÖNETİM.....	87
1. ASKERİ YÖNETİM.....	87
2. KUDÜS MUTASARRIFLIĞ'NDA ASKERİ YAPILANMA.....	90
2.1. Nizamî Kuvvetler.....	90
2.2. Redif Kuvvetleri	93
2.3. Temel Askeri Güçlere Ek Birimler	95
3. ZORUNLU ASKERLİK	96
4. ASKERLİK BEDELİ – İANE.....	101
5. KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NIN KOLLUK GÜCÜ VE EMNİYET TEŞKİLATI.....	102
5.1. Jandarma (Zaptiye) Kuvvetleri	103
5.2. Polis Kuvvetleri	105
5.3. Liman Dairesi	106
6. ASKERİ GÜÇLERİN KUDÜS MUTASARRIFLIĞININ İDARESİ VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	107
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	114
KUDÜS MUTASARRIFLIĞ'NDA SİVİL İDARE.....	114
1.SİVİL İDARE.....	114
2. DİNİ YARGI OTORİTESİ	115
2.1. Kadı.....	115
2.2. Kadı Naibi	118
2.3. Başkatip.....	119

2.4. Katipler.....	120
2.5. Muhzır	121
2.6. Tercüman/Çevirmen.....	122
2.7. Vekiller.....	123
3. NİZAMÎ / SİVİL YARGI.....	123
4. TİCARİ MAHKEMELER	125
5. DİNİ VAKIFLARIN İDARESİ.....	125
5.1. Nakibüleşraflık.....	125
5.2. İfta - Fetva Makamı – Müftülük	126
5.3. Mescid-i Aksa ve Kubbetussahra Yönetimine İlişkin İşler.....	127
6. EĞİTİM KURUMLARININ YÖNETİMİ.....	128
6.1. Geleneksel Okullar.....	129
6.2. Devlet Okulları	132
6.2.1. İbtidâiye Okulları	132
6.2.2. Rüşdiye Okulları	133
6.2.3. İdâdî Okulları	134
6.2.4. Sultânî Mektepler	134
6.3. Özel Okullar	135
6.3.1. Ortodoks Okulları	137
6.3.2. Katolik Okulları	138
6.3.3. Protestan Okulları.....	138
6.3.3.1. İngiliz Okulları.....	139
6.3.3.2. Alman Okulları	140
6.3.3.3. Amerikan Misyon Okulları.....	140
7. KÜTÜPHANELER.....	143
8. ÇEVİRİ, BASIM VE GAZETECİLİK	144

9. SOSYAL KURUMLARIN YÖNETİMİ	146
9.2. Sağlık Teşkilatı	151
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	153
KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDA MÂLÎ İDARE.....	153
1. MALÎ KAYNAKLAR	153
2. VERGİ TAHSİLİ.....	154
2.1. İltizam Sistemi	155
2.2. Emanet Sistemi	156
3. TARIM VE ARAZİ SİSTEMİ	157
3.1. Tarım ve Hayvancılık.....	157
3.2. Arazi Sistemi	157
4. TİCARET.....	161
5. SANAYİ.....	164
6. BANKALAR.....	165
7. ULAŞIM.....	167
7.1. Kara Yolları	168
7.2. Demir Yolları.....	169
7.3. Limanlar ve Deniz Taşımacılığı	171
4.8. POSTA TEŞKİLATI.....	172
8.1. Telgraf.....	174
9. MUTASARRIFLIK BÜTÇESİ	175
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	181
KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDAKİ OSMANLI İDARESİ VE YEREL HALK	181
.....	181
1. MÜSLÜMAN TOPLUMU	181
1.2. Kudüs Mutasarrıflığı Kırsalında Müslüman Nüfus	181

1.1. Müslüman Nüfusun Şehirlere Dağılımı	184
1.3. Kudüs Mutasarrıflığı'nın Bedevi Ağırlıklı Bölgeleri.....	187
1.4. Kudüs Mutasarrıflığı'nda Arap Ayaklanması	189
2. GAYRİMÜSLİM TOPLUM	194
2.1. Yerli Hristiyanlar	194
2.2.Yabancı Gönüllüler ve Konsolosluklar	199
2.2.1. Yabancı Misyonerler	199
2.2.2. Konsolosluklar	201
2.2.3. İngiltere'nin Nüfuz Kazanma Çabası.....	203
2.2.4. Fransa'nın Nüfuz Çaba Kazanması.....	205
2.2.5. Rusya'nın Nüfuz Çabaları	207
2.2.6. Almanya'nın Nüfuz Çabaları.....	209
2.2.7. İtalya'nın Nüfuz Çabaları	210
2.2.8. Amerika Birleşik Devletleri'nin Nüfuz Kazanma Çabası	211
2.3. Yahudi Göçü.....	212
2.3.1. Filistin'de Yahudi Yerleşimi	214
2.3.2. Düzensiz Yerleşim Dönemi	215
2.3.3. Örgütlü Yerleşim Aşaması	216
2.4. Osmanlı Makamlarının Yahudi Göçüne Yönelik Tutumları.....	219
2.5. Yerli Sakinlerin Yahudilerin Göçüne İlişkin Tutumu.....	227
SONUÇ	232
KAYNAKÇA.....	237
EKLER.....	249
EK-1. Tablolar	249
EK-2. Şekil ve Şemalar.....	262
EK-3. Fotoğraflar.....	266
EK-4. Haritalar ve Belgeler	274
ÖZET.....	299
ABSTRACT	300

KISALTMALAR

Genel Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
c.	: cilt
Çev.	: çeviren
H.	: Hicrî
M.	: Milâdî
no.	: number = numarası
s.	: Sayfa
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve saire
yy.	: Yüzyıl

Arşiv Kısaltmaları

A.AMD.	: Sadâret Âmedî Kalemi Defterleri
A.DVN.	: Sadaret Divan Kalemi Evrakı
A.DVNS.MHM.	: Sadâret Dîvân Mühimme Kalemi Evrakı
A.DVNS.MKM.MHM.	: Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme-i Mektume
A.MKT.MHM.	: Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi
A.MKT.MUM.	: Bab-1 Asafi Mektubi Kalemi
A.Y.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
BEO.	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası
BEO.AYN.d.	: Bâb-1 Âlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri.

BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH. İD.	: Dahiliye Nezâreti İdare Evrakı.
DH.İ.	: Dahiliye Nezâreti İrâde
DH.MKT.	: Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi
DVN.	: Sadaret Divan Kalemi Evrakı
F.O.	: Foreign Office
G.ŞMS.	: Gazze Şer'i Mahkeme Siciller
H.ŞMS.	: Halilurrahman Şer'i Mahkeme Siciller
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
HH.M.	: Hazine-i Hassa Müteferrik
HR.TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı.
İ.ŞD.	: İrade Şura-yı Devlet
İ.AS.	: İrade Askeri
İ.DH.	: İrâde Dahiliye.
İ.HR.	: İrâde Hariciye
İ.HUS.	: İrâde Hususi
İ.ML.	: İrade Maliye
İ.MMS.	: İrâde Meclis-i Mahsûs
İ.MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.MVL.	: İrade Meclis-i Vala
İ.TAL.	: İrade Taltifat
K.ŞMS.	: Kudüs Şer'i Mahkeme Siciller
MKT.MHM.	: Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
N.ŞMS.	: Nablus Şer'i Mahkeme siciller
ŞD.	: Şûrâ -yı Devlet Evrakı.

Y.A.HUS.	: Yıldız Sadâret Hususî Marûzât
Y.A.RES.	: Yıldız Sadâret Resmî Marûzât
Y.EE.	: Yıldız Esas Evrakı.
Y.EE.KP.	: Yıldız Esâs Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrakı
Y.PRK.A.	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller.
Y.PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı.
Y.PRK.DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.ŞMS.	: Yafa Şer'i Mahkeme Siciller
ZB.	: Zabtiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

1.KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tezin Konusu

Bu tez, Osmanlı Devleti'nin Biladü's-Şam'daki idaresinden mühim bir kesit olan Kudüs Mutasarrıflığı (H.1290-1332/M.1874-1914) döneminde gerçekleşen olayları masaya yatırmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından ve hatta daha öncesinden başlanarak Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Tanzimat kanunlarının sonuçları, H.1280 /M.1864 Vilayetler Nizamnamesi'nin tatbiki, diğer önemli düzenleme ve yasaların icrası, Kudüs'ün dini konumu, yabancıların nüfuz ve yayılma hareketleri, Siyonist akımların doğuşu gibi başlıklar tartışılmaktadır.

Kritik önemde bir idari düzenlemeye gidilerek Kudüs Sancağı, Kudüs Mutasarrıflığına dönüştürülmüş ve "Kudüs Mutasarrıflığı" ya da "Kudüs Livaları Mutasarrıflığı" yahut "Kudüs-i Şerif Müstakil İdaresi" adı altında doğrudan Bab-ı Ali ile bağlantılı bir yönetim haline gelmiştir. Tezin konusu olarak bu gelişmelere ilaveten M.1874'ten 1914'e kadar görülen yönetim, idari teşkilat ve hükümet biçimleri belirlenmiştir. Çalışmamız, Kudüs'ün tarihi açısından müstesna bir aşamayı oluşturan söz konusu periyoda taraflı ve dışlayıcı olmaktan uzak bir biçimde objektif bir bakış açısıyla ışık tutmak arzusundadır.

Tezimizin istenilen şekilde ortaya konulması için araştırma sürecinde çalışmamızın kapsamındaki bölge saptanmış, sakinleri etkileyen doğal ve tarihî coğrafya ile birlikte değerlendirilmiştir. İdari teşkilatta Mutasarrıflık öncesinde ve sonrasında yaşanan değişimler ve Kudüs'te tanık olunan hadiseler dikkatlere sunulmuş; Tanzimat-ı Hayriyye, Arazi Kanunnamesi'nin uygulanış biçimi ve oluşturduğu yeniliklere temas edilmiştir. Mutasarrıflığın teşekkülü, siyasi, askeri, eğitimsel, toplumsal ve ekonomik özellikleri ile yönetimin genel şablonu, mahalli güçlerin tesiri

ve onlar üzerinde etkili olan faktörler, gayrimüslim topluluklar, yabancı müdahaleleri ve Siyonist hareketler araştırılmıştır.

1.2. Tezin Amacı

Osmanlı Devleti'nin iktidarı döneminde Kudüs'ün durumuna dair tarih çalışmaları azdır. Araştırmaların geneli, Osmanlı devrinin tamamen istibdat ve zulümden oluştuğunu ileri sürmekte; idareyi yolsuzluk ve adam kayırma gibi kötü sıfatlarla anmaktadır. Osmanlı Devleti'ni rüşvetin kol gezdiği, halkına korku salan, vergiler tahsil etmekten başka işe yaramayan bir yapı olarak nitelendirmektedir. Tarih yazımına ilişkin söz konusu tercih, XX. yüzyıl başlarında milliyetçi hareketlerin gelişimi ile başlamış; buna karşılık Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ulusalcı üsluplara karşı alternatif bir yönelim ortaya çıkmıştır. Farklı bir seyir izleyemeye çabalayan söz konusu yaklaşımda, ağırlıklı olarak Osmanlı Hilafeti'nin ortadan kalkmasının feci sonuçları üzerinde durulmakta ve eski idarenin, İngiliz Manda Yönetimi'ne oranla iyi tarafları gösterilmektedir. Bu tarz, siyasal İslamcı hareketlerin ortaya çıktığı Seksenlerden beri geçerliliğini sürdürmektedir.

Tarihçilik sahasında bilhassa Arap müellifler arasında yayılan ve alanda baskın olan söz konusu iki farklı yönelim de objektif kaynaklara dayanmaksızın genellemeler yapma hatasına düşmüştür. Konuya ilişkin araştırmaların önemli bir kesiminde rastlanılan bir yaklaşımda Osmanlı yönetiminin güzel yanları öne çıkarılırken olumsuz yanları hakkında susulmaktadır. Diğer bir tarih yazım üslubunda idarenin menfi özellikleri belirtilirken iyi yönlerine hiç değinilmemektedir. İdeolojik izler ve siyasi tutumların varlığına İslamcı yazarların eserlerinde de sıklıkla tanık olunmakta, bu hususta onlar milliyetçi yazarlardan aşağı kalmamaktadır.

Kudüs'ün tarihini veya salt olarak Kudüs Mutasarrıflığı'nı ele alan çok sayıda bilimsel belge, tebliğ ve tarihî inceleme bulunmaktadır. Ancak mevcut çalışmaların çoğu, şehirde yaşayanların demografik yapısıyla ilgili durumlara ve XIX. yüzyılda

Kudüs'te meydana gelen değişimlere yoğunlaşmaktadır. Siyasi etütlere ek olarak, dini ve iktisadi yönler üzerinde duran, şehre has ilmi ve kültürel hususiyetleri değerlendiren veya yöre halkından belirli bir gruba odaklanan araştırmalar vardır. Hâlihazırdaki bilimsel çabalar, Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki idari (idâri) realiteyi hakiki çehresiyle ortaya koymamaktadır. Çünkü ilgili tezlerde Kudüs'ten ve yönetsel yapısından genellikle arşivlerdeki Osmanlı belgelere başvurulmaksızın diğer yönetsel meselelere ilişkin olarak üstünkörü bir biçimde bahsedilmektedir.

Bu bağlamda çalışmamız Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki Osmanlı idaresini, yönetim yapısını ve biçimlerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Tarihi eserlere, belge ve salnamelere, Osmanlı devrindeki resmi ve özel gazetelere, şer'i mahkeme sicillerine ve diğer ilk elden kaynaklara dayanarak Mutasarrıflık Dönemi'nde Kudüs'teki Osmanlı varlığını, yetkili otoritelerin etkilediği ve etkilendiği hususlarla birlikte açıklamayı amaçlamaktadır. Bu erek, araştırmanın kıymetini ve önemini artırmakta, Kudüs'ün tarihine dair literatüre eklenmesi istenen bir çaba niteliğindeki tezi idari yönleri ele alan tarihi çalışmalar arasında öncü bir konuma yükseltmektedir.

1.3. Tezin Önemi

Bu çalışma Osmanlı idaresi'nde Kudüs Mutasarrıflığı (H.1290-1332/M.1874-1914) dönemine ışık tutacak ve konuları aydınlatacaktır. Tezin, bu dönemi her açıdan olmakla birlikte özellikle idari yapılanma açısından ortaya koyacak bir araştırma olacağı düşünöldüğünden, konu ile ilgili belgeler, siciller ve kitaplar dikkatle incelenerek dinî ve kutsal olduğuna inanılan bir mekanı da içeren Kudüs'ün kültürel ve modern özelliği olan mutasarrıflığın idaresinin pratik yönü incelenerek sağlam bir görüş ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı'nın, Kudüs'ü fethetmesi sadece Kudüs tarihinin değil bölgenin tarihini de önemli ölçüde etkilemiş, bu dönem çok önemli olmasına rağmen bu konuda yapılan mikro çalışmalar yetersiz kalmıştır.

Kudüs ile ilgili yapılan çalışmaları iki grupta toplamak mümkündür: birincisi; uzun tarih dönemleri kapsayan çalışmalardır. Bahsedilen alışmalar genel ve tanımlayıcı nitelikte olup, problem ve analizlerden yoksundur ve aynı konuları barındırmaktadır. İkincisi; tarih çalışmalar ve bilimsel makalelerden ibaret olup bunların çoğu şehrin demografik yapısı, 19.yy'da yaşanan değişiklikler, şehir ile ilgili siyas, din, ekonomik, bilimsel ve kültürel yanları incelemekle yetinmiş ve şehrin azınlıkları hakkında sınırlandırılmış ettlerdir, başka bir deyişle mutasarrıflığın idari yapısı hakkında açık bir bilgi vermemektedir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı ana kaynaklara dayanarak hazırlanmamıştır.

Bu alışma tarih belgeleri ve kaynakları derin ve titiz bir şekilde inceleyerek Kudüs Mutasarrıflığı'nda uygulanan idari değişim ve düzenlemelere ışık tutmak için hazırlanmıştır. Bu idarenin yapısını açıklamak, etkilendiği konular ve etki bıraktığı durumlar araştırılacak, bundan yola çıkılarak çalışmanın önemi arttırılarak, idar yanı ile ilgili tarih çalışmalar ön plana çıkartılacaktır. O döneme ait Kudüs Mutasarrıflık tarihini inceleyen tarih araştırmalar listesine ekleneceği kanaati taşınmaktadır.

1.4. Konu Seçme Nedeni

Bu konunun seçilmesinin nedeni modern Kudüs tarihinde bu dönemle ilgili yapılan araştırma ve çalışmaların istenen düzeye sahip olmaması yanında Kudüs ve Osmanlı idaresi konularının ilgi ekiciliğidir. Bu dönem özel olarak Filistin tarihi ve genel olarak İşlam Tarihi için çok hassas bir dönemi temsil ettiği için konu derinlemesine incenlemiş ve çalışmanın özel konusu Kudüs Mutasarrıflığının tarihi şeklinde ele alınmıştır. Bu dönem sadece Kudüs'un Osmanlı idaresinden ayrılması değil bütün İşlam egemenliğinden ayrılmasını kapsar. Bu olayların etkisi ve karanlığı günümüze kadar tüm bölgeyi kapsamıştır.

İncelenen referanslar, kitaplar ve çalışmalar doğrultusunda bu konu ile ilgili bilimsel bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu dönemle ilgili Osmanlı idaresi'nda Kudüs Mutasarrıflığı ile ilgili yeni bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Kudüs'teki Osmanlı idaresini incelemek başlı başına bir amaç olmuştur. Kudüs tarihi ile ilgili bazı tarihsel bilgilerin bir kısmı taraflı bir kısmı ideolojik, bir kısmı eksik bir kısmı da hatalıdır. Osmanlı'nın bıraktığı Kudüs'ün tarihi belgeleri ve arşivler incelenerek doğru ve tarafsız bilginin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1.5. Tezin Kapsam ve Sınırları

Bu tez, Kudüs Mutasarrıflığı'nın H.1290-1332 / M.1874-1914 yılları arasındaki coğrafya ve tarihini o dönem gerçekleşen mühim hadiseler temelinde ele almakta; bazen de çeşitli zaruretlere ötürü söz konusu sınırların dışına çıkararak XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlangıcına değinmektedir. Osmanlı Devleti'nin Kudüs idaresinde değişikliklere gitmesi, Mısır kuvvetlerinin Levant'tan çekilmesinin ardından şahit olunan sosyal, politik ve yönetimsel başkalaşımlar, Tanzimat'ın doğuşu ve Arazi Kanunnamesi'nin uygulanışı konu ile kuvvetli bağlantısından dolayı işlenmektedir.

Kudüs, Osmanlı hâkimiyetine H.921- 922 / M.1516 yılında Yavuz Sultan Selim komutanlığında elde edilen Merc-i Dabık/Mercidabık Zaferi'nden sonra geçmiştir.¹ Kentin de içinde bulunduğu Biladü'ş-Şam (Bilādu'ş-Şām) Bölgesi'nin yöneticileri, Sultan I.Selim'e itaatlerini ve dostça tutumlarını açıklayan mektuplar göndermişlerdir.² İlgili başarıdan sonra Gazze, Safed ve Nablus sancaklarını kapsayan bir eyaletin oluşturulmasına karar verilmiş;³ ancak bu karar hayata geirilmeyerek söz konusu sancaklar, Biladü'ş-Şam'ın (Şam ülkeleri, Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdünden bazı bölgeler) merkezi yapılan Dimeşk'e (*Dimeşk*) bağlı kılınmıştır. ⁴ Kudüs Sancağı'nın

¹ İsmail Danişmend,(1947), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, c. 2, s. 31.

² *BOA.İ.HR.203/11634*, (8 Cemaziyevvel 1280/21 Ekim 1863).

³ İsmail Danişmend, (1947), *a.g.e*, c.2,s. 45.

⁴ Mehmet Hemdemî Solakzade, (1297) *Solakzade Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, s.413.

idaresinde tımar sistemi devam ettirilmiş, ⁵ bu durum XVII. yüzyıla kadar sürmüştür. Bir süre sonra büyük oranda yerini yüksek dereceli idarecilere bağış olarak verilen arpalık sistemi almıştır ⁶. H.1042-1048 / M.1633-1639 yılları arasında bu sancak arpalık olarak altı farklı devlet adamına bırakılmış, arazi idaresi XVIII. asrın ortalarına ve belki de biraz daha ileri tarihlere kadar bu şekilde kalmıştır.

İdari örgütlenmedeki ehemmiyetinin gösterilmesi amacıyla Kudüs'ü anlatmak üzere “Kudüs-i Şerif Eyaleti”, “Kudüs-i Şerif Vilayeti”⁷ gibi farklı terimler kullanılmıştır. Bu isimlendirmeler, H.1280/M.1864'te eyaletleri yeni bir yapılanmada düzenleyen Vilayetler Nizamnamesi çıkana dek geçerliliğini korumuştur.⁸ H.1286/M.1870'lı yılların başlarına kadar tedavülde olan “Kudüs-i Şerif Sancağı” ve “Kudüs-i Şerif Vilayeti”⁹ adları yerine bu tarihten sonra “Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı” ve “Kudüs-i Şerif Müstakil Sancağı”¹⁰ ifadeleri ağırlıklı olarak tercih edilmiş ve 1914'teki Birinci Dünya Savaşı'na dek bölgeyi tanıttıcı resmi adlar bu şekilde kalmıştır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin H.1290-1332 / M.1874-1914 yılları arasında yöredeki idaresine atıfla “Kudüs Mutasarrıflığı” kavramı yeğlenmiştir.

Mutasarrıflık sınırları, İstanbul'un zaman zaman uyguladığı idari teşkilat değişikliklerinde ve Osmanlı-Mısır Hıdivliği sınır problemlerinde karşılık bulan iki temel faktör çevresinde şekillenmiştir. Kudüs Mutasarrıflığı'nın kuzey sınırı düz bir çizgi halinde Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne kadar ilerlemekte, Celil Köyü'nden başlayarak Yafa'nın kuzeyindeki Akdeniz sahiline uzanmaktadır. Doğu sınırı, Nablus Sancağı'na bağlı Benî Sa'b Kazası ile Yafa Kazası arasında hudut olan iki taş sütunun yükseldiği “Biyār 'Ades Köyü” topraklarından hareket etmekte ve kuzeydeki en uç

⁵ Tımar hakkında bilgi için, Bkz, İlhan Şahin,(1979) *Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale*, Tarih Dergisi, İstanbul Vol, 32, ss. 916-920; Halil İnalçık, *TİMAR*, DİA, c.41. ss. 168-173.

⁶ Cahit Baltacı, *Arpalık*, DİA. IA XIII, s. 392.

⁷ K.ŞMS. no. 361, s. 220; *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1287), 25. Defa, s. 155.

⁸ Midhat Paşa, *Muzekkarât Midhat Bâşâ (Mithat Paşa'nın Hatıratı)*, (Çev). Yusuf Kemal Hitate, 1.baskı, el-Matba'a el-Hindiyeye, Mısır, s. 138.

⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye* (1300), 38. Defa, s. 328; (1301), 39. Defa, s. 339; (1304), 43. Defa, s. 336.

¹⁰ *BOA. İ.AS. 30/27/4*, (25 Şevval 1317 / 26 Şubat 1900); *BOA.İ.DH.16/679*,(5 Cemaziyelevvel 1292 / 9 Haziran 1857).

köylere kadar sürmektedir. Doğu sınırı, Nablus Dağı'nın iniş – çıkışları hizasında yol olarak Ürdün Nehri ile Avca Nehri'nin birleştiği noktaya varmakta, Eriha (Erīhā) kuzeyinde 32 derece enlemlerine ulaşmaktadır.¹¹

Kudüs Mutasarrıflığı'nın doğu ve batı hududu ise bölgeleri birbirinden ayıran doğal engellerden ötürü basit bir biçimde gösterilebilmektedir. Güneyde Akabe Körfezi'nden (*Akabe*) başlayan ve kuzeyde Arabe Vadisi'ne (*Arabe*) doğru düzgün bir çizgi izleyen doğu sınırı "Ölüdeniz - Lut Gölü" konumuna kadar gelmekte; Ürdün - Şeria Nehri¹² paralelinde hareket ederek Kuzey Eriha'da 'Avcā/Avca Nehri'nin döküldüğü noktada durmaktadır. Batı sınırının güneydeki en uç noktası el-Ariş'tir (*el-Ariş*) ve oradan itibaren Akdeniz hattını takip ederek Yafa kuzeyinde bulunan *Celil Köyü*'ne ilerlemekte ve orada son bulmaktadır.¹³

Güney hududu ise en karmaşık olan bölgelerden biridir, Biladü'ş-Şam'dan Mısır Hükümeti unsurlarının çekilmesinin ardından iki taraf (Osmanlı - Mısır) arasında el-Ariş'ten Süveyş'e uzanan bir sınır çizilmiştir.¹⁴ Fakat Mısır hükümeti bu sınırı tanımamış ve onun Akdeniz sahilindeki Refah'tan (*Refah*) başlayıp Akabe kalelerinde ve Kızıldeniz'in kuzeydoğusunda son bulduğunu savunmuştur.¹⁵ Hududa ilişkin sorunlar, 1869/1285'ta Süveyş Kanalı'nın açılıp ve uluslararası deniz ticaretinde önemli bir geçit olmasıyla büyümüştür. Osmanlı Devleti'nin idaresi ve o tarihte Mısır üzerindeki h.1299/m.1882'deki işgali henüz gerçekleştirilmemiş olan İngiltere'nin desteklediği- Hidivlik Hükümeti, Süveyş Kanalı'nın hangi tarafca yönetileceği hususunda çatışmışlardır.

¹¹ Muhammed El-Ya'küb, (1999), *Nāhiyet Kuds eş-Şerif*, el-Bank el-‘Āhili el-Urduni, Amman, s. 1; *Y.ŞMS.* no. 46, s. 140; *N.ŞMS.* no. 18, s. 270; no. 23, s. 7.

¹² Şeria Nehri'nin adı (şerī'a), kesinti olmayan su kaynağı ve suyun yükselmesine ihtiyaç duyulmadan içilebildiği menba anlamındadır. *K.ŞMS.* no. 381, s. 35.

¹³ *F.O. 195/2062, No .43, Kudüs*, (30 Kasım 1899); *F.O. 195/2084, No. 15, Kudüs*, (11 Mayıs 1900); *N.ŞMS.* no. 23, s. 7; no. 25, s. 71; *K.ŞMS.* no. 323, s. 6; no. 368, s. 42; no. 392, s. 195; no. 393, s. 104.

¹⁴ Ne'um Şakir, (1916), *Tārīḫ Sīnā el-Ḳadīm ve el-Ḥadīḡ ve Coğrāfiyetuhā*, Kahire Mısır, ss. 86-87

¹⁵ Ne'um Şakir, (1916), *a.g.e.*, s. 588.

II. Abdülhamit Sina bölgesinin Abbas Hilmi Paşa yönetimindeki Mısır Hidivliği'nin egemenliğinden çıkarılmasını ve Hicaz Vilayeti'ne bağlanmasını öngören bir ferman çıkarmıştır. İngiltere, Mısır Vekili Cromer'in¹⁶ gönderdiği mektup aracılığıyla Osmanlı Devleti üzerinde baskı oluşturmuş, fermanın iptal edilmesini sağlamış ve böylece bariz bir şekilde İngilizler çekişmeli taraflardan hangisine destek sunduklarını göstermişlerdir. İlgili mektupta Cromer, Babîâli ile Mısır arasındaki askıda kalan meselelerin ancak İngiltere'nin arabuluculuğu ile çözülebileceğini belirtmiştir.¹⁷ Bu gelişme karşısında Akabe kaleleri Mısır'dan ayrılmış ve Hicaz Vilayeti'ne bağlanmış, Akabe Bölgesi'ndeki kaleler-Refah hattı ile belirlenen sınıra Mısır Hükümeti karşı çıkmamıştır. Bu nokta Mısır Hidivliği - Kudüs Mutasarrıflığı ve Hicaz Vilayeti arasında sultan tarafından çizilen ve benimsenen bir hat olmuştur.¹⁸

Sınır problemi Hidivi Abbas'ın Refah'a yakın bir noktaya 12 Şevval 1315 / 6 Mart 1898 yılında yaptığı ziyaret akabinde yeniden patlak vermiş, Mısır egemenliğini orada ispat etmek için Hidiv'in ismi ve ziyaret tarihi sınır kapısına işlenmiş ve Sina'da geniş idari düzenlemeler yapılmıştır.¹⁹ Takip eden süreçte Sultan tarafından irade-i seniyye çıkarılarak Kudüs Mutasarrıflığı'nda Sina sınırı hizasında yeni idari planların hayata geçirilmesi emredilmiş ve H.1316 / M.1899 yılında en-Nakab Sıradağları'nın Gazze Kazası'ndan ayrılarak merkezi Bi'rüssebi' olan yeni bir kaza oluşturulması kararlaştırılmıştır.²⁰

¹⁶ Lord Cromer, ordu saflarında hizmetleri sonucu önemli makamlara yükselmiş bir İngiliz subayıdır, 1876-1879 tarihleri arasında Hindistan Genel Hükümeti'nde sekreterlik görevi yapmış, daha sonra Mısır'a tayin edilmiş, Mısır Hazinesi'nin denetimini üstlenmesinin ardından bakanlık makamına yükseltilmiş ve İngiliz kraliyet tacının Mısır'daki temsilcisi olmuştur.

¹⁷ Ne'um Şakîr, (1916), *a.g.e.*, ss. 588-598.

¹⁸ Ne'um Şakîr, (1916), *a.g.e.*, ss. 419-420.

¹⁹ *BOA.Y.MTV.286/58/2*, (8 Rebiülevvel 1324 / 2 Mayıs 1906).

²⁰ *BOA.İ.DH.1302/2/1310.B/32*, (21 Recep 1310 / 8 Şubat 1893); *BOA.BEO.1610/120702/3*, (16 Ramazan 1318 / 7 Ocak 1901); *BOA.Y.MTV.204/50/1*, (9 Rebiülevvel 1318 / 7 Temmuz 1900).

Yüksek rütbeli İngiliz subayı Mr. Bramley'in²¹ Akabe'ye polis birliği inşa etme girişiminden sonra H.1323 / M.1906 yılında Osmanlı – Mısır (İngiltere) sınırına yönelik anlaşmazlık zirve noktaya ulaşmıştır.²² İngiliz unsurlara orada bulunan Osmanlı kuvvetleri engel olmuş ve onları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır. İngiltere, kriz durumu karşısında Osmanlı Devleti'ne hattın çizilmesi için bir komisyon oluşturulması teklifinde bulunmuştur. Yine 12 Zilhicce 1323/7 Şubat 1906 tarihinde İngiliz ordusundan bir bölük, gemi ile Ra's Tābā'ya²³ doğru hareket etmiş ancak Osmanlı güçlerinin mukavemeti sonucunda dönmek ve oraya 3,2 km uzaklıktaki Firavun Adası'na²⁴ demir atmak zorunda kalmıştır.²⁵

Çeşitli gerilimlere tanık olan güney hududunda 17 Safer 1324/ 12 Nisan 1906'da Osmanlı ordu birlikleri Sina içlerine doğru ilerlemiş ve Refah Kuyusu yakınındaki granit sütunu ortadan kaldırmıştır. Askerler granit sütun yanında Mısır İdaresi'ne ait telgraf direklerini sökmüş ve onların yerine başkalarını dikip civara çadırlar kurmuştur. Ancak İngiltere'nin İstanbul'da bulunan büyükelçisi vasıtasıyla yaptığı baskılar ve buna Fransa ve Rusya büyükelçilerinin destek vermesi ile farklı bir aşamaya geçilmiştir. Osmanlı Devleti'nin sınırları eski haline çevirmekte ihmalkâr davranması durumunda kuvvet kullanılabileceğinin yabancı diplomatlarca ima edilmesi neticesinde hükümet geri adım atmış ve ilgili hatta önceki düzenlemelere dönmüştür.²⁶

Mısır Hidivliği ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşmadan sonra arazi sınırlarına ilişkin problem köklü bir çözüme kavuşmuştur. İttifak sırasında Osmanlı Devleti'ni Miralay Ahmet Muzaffer ve Binbaşı Mehmet Fehmi; Mısır Hidivliği'ni ise

²¹ Bramley, müfettiş olarak çalışmasının ardından Sina'daki Mısır Emniyet Güçleri Genel Komutanı olan bir İngiliz subayıdır, bahsedilen görevi sonrasında Sudan'daki İngiliz Manda Yönetimi'nde yönetici konumuna gelmiştir. Bkz. Ne'um Şakîr, (1916), *a.g.e.*, s. 37.

²² Ne'um Şakîr, (1916), *a.g.e.*, ss. 86-87.

²³ Ra's Taba: Akabe Kalesi'nin 13.km uzağında bulunan Akabe Körfezi'ne bakan küçük bir tepedir. Ne'um Şakîr, (1916), *a.g.e.*, s. 62.

²⁴ Firavun adası: Akabe beldesinin 13.km uzağında yer alan bir kilometre kare yüz ölçümüne sahip küçük bir adadır. Ne'um Şakîr, (1916), *a.g.e.*, s. 16.

²⁵ Alexander Schölch, (1988) *Tahavvulâtun Cezriyye fi Filisîn 1856–1882*, Terc. Kamil el-'Aseli, el-Câmi'a el-Urduniyye, Amman, ss. 96-124.

²⁶ Bkz. Ne'um Şakîr, (1916), *a.g.e.*, ss. 594-602.

General İbrahim Fethi Paşa ve Carmichael Robert Owen temsil etmiştir. Daha sonra söz konusu şahıslardan oluşan kurul, iki ülkeyi ayıran noktaları belirlemek için bir araya gelmiştir. Mısır ile Kudüs Mutasarrıflığı arasındaki ayrımın, düz bir çizgi biçiminde Akdeniz sahilindeki Refah'tan başlayarak güneydoğu yönünde Akabe Körfezi'ne doğru kalelerden 5 km. uzaklıkta batı cihetinde ilerlemesi gerektiği saptanmış ve 1,5 km uzunluğundaki sınır boyuna 91 demir direk konmuştur.²⁷ Bu şekilde Mısır ile Kudüs Mutasarrıflığı arasındaki arazi problemi kesin biçimde sona ermiş, böylece günümüzdeki Mısır – Filistin hududuna ulaşılmış, Hicaz sınırı Akabe Kalesi'nin arkasında kalarak daralmıştır. Bu durum, Mutasarrıflığın güneye doğru genişlemesine, Akabe Körfezi'ne doğru uzanıp ondan Tābā'yı bölerek kamaya benzer bir görünüm kazanmasına imkân sağlamıştır.²⁸

Bu bilgiler ışığında çalışma döneminde Kudüs Mutasarrıflığı bünyesinde şu kazalar bulunmaktadır: Kudüs Kazası, Halilü'r-Rahman/el-Halil Kazası, Gazze Kazası ve Yafa Kazası. 1899 yılında da Bi'rüssebi' kazası oluşturulmuş,²⁹ H.1323 / M.1906 yılında üç yıllık bir ömrü olan Nasıra (Nāşira) Kazası teşekkül ettirilmiştir.³⁰ Kudüs Mutasarrıflığı'nın genel yüz ölçümü eldeki verilere göre 22000 kilometre kare olarak hesaplanmaktadır.³¹ Bu yüz ölçümü de 27000 kilometre kareye ulaşan tarihi Filistin topraklarının %81,4'ini oluşturmaktadır. H.1323-1325/M.1906-1909 yılları arasında varlık gösteren Nasıra Kazası, kendisinin Kudüs Mutasarrıflığı'na tabiiyetinin çok kısa olması sebebi ile ölçümde dikkate alınmamıştır.

²⁷ *BOA.Y.EE.119/66*,(14 Rebiülahir 1324/7 Haziran 1906) ; *BOA.Y.EE.122/8*, (22 Ramazan 1324 / 9 Kasım 1906).

²⁸ *Ceridet el-Beşir*, sayı: 1853, (13/04/1900), s. 3.

²⁹ *BOA.İ.DH.1302/2/1310.B/32*, (21 Recep 1310 / 8 Şubat 1893); *BOA.BEO.1610/120702/3*, (16 Ramazan 1318/ 8 Ocak1901); *BOA.Y.MTV.204/50/1*, (9 Rebiülevvel 1318 / 7 Temmuz 1900)

³⁰ *BOA.Y.A.RES, 136/45*, (24 Safer 1324 / 19 Nisan 1906); Yasemin Avcı, (2004), *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti Kudüs*, Phoenix yayınevi Ankara, s. 101.

³¹ 'Adil Elcader,(1976) *Eşer Kavanin el-İntidab el-Biriṭānī fī İḳāmet el-Vaṭan el-Ḳavmī Li'l-Yehūd fī Filisṭin*, 1. Baskı, Bağdad, ss. 189-190.

1.6. Varsayımlar

- Kudüs, Osmanlı İdaresince önem verilen bir konu olmuştur.
- Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa liderliğindeki Mısır Yönetiminin çekilmesinden sonra bölgeye dönüşünün ardından Kudüs'te farklı biçimler uygulanmıştır. Bazen Suriye Vilayeti'ne bağlanmış, kimi zamanlar belirli ve kararlı bir politika olmadan mutasarrıfların etkisine bırakılan bir mıntıka olmuş, 1874 tarihindeyse resmi statüde bir “mutasarrıflık” yapısına dönüştürülmüştür.
- Bölgede yabancı devletlerin etkisiyle XIX. yüzyılın sonuna doğru daha da karmaşıklaşan azınlıklar meselesi gündeme gelmiş, Avrupalı ülkeler farklı dini grupları koruma noktasında imtiyaz elde etmek için birbirleri ile yarışmışlar, misyonerler ve okullar yoluyla nüfuz kazanmaya çalışmışlardır.
- XIX. asrın sonunda Avrupa gibi dünyanın farklı yerlerinden bölgeye düzenli göç başlamış, Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurmak isteyen kuruluşlar ve projeler aktif bir şekilde varlık göstermiştir.
- Yörede ve Osmanlı vatanının tamamında XIX. yüzyılın son döneminde bütün sahalarda hızlı değişimlere tesadüf edilmektedir.
- Çalışmanın konu edindiği zaman zarfında Kudüs'teki Bedevi aşiretlerin iskanına yönelik düzenlemeler yapılmış, yerli unsurlara idari sistemde görevler verilmiş, atamalarda Arapça bilme önemli bir tercih sebebi olmuştur.
- Kudüs bölgesinde ahz-ı asker kuralının uygulanmasında çeşitli problemler yaşanmış, el-Halil Kazası uzun süre devlete kolluk gücü sağlamamak için direnmiş, bazı kişiler ilgili vazifeden muaf tutulmak için çeşitli uzuvlarını kesmeye dahi yönelmişlerdir. Ancak Osmanlı idaresi çok sıkı tedbirler tatbik ederek orduya unsur almışlar ve vergi toplamışlardır.

- Yafa kenti, bölgenin en önemli limanıdır, Gazze de söz konusu şehir yanında yardımcı bir deniz merkezi olmuştur. Bu iki üs üzerinden ithalat ve ihracat faaliyetleri yürütülmüştür.
- Osmanlı İdaresi, Yahudilerin göç akınını durdurmaya çalışmıştır, bu noktada nispeten başarılı olan mutasarrıflar, ödüllendirilmiştir.
- Bölgenin dini önemi, yabancı ziyaretçilerin yolculuklarında ortaya çıkmaktadır.
- Yabancı okullar ve yerleşim birimleri, ilgili alanın modernizasyonuna, kültür hayatına büyük katkı sağlamışlardır.
- Taşıdığı ehemmiyete rağmen Kudüs bölgesinde bulundurulmuş asker sayısı azdır.

1.7. Çalışmanın Soruları

Bu çalışmada Osmanlı idaresi'nde Kudüs Mutasarrıflığı incelenerek, aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Osmanlılar teze konu olan dönemde Kudüs Mutasarrıflığı'nı nasıl idare etmişlerdir?
- Osmanlıların çalışma dönemindeki Kudüs Mutasarrıflığı idaresi nasıl değerlendirilir?
- Kudüs'ün Mutasarrıflık dönemindeki idarî değişiklikler nelerdir?
- İdarî teşkilat, çevresindeki nahiye ve köylerin idaresini nasıl düzenlemiştir?
- Bu idare Mutasarrıflığın idarî ve toplumsal işlerin düzenlenmesinde başarılı olmuş mudur?
- Kudüs değişik ırk, din ve kültürlere sahip toplumlara ev sahipliği yapması nedeniyle sosyal ilişkiler nasıl düzenlenmiştir?
- Yabancı ve yerel güçlerden Kudüs Mutasarrıflığı etkilenmiş midir?

1.8. Kaynak Analizi

Çalışmanın içeriğini oluşturan bilgiler, ilk elden kaynaklar yardımıyla edinilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin bu bağlamda çok ayrı bir yeri vardır. Zira sözü edilen vesikalar aracılığıyla başkent İstanbul ve Kudüs Mutasarrıflığı arasında gerçekleşen haberleşme ve yazışmalar hakkında bilgi edinilmiş, yürütülen resmi işlemlere dair gözlemler yapılmıştır. Tezde Osmanlı Arşivi'nden değişik mevzularda hazırlanan 400 civarında belge esas alınmış, Londra merkezli F.O (*Foreign Office*) bünyesinde sunulan ve İngiliz Arşivi'ne ait olan dokümanlar da ihmal edilmemiştir. Kudüs'teki İngiliz konsolosların yazdığı raporlar, gerçekleştirdiği yazışmalar ve Londra'daki Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul'daki Britanya Sefareti ile kurduğu ilişkilere dair çok sayıda kanıt gözden geçirilmiş, bu kaynaklardan konuya ilişkin 300 belge seçilmiştir.

Arşiv malzemelerine ek olarak hâlihazırda Ürdün Üniversitesi Belge, El Yazmaları ve Mikrofilm Merkezi'nde (*The Center for Documents and Manuscripts – the University of Jordan*) korunan Yafa, el-Halil, Gazze ve Nablus ve Kudüs benzeri merkezlerdeki şer'i mahkemelerin sicilleri de çalışmamız için aydınlatıcı bir rol üstlenmiş; kritik önemdeki hadiseler ışık tutmuştur. Mutasarrıflık Dönemi'ndeki olaylara ilişkin 200 civarında mahkeme siciline aralıklarla başvurulmuş; Osmanlı Anayasası'nın Arapçaya çevirisinden, devlet salnamelerinden, Beyrut ve Suriye başta olmak üzere vilayet salnamelerinden, askeri yıllıklar ve Maarif-i Umumiye Nezareti'nin senelik kayıtlarından yararlanılmış; araştırma sürecinde yaklaşık 60 salname kullanılmıştır.

Araştırmanın ilk elden kaynaklar yoluyla ulaştığı bilgiler üzerinden mevcut tarih literatürü içinde daha önce tafsilatlı bir şekilde açıklanmayan ve saklı kalan kimi hususları gün yüzüne çıkartması ve bu şekilde tarih bilimine katkı yapması olasıdır.

İlgili ihtimalin gerçekleşmesi ile çalışma ek bir değer kazanacaktır. Tarihçilik maksadıyla yazılmayan eserlerden faydalanmak oldukça mühimdir, çünkü onlar genelde tarafgirlikten uzak, doğru ve kapsamlıdır. Çeşitli mahallî özelliklere, yalın bir üsluba sahip olan söz konusu eserler çoğu zaman başka kitaplarda, kayıtlarda görülmeyen malumatlar içermektedir.

Birbirinden farklı dünya görüşleri olan yerel gazeteler de teze yardımcı bir kaynak olarak kullanılmış, Osmanlı Devleti'nde reform zarureti olduğunu dile getiren ve yaşamın her bakımdan modernleştirmesini savunarak Yahudi göçüne karşı direnişten yana tavır alan gazeteler aracılığıyla kayda değer olgular tespit edilmiştir. Bölgedeki gazetelerin çoğunluğu reformlar konusunda aynı çizgiyi izlemiş ve göçmen karşıtı tutumu benimsemiştir. Yöredeki (Biladü'ş-Şam'daki) en eski gazete H. 1278/ M.1879'de yayın hayatına başlayan Beyrut merkezli *el-Beşîr* Gazetesi'dir. Şam merkezli *el-Muktebes* Gazetesi ve Beyrut merkezli *el-İttiḥād el-'Uşmānī* Gazetesi de ilk nüshalarını H.1326 / M.1908 senesinde çıkarmıştır. H.1329 / M.1912 tarihinde Yafa'da Filistin Gazetesi, 1330/1912 senesinde Kudüs'te *el-Munādī* Gazetesi haberciliğe ve edebiyat dünyasına adım atmıştır. Tez boyunca yararlanılan gazete sayısı yaklaşık 150'dir, bütün bölümlerde destekleyici bir unsur olarak yazılı medyada anlatılanlara yer verilmiş, Osmanlı idaresinde sivil toplumun incelendiği beşinci bölümde Yahudi göçü ile ahalinin etkileşimi gibi konulardan ötürü gazetelere yoğun bir şekilde atıf yapılmıştır.

İlk elden kaynaklara ve gazete gibi yardımcı unsurlara ek olarak tez yazım sürecinde yakın dönemde Türkçe, Arapça ve İngilizce kaleme alınan akademik çalışmalar, bilimsel makaleler ve değişik araştırmalar taranmış; bazı bilgilerin pekiştirilmesi ve kanaatlerin güçlendirilmesi için çeşitli yazarların bakış açılarından istifade edilmiştir.

Çalışma sırasında ortaya çıkan engeller ise çeşitlidir. Veri toplamak üzere gidilen kütüphanelerin ve arşiv kurumlarının iç düzeni kaynaklı birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bazı merkezlerde fotokopi ya da fotoğraf çekimine ve belgeden kopya alınmasına sıkı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu durum sonucunda herhangi bir belge yoluyla bilgi elde edilebilmesi için saatler boyunca oturulması gerekmiştir. Konunun anlatıldığı kaynakların Osmanlı Türkçesi, Çağdaş Türkçe, Arapça ve İngilizce gibi farklı dillerde ve üsluplarda olması neticesinde araştırmacı zaman zaman diller arasındaki geçişlere ayak uyduramamıştır. Öte yandan arşiv malzemelerini oluşturan belge ve sicillerin değişik hatlarla yazılması ve ibarelerin okunaklı olup olmaması, vesikaları anlama ve anlamlandırma açısından bir güçlük oluşturmuş ve zaman kaybına uğratmıştır.

2. 1840 İLE 1874 YILLARI ARASINDA KUDÜS

2.1. Mısır Egemenliğinden Mutasarrıflık Olana Kadar Kudüs

XIX. yüzyılın ilk yarısında Kudüs Livası, Sayda Eyaleti'ne bağlıdır. Bölgenin hakimi olan vali, Kudüs, Yafa ve Gazze gibi livalara yöneticiler yollamaktadır. Validen sonra en büyük idareci anlamındaki mütesellimler geniş yetkilere sahiptir.³² Biladü'ş-Şam Mehmet Ali Paşa'nın eline düşünce (H.1246-1255/M.1831-1840), Osmanlı idarî taksimleri ilga edilmiş, yeni bölümlendirmelere girişilmiş; İbrahim Paşa, Dimeşk'i kendine merkez edinen Muhammet Şerif Paşa'yı yörenin hâkimi tayin etmiştir.³³ Fakat Serasker İbrahim Paşa, askeri ve sivil otoritelerin gerçek sahibi olmuştur.³⁴ Bir süre sonra Mısır Hükümeti'nin, Osmanlı idari planlamasına dönmek durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu değişimde güvenlik alanında görülen kargaşalar ve ayaklanmalar başat rol oynamış, Hidivlik tarafından H.1254 / M.1839 senesinde Biladü'ş-Şam'ın

³² Esad Rüstüm, (1931), *el-Uşûl el-'Arabîyye li-Tārîh Süriyâ fî 'Ahd Muhammad Ali Bâşâ*, el-Matba'a el-Amrikiyye, Beyrut, c.2, s. 86, 91, 144.

³³ Esad Rüstüm, (1931), *a.g.e*, c. 2, s. 86, 91, 144.

³⁴ Ma'oz Moshe,(1968), *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861 The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*, The Clarendon Press. Oxford, s. 254.

idari teşkilatı yenilenmiş; Şam, Halep, Sayda, Trablus gibi eyaletlere ilaveten Yafa Eyaleti oluşturulmuştur. ³⁵

Osmanlı Devleti'nin H.1255 / M.1840 yılında Levant'a dönüşünün ve otoritesini tesisinin ardından kendisine ait eski idari taksimatın yeniden yürürlüğe konulduğu gözlemlenmektedir. Halep, Şam ve Sayda eyaletleri tekrar meydana getirilmiş,³⁶ Trablus Eyaleti, Sayda Eyaletine tabi bir liva/sancak olmuş, Kudüs Livası da Sayda Eyaleti'ne bağlanmıştır.³⁷ Sözü edilen eyaletler, vezir rütbesi taşıyan valilere bırakılmıştır.³⁸ Osmanlı yönetimi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında idari planları yenileme konusunda sınırları biraz zorlamış, yaklaşık her yıl cüzi bir değişim yaşanmıştır. ³⁹

H.1257 / M.1842 yılına kadar Kudüs'le ilgili olarak idari yapılanmada yeni bir düzenleme söz konusu olmamış, kent H.1255-1257 / M.1840-1842 seneleri arasında eski haliyle merkez liva şeklinde kalmıştır.⁴⁰ H.1257/M.1842'de Kudüs, kendisine el-Halil, Nablus, Cenin, Gazze, el-Ludd, er-Remle ve Yafa livalarının eklenmesi ile vilayet merkezi biçimine sokulmuştur.⁴¹ Ancak bir yandan Sayda Eyaleti'ne bağlı ve öte yandan İstanbul'a doğrudan tabi bir görünümü olan çift başlı idari statüsünü sürdürmüştür. Bir istisna olarak H.1268-1271 / M.1852-1855 yılları arası bir dönem, Kudüs'e Şam Eyaleti'nin altında yer verilmiştir.⁴² Bahsedilen değişimler gereği o dönem Kudüs'e dair belgelerde "Kudüs, Gazze, Nablus Livaları Divanı'ndan'dır, Kudüs Eyaleti - Kudüs-i Şerif Eyaleti'nin divanından çıkmıştır" gibi ifadelere rastlanmakta, bunun yanında "vali" veya "mutasarrıf" denilen genel yöneticilerin mühürleri

³⁵ Esad Rüstüm (1931), *a.g.e.*, s. 434.

³⁶ Y.ŞMS. no. 12, ss. 14-15, 22; N.ŞMS. no. 10, ss. 283-287.

³⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1265), 3. Defa, s. 83; (1266), 4. Defa, s. 85.

³⁸ Y.ŞMS. no. 12, s. 14; N.ŞMS. no. 10, s. 158.

³⁹ Bu değişimler hakkında bilgi edinmek için bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, Şam Eyaleti, Suriye Vilayeti ve Halep Vilayeti'ne Mahsus Kısım, 4., 10., 16., 17., 23-29. Defa sayılı salnameler.

⁴⁰ K.ŞMS. no. 326, s. 14; no. 329, s. 20; Y.ŞMS. no. 17, s. 35, 162.

⁴¹ N.ŞMS. no. 11, s. 154; no. 14, s. 142, 153; Y.ŞMS. no. 12, s. 35, 47; K.ŞMS. no. 354, s. 46; no. 361, s. 317.

⁴² *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1269), 7. Defa, s. 76; (1272), 10. Defa, s. 70, 102.

görülmektedir.⁴³ Bu süreçteki mutasarrıflar arasında bir örnek olarak H.1274 / M.1858 yılında görev yapan Mustafa Paşa'yı anmak mümkündür. Öte yandan yüksek rütbeli komutanların Kudüs'e idareci olarak atanmaları dikkat çekmektedir.⁴⁴ Askeri şahsiyetlerin Kudüs'ün idaresini üstlenmesinin altında yatan sebepler arasında özellikle Mısır Hidivliği döneminde artan yabancı nüfuzuna ve yabancıların bağımsızlığı ihlal eden hareketlerine karşı direnci artırmak olduğu değerlendirilmektedir.⁴⁵ Ecnebilere dini grupları ve azınlıkları korumak bahanesiyle yöreye taşınanların faaliyetleri askeri tedbirler vasıtasıyla devletçe bir ölçüde sınırlandırılmış, söz konusu tayinlerle savaş ve çatışmaların azaltılması, Bedevilerin tecavüzleri gibi hususlardan kaynaklı problemlerin sonlandırılması hedeflendirmiştir.⁴⁶

Kudüs'ün yönetim statüsündeki çift merkezliliği belirtmesi açısından 25 Şevval 1263 / 6 Ekim 1847 tarihinde Sayda Valisi'nin emirlerinin hazırlandığı makama dair şu ifadelerin kullanılması göze çarpmaktadır: "Müşirane-i Eyalet-i Sayda ve Trablusşam ve Lazikiyyetu'l-Arab ve Kudüs-i Şerif Divanı'ndan kaleme alınmıştır." Öte yandan bu cümlelerin aksine Kudüs Valisi Edhem Paşa, salahiyyetli bir yönetici olarak 27 Recep 1265 / 18 Haziran 1849 tarihinde Kudüs ve çevresine bağlı yerleşim yerlerini kapsayan bir emir duyurmuştur.⁴⁷ Bab-ı Ali'den 8 Rebiulevvel 1268 / 24 Aralık 1851 tarihinde Sayda Eyaleti'nin valisini dile getirmeden doğrudan Kudüs yönetimini muhatap alan bir ferman yollanmıştır.⁴⁸ Ancak yönetim merkezine dair karışıklık sürmüştür, söz konusu ferman üç sene sonra Kudüs ve çevresini de ilgilendirmek üzere duyurulan başka bir emir, Sayda Eyaleti'nin müşîri tarafından çıkarılmıştır. H.1269 Ramazan sonlarında (M.1853) Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Kudüs'e vali olarak atanmasına dair resmi yazıda

⁴³ N.ŞMS. no. 10, s. 269; no. 11, s. 25, 134, 153; no. 12, s. 12, 65, 154,179; no. 14, s. 142, 153; K.ŞMS. no. 348, s. 40; no. 349, s. 10, 11; no. 354, s. 46; no. 361, s. 317; Y.ŞMS. no. 12, s. 47.

⁴⁴ K.ŞMS. no. 324, s. 56; no. 332, s. 16; no. 337, s. 20; no. 346, s. 271; no. 347, s. 65; no. 348, s. 26; Y.ŞMS. no. 12, s. 22; N.ŞMS. no. 12, s. 219, 235, 286.

⁴⁵ Bkz. Alexander Schölch, (1986), *a.g.e.*, ss. 59-91.

⁴⁶ K.ŞMS. no326, s. 14; N.ŞMS. no19, s. 159.

⁴⁷ N.ŞMS. no. 12, s. 153.

⁴⁸ N.ŞMS. no. 12, s. 28, 80, 126.

Beyrut Valisi'ne bir atıf bulunmamaktayken ⁴⁹ Nablus ve Cenin Sancağı'na kaymakam olan İsmail Bey'in tayini ile ilgili 3 Muharrem 1280 / 20 Haziran 1863 tarihli mersumda ise Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın durumuna aykırı biçimde Beyrut Valisi vasıtasıyla atamanın gerçekleştiği belirtilmektedir.⁵⁰ Bu kargaşa, H.1277 / M.1860 tarihli "Keşfu'l-Lisam" kitabında, döneme şahit olduğu anlaşılan bir yazarın ulaştığı şu sonucu desteklemektedir: "Mutasarrıflık Biladü'ş-Şam'daki diğer vilayetlerin yanında dördüncü bir vilayettir. Bu merkezin idaresini müstakil bir vali gerçekleştirir ve eyaletin işleri hakkında Babîali ile re'sen haberleşir."⁵¹ İdari taksimde rastlanılan bu hal, /H.1280 / M.1864 Osmanlı Vilayetler Nizamnamesi'nin çıkarılmasına kadar devam etmiş, o süreçte livaların yayılışında, kabile ve köy başları gibi yerel liderlerin kategorik ayrımları ve coğrafi mevkileri gözetilmiştir. ⁵²

2.2. Tanzimat Fermanı'nın Kudüs Yönetimi Üzerindeki Etkisi

Osmanlı'nın Tanzimat Dönemi'ndeki yeniliklerinin zihni arkaplanı modernleşme fikri üzerine kurulmuş ve ilgili zaman diliminde Avrupa'daki politik gelişmelerin olumlu sonuçlarını Osmanlı Devleti'nin kurumlarına ve idaresine taşımak esas alınmıştır. Tanzimat bir süreçtir, öncelikle Gülhane Hatt-ı Hümayunu adıyla bilinen Tanzimat-ı Hayriyye Fermanı okunmuş, onu İslahat Fıstir.ermanı izlemi⁵³

Gerçekte Tanzimat'ın öncülü olarak görülebilecek gelişme, Sultan II. Mahmud (H.1213-1254/M.1798-1839) devrinde Gülhane Hattı'ndan yaklaşık 12 yıl önce Haziran 1826 / Şevval 1241'de "Vak'a-i Hayriyye" denilen hadise ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıdır.⁵⁴ Devlet otoritesi, Yeniçerilerin İstanbul'daki kudretini bitirmedeki başarısından güç alarak hâkimiyet sahasındaki her yerde nüfuzlu grupları ve isyancı

⁴⁹ Y.ŞMS. no. 12, s. 311; N.ŞMS. no. 13, s. 288.

⁵⁰ N.ŞMS. no. 13, s. 247.

⁵¹ Meçhul (Anonim yazar), (1895), *Haşri'l-Lişam 'an Nekebâti's-Şām*, 1. Baskı, Mısır, ss. 19-20, 25-26.

⁵² K.ŞMS. no. 321, s. 21; no. 322, s. 20; no. 332, s. 13; no. 337, s. 40; N.ŞMS. no. 12, s. 246.

⁵³ *Ed-Dustūr el-'Uşmānī* (1873) (çev). Nikola Nakkaş, Matba'a el-Ābā el-Yesū'iyin, Beyrut, c.1, ss. 4-8 .Mehmet Tefik, (1305), *Tarih-i Osmani*, Ebu'z-Ziya Matbaası, el-Kostantiniyye, ss. 303-304.

⁵⁴ Bernard Lewis, (1961), *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford university Press, London, ss. 25-77.

unsurları zayıflatma ve yok etme kararı almıştır.⁵⁵ Bundan dolayı Sultan II. Mahmud’a, Osmanlı Devleti’ndeki modern hükümetin temelini atan padişah gözüyle bakılmaktadır.

Bu tez, konusundan ötürü diğer Osmanlı bölgelerinden daha ziyade Biladü’ş-Şam ve Kudüs çevresi ile ilgilenmektedir. Biladü’ş-Şam/Levant o dönem Mısır Hâkimi Mehmet Ali Paşa idaresinde yer aldığı için Tanzimat’a dair hükümler, burada öteki vilayetlerle eş zamanlı olarak uygulanamamıştır. Bu vesileyle Mehmet Ali Paşa Yönetimi’nin Osmanlı idaresinden tamamen farklı olmaya çalıştığını ifade etmek yerinde olacaktır.⁵⁶ Bu kısa evrede yönetim ve kanunlar açısından yerel halka garip gelen ve önceden aşına olmadıkları pek çok gelişme yaşanmış, ahali bu değişikliklere kızmıştır. Mahalli liderler sakinlerin öfkelerini kullanarak onların H.1250 / M.1834 yılında Mısır İdaresi’ne karşı silahlı bir ayaklanma çıkarmasına yol açmış ve söz konusu isyan, büyük bir güçlükle bastırılabilmiştir.⁵⁷

Mısır İdaresi, Osmanlı Devleti’nin Biladü’ş-Şam’a yönelik hakimiyetinin iki aşaması arasında ayırıcı bir periyot olarak değerlendirilmektedir. H.921/M.1516 yılında Yavuz Selim’le başlayan ilk dönem H.1246 / M.1831’da son bulurken, H.1255/ M.1840’de Tanzimat Çağı olarak bilinen ve devlet yönetiminin kimi hukuki mekanizmalar ve sınırlara göre ve padişah fermanları uyarınca gerçekleştirildiği ikinci

⁵⁵ Muhammed Ğurbal, (1961), *Minhâc Mufaşşal li-devr el-‘Avâmil et-Târîhiyye fî binâ’ el-Umme el-‘Arabiyye*, Ma’hed ed-Dirâsât el-‘Arabiyye, Cami’atu’d-Duvel el-‘Arabiyye (Arap Birliğı) Kahire, s. 94, 148 .

⁵⁶ Mehmet Ali Paşa, ülkenin yerel unsurlarından pek çok kişiyi idari makamlara getirmiş, askerlik hizmetini zorunlu tutarak çok kişiyi askere almıştır. Normal vatandaşların silahsızlandırılmasına çalışmış ve bu durum, tepki olarak güvenliğı ve genel düzeni bozmaya yönelik hareketlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Çiftçilerin çoğunu yüklerden kurtarmış, onlara mültezimler hakkında şikayet dilekçesi sunma hakkı tanımıştır, çiftçiler üzerine hazine için fazladan bir vergi ihdas edilmesini yasaklamıştır. Bu uygulamalar sonucunda birçok köyde yeniden imar görülmüş ve Yahudi ve Hristiyan mabedlerinden alınan bekkilik ücretleri kaldırılmıştır. Mehmet Ali Paşa döneminde Kudüs ileri gelenlerinden hazinede pay ayrılması için maaşlarla birlikte insanları kaydetmeleri talep edilmiştir. Bşz. Kamil el-‘Aseli, (2002), *‘Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)’*, DİA, c.26, İstanbul, s. 336; A.N. Poliyek, (1948), *el-İktâ’ fî Mişr ve Süriyâ ve Filisîn ve Lubnân*, (çev). ‘Akif Kerem, Dâr el-Kuşûf, Beyrut, s. 201; Esad Rüstüm, *a.g.e*, c.2, Ss. 115-126; Enton Ketafko, (1937), *Veşâik Târîhiyye - Futûhât İbrâhîm Bâşâ el-Miştir fî Filisîn ve Lubnân ve Süriyye*, Matba’a el-Ķiddis Bulus, Beyrut, s. 44

⁵⁷ Rustum, Esad,(1834), *The Royal Archives of Egypt and Disturbances in Palestine*, s. 37; Kâmil El-‘Aselî, (2002) *‘Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)’* DİA, c. 26, İstanbul, s. 336; ‘Adil Manne, (1999), *Tarihu Filisîn fî Evâhiri’ l-‘Ahdî l-‘Uşmânî*, Muessesetu’d-Dirâsât el-Filisîniyye, l. Bsk, Beyrut, ss. 175-176

dönem başlamış ve H.1337 / M.1918 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda nihayete ermiştir.

Osmanlı Devleti'nin mezkûr bölgeyi tekrar ele geçirdiği ikinci dönemin başında öncelikle Kudüs Kadısı Muhammed Hamdi Efendi, Kudüs Livası'nın idaresinde Sayda Valisi'ne vekillik yapması için mahalli lider olarak tayin edilmiş, Kudüs için bir başkan ve on üç üyeden oluşan bir idare meclisi hayata geçirilmiştir. Ardından düzenli maaşlı memurlar atanmış ve onlardan liva içinde emniyeti sağlamaları istenmiştir.⁵⁸ Böylelikle Kudüs Livası'nın Sayda Eyaleti ile bağlantısı yeniden kurulmuş, H.1280 / M.1864 Vilayetler Nizamnamesi çıkana dek durum böyle devam etmiştir.⁵⁹ Söz konusu nizamname gereği devletin idari sistemi yeniden yapılandırılmış,⁶⁰ Kudüs'ün statüsünde vilayet merkezinden bir düşüş yaşanmış ve kent bazen Suriye Vilayeti'ne bazen Sayda Vilayeti'ne kimi zamanda doğrudan İstanbul'a bağlanan bir "liva" veya "mutasarrıflık" olmuştur.⁶¹ Şehrin pozisyonunda görülen gerilemeye rağmen Nablus ve Cenin Livalarının h.1285 / m.1869 yılında kendisinden ayrılarak Dımaşk Vilayetine el-Belka Livası adıyla eklenmesi dışında yörenin idari yapısında kayda değer bir değişime rastlanmamaktadır.⁶²

Tanzimat Dönemi'nde Kudüs Livası'ndaki liderlere ilişkin olarak, diğer livaların yöneticilerinden daha üstün rütbede olduklarını dile getirenler hatalı bir tespit yapmamaktadır. Bu yöneticiler "Mutasarrıf" olarak adlandırılmakta ve genellikle oldukça tecrübeli, uzman ve askeri geçmişe sahip kişilerden seçilmekte⁶³ ve "müşir,"⁶⁴ "ferik,"⁶⁵ "mir-i miran"⁶⁶ ve Rumeli Beylerbeyi"⁶⁷ gibi çeşitli üst rütbelerden

⁵⁸ Kudüs kadısı, Mehmet İzzet Paşa'nın kendisine Kudüs diyarının yönetimine dair mutlak vekalet verdiği memurlarına yönelik yazılarında belirtmiştir, Bkz. Esad Rüstüm, (1931) *a.g.e*, c. 1, ss. 223-327

⁵⁹ Mukayese yapmak için bkz. Midhat Paşa, *a.g.e*, s. 138; **K.ŞMS**. no. 347, s. 15, 65; no. 354, s. 91

⁶⁰ **Y.ŞMS**. no. 25, s. 64; no. 27, s. 47

⁶¹ **K.ŞMS**. no. 348, ss. 51-53; no. 349, s. 10; no. 354, s. 46; no. 361, s. 317; **N.ŞMS**. no. 14, ss. 142-185

⁶² Mukayese yapmak için, Bkz. **N.ŞMS**. no. 13, s. 147; **N.ŞMS**. no. 15, s. 192; **N.ŞMS**. no. 16, s. 155; no. 17, s. 175, 195; **K.ŞMS**. no. 354, s. 10, 60, 64; no. 355, Ss. 85-87

⁶³ **BOA.İ.DH.42/2563** ,(28 Cemaziyelahir 1257/ 17Ağustos1841)

⁶⁴ Müşir: Osmanlı ordusunda en yüksek mertebe, Redhouse el-İngilizî, (1880) *Turkish Dictionary*, Londra şehrinde ve İman Efendi'nin matbaasında tab' olunmuştur, s. 1873

⁶⁵ 'Abdullah et-Tell, (1959), *Kārişetu Filisîn, Muzekkerāt 'Abdullah et-Tell*, Dar el-Hava, Kahire, s. 7

gelmektedir. Kudüs için durum böyleyken diğer livaların idarecileri “muhafız” ünvanını taşımakta veya “kaymakam” olarak isimlendirilmektedir.⁶⁸ Bazı zamanlarda Kudüs Livası’na vezir rütbesi taşıyan görevliler de atanmıştır.⁶⁹ Bu tayin tercihi ve kendisine gösterilen farklı muamele; Kudüs Livası’nın, dini konumundan kaynaklanmakta, yöredeki meselelere yönelik gittikçe artan yabancı müdahaleleri ve farklı Hristiyan grupların bölgedeki mukaddes mekânları kontrol için rekabetleri sebebiyle devlet nezdinde kazandığı öneme ışık tutmaktadır.

Kudüs Livası’ndaki yerel hakimın Tanzimat Devri’nde h.1280 / m.1864 tarihine kadar Sayda Valisi’ne bağlı kaldığı ve daha sonra h.1290 / m.1874 yılına dek Suriye Valisi’ne tabi bir biçimde, onu temsilen vazife yaptığı görülmektedir. Bu yönetici, kazalarda asayişî sağlamaktan, genel anlamda kolluk güçlerini bölgeye yaymaktan ve gerekli hallerde valinin izniyle kazalar arasında harekâta yönlendirmekten sorumludur. Zaman zaman livaya tâbi köy ve ilçeler benzeri yerleşim birimlerindeki durumları teftiş amaçlı geziler düzenlemiş ve “bakaya” adı verilen birikmiş vergilerin tahsilini gerçekleştirmiştir. Zaruri hallerde kanunlara karşı gelenlere kuvvet uygulayarak onları Akka ve İstanbul gibi mekanlara sürgün etmiştir.⁷⁰

Kudüs liderleri, görev yerlerinde çok uzun bir süre kalmamış, Tanzimat Dönemi’nde h.1255-1290/m.1840-1870 yılları arasında Kudüs Livası’na 15 “mutasarrıf” atanmış ve her biri ortalama 2 sene görev yapmıştır. Ancak hizmet süresinde büyük farklılıklar olabilmektedir, söz gelimi bir mutasarrıfın hizmet süresi 1 yılı geçmezken diğer bir mutasarrıfın hizmet süresinin 6 yıla ulaştığına tanık olunmaktadır. Devlet idaresi, tayin ve hizmet sürelerinde rastlanan değişiklikleri

⁶⁶ K.ŞMS. no. 334, s. 23; N.ŞMS. no. 10, Ss. 269-270; Daha Mukayese yapmak için, Bkz. N.ŞMS. no. 12, s. 124; Redhouse, *a.g.e.*, s. 2053; Halil İncılık, (2007) *et-Tārīḥ el-İktisādī ve el-İctimā’ī li’l-Devle el-‘Usmāniyye*, (çev). ‘Abdullatif el-Haris, Dār el-Medār el-İslāmi, Beyrut, c.1, s. 601

⁶⁷ Redhouse, *a.g.e.*, s. 377, 995; N.ŞMS. no. 12, s. 124; Halil İncılık, (2007), *a.g.e.*, c.1, s. 601

⁶⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1262), 1.Defa, s. 79; (1264), 2.Defa, s. 120; (1265), 3.Defa, s.80

⁶⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1269), 7. Defa, s. 67

⁷⁰ *F.O.226/94, NO. 21 Kudüs* (4 Ağustos 1845); *F.O. 226/95, No,22 Kudüs*, (19 Ağustos 1846)

açıklarken bazı yöneticilerin kusurları ve yetkisizliklerini,⁷¹ ahalinin kendilerinden sızlanmasını, şikâyetlerini ve rüşvet iddialarını öne sürmüştür.⁷² Zimmete miri arazi ve malların geçirilmesi gibi iddialar da yöneticilerin azlını gerektiren hususlar arasındadır.⁷³ Ancak görüldüğü kadarıyla kargaşa sebeplerini yok etmede, yolların ve genel halin ıslahı noktasında başarılı olan mutasarrıflar da bazen vazifeden el çektilmişlerdir.⁷⁴ Fakat kimi zamanda haklı biçimde daha yetkin mutasarrıfların atandığına şahit olunmuş ve son türdeki tayinler, özellikle önemli yabancı ziyaretçilerin Kudüs'e gelişleri için yapılmıştır.

Kudüs Liva'sının başarılı yöneticileri, Halep ve Sayda benzeri yakın eyaletlerin valiliğine yükseltilmektedir.⁷⁵ Kudüs'teki mutasarrıfların yönetim süresinin kısa süreli olması, mahalli güçlerle ve boy ve oymak şeyhleri ile bağlantılar kurmalarından yana devletin yaşadığı korku sebeplidir. Değişimlerin sıklığı, idari performansı olumsuz olarak etkilemiş ve devleti vatandaşları önünde zor bir duruma sokmuştur.

Mutasarrıfların Kudüs Livası'na verdikleri önemin yanında Nablus Livası'nın işleri ile ilgilendiği görülmektedir. Belirli aralıklarla Nablus'a giderek nüfuzlu ailelerin çocuklarını orada kaymakam olarak tayin ettiklerini,⁷⁶ orada güvenlik ve düzeni sağlama çalışmalarını yürüttükleri anlaşılmaktadır.⁷⁷ El-Kerak Livası, Şam Eyaleti ile ilişkili bulunmasına rağmen Kudüs Livası'nın yöneticileri, onun emniyetini sağlama ve vergilerin tahsilinden mesuldür.⁷⁸ El-Kerak Livası'nın bölgeye yakınlığı ve Şam'dan uzaklığı, bu görevlendirmenin temel nedeni olarak değerlendirilmekte ve Şam

⁷¹ *BOA.İ.DH.283/17759*, (9 Safer 1270 / 11 Kasım 1853)

⁷² *BOA.İ.MVL.137/3752*, (29 Rebiülahir 1265 / 24 Mart 1849)

⁷³ *BOA.İ.DH. 164/8616*, (4 Cemaziyelahir 1286 / 11 Eylül 1869); *BOA.İ.ŞD.18/736/1/2*, (6 Ramazan 1286 / 10 Aralık 1869)

⁷⁴ *BOA.İ.DH. 597/41631*, (28 Cemaziyellevvel 1286 / 5 Eylül 1869); *BOA.İ.DH. 325/21140*, (26 Şevval 1271 / 12 Temmuz 1855); *BOA.İ.DH. 368/24387*, (20 Cemaziyelahir 1273/ 15 Şubat 1857)

⁷⁵ *F.O. 195/808, No. 4, Kudüs*, (29 Şubat 1864); *F.O. 195/761, No. 5, Kudüs*, (2 Nisan 1863)

⁷⁶ Osmanlı Devleti, Kudüs'ü doğrudan yönetirken Nablus kaymakamlığı, yerel nüfuzlu ailelerin uhdesine bırakılmıştı. *BOA.İ.DH.241/14609*, (1267/1851); Bu durum, aileler arasında çatışmaların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir, daha sonra devlet çatışmaları bitirmek amacıyla Nablus'a Türk bir yönetici ve Türk askerler yollamıştır; *BOA.İ.DH.241/14671*, (13 Muharrem 1260 / 6 Şubat 1844)

⁷⁷ *F.O.78/626, No. 37, Kudüs*, (3 Haziran 1845)

⁷⁸ *F.O.195/675, No. 29, Kudüs*, (4 Eylül 1861); *F.O. 78/ 2242, No. 8 Kudüs*, (1 Ağustos 1872)

Valisi'nin El-Kerak Livası'nın işlerini yürütmesi zor olduğundan böylesi bir tercih gündeme geldiği düşünülmektedir. Durum, h.1280/ m.1864 yılında vilayetlere dair bir nizamname yayınlanması ve Suriye Vilayeti'nin teşkili üzerine kadar böyle devam etmiş, h.1280/ m.1864 yılında Kudüs mutasarrıflarının, Nablus ve el-Kerak livalarının idaresini üstlenme görevinden alınmış ve sözü edilen livalar Dımeşk Valisi'ne bağlanmıştır.⁷⁹

Kudüs'teki yöneticiler arasında devletin yeni siyasetini uygulamaya ve merkezi hükümetin dayanaklarını sağlam bir şekilde koymaya çalışanlar mevcuttur, ilgili amacı gerçekleştirmek üzere liva dışından çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği memurlar, küçük şehirlerin idarelerine atanmıştır.⁸⁰ Ancak mutasarrıfların geneli- içlerinden birinin tanıklık ettiği gibi- sadece kendi menfaatlerini düşünmekteydi.⁸¹ Genel olarak “mutasarrıflık” ve “kadılık” makamları, liva dışından devletçe tayin edilen memurlara özgüydü, Kudüs'teki yerel kökenli alimler ve ileri gelenler başka vazifeleri yönetmekteydi.

Askeri teşkilat; livada emniyeti sağlama görevini üstlenmesine rağmen bu dönemde techizat ve mühimmat yönlerinden zayıf ve adet olarak yetersiz bir görünüm sergilemektedir. Kudüs Mutasarrıfı'nın bu hususa ilişkin 5. Ordu Müşiri'nin yöreye yaptığı ziyareti fırsat edinerek kendisinden güvenliği köklüleştirme amacıyla etkin icraatların uygulanması için yardım istediği kaynaklarda geçmektedir.⁸² Buna ilaveten “başıbozuk” denen özel askeri grupların sayısının da eksik olduğu anlaşılmakta ve kimi durumlarda mutasarrıflar tarafından ücretlerinin gasp edildiğine rastlanmaktadır.⁸³ Bahsedilen askeri grup, atlarına yem bulayacak hale geldiğinde çiftçilerin mallarını zorla almış,⁸⁴ turist ve hacılara değerli eşyalarını vermeleri için baskı yapmıştır.⁸⁵ Her

⁷⁹ *F.O.195/1477, No. 4 Kudüs*, (23 Şubat 1884)

⁸⁰ *F.O.78/1521, No. 1, Kudüs*, (4 Ocak 1860)

⁸¹ *BOA.İMMS. 005/173*, (9 Ramazan 1271/26 Mayıs 1855)

⁸² *F.O.195/761, No. 24 Kudüs*, (11 Kasım 1863)

⁸³ *BOA.İ.MVL.137/3752*, (29 Rebiülahir 1265/ 25 Mayıs 1849)

⁸⁴ *F.O.78/1588, No. 1, Kudüs*, (1 Ocak 1860)

ne kadar bu tip hadiseler yaşansa da bütün bir devir böyle olmamış, h.1277 / m.1861 yılında Kudüs'te asayiş, berkemal denebilecek bir kıvama gelmiştir. Yolcuların geçiş noktaları daha emniyetli bir biçime sokulmuş ve o tarihte Süreyya Paşa'nın el-Kerak Livası'na 11 senelik birikmiş bakaya (el-bakaya) denen vergileri tahsil etmek için gönderdiği memurlar vazifelerini kolay bir şekilde, başarı ile tamamlamıştır. ⁸⁶

Devletin yönetimde merkezîyetçiliğe dayalı yeni siyaseti, yerel aile, kabileler ve Bedevi aşiretlerinin bu sistemi ve ona boyun eğmeyi şiddetle reddetmesi gibi problemlerle yüzleşmiştir.⁸⁷ Özellikle XVIII. yüzyıl boyunca gücünü artırarak yönetime ⁸⁸ bir nevi ortak olan Ebu Ğuş Asabiyesi/Kabileleri ⁸⁹ ve 'Amr Ailesi ⁹⁰ yeniliklere tamamen muhalif bir duruş ortaya koymuştur. Öte taraftan Bedevi kabileleri, Kudüs'teki idareyi, otorite aleyhine yaptıkları ayaklanmalar ve isyan çabaları ile meşgul etmekte,⁹¹ çiftçilerin köylerine baskın düzenlemekte, ⁹² zirai mahsulleri çalmaktadır.⁹³ Üstelik kendi aralarında da çatışmalara girişmekte ⁹⁴ ve vergi memurlarını mal tahsilinden engellemektedir.⁹⁵ Dahası ticaret kervanlarına yönelik hücumlar tertip eden Bedevilerin saldırgan tavırları, köy ve kabile liderlerinin yabancıları korumak karşılığında aldıkları ücretlerin ortadan kalkmasına neden olmuştur.⁹⁶ Ancak

⁸⁵ *F.O.78/1521, No. 36, Kudüs*, (28 Ağustos 1860)

⁸⁶ *F.O.78/1588, No. 22, Kudüs*, (21 Ekim 1867)

⁸⁷ Kudüs ve Nablus livalarında kabile şeyhlerinin isimleri ile ilgili olarak bkz. *BOA.A. DVNS. MHM. d.3*, ss. 21-23

⁸⁸ 'Adil Manaa,(1986), *Sancağ el-Kuds beyne Ğamleteyn 1798-1831, el-İdāra ve el-Muctema'* , yayınlanmamış doktora tezi, İbrani Üniversitesi, 1986, ss. 239-249

⁸⁹ Ebu Ğuş asabiyesi hakkında daha bilgi almak için Bkz. *BOA.A.DVNS. MKM.MHM.d.5*, s. 31, 47; *F.O.78/1448, No. 42, Kudüs*, (16 Kasım 1859); *F.O.226/94, No. 22, Kudüs*, (19 Ağustos 1846); *F.O.78/1448, No. 8, Kudüs*, (17 Şubat 1859); Elihu Gran, (1921), *The People of Palestine*, J.B.lippincott company, Philadelphia, USA, ss. 225-226

⁹⁰ 'Amr Asabiyesi hakkında bilgi almak için Bkz. *BOA.İ.DH. 328/21421*, (17 Muharrem 1272 / 29 Eylül 1855); *BOA.İ.MMS. 5/173/2*, (16 Ramazan 1271 / 2 Hairan 1855); *BOA.İ.MMS. 5/173/1*, (2 Cemaziyelahir 1269 / 13 Mart 1853); *BOA.İ.MMS. 5/173*, (24 Şevval 1271 / 10 Temmuz 1855); *BOA.İ.DH. 328/214* (21 Rebiülevvel 1276 / 18 Ekim 1859); Albert Hyamso, M., British, (1939), *Consulate in Jerusalem in Relation to Jews of Palestine 1838-1914*, Part. I. 1838-1861 ,II, Published by Edward Goldston Ltd for Jewish Historical Society of England, London, c.1, ss. 225- 226; *F.O.195/396, No. 2, Kudüs*, (29 Mayıs 1852); Ma'oz Moshe, (1968), *a.g.e*, ss. 122-123

⁹¹ 'Adil Manaa, (1986), *a.g.e*, ss. 239-249

⁹² *F.O.78/914, No. 13, Yafa*, (22 Eylül 1852)

⁹³ *F.O.78/1537, No. 3, Kudüs*, (31 Ocak 1860)

⁹⁴ *F.O.78/1122, No. 19, Yafa*, (7 Ağustos 1852)

⁹⁵ *F.O.78/1521, No. 1, Kudüs*, (4 Ocak 1860)

⁹⁶ *F.O.78/1217, No. 15, Kudüs*, (15 Ağustos 1856)

Bedevilerin tümü de devletle sorunlu değildir, aynı dönemde devlet hizmetinde bulunarak diğer Filistin kentlerine bakliyat ve erzak taşınmasına, et ve süt ürünlerinin sağlanmasına katkı sunan göçerler mevcuttur ve devlet onlarla çalışma anlaşmaları imzalamıştır.⁹⁷

Zorunlu askerlik uygulaması, yeni devlet politikasının en mühim unsurlarından biri olduğu için kazalardan asker alma meselesi, mutasarrıfın önde gelen yükümlülüklerden biriydi.⁹⁸ Ancak ahalinin ve bilhassa el-Halil Kazası'ndaki halkın askerlik kurasından kaçtığı görülmekteydi. Mutasarrıfın askerlik hizmetinden kaçanlara karşı kararlı ve sert bir biçimde, bazen kuvvet kullanmaya kadar giden bir tarzla mücadele etmesi⁹⁹ ve askeri teftiş gezileri vasıtasıyla halkı mecburi askerliğe ikna etmesi gerekmektedir.¹⁰⁰

Dini gruplara ilişkin olarak, Osmanlı idaresince h.1254/ m.1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayunu aracılığıyla eşitlik ilan edilirken Kudüs idare meclisine bu gelişmeye paralel olarak Hristiyan ve Yahudi dini grup liderleri dahil edilmiştir.¹⁰¹ O dönem Kudüs'te Rus merkezini inşa etmesi için yetkilendirilen Rusya ve Fransa başta olmak üzere yabancı devletlere çeşitli imtiyazlar verilmiştir.¹⁰² İtalya'nın h.1288 / m.1872 yılında Latin dini grubu korumak üzere konsolosluk dairesi açtığını gözlemlenmektedir.¹⁰³ Yabancı devletlerin o dönemde inşa ettiği eserlerinin birçoğu halen ayaktadır. H.1281 / M.1865 yılında inşa edilen Alman Kolonisi¹⁰⁴ ve h.1286 /

⁹⁷ 'Adil Manaa, (1986), *a.g.e*, ss. 182-183

⁹⁸ *BOA.İ.DH,249/15231*, (9 Safer 1298 / 11 Ocak 1881)

⁹⁹ *F.O.195/761, No. 16, Kudüs*, (19 Eylül 1863)

¹⁰⁰ *F.O.195/761, No. 24, Kudüs*, (11 Kasım 1863)

¹⁰¹ *F.O.78/1521, No. 1, Kudüs*, (4 Ocak 1880)

¹⁰² Şalih eş-Şüre, (2009), *Medinetu'l-Ḳuds taḥte'l-İḥtılāl ve'l-İntidāb el-Birḡānī 1917-1948*, Dār Kunūzi'l-Ma'rife, Amman, s. 30; Selim Tamar, ve 'İsam Nessar, (2003), *el-Ḳuds el-'Uṣmāniyye fī el-Muzekkerāt el-Cevheriyye, el-Kitāb el-Evvel 1904-1917*, Muessesetu'd-Dirāsāt el-Maḳdīsiyye, Kudüs, c. 1, s. 93

¹⁰³ Şalih eş-Şüre, (2009), *a.g.e*, s. 31

¹⁰⁴ 'Abdurrahmān Ebu 'Arafe, (1985), *el-Ḳuds Teşkil Cedīd lil-Medīne Dirāse 'an el-Muḥaḩḩatāt el-İsrāīliyye li-Tehvīd el-Ḳuds*, Cem'iyeti'd-Dirāsāt el-'Arabiyye, Kudüs, s. 30

m.1869 yılında inşa edilen Amerikan Kolonisi ¹⁰⁵ gibi merkezlerden, tıbbî, kültürel ve misyonerlik temelli kuruluşlardan günümüze ulaşanları vardır. ¹⁰⁶

Osmanlı Devleti, h.1283/m.1867 yılında yabancıların mülkiyet edinme durumuna dair bir kanun düzenlemiştir. Bu kanun, Osmanlı Devleti'nin mevzuatına göre geçerliliğini sürdürmesi, tabii oldukları devletin sefirlerinin kabulü ve Kudüs İdare Meclisi'nin onayı şartlarıyla yabancılara toprak satışına izin vermektedir.¹⁰⁷ Kudüs İdare Meclisi'nden onayın alınması üzerine Tapu Dairesi'ne, defterlere adların kaydedilmesi emredilmektedir.¹⁰⁸ Söz konusu kanunun uygulanması ile birlikte yabancıların nüfuzu genişlemiş ve bu durum, toplumun yapısını ve devletin idari kapasitesini etkilemiştir. Devlet yönetimi üç güç-denge unsuru ile ilişkilendirilmiştir: Osmanlı yönetimi, yabancı nüfuzu, yerel sakinler ve olaylara cevap veriş biçimleri ...

Yabancı nüfuz hareketlerinin yayılmacılık alanında kazandıkları saha başarıları, Kudüs Mutasarrıflığı'nın ayanının, İstanbul'daki kurumlara, genel olarak ülkede ve özel olarak Kudüs'te vahim etkileri bulunan bir faaliyet olan yabancılara arazi satımının engellemesi talebiyle başvurmasına neden olmuştur.¹⁰⁹ Nablus Müslümanları h.1272/ m.1856 tarihinde yabancı misyonerlerin varlığını protesto ederek Hristiyanlara karşı ayaklanmıştır. ¹¹⁰

Mısır Ordusu'nun bölgeden çıkışı ve Tanzimat-ı Hayriyye kavramı altında toplanan ıslahatların ardından Osmanlı Devleti'nin Biladü's-Şam'da otorite tesisi çabaları şu şekilde özetlenebilir: İmparatorluk, özellikle şehirlerde merkezi hükümet otoritesini kurmada başarılı olmuş, devletin dayandığı taban güçlenmiştir. Bu bağlamda siyasi ve iktisadî ağırlık merkezlerinin kırsal bölgelerden şehre doğru kayması, merkezi

¹⁰⁵ Selim Temari ve 'İsam Nassar, (2003) *a.g.e.*, c.1, s. 42

¹⁰⁶ Ziyād el-Medenī, (2004), *Medinetu'l-Ḳuds ve Civaruhā fī Evāḥir el-Ahd el-Usmānī*, Kudüs, s. 270

¹⁰⁷ Bkz. *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, *Arazi Kanunu*, Madde 110-111; **K.ŞMS.** no. 356, s. 40, 59, 99, 224; no. 357, s. 3; no. 359, ss. 64-65; no. 360, ss. 53, 123, no. 361, s. 1

¹⁰⁸ **K.ŞMS.** no. 356, s. 40; no. 357, ss. 88-89; no. 359, s. 1

¹⁰⁹ Kerin Armistrung, (1998), *el-Kudüs: Medinetün Vahide Akaidün selas*, (çev). Fatime Nesir, Suttur Matbaası, Mısır, s. 592

¹¹⁰ *F.O.78/1217, No. 74, Kudüs*, (2 Mayıs 1856)

otorite tesiriyle yaşanan bir tecrübedir ve söz konusu siyaset gereği yerel liderlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Çünkü merkezi otorite, onların sahip oldukları rolleri geri plana itmiş ve nüfuzlarına son vermiştir. Bundan dolayı güç merkezlerine yönelik çatışmalar, bu devrin ayırt edici özelliklerinden biri sayılmıştır.

Yabancıların yayılcılık hareketleri ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin üstlendiği roller ve edindiği tedbirler, onu tamamen bitirmese de bu çalışmanın bir ölçüde sınırlanmasında etkili olmuştur. Yayılcılık çabalarından Biladü'sş-Şam yörelerinde kimi zaman inanç temelli çatışmalar doğmaktaydı. Ancak Filistin, Müslümanların nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiği bir bölge olmasından dolayı h.1266-1877/m.1850-1860 yılları arasında Halep, Dimeşk ve Cebel-i Lübnan'da yaşananlar benzeri bir hadiseye tanık olmamıştır.¹¹¹ Ayrıca Filistin seçkinlerinin Tanzimat'tan yararlanması da söz konusu devir boyunca hoşgörü ve işbirliği ruhunun devam etmesinde rol oynamıştır.

Bu bölümde son olarak şu hususu dile getirmekte fayda vardır: Tanzimat Dönemi'ni en önemli ayırt edici vasfı, demografik gelişmelerdir. Nüfusta görülen artış, nitelikli bir sıçrama oluşturmuştur. Osmanlıların Filistin'e girişini takip eden dört asır boyunca, h.1277-1297/m.1860-1880 tarihleri arasında yaşanan ve demografik durumlara yansıyan kalkınma ve canlılığın benzeri görülmemiştir. Bahsedilen tarihler öncesi böylesi bir gelişmeye tanık olmak imkânsızdır. Şüphesiz bu hızlı harekette Tanzimat Devri'nin beraberinde getirdiği ekonomik büyüme, zirâh hallerde iyileşme ve harap olmuş köylerin imarı gibi hadiselerin, modern Filistin tarihinin başlangıcını oluşturan ilerlemelerin büyük tesiri vardır.¹¹²

¹¹¹ Alexander Schölch, *a.g.e.*, ss. 81-85, 239-242

¹¹² 'Adil Manne, (1999), *a.g.e.*, ss. 205-209; Butrus Abu-Minneh, (1984) *Jerusalem in the Tanzimat Period, the new Ottoman Administration and the Notables*, Die Welt des Islam, New Series, Bd. 30, c. 1/4, ss. 1-44.

2.3. Vilayet Nizamnamesi'nin Uygulanması ve Kudüs Yönetimi Üzerindeki Etkisi

Osmanlı Vilayetler Nizamnamesi, 7 Cemaziyelevvel 1281 / 7 Kasım 1864 tarihinde çıkarılmış, kaza ve daha üst statüdeki yerleşim birimlerinde idari meclislerin bulunması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu nizamname ile vilayetlerin/eyaletlerin idari taksimatına yeniden göz atılmış, bazı merkezler birbirine katılarak yeni vilayetler oluşturulmuştur. Biladü's-Şam 2 vilayete ayrılıp Halep Vilayeti ve Suriye Vilayeti adında iki yapı ihdas edilmiştir.¹¹³ Kudüs bu tarihte Suriye Vilayeti'nin Dımeşk bölümüne eklenen bir mutasarrıflık konumundadır. Bu kanun gereği, İstanbul ve Beyrut tarafından gerçekleştirilen Kudüs'e yönelik ortak kontrol ve teftiş sınırlandırılmış, kent ve çevresi vilayetlerde yer alan mutasarrıflıklar gibi değerlendirilmiştir. Bu aşamada Kudüs ve Şam arasında yaşanan yazışmalar, Dımeşk'e verilen yetkilere ışık tutmaktadır.¹¹⁴ Buna göre Kudüs'ten gönderilen belgeleri öncelikle Şam incelemekte ve kontrollerin ardından İstanbul'a iletmektedir.¹¹⁵

Mutasarrıflığın Dımeşk'e bağılılığı, h.1280-1290/m.1864-1874 yıllarını kapsayan 10 yıllık bir zaman zarfında sürmüştür. Vilayetler Nizamnamesi'nin çıkarılışı ve tatbikinin, sahada Kudüs'ün önemini arttıracak ve Avrupalı devletlerin bölgeye dönük siyasetlerine ayak uyduracak köklü bir değişim ortaya koymadığı görülmektedir. Yeni kanunlar kaynaklı gelişmeler, sadece Biladü's-Şam'ın idari haritası üzerinde yapılan ufak değişikliklerde ve Kudüs'ün öneminin gerilemesi biçiminde kendini göstermektedir.

Kudüs'ün “vilayet” veya “livalar mutasarrıflığı” şeklindeki doğrudan başkente bağı ve Beyrut Genel Hakimi tarafından denetlenen ayrıcalıklı pozisyonu iptal edilmiştir. Bu durum Sadrazamlık ve Dımeşk Vilayeti'nce idari yapılanmanın gözden

¹¹³ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1266) 4.Defa, s. 85; *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1281), 19.Defa, s. 187.

¹¹⁴ Meçhul, (1895), *a.g.e.*, ss. 25-26.

¹¹⁵ *K.ŞMS.* no. 348, ss. 45-47; no. 356, s. 55; *H.ŞMS.* no. 1, s. 63; no. 2, ss. 153-154; no. 4, s. 100

geçirilmesine neden olmuş, böylelikle Nablus ve Cenin kazaları, devlet tarafından h.1285 / m.1868 tarihinde Kudüs'ten ayrılmış ve el-Belka Mutasarrıflığı olarak bilinen yeni bir yapıya dahil edilmiştir.¹¹⁶ Bu hareket, Dımeşk'in yükünün hafifletilmesi amacıyla atılmış ilk adımdır, bu doğrultudaki ikinci bir çabada kendisine Akka ve Nablus mutasarrıflıklarının eklenmesi düşünülmüş, eski Halep Valisi'nin riyasetinde Kudüs'ün yeni bir vilayet yapılması planlanmış ancak söz konusu proje, hayata geçmeden son bulmuştur.¹¹⁷ İlgili teşebbüse alternatif olarak Kudüs'ün Dımeşk'e bağlılığı feshedilmiş ve şehir doğrudan başkent İstanbul'un denetimi altına alınmıştır. Bölgenin yönetimi, böylelikle Sadaret Makamı ve onun emrinde olan nezaretlere ve nezaretlerin daireleriyle, telgraf hatları ve posta telgraf ofisleri yoluyla muhataplık seviyesine ulaşmış, posta ve telgraf mesajları hızlı buharlı gemiler aracılığıyla yöreden payitahta taşınmıştır.

Kudüs, anılan sebeplerden ötürü Biladü'ş-Şam'ın fiili başkentine dönüşmüş, bu gelişme idari ve siyasi olarak onun konumunu yükselttiği gibi, Kudüs ve ona bağlı yerleşim yerlerinin ileri gelenlerinin pozisyonunu güçlendirmiştir. İlgili durum neticesinde Filistin ayarı merkezi idarede kolaylıkla görevler almış ve edindikleri tecrübelerle Birinci Dünya Savaşı sonrasında Filistin ulusal hareketine liderlik etmede büyük bir zorlukla karşılaşmamıştır.

Vilayetler Nizamnamesi, uygulanma biçimi bakımından başarılıdır, bu düzenleme ile devlet vilayetlerde kontrolü sağlamış, yerel seçkinleri kanun karşısında diz çöktürmüş ve daha önce bir çeşit özerkliğe sahip olan mahalli güç odaklarının rolüne son vermiştir. Gelişmeler sonrası yerel liderlikleri olan aileler devletin farklı organlarında makamlar edinmek için birbiriyle yarışır bir pozisyona girmiş, ticarete,

¹¹⁶ N.ŞMS. no. 13b, s. 147; no. 15, s. 292; no. 16, s. 155; no. 17, s. 175; K.ŞMS. no. 355, s. 85; no. 369, s. 183; no. 354, s. 46, 60, 91; *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*,(1283), 21.Defa, s. 173; (1284), 22.Defa, s. 184; (1285), 23.Defa, s. 189.

¹¹⁷ K.ŞMS. no. 348, s. 211; Alexander Schölch, (1986), *a.g.e*, s.24; *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 96, (28/06/1872), s. 4.

değişik ekonomik fırsatlar ve arazi mülkiyetinde ve çeşitli inşaat projelerinde birbirlerine rakip olmuşlardır.

Vilayetler Nizamnamesi çerçevesinde gerçekleştirilen reformlar, şehirlerin, kırsal bölgeler karşısında konumunu yükseltirken taşra; kültürel ve politik dışlanmışlık problemi ile karşılaşmış, merkezler ilaveten Avrupalıların nüfuzunun artışı ve misyonerlik faaliyetlerinin genişlemesi gibi sıkıntılara maruz kalmıştır. Gayrimüslimlerin idare ve belediye meclislerinde temsil edilmeleri bu devirde ortaya çıkan gelişmeler arasındadır. Gayrimüslimler misyonerlik faaliyetlerinden en çok istifade eden gruptur ve misyoner okullarının mezunlarının çoğunluğunu oluşturmaktadır.¹¹⁸

Kudüs'teki idari birimler, Vilayetler Nizamnamesi'ne göre yönetilmiştir. Genel lider/mutasarrıf, hiyerarşinin zirvesinde yer almakta, çalışmalarını Kudüs'teki Hükümet Sarayı'nda yürütmektedir.¹¹⁹ Kendisine on üç üyeden oluşan bir idarî meclis yardımcı olmaktaydı.¹²⁰ Kudüs Genel Hâkimi'ni kazalarda, “kaza müdürü” veya “kaza kaymakamı” denenen memurlar temsil ederken, onların nahiye idaresindeki altları ise “nahiye müdürleri” idi ve idari zincirin sonunda “köy muhtarı” bulunmaktaydı.¹²¹ Bunlara ek olarak Kudüs şehrinin h.1279/m.1863 yılında inşa edilen bir belediye meclisi vardı.¹²² İlk belediye meclisi beş üyeye sahip olmuşken Vilayetler Nizamnamesi'nin çıkarılmasını takip eden senelerde bu hususta çeşitli düzenlemeler yapılmış ve aza sayısı değişmiştir.¹²³ Belediye mevzuatına ilişkin yeni kararların Kudüs Belediyesi'ne de yansımaları olmuştur. Birinci bölümde bu konular daha detaylı anlatılmaya çalışılacaktır.

¹¹⁸ ‘Abdulkerîm Râfîk, (1968), *Bilâdu’s-Şâm ve Mişr min el-Feth el-‘Usmânî ilâ Hamlet Nâbulyon Bunâbert 1516-1798*, , Dimeşk, s. 866.

¹¹⁹ N.ŞMS. no. 10, s. 276; K.ŞMS. no. 385, s. 71; *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 1670, (10/10/1904), s. 2.

¹²⁰ *Ed-Dustûr el-‘Usmânî*, c.1, s. 415.

¹²¹ *Ed-Dustûr el-‘Usmânî*, c.1, ss. 409-410; K.ŞMS. no. 394, s. 78; no. 409, s. 14; H.ŞMS. no. 1, s. 19; no. 2, s. 153; no. 14, s. 108; ; N.ŞMS. no. 13, s. 147.

¹²² Alexander Schölch, (1986), *a.g.e.*, s. 289; Kamil el-Aseli, “*Kudüs*”, DİA, c.26, s. 336.

¹²³ *Ed-Dustûr el-‘Usmânî*, c.1, ss. 419-420; Ziyâd el-Medenî, (2004), *a.g.e.*, s. 53.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDAKİ İDARİ TEŞKİLAT VE İDÂRİ MECLİSLER

1. KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NIN TEŞKİL SÜRECİ

H.1288-1290/M.1872-1874 tarihleri arasındaki dönem boyunca Osmanlı Devleti, Kudüs Livası'na özel bir önem göstermiştir. Kudüs'ün Suriye Vilayeti'nden ayrılmasına hazırlık anlamında Cemazeyilevvel 1289 / 1872 Ağustosunda tarihinde ona ek olarak el-Belka ve Akka livalarını içine alan bir vilayet oluşturulması için çaba harcanmıştır. ¹²⁴ İmparatorluğun livalarda hükümetlerin iyileştirilmesi arzusuyla böyle bir düzenlemeyle uğraştığı, Kudüs'te bağımsız bir idari yapı inşa etmeye giriştiği gözlemlenmektedir. H.1290 / M.1873 tarihli salnamede iki farklı noktada “Kudüs-i Şerif Sancağı, müstakil idare olunmaktadır” ve “Kudüs-i Şerif Sancağı, Gazze, Yafa, Halilü'r- Rahman” şeklinde Kudüs'ten ve statüsünden söz edilmektedir.¹²⁵ Bu iki noktada da ilgili bölge, Suriye Vilayeti'nin livaları listesi altında yer almakta ve salnamede onu diğer livalardan ayıran bir özelliğe atıf yapılmamaktadır. ¹²⁶

Anlaşıldığı kadarıyla Kudüs Livası'nın müstakilliği sadece kimi idari konularda olmuştur. Bu kanaati destekleyen bir husus olarak Kudüs İdaresi'nin tabiiyeti/bağlılığı etrafında Şer'i Mahkemelere ait sicillerin çelişkili bilgiler vermesi öne sürülebilir. Mustafa Nazif Paşa'nın el-Halil Kaymakamlığı'ndan azli ve İzzet Efendi'nin kendisinin yerine tayini hakkındaki 21 Cemaziyelevvel 1290 / 19 Mayıs 1873 tarihli mersum

¹²⁴ *F.O.78/2242, Kudüs*, (1 Ağustos 1872); Vansan Lomer, (2015), *el-Ḳuds 1900 Zemân et-Te'âyüş ve et-Taḥavvulât*, (çev). Ğazi Berro, Dâr el-Fârâbi, Beyrut, s. 9, 148.

¹²⁵ Suriye Vilayeti altı livadan oluşturulmuştur: Beyrut, Akka, Havran, Hama, Trablus, Kudüs, *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*,(1290), 28.Defa, s. 154, 253.

¹²⁶ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*,(1290), 28.Defa, s. 154, 252.

doğrudan İstanbul'dandır¹²⁷ ve söz konusu fermanda atama ve görevden alma işlemlerine dair Suriye Valisi'nin herhangi bir etkisine gönderme yoktur. Öte yandan resmi emir ve yazılarda Kudüs, Suriye Vilayeti'nin altında gösterilmiş ve şu şekilde kendisine işaret edilmiştir: "Suriye Vilayeti Dâhilinde Kudüs-i Şerif".¹²⁸

Bab-ı Ali, Kudüs'ün Dımeşk ve İstanbul arasındaki sallantılı durumuna Miladi 1874 yılı başında - Hicri 1290 yılı sonunda bir nokta koymuştur. Bu iş için seçilen zaman, araştırmacıların Kudüs'ün Dımeşk'ten ayrılma tarihine ilişkin olarak farklı görüşler edinmesine yol açmıştır.¹²⁹ Ancak söz konusu ihtilaf, şer'i mahkeme sicilleri, belgeler ve Osmanlı salnamelerinde yer alan bilimsel realiteye uygun düşmemektedir.¹³⁰ H.1291 / M.1874 yılında Kudüs, payitahta tabi yerlere eklenen bir mutasarrıflık haline gelmiş ve şu adla anılmaya başlanmıştır: "Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı İdare-i Müstakillesi".¹³¹ Öte yandan h.1290 / m.1873 tarihine bakıldığında resmi kayıtlarda, Suriye Vilayeti'ne bağlı merkezlerden biri ve "Kudüs-i Şerif Sancağı" olarak Akka (*'Akkā*) Livası'ndan sonra ve el-Belka (*el-Belkā*) Livası'ndan önce yer almaktadır.¹³²

Kudüs Mutasarrıflığı'nın oluşturulmasının ve doğrudan başkentle bağlantılı hale getirilmesinin en önemli sebepleri şunlardır:

- Yabancıların kutsal mekânlara artan ilgisi: Bu durum emir ve prenslerin yaptığı ziyaretlerde açığa çıkmaktadır.
- Yabancı kurumların artışı
- Yahudi ve Rus hacıların sayılarının katlanması¹³³

¹²⁷ H.ŞMS. no. 6, s. 76.

¹²⁸ K.ŞMS. no. 361, s. 220; *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1287), 25.Defa, s. 155.

¹²⁹ Alexander Schölch, (1986), *a.g.e.* 1874 yılını tespit ederken 'Ârif el-'Ârif, bu olay için "*el-Mufaşşal fî Târîh el-Kuds*, adlı eserinde 1871 tarihini vermekte, diğer bir Filistin tarihi araştırmacısı 'Abdulkerîm Râfîk ise "*Bilâdu's-Sâm ve Mişr min el-Feth el-'Uşmâni ilâ Hamlet Nâbulyon Bunâbert 1516-1798*" isimli kitabında (s. 862) 1873'ü göstermektedir.

¹³⁰ K.ŞMS. no. 358, s. 6, 7, 12, 17, 23, 27, 34, 70, 71; no. 357, s. 31; *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*,(1287), 25.Defa, s. 155; (1288), 26.Defa, s. 170; (1289), 27.Defa, s. 254

¹³¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*,(1291), 29.Defa, s. 254

¹³² *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*,(1290), 28.Defa, s. 253; (1289), 27.Defa, s. 254; (1288), 26.Defa, s. 250; (1286), 24.Defa, s. 202

¹³³ Prothero G W, (1920), *Syria and Palestine*, London, Publishd by H.M. Stationery Offise, Ss. 38-39

Devlet söz konusu gelişmeler sonucunda Kudüs Livası'na özel bir önem atfetmeye başlamış, onun hallerini daha yakından takip etmek ve işlemlerini hızla gerçekleştirmek amacıyla onu başkente bağlamıştır.¹³⁴

Osmanlı Devleti'nin siyasi ve coğrafi öneme sahip livaları vilayetlerden ayrılarak mutasarrıflık adıyla, "mutasarrıf" denen yöneticilerin idare ettiği ve doğrudan Dâhiliye Nezareti ile haberleşmenin sağlandığı merkezlere çevirmesi uzun soluklu bir siyaset idi.¹³⁵ Bağımsız mutasarrıflıkların sayısı Kudüs'ün mutasarrıflığa çevrilme anında yedi idi.¹³⁶ Başka liva ve vilayetlerin birbirinden ayrılmasının sürmesi ile birlikte h.1328 / m.1910 tarihinde bu tip bölgelerin sayısı on üçe yükselmişti.¹³⁷ Ancak mutasarrıflıklar, sadece kazaları kapsadıkları için liva ve kazalara sahip vilayetlere kıyasla daha küçük hacimli kalmıştı. Bu birimler özel pozisyonlar gereği vilayetlerle önem ve genişlik açısından eşit olmamaktaydı.¹³⁸ Bütün olup biten, merkezi hükümetin coğrafi konumunun önemi, yabancı müdahalesine direnç gösterilmesi ve sosyal yapının doğası gibi değişik sebeplerle bazı yörelere idari bağımsızlık vermek zorunda kalmış olmasından ibaretti.

Kudüs Mutasarrıflığı'nın İstanbul'a bağlılığı, h.1290 / m.1874 yılından itibaren Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ve ardından Osmanlı birliklerinin Filistin'i terk edip yerlerini 24 Safer 1336/9 Kanun-ı Evvel 1917 tarihinde İngiliz kuvvetlerinin almasına dek devam etmiştir.¹³⁹ İngiliz güçlerinin Filistin'e girmesi neticesinde h.1337 / m.1918 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nın tüm toprakları İngiliz askeri hâkimiyetine katılmış ve İngiltere'nin daha güneyde (*Mısır vb.*) istila ettiği bölgelere bağlanarak

¹³⁴ Yasemin Avcı, (2004), *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti Kudüs*, Phoenix yayınevi Ankara, ss. 94-95

¹³⁵ William. H. Hell, (1918), *Reconstruction in Turkey, a series of reports*, New York, American Committee of Armenian and Syrian Relief, s. 215

¹³⁶ Bahsedilen mutasarrıflıklar şunlardır: Kudüs-i Şerif, Cebel-i Lübnan, Deyr ez-Zor, Bingazi, İzmit, Çatalca, Biga (Kal'a-i Sultaniyye), *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1316), 30. Defa, s. 91.

¹³⁷ Bahsedilen mutasarrıflıklar şunlardır: Kudüs-i Şerif, Cebel-i Lübnan, Deyr ez-Zor, Bingazi, İzmit, Çatalca, Biga (Kal'a-i Sultaniyye), Asir, Canik, Bolu, Karesi, Medine-i Münevvere, Zor, Urfa, *Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye* (1327), 66. Defa, Ss. 830 – 890.

¹³⁸ Yûsuf el-Hakîm, (1991) *Beyrut ve Lubnân ft 'Ahd Âli 'Usmân*, Dâr en-Nehâr, s. 23.

¹³⁹ Y.ŞMS. no. 192, ss. 270-271; no. 200, s. 186; K.ŞMS. no. 419, s. 101.

Britanya Ordusu'nun Kahire'de bulunan Filistin Operasyonları Genel Komutanlığı'na tabi merkezlere dönüştürülmüştür.¹⁴⁰

Bu bilgilere ilaveten farklı argümanlar sunan devlet salnamelerinin bazı sayılarında (*defalar*), h.1298-1300/m.1881-1883 tarihleri arasında bir dönem Kudüs'ün Suriye Vilayeti'ne tekrar eklendiğine işaret edilmektedir. H.1296/M.1879 yılındaki devlet salnamesi, bölgeyi "Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı" olarak anarken h.1298/ m.1881 tarihli salnamede Kudüs, Suriye Vilayeti altında bir liva olarak kaydedilmektedir ve aynı durum h.1297/m.1882 tarihli salnamede de geçerlidir.¹⁴¹ H.1300/M.1882 tarihli salname ise Kudüs hakkında "Kudüs-i Şerif müstakilen idare olunur" notunu düşmektedir. H.1301/M.1884 tarihli salnamede ise "Kudüs-i Şerif Sancağı müstakilen idare olunmaktadır" denilmektedir¹⁴².

Bu kısa dönemde görülen idari değişimlerin nedeni anlaşıldığı kadarıyla Mısır'ın h.1300 / m.1882 tarihinde İngiliz işgaline maruz kalmasıdır. Devlet, İngiliz işgalinin Mısır'da başladığı süre zarfında Kudüs'ü vakit kaybetmeksizin ve doğrudan bir şekilde Suriye Vilayeti'ne bağlamaya çalışmıştır. Suriye Vilayeti'nde merkezde bulunan Beşinci Saltanat Ordusu'nun (5. Ordu-yı Hümayun) varlığı bu tercihte önemli bir sebeptir. Böylelikle Kudüs'ü, İngiltere tarafından olması muhtemel herhangi bir işgal girişimine karşı daha hızlı biçimde savunmak hedeflenmiştir. Mısır'da taşların yerine oturması ve durumların istikrara kavuşması yanında İngiliz kuvvetlerinin Mutasarrıflığa doğru ilerlememesi; Kudüs'ün idaresini eski haline, Bab-ı Ali ile irtibatlı şekline döndürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğiğinde benzer bir düzenleme yapılmış, Kudüs kenti, İstanbul'la bağlantıdan uzaklaştırılarak yalnızca Dimeşk'le ilişkili kılınmıştır. Dahası hükümet tarafından Kudüs'te bir posta izleme komisyonu oluşturulmuştur.

¹⁴⁰ Y.ŞMS. no. 188, s. 5, 20, 26, 212.

¹⁴¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1297), 35.Defa, s. 248; (1296), 34.Defa, s. 209.

¹⁴² *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1300), 38.Defa, s. 328;(1301), 39.Defa, s. 339; (1304), 43.Defa, s. 336.

Hükümet, gönderilen her mesaj ve mektubun kontrol için öncelikle Dımeşk'e ve sonrasında gidiş yönüne yollanması gerektiğini emretmiştir. Kudüs ve diğer Filistin şehirleri arasındaki yazışmalarda bile bu kural gözetilmiştir.¹⁴³

1.1. Kudüs Mutasarrıflığı'nda İdari Teşkilat

1864 Vilayetler Nizamnamesi'nin çıkmasının ardından Biladü'ş-Şam daha önce belirttiğimiz şekilde iki vilayete ayrılmıştır: Suriye Vilayeti ve Halep Vilayeti. Suriye Vilayeti, eski Trablus Eyaleti ve Sayda Eyaleti'nin topraklarının katılımıyla genişlemiş ve Kudüs, Suriye Vilayeti'ne tabi kalmıştır.¹⁴⁴ Halep Vilayeti ise el-Cezire ve Anadolu'dan parçaların eklenmesi ile büyümüş, böylelikle Sayda Vilayeti/Eyaleti tamamen ortadan kalkmıştır.¹⁴⁵

Kudüs Mutasarrıflığı, Vilayetler Nizamnamesi uyarınca sekiz kazaya ayrılmıştır: Kudüs (merkez), el-Halil, Nablus ve Cenin, Beni Sa'b, el-Ludd, er-Remle¹⁴⁶ ve Gazze. Söz konusu kazalar, yirmi yedi nahiye içermektedir,¹⁴⁷ bu plan üzerinde daha sonra ufak çaplı değişimler yapılmıştır. H.1282/M.1866 tarihinde Kudüs nahiyeleri arasında daha önce bu statüde olmayan bir bölge el-Bire Nahiyesi ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸ Bu yeni kısmın oluşturulma sebebi, düzenli ordunun (nizami kuvvetlerin) kendisini askeri bir nokta olarak belirlemesidir.¹⁴⁹

H.1285/M.1868 tarihinde ise Nablus ve Cenin Kazası, Kudüs'ten tamamen ayrılmış¹⁵⁰ ve el-Belka Mutasarrıflığı olarak bilinen birime katılmıştır.¹⁵¹ Hâlbuki söz

¹⁴³ Halil es-Sekakini, (2004), *Yevmiyyât Halil es-Sekākīnī 1914-1918*, Merkez Halil es-Sekākīnī li'n-Neşr, Kudüs, ss. 108-118.

¹⁴⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1266), 4.Defa, s. 85; (1265), 3.Defa, s. 83; (1266), 4.Defa, ss. 86-87; N.ŞMS. no. 14, ss. 184-185, 153, 142; K.ŞMS. no. 348, s. 26, 29, 46; no. 349, ss. 10-11; no. 354, s. 46; no. 361, s. 317.

¹⁴⁵ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1266), 4.Defa, s. 85; (1281), 19.Defa, s. 187.

¹⁴⁶ K.ŞMS. no. 348, s. 26; no. 351, s. 317; no. 354, s. 45, 60, 91.

¹⁴⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1288), 26. Defa, ss. 149-167.

¹⁴⁸ K.ŞMS. no. 348, s. 53.

¹⁴⁹ K.ŞMS. no. 400, s. 65.

¹⁵⁰ *F.O.195/1477, No. 4, Kudüs*, (23 Şubat 1884); K.ŞMS. no. 354, s. 46, 60, 91; no. 355, ss. 85-87; N.ŞMS. no. 15, s. 292; Y.ŞMS. no. 25, s. 75.

konusu değişimden önce Kudüs Livası'nın uzantılarından biri olarak değerlendirilmiştir.¹⁵² Kudüs'ün idari teşkilatında bu tarihten sonra yine farklılaşma yaşanmış, kentin Akka ve Nablus mutasarrıflıkları ile birlikte yeni bir vilayet olması kararlaştırılmış ve yönetiminin Halep Valisi'nin uhdesine bırakılması düşünölmüştür.¹⁵³ Bu düzenlemenin temel amacı Şam/Dımeşk'in yükünü hafifletmektir. Ancak bu yeni oluşum, hayata geçmesinin ardından bir ay sonra yabancı konsoloslukların olumlu değerlendirmeleri göz önünde bulundurularak iptal edilmiştir. Yabancı konsoloslar bu yeni merkezi Hristiyanların kutsal mekânlarını tek bir idari birim altına yerleştirdiği için sıcak karşılamıştı, çünkü pek çok kurumla görüşmeyi gerektiren eski düzene karşıt olarak hareket ve ulaşım hürriyeti noktasında işleri oldukça kolaylaştıracaktı. Bu düzenlemenin geri alınması, gayrimüslim tebaada hayal kırıklığı doğurmuştu.¹⁵⁴

H.1282-1285 / M.1865-1868 tarihleri arasında Kudüs Mutasarrıflığı ve ona ait olan idari bölümler eklerdeki şemalarda (Şema-1) açıklanmaktadır. Yafa, Remle ve el-Ludd kazaları hep birlikte Yafa Kazası'nda toplanmış,¹⁵⁵ böylelikle h.1280/m.1874 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nın idari yapılanması içinde dört kaza bulunmuştur: Kudüs (merkez), el-Halil, Yafa ve Gazze. Söz konusu merkezler yirmi nahiye ve iki yüz altmış dört köy içermektedir. Bu idari taksim yaklaşık otuz yıl bozulmadan devam etmiş,¹⁵⁶ Mutasarrıflık İdaresi ile sultanın ofisi, Sadaret Makamı

¹⁵¹ N.ŞMS. no. 13b, s. 147; no. 15, s. 292; no. 16, s. 155; no. 17, s. 175, 195; K.ŞMS. no. 355, s. 86; no. 369, s. 183; *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1283), 21.Def, s. 173; (1283), 22.Defa, s. 184, 185, 189.

¹⁵² K.ŞMS. no. 354, s. 91.

¹⁵³ K.ŞMS. no. 348, ss. 211-212, 228; Alexander Schölch, (1986), *a.g.e*, s. 24.

¹⁵⁴ K.ŞMS. no. 348, s. 211; Alexander Schölch, (1986), *a.g.e*, s. 24; *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 96, (28/06/1872), s. 4.

¹⁵⁵ K.ŞMS. no. 348, s. 53.

¹⁵⁶ Bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1285-1319); H.ŞMS. no. 16, s. 53; no. 18, s. 313; 'Arif el-'Arif,(1420) *Târîh Bi'rüssebi' ve Kıba'ilihâ*, Mektebet Medbülî, Mısır, s. 31

ve Dahiliye Nezareti arasındaki iletişim posta, telgraf ¹⁵⁷ ve buharlı gemiler yoluyla sağlanmıştır. ¹⁵⁸

Kudüs Mutasarrıflığı'nın idari bölümleri, birimlerin kapsadığı alanlarla veya bazı nahiyelerin üst makamları olan kazalardan çıkarılarak başka kazalara eklenmesiyle ilgili daimi bir intikal içerisinde. Bazı nahiyelerin sonlandırılması ve onların sınırlarında yer alan köylerin aynı kaza içerisinde başka nahiyelere dâhil edilmesi veya başka bir kazaya verilmesi ve yeni kazaların kurulması söz konusu alanda görülen değişikliklerin sebeplerindedir. Örnek olarak h.1301/m.1884 tarihinde el-Belka Sancağı Kudüs Mutasarrıflığı'na yeniden bağlanmış, sonra aynı yıl içerisinde tekrar Kudüs Mutasarrıflığı'ndan ayrılmıştır.¹⁵⁹ Sara ve Firavun köyleri Kudüs Kazası'na bağlı Safa Nahiyesi'nden alınarak doğrudan merkezin yönetimine verilmiştir.¹⁶⁰

H.1306/M.1889 sonlarında devlet, Kudüs Mutasarrıflığı'na, güneyinde yeni bir kaza oluşturma yetkisi vermiş, böylelikle daha önce Gazze Kazası'nın bir bölümü olan alanda Bi'rüssebi' Kazası meydana getirilmiş ve idaresi, daimi adresi o bölgede bulunan bir kaymakama devredilmiştir.¹⁶¹ Devletin Bi'rüssebi'yi fiilen yönetme arzusunu gerçekleştirmek için önceleri oranın Gazze Kaymakamı tarafından denetlenmesini istediği, sonrasında bölgenin doğrudan Kudüs'e bağlanması için çalıştığı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi Bi'rüssebi' Kazası'nın oluşumu, Mısır ile yaşanan sınır problemi ile ilgilidir.¹⁶² Nitekim bu uygulama Kudüs'teki İngiltere Konsolosluğu'nda

157 Kudüs; sahilden geçen Yafa istasyonu yoluyla Osmanlı telgraf hattı hattına bağlanmıştı. Telgraf hattı Yafa'ya 1864 yılında ulaşmıştı. (K.ŞMS. no. 365, s. 38; no. 403, s. 36; no. 414, s. 40; H.ŞMS. no. 6, s. 199, 210; Y.ŞMS. no. 25, s. 75; Ziyad el-Medeni, *a.g.e.*, s. 64)

158 Alexander Schölch, (1986), *a.g.e.*, s. 165; H.ŞMS. no. 6, s. 199, 210; K.ŞMS. no. 365, s. 150; no. 385, ss. 148-149; no. 403, s. 36; Y.ŞMS. no. 62, ss. 305-306

159 *BOA.Y.A.RES. 24/38*, (18 Şevval 1301 / 11 Ağustos 1884).

160 *BOA.İ.DH. 1473/37*, (29 Muharrem 1327 / 20 Şubat 1909). Kudüs'ün 1868-1899/1285-1317 bu dönemdeki idari yapılanması için ekler bölümünde Şema- 2'ye bakınız.

161 *BOA.BEO.1610/120702/3*, (16 Ramazan 1318 / 7 Ocak 1901); *BOA.Y.MTV.204/50/1*, (9 Rebiülevvel 1318 / 7 Temmuz 1900); Bi'rüs-Sebi'de yerleşmiş Arap kabilelerini tanımak için bkz. *BOA.Y.MTV.204/50/2*, (Tarihsiz).

162 1906 yılının Ocak ve Mayıs aylarını kapsayan süreçte Mısır'daki İngiliz sömürge yönetimi ve Osmanlı arasındaki "Akabe krizi" veya "Taba hadisesi" olarak bilinen kriz şiddetlenmişti. Yunan Zurik,(1967), *Ezmetu'l-'Akabe Ezmetu-Tübā*, el-Mecelletu'l-Mişriyye, c.13, s. 304.

koru uyandırmıştır.¹⁶³ Devletin bu kazaya olan ilgisi artarak devam etmiş, mutasarrıflar bölgeye benzersiz biçimde çok sayıda ziyaret yapmıştır.¹⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin sınır konusuna önem vermesinin yanında Bi'rüssebi' Kazası'nın başka bir problemin çözümü için de kurulduğu, kendisiyle Bedevilerin saldırılarının azaltılmak istendiği anlaşılmaktadır. Göçer hücumları, et-Terabin ve el-Azazime kabileleri arasındaki çatışmaların şiddetlenmesinden sonra farklı bir boyut kazanmış, Osmanlı Devleti tarafından Bedevilere ait müstakil bir kaza inşa edilmesi amaçlanmıştır.¹⁶⁵ Vergiler ve diğer miri maliyetlerin kısmen bile olsa yerleşik hayata geçirmek ve Gazze'den uzaklaştırmakla onlardan tahsil edileceği umulmuştur. Bahsedilen sebepler hep birlikte Bi'rüssebi' Kazası'nın oluşturulmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Bi'rüssebi' noktasını kaza merkezi olarak seçmekle iyi bir tercih yaptığı söylenebilir. Çünkü bu mevki sadece tarihi öneme sahip olan bir mevki olmakla kalmamakta, ayrıca tatlı su kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadır. Bunlara ek olarak Bi'rüssebi', el-Azazime arazileri ile güneyde, et-Tiyaha Kabilesi'nin topraklarıyla doğuda ve et-Tarabin Kabilesi'nin mülkiyetleri ile batıda bir sınır çizgisinde bulunmaktadır.

Kudüs Mutasarrıflığı, bahsedilen idari durumunu h.1323-1326/m.1906-1909 yılları dışında korumuş, 1906 yılında Beyrut Vilayeti'ne bağlı Akka Livası'ndan ayrılmasının ardından en-Nasıra Kazası, Kudüs'e katılmıştır.¹⁶⁶ En-Nasıra Kazası, o dönem yirmi sekiz köy ve mezraya sahiptir.¹⁶⁷ İlgili yöreye dair söz konusu düzenleme, yabancı hacılar ve turistlerin dini mekanlara yaptıkları ziyaretleri kolaylaştırmak niyetiyle ortaya konulmuştur. Bu değişimin hayata geçirilmesinden önce yabancı yolculardan Kudüs'ten en-Nasıra'ya yapacakları yolculukta iki vilayet arasında geçiş

¹⁶³ *F.O. 195/2106, No. 54, Kudüs*, (23 Eylül 1901).

¹⁶⁴ *F.O. 195/2175, No. 43, Kudüs*, (25 Temmuz 1904).

¹⁶⁵ *BOA.Y.MTV.204/50/1*, (9 Rebiülevvel 1318 / 7 Temmuz 1900); Yasemin Avcı, (2004) *a.g.e*, ss. 98-99.

¹⁶⁶ *BOA.Y.A.RES, 136/45*, (24 Safer 1324 / 19 Nisan 1906).

¹⁶⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1325), 63.Defa, s. 966; (1327), 66.Defa, s. 872.

sırasında kullanılması gereken geçiş tezkerelerini yanında bulundurmaları talep edilmektedir. ¹⁶⁸

Böylelikle devlet Hristiyanlara ait kutsal dini mekânları tek bir idari birim altında yerleştirmiştir.¹⁶⁹ Ancak h.1326/m.1909 tarihinde en-Nasıra Kazası'nın Beyrut'la var olan ortak ekonomik çıkarları göz önünde tutularak yeniden Beyrut Vilayeti'ne tabi kılındığı gözlemlenmektedir.¹⁷⁰ Birinci Dünya Savaşı'na dek Kudüs Mutasarrıflığı üzerinde meydana getirilen değişimleri izlemek amacıyla çalışmanın sonunda bulunan şema ve tablolara bakılabilir. (Şema 3-4-5 ve Tablo-2).

1.2. İdari Teşkilat

Kudüs Mutasarrıflığı'nın h.1890/m.1874'de teşekkülünün ardından Osmanlı Devleti, genellikle vilayet merkezlerinde bulunan ilgili tüm resmi daireleri Kudüs'te oluşturmuştur. Daha önce Kudüs Sancağı'nda olan kazalar, Mutasarrıflık öncesi idari teşkilatlarını aynen muhafaza etmiştir. Mutasarrıflık'taki idareyi oluşturan unsurlar, padişahın divanıyla, Sadaret Makamı ile görüşmekte, nezaretler (bakanlıklar) ve merkezdeki resmi dairelerle iletişim kurmaktadır. Bahsedilen resmi kurumların yerel sakinler, yerleşimciler ve seyahat edenlere yönelik politikalarının icrasını gerçekleştirmektedir. Vazifeler idari teşkilat vasıtasıyla padişahın irade-i şahaneleri ve yazılı diğer buyrukları uyarınca, Bab-ı Ali'nin ve diğer nezaretlerin emirlerine göre yürütülmektedir. Kanunlar ve nizamnameler, o dönemdeki egemen kategorizasyona bağlı olarak idari sistem üzerinden hayata geçirilmekte, emirler posta ve telgraf merkezleri üzerinden elde edilmektedir. ¹⁷¹ Söz konusu birim, o süreçte şu yapılardan meydana gelmektedir:

¹⁶⁸ *BOA.I.DH, 1324 S/47*, (26 safer 1324 / 21 Nisan 1906); Yasemin Avcı, (2004) *a.g.e*, s. 101.

¹⁶⁹ Yūsuf el-Ḥakīm, (1991), *a.g.e*, s. 216.

¹⁷⁰ *F.O 195/2321, No. 63, Kudüs*, (6 Temmuz 1090).

¹⁷¹ *H.ŞMS.* no. 6, s. 199, 210; *K.ŞMS.* no. 403, s. 36; *Ceridet el-İttihad*, sayı.359, (23/11/1909), s. 3; *Ceridetil-Münadi*, sayı. 9, (20/04/1912), s. 4.

1.1.2.1. Mutasarrıflık Merkezinde İdari Teşkilat

Kudüs Mutasarrıflığı, merkezi Kudüs şehri olan bir idari teşkilatla yönetilmekte ve devlet salnamelerinin belirttiğine göre ilgili yapı, bir hiyerarşi içermektedir:

1.1.2.1.1. Mutasarrıf

Kudüs Mutasarrıflığı'nın idaresini, Bab-ı Ali'nin irade-i seniyye yoluyla tayin ettiği bir "mutasarrıf" üstlenmektedir.¹⁷² Bu yetkili, bölgedeki idari teşkilat piramidinde zirve noktada bulunmakta, Mutasarrıflık İdare Meclisi'nin içinde toplandığı hükümet sarayını karargâh edinmektedir.¹⁷³ Yönetim alanına dair bütün işlerde h.1281/ m.1864 yılında Vilayetler Nizamnamesi'ne göre ve h.1287 / m.1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi uyarınca valilerin var olan yetki ve sorumlulukların tamamını uygulamaktadır.¹⁷⁴

Mutasarrıfın görevleri arasında devletin yüksek heyetler ve kurumlar yoluyla ulaşan emir ve fermanlarını tatbik etmek ve idare meclisi ile birlikte genel durumları ele almak gibi konular yer almaktadır. Kaza ve nahiye merkezlerindeki yetkili makamlara emirler ve kararlar yollamak, kolluk gücünün işlerini denetlemek ve nahiye ve kaza meclislerinin toplantılarının zamanlarını belirlemek de onun vazifeleri içinde sayılmaktadır. Ayrıca yetki alanındaki diğer resmi işlerin icrasına çalışmak da kendisinin sorumluluklarındandır. Mutasarrıf yetkisi dışında olan meseleler içinse Bab-ı Ali'ye gerekli evrakları arz etmelidir. Kendisine tabi bulunan tüm nahiyeleri senede bir kez veya iki kez teftişle yükümlü kılınan mutasarrıf, ani bir saha incelemesi

¹⁷² *BOA.İ.DH. 692/48343*, (10 Şevval 1291/ 20 Kasım 1874); *BOA.İ.DH. 1512/18*, (15 Safer 1333 / 02 Ocak 1915).

¹⁷³ *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 1670, (10/10/1904), s. 2.

¹⁷⁴ 1871 tarihinde "Umumi Vilayetler İdaresi" kanunu, Takvim-i Vekayi adlı resmi gazetesinin 11 Muharrem 1288- 7 Safer 1288 tarihlerinde 1339-1350 arası adetlerinde yayımlanmıştır. Bu kanuna dair pek çok düzenleme ve değişiklik yapılmıştır. Ayrıca 1913 senesinde kanuna dair son değişikliklerin yapıp "*İdare-i Umumiyye-i Vilayat Kanunu*" adıyla 1331 tarihinde Selanik matbaasında yeniden yayımlandığı görülmektedir.

durumunda niçin bu geziye ihtiyaç duyduğunu ve bu çabasının hangi ölçüde gerekli ve önemli olduğunu bildirmelidir.¹⁷⁵

Kudüs mutasarrıfları, idari anlamda mesul oldukları sınırların içerisinde yer alan kazalara teftiş seyahatleri düzenlemişlerdir.¹⁷⁶ Özellikle Gazze ve Bi'rüsebi' kazaları kendilerinin merkezden uzaklıkları ve Mısır ile yaşanan sınır anlaşmazlıkları sebebiyle çokça ziyaret edilmiştir.¹⁷⁷ İç çatışmaları ve kargaşaları durdurmak¹⁷⁸ ve Bedevi yerleşim birimlerini yerinde görmek bahsi geçen kazaların geziler için seçilmesinin başka bir nedenidir.¹⁷⁹ Öşür toplamak ve müzayede gerçekleştirmek yanında göçer kabilelerinin devlete bağlılığını kazanmak amacıyla düzenlenen ilgili yolculuklar için Kudüs Mutasarrıflık Bütçesi'nden çeşitli oranlarda meblağlar tahsis edilmiştir.¹⁸⁰

El-Beşir Gazetesi, Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa'nın¹⁸¹ h.1295 / m.1878 tarihinde yörenin bütününe kapsayan saha incelemeleri ile ilgili haberler yaparak Paşa'nın seyahat yoluyla bölge sakinlerinin durumuna vakıf olduğunu, doğru kurallar çerçevesinde vergilerin toplanmasını sağladığını ve anlaşmazlıkları çözdüğünü belirtmektedir. Gazeteye göre Paşa, geziler vasıtasıyla halkın kalplerini kazanmış, öyle ki o dönem halktan Paşa için güzel sözler söylemeyen ve ondan memnuniyetlerini ifade etmeyen neredeyse tek bir kişi dahi bulunmamıştır.¹⁸²

¹⁷⁵ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 399.

¹⁷⁶ Ziyād el-Medenī, (2004), *a.g.e*, s. 26.

¹⁷⁷ *F.O. 195/2175, No. 43, Kudüs*, (25 Temmuz 1904); daha bilgi almak için, Bkz, Filiz Yenişehiroğlu, (2002), *Bir Çöl Kenti Be'er Sheva, " Ortadoğuda Osmanlı Dönemi Kudüs İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildileri*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, c. II, ss. 623-633.

¹⁷⁸ *F.O. 195/2149, No. 45, Kudüs*, (26 Ağustos 1903).

¹⁷⁹ *K.ŞMS*. no. 326, s. 14; no. 329, s. 20; no. 330, s. 211; *Y.ŞMS*. no. 17, s. 135; no. 27, s. 47; *H.ŞMS*. no. 10, s. 27.

¹⁸⁰ *BO.ADH.İ, 599/41744*, (23 Cemaziyelahir 1286 / 30 Eylül 1869).

¹⁸¹ Rauf Paşa, Kudüs Mutasarrıflığı'nda genel yönetici olarak görev yapmış en meşhur şahıslardan biridir. Mutasarrıf olarak 1877-1889/1294-1307 tarihlerinde idareyi yürütmüştür. Bosna kökenlidir, İstanbul'da devletin yüksek memurları yakınında ikamet eden seçkin bir aileden gelmektedir. Siyonist hareketlerin arazi satın alma faaliyetlerine karşı direnen bir yönetici olmasından ötürü Suriye Vilayeti'ne vali tayin edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in Rauf Paşa'ya vezir rütbesi verilmesi hakkında bir irade yayınladığı görülmüştür. *K.ŞMS*. no. 371, s. 25; *Ceridet el-Beşir*, sayı. 352, (08/06/ 1877), s. 2.

¹⁸² *Ceridet el-Beşir*, sayı: 409, (12/07/1887), s. 4; sayı:352, (08/06/1877), s. 25; *K.ŞMS*. no. 371, s. 25.

Gelir tahsilinin denetlenmesi, vergi memurlarının muamelelerinin ve hareketlerinin gözlemlenmesi, eğitim ve ekonominin geliştirilmesi, yeni yolların inşasına dönük çabalar da mutasarrıfın görevleri arasında sayılmaktadır.¹⁸³ Kamu sağlığının kabul edilebilir bir düzeyde korunması ve Mutasarrıflık sınırları içerisindeki vatandaşların durumlarının genel olarak iyileştirilmesi de yükümlü olduğu diğer hususlardandır.¹⁸⁴ Bu idareci, İstanbul'un iznine ihtiyaç duymadığı konularda özgürdür, aldığı kararları istediği şekilde uygulamaktadır.¹⁸⁵

Mutasarrıf ve genel askeri lider arasındaki ilişki genellikle iyidir ancak bazen kötüleşebilmektedir. İki taraf da aralarında yaşanan anlaşmazlıklarda destekçi toplama ve İstanbul'a muhaliflerini şikâyet etme gayreti içerisinde olmuştur.¹⁸⁶ Aynı şekilde mutasarrıf ve emniyet amiri arasında bazı sorunlar olduğu vakidir.¹⁸⁷ Bu takdirde mutasarrıf, payitahta Kudüs'ün önemine uygun ve güzel ahlaklı bir şahsın emniyet amiri olarak tayin edilmesi talebiyle yazılar yollamaktadır.¹⁸⁸

Kudüs'ün dini bakımdan önemi ve hakiminin hassas bir konumda olması yanında devletin emir ve politikalarını icradaki rolü sebebiyle mutasarrıfların yüksek maaşlar aldıkları görülmektedir. Bu durum, acaba onların askerlik hizmetinden emekli olmalarının ardından mı yoksa askerlik hizmeti sürerken mi gerçekleşmektedir? Bu soruya yönelik bilgi temelli kesin bir cevap bulunmamaktadır fakat ordu içerisindeki hizmetleri sürerken ileri yaşları, edindikleri kıdem ve tecrübe sebebiyle mutasarrıf tayin edilmeleri daha makuldür, “müşir”, “ferik”, “mir-i miran” ve “Rumeli Beylerbeyi” gibi yüksek rütbeli unvanların varlığı söz konusu kanaati doğrular niteliktedir.¹⁸⁹

¹⁸³ *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 753, (19/02/1885), s. 3.

¹⁸⁴ Ziyâd el-Medenî, (2004), *a.g.e.*, s. 26.

¹⁸⁵ *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 1078, (28/10/1891), s. 3.

¹⁸⁶ *F.O. 195/1984, No. 19, Kudüs*, (8 Nisan 1897).

¹⁸⁷ *F.O. 371/1263, No. 86, No. 50571, 50571*, (2 Aralık 1912).

¹⁸⁸ *BOA.İ.DH.1185/92757*, (5 Zilkade 1307 / 23 Haziran 1890).

¹⁸⁹ *BOA.Y.EE.KP.1/16/1*, (23 Rebiülahir 1290 / 20 Haziran 1873); *K.ŞMS.* no. 331, s. 48; no. 334, s. 23; no. 337, s. 20; no. 344, s. 163; no. 348, s. 1; *N.ŞMS.* no. 12, s. 65, 80, 124; no. 10, s. 275.

Merkezi hükümet, bu makamın ehemmiyetini takdir etmiş, atama sırasında vazifede bulunacaklarda yeterli tecrübe, güzel davranış ve nadiren de olsa Arapça bilgisi aramıştır.¹⁹⁰ Mutasarrıfların tayin ve azline dair yollanan emir ve fermanlar; diğer vilayetlere benzer şekilde sultanın ofisi, Sadaret Makamı ve Dâhiliye Nezareti tarafından çıkarılmıştır.¹⁹¹ Bu belgeler, Mutasarrıflara verilen görevleri ve bağlı kalmaları gereken değişmez normları açıklamaktadır. İdari kuruluşlar, halk ve eski hâkim önünde Mutasarrıfın elinde referans olması için verilen fermanlar ve mersum (kararlar, emirler) bu vazifenin içeriğine vurgu yapmaktadır.¹⁹² Bu konuda geçerli olan teamüllere göre genel hakim, Kudüs'e ulaşır ulaşmaz, katılımı idari, sivil ve askeri dairelerin memurları ile sınırlı olan özel bir toplantı düzenlemekte, burada sultanın fermanı açık bir şekilde okunmakta ve resmi görevlerin teslim alındığı söylenmektedir. Daha sonra fermandan uzun parçalar kaza ve nahiye merkezlerine özel duyurular şeklinde yollanmakta, Kudüs'teki hükümet sarayında halka okunmaktadır.¹⁹³

Mutasarrıftan gerek görev yaptığı süre dâhilinde gerekse kendisinden önceki dönemde kamunun hali ve gerçekleşen olaylar hakkında detaylı raporlar yazması istenmektedir. Kudüs mutasarrıfları arasında yeterli ve istenen özelliklere sahip olup güzel hizmetlerde bulunanlar mevcuttur.¹⁹⁴ Onların döneminde güvenlik sağlanmış, tarım ilerlemiş ve ekonomik durumlar iyileşmiş, kendileri bölgenin ıslahı için samimi ve arzulu olarak çalışmışlardır. Bazı mutasarrıflar, halktan komisyonlar kurarak Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki düzenlemelerin ve ıslah çabalarının denetlenmesini hedeflemiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁰ *BOA.İ. MMS. 52/2264*, (12 Ramazan 1292 / 12 Ekim 1875); *BOA.İ.DH.1200/93897*, (15 Rebiülevvel 1308 / 29 Ekim 1890).

¹⁹¹ *BOA.Y.A.RAS. 83/77*, (9 Cemaziyelahir 1314 / 15 Kasım 1896).

¹⁹² *BOA.A.MKT.MHM.265/74/2-5/1*, (21 Rebiülevvel 1279 / 16 Eylül 1862).

¹⁹³ *F.O. 195/1113, No 41, Kudüs*, (17 Şubat 1876).

¹⁹⁴ *BOA, SD. 2158/5*, (16 Rebiülevvel 1303 / 23 Aralık 1885); *BOA, IMM, 4699*, (22 Şevval 1306 / 21 Haziran 1889); *BOA.Y.MTV. 303/14/1*, (6 Ramazan 1325 / 13 Ekim 1907); *BOA.Y.TMV.248/8/2*, (23 Muharrem 1321 / 21 Nisan 1903); *BOA.Y.TMV.248/8/3*, (5 Rebiülahir 1321 / 1 Temmuz 1903).

¹⁹⁵ *F.O. 195/1940, No. 42, Kudüs*, (25 Kasım 1896).

Osmanlı Devleti, reformlar konusunda başarı göstermiş ve herkesin teveccühünü kazanan icraatlara sahip şahısları yeniden vazifelendirmeye önem vermiştir. İbrahim Paşa, kendisinin yerine Hüsnü Bey Efendi'nin tayin edilmesini takiben, övülen hizmetlerinden ve üstün çabalarından dolayı tekrar mutasarrıflık görevine getirilmiştir.¹⁹⁶ Buna karşılık sahtekârlık, rüşvet ve zimmete para geçirmekle itham edilen mutasarrıflar da bulunmuş,¹⁹⁷ haklarında soruşturmalar yürütüldükten sonra azledilmişlerdir.¹⁹⁸

Kudüs'teki kimi konsoloslar, bazen bir mutasarrıfın ülkelerinin çıkarlarına uygun düştüğünü iddia etmekte ve onu vazifede tutmak amacıyla çalışmaktadır. Devletlerinin başkentteki sefirleri aracılığıyla tayin, azil ve nakil işlemlerine müdahil olmak istemektedirler. Bunu bilen bazı idareciler, ecnebi memleketlerin konsolosluklarının rızasını elde etmeye kendini mecbur saymış, merkezi hükümetin görevden alma kararına karşılık böyle bir yola başvurabileceklerini düşünmüştür.¹⁹⁹ Anayasanın yeniden hakim olduğu h.1325-1332 / m.1908-1914 yılları arasında (II. Meşrutiyet Devri) mutasarrıflar, yabancı elçiliklerin etkisine karşı direnç göstermeye başlamıştır.²⁰⁰

Bu çalışmaya konu olan h.1290-1332 / m.1874-1914 arası dönemde Kudüs'te 17 mutasarrıf görev yapmıştır. Bu yöneticiler içinde h.1293-1306 / m.1877-1889 yılları arasında Rauf Paşa 12 sene vazife icra ederken, İbrahim Paşa 7 yıl söz konusu makamda bulunmuştur.²⁰¹ Diğer mutasarrıflar ise geride kalan 20 senede kişi başına 16 ay ortalama ile çalışmışlardır.

Kudüs Mutasarrıflığı, Rauf Paşa'nın uzun süren yönetiminden istifade etmiş ve Suriye Vilayeti'ndeki başka livalara göre çok daha fazla gelişmiştir. Bu durum, ilgili

¹⁹⁶ *BOA.Y.A.RAS. 83/77*, (9 Cemaziyelahir 1314 / 15 Kasım 1896).

¹⁹⁷ *BOA.Y.PRK.AZJ. 30/44/3*, (6 Şaban 1312 / 2 Şubat 1895).

¹⁹⁸ *F.O. 78/2694, No. 20, Kudüs*, (5 Temmuz 1877).

¹⁹⁹ *F.O. 195/1940, No. 42, Kudüs*, (25 Kasım 1896).

²⁰⁰ *F.O. 195/2377, No. 33, Kudüs*, (22 Mayıs 1911).

²⁰¹ Vansan Lomer, (2015), *a.g.e.*, s. 143.

şahsın aydın kişiliğinden kaynaklanmaktadır.²⁰² Kudüs onun döneminde surlar içindeki eski şehir dışına taşmış ve yeni kurulan yerlerle büyük bir bayındırlık faaliyetine ve genişlemeye tanık olmuş,²⁰³ h.1281-1302/m.1865-1885 yılları arasında 20 yıl içerisinde şehir nüfusu iki katına çıkmıştır.²⁰⁴

Rauf Paşa, Yahudi göç hareketine karşı sağlam duruşundan ötürü Sultan II. Abdülhamit tarafından Suriye Vilayeti'ne vali olarak atanmış ve vezir rütbesi ile ödüllendirilmiştir.²⁰⁵ İbrahim Paşa'nın yönetim döneminde de Kudüs Mutasarrıflığı'nda genel durumda bir iyileşme olduğu gözlemlenmektedir. İbrahim Paşa, uzun yıllar süren iktidarının kendisine verdiği imkânlarla her türlü ekonomik ve dini grubun yapısını öğrenmiş ve onların problemlerini çok iyi teşhis ederek aralarında adalet ve eşitliği sağlamaya çalışmıştır. Bundan dolayı vazifeden alındığına dair bir söylenti çıkması üzerine farklı topluluklar Paşa'nın yanında durmuş ve söz konusu unsurlar tarafından Paşa'nın görevde kalması talebiyle payitahta telgraflar çekilmiştir. Ortodoks ve Ermeni Patrikler, yabancı konsoloslar; onun azilden affedilmesine dair talep iletenlerin arasında yer almıştır.²⁰⁶ Bab-ı Ali istek sahiplerini ilkin kırmamış ancak bir müddet sonra İbrahim Paşa Adana Vilayeti'ne vali tayin edilmiştir.²⁰⁷

İbrahim Paşa'nın azlinden sonra II. Abdülhamit yeni bir teamülü devreye sokarak, Yıldız Sarayı (Mabeyn-i Hümayun) kâtiplerini Cemaziyelahir 1315 – Recep 1326 / Kasım 1897- Ağustos 1908 tarihleri arasında Kudüs'e mutasarrıf olarak atamıştır.²⁰⁸ Bu şahısların adedi 5'tir, sultanın bu uygulaması, kendisinin tanıdığı ve emin olduğu memurları yetkilendirmek ile XIX. yy. sonlarından itibaren gittikçe artış

²⁰² *F.O. 195/1648, No. 10, Kudüs*, (5 Mayıs 1889).

²⁰³ *BOA.Y.MTV.264/119/1/2*, (16 Recep 1322 / 26 Eylül 1904).

²⁰⁴ Laurance Oliphant,(1976) *Haifa Or, Life in the Holy Land, 1882-1885*, Canaan Publishing House, s. 285, 305, 311.

²⁰⁵ *K.ŞMS*. no. 371, s. 25.

²⁰⁶ *F.O. 371/1648, No. 55, Kudüs*, (8 Kasım 1897).

²⁰⁷ *BOA.Y.PRK.BŞK.24/103/1*, (18 Cemaziyelahir 1309 / 19 Ocak 1892).

²⁰⁸ *F.O. 195/1984, No. 55, Kudüs*, (8 Kasım 1897).

gösteren Yahudi göç hareketi karşısında durmak arzusundan kaynaklanmaktadır.²⁰⁹ Yıldız'dan gönderilen mutasarrıflar daha önce idari çalışmalar hizmette bulunmadıkları için çoğunlukla merkezi sistemleri daha yerleşik kılmak ve miri malların tahsilini denetlemek için çalışmışlardır.²¹⁰ İstanbul, Mutasarrıflık bütçesine projelerini gerçekleştirebilecek kayda değer miktarlar bırakmamış ve bu durum, çiftçilere, hayvancılık ve tarımla uğraşanlara olumsuz biçimde yansımıştır.²¹¹

H.1326-1332/M.1908-1914 yılları arasında meşrûti dönemde (II. Meşrutiyet Dönemi'nde) Kudüs Mutasarrıflığı'nın başına geçen görevliler ise genellikle başkentteki büyük dairelerin önemli memurları, emekli rütbeli askerler ve Meclis-i Mebusan'dan azalardır.²¹² Son grubu teşkil eden bu mutasarrıfların sayısı 9 olup ortalama 6 ay bölgeyi yönetmişlerdir, bazıları ilgili vazifede sadece birkaç gün kalabilmiştir.²¹³ İdarecilerle merkezi hükümet arasındaki anlaşmazlıklar, görev süresi üzerinde etkili olmuştur, genellikle particilik – hizipçilik temelli olan ihtilaflar, istifa ve vazifeden el çektirmeye sebebiyet vermiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Hükümeti, İttihatçıların önemli adamlarını azletmiş, İttihat ve Terakki tekrar yönetime geldiğinde ise Hürriyet taraftarları istifa ederek onlarla birlikte çalışmayacaklarını duyurmuşlardır.²¹⁴

Anayasal aşamada mutasarrıflar arasında ıslah arzusunda bulunanlar olmasına rağmen bazıları şahsi menfaatlerini, kamu menfaatlerinden önde tutan devlet ricalinin tesiri altında kalmıştır.²¹⁵ Siyonist hareketin temsilcilerinin arzularını kolaylaştırarak

²⁰⁹ *BOA.Y.PRK.BŞK.24/103/1*, (18 Cemaziyelahir 1309 / 19 Ocak 1892);*K.ŞMS*. no. 371, s. 25.

²¹⁰ Alexander Schölch, (1986), *a.g.e*, ss. 306-307.

²¹¹ *F.O. 195/2084, No. 51, Kudüs*, (11 Mayıs 1900); *F.O. 195/2175, No. 46, Kudüs*, (12 Ağustos 1904); *F.O. 195/2225 No. 54, Kudüs*, (27 Aralık 1906); *F.O. 195/2287, No. 42., Kudüs*, (10 Ağustos 1908).

²¹² Bkz. *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı:1374, (8 Rebiülahir 1331 / 17 Mart 1913); *BOA.İ.DH. 1497/7*, (24 Muharrem 1331/3 Ocak 1913); *BOA.İ.DH.480/41*, (19 Rebiülevvel 1328 / 31 Mayıs 1910); *BOA.İ.DH.1512/18*, (15 Safer 1333/ 2 Ocak 1915); *BOA.İ.DH.1366/2*, (7 Rebiülevvel 1315 / 6 Ağustos 1897).

²¹³ *Cerîdet Filisîn*, sayı: 215, (23/02/1913) s. 1.

²¹⁴ *F.O. 195/2321, No. 99, Kudüs*, (16 Aralık 1909).

²¹⁵ *F.O. 371/1263, No. 86, Kudüs*, (2 Aralık 1911).

Yahudi göçmenler için Kudüs Mutasarrıflığı'nın kapılarını ardına kadar açmışlardır.²¹⁶ Devrin yerel gazeteleri, özellikle Cevdet Bey döneminde Siyonist harekete karşı oldukça gevşek bir politika izlendiğini belirtmiştir.²¹⁷

Adlarının incelenmesi sonucunda mutasarrıfların bölge dışından şahıslar oldukları anlaşılmaktadır, bölgedeki nüfuzlu aileler ve liderliklerle soy bakımından bir yakınlıkları bulunmamaktadır. Ancak bu vesileyle yerel liderliklerin evlatlarının kazalarda, nahiyelerde ve diğer resmi dairelerde görev yaptığını vurgulamak yerinde olacaktır. birine mensup Mutasarrıflık Nitekim yörenin soylu sülalelerinden²¹⁸ Muhasebecisi Hüseyin Muhammed el-Huseyni, h.1291/m.1874 yılında mutasarrıfın vekilliğini üstlenmiştir. Kudüs Mutasarrıflığı kökenli fertlerin de yöre haricinde önemli konumlara yükseldiği görülmüş, h.1315/m.1897 yılında Nabluslu Tefvik Abdülhadi, Bingazi Livası'ndaki Derne Kazası'nın kaymakamlığına atanmıştır.²¹⁹

Osmanlı Devleti, belirli aralıklarla ve uzun süreler dolmadan mutasarrıfları yer değiştirme/nakil, azil, terfi gibi işlemlere tabi tutmaya özen göstermiştir. Hayli fazla süren yönetim ve ikametlerin onları güç merkezleri oluşturmaya itebileceği düşüncesinden hareketle böyle bir yol izlenmiştir.²²⁰ Ancak bu tercih idare üzerinde olumsuz etkiler bırakmış; ahali, mutasarrıfın azledilmeden veya başka bir yere tayin edilmeden vazifesi başında bir seneyi doldurmasını umar hale gelmiştir.²²¹ İlgili politikanın kötü yanlarından biri de makama ve idari işlere dönük hassasiyetin azalmasıdır. Yöneticinin kendi geleceğinin bir telgraf veya fermana bağlı olduğunu peşinen bilmesi, şahsı rüşvet almaya veya zimmete para geçirmeye yönlendirebilmektedir. Bu siyaset sonunda Kudüs Mutasarrıflığı makamın değerini

²¹⁶ *F.O. 195/2377, No. 33, Kudüs*, (22 Aralık 1911).

²¹⁷ *Cerîdet Filisîn*, sayı: 267, (30/08/1912), s. 1; *Cerîdet el-Muktebes*, sayı: 226, (6/03/1912), s. 1 ; *Cerîdet el-Munâdî*, sayı:10, (12/04/1912), ss. 1-2; sayı: 28, (13/07/1912), s. 1.

²¹⁸ *K.ŞMS.* no. 340, s. 150; no. 352, s. 21; *Y.ŞMS.* no. 26, s. 32.

²¹⁹ *N.ŞMS.* no. 36, s. 80.

²²⁰ *Y.ŞMS.* no. 25, s. 75.

²²¹ *Cerîdet Filisîn*, sayı: 207, (25/01/1913), s. 2.

bilen, liyakatlı, din ve devlete hizmet etmede içten bir şekilde çaba harcayan, donanımlı ve yeterli şahıslardan kimi zaman mahrum kalmıştır.

Mutasarrıf, köy, kasaba ve şehirlerde yaşanan çatışma ve anlaşmazlık benzeri olaylara tam bir bilgi ile vakıf olmalıydı. Muhtarlar, semt ileri gelenleri ve kabile liderleri gibi değişik makamların yazdığı ve sunduğu raporlar neticesinde hadiselere dair verilere ulaşılmaktaydı. Mabetlere, çarşı ve pazarlara, kahvelere, yol ve sokaklara dağılmış halde bulunan casuslar, hafiyeler ve askerler vasıtasıyla bilgi edinilmekteydi.²²²

Bu çalışmaya konu olan zamanda bazı aksaklıklara rağmen mutasarrıfların gerçekleştirdiği başarılar, ortaya koydukları eserler ve gösterdikleri üstün çabalar onların umumiyetle makamlarına bağlı kişiler ve din, devlet ve reayaya yönelik hizmetlerinde samimi olduğunu ifade etmektedir ve bu inkâr edilemez bir şekilde açıktır. Güvenlik, ekonomi ve sağlık durumlarında genel bir iyileşme gözlemlenmiş, Bedevilerin saldırılarına ve iç çatışmalara bir sınır konulmuştur,²²³ problemlerin köklü bir biçimde çözümüne çalışılmıştır. Mutasarrıflar, çok sayıda Bedevi kabileyi, yerleşik hayata geçmeye ve tarımı meslek edinmeye yönlendirmiş,²²⁴ onların harap köyleri yeniden yaşanır ve bayındır bir şekle sokmalarını arzulamışlardır. Mutasarrıfların bölgeye hizmet ve yardımlarına dair güzel bir örnek olması bakımından bu bağlamda şu olaya yer verilebilir: h.1884 / m.1302 yılında Hazret-i Musa'nın (a.s) makamını ziyaret edenler kasırgalar ve yağmurlar sonrasında felaketzede konumuna düşmüş, onları kurtarmak için Eriha - Kudüs yoluna askeri birlikler ve arama kurtarma ekipleri

²²² *Cerīdet el-Munādī*, sayı: 29, (20/07/1912), s. 4.

²²³ N.ŞMS. no. 10, s. 231; K.ŞMS. no. 400, s. 163; no. 409, ss. 20-21; Y.ŞMS. no. 17, s. 135; H.ŞMS. no. 16, s. 57.

²²⁴ Y.ŞMS. no. 17, s. 213.

gönderilmiştir. Benzer şekilde diğer krizlerde de Kudüs Mutasarrıflığı tarafından sakinlere acil yardımlar yapılmıştır.²²⁵

Mutasarrıfların yönetimde yüksek konum elde etmiş şahsiyetlerden olduğu görülmektedir. Çalışma sonunda yer verilen tablonun belirttiği gibi onların birçoğu çeşitli dillere hakim olan okumuş ve kültürlü insanlardır. Sultanın yanında birtakım geniş kapsamlı ıslahatların hayata geçirilmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu özellikleri ile mutasarrıfların, genel olarak Batılılarca ve kimi Doğularca benimsenen Osmanlı - Türk idarecilerini sürekli kötülük düşünen kişiler olarak nitelendiren kötü imajı gerçekten taşımadıkları anlaşılmaktadır. Onların devlete düşkün ve sadık olduğu, günümüzde bazı tarihçilerin anlatmayı sürdürdüğü o katı ve kaba görünümünden oldukça uzak olduğu değerlendirilmektedir.

1.1.2.1.2. Mutasarrıf Muavini

H.1280/M.1864 Vilayetler Nizamnamesi, mutasarrıf muavininin şahsına ve yetkilerine değinmemiş, vali ve onun yerine bakanların yetkilerini açıklamakla yetinmiştir. Nizamnamenin 18. Maddesi, idare meclisinin riyasetini (başkanlığını) vali veya vali tarafından belirlenen, onun yokluğunda vekili olan bir memurun yürüteceğini belirtmiştir.²²⁶ 24. Maddede ise merkez livanın mutasarrıfının valiye yardımla emredilmiş olduğu ve onun gıyabında mevcut meclislerde temsilcilik yapabileceği anlatılmıştır.²²⁷ Kanunun ekinde “muavin”den ve yabancı işlerinden sorumlu olduğundan bahsedilmiştir.

H.1287/M.1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, muavinin yetki ve görev alanını ele almıştır. Kendisine belirlediği sahalarda mutasarrıfa yardımcı olmak,

²²⁵ Alexander Schölch, (1986) *a.g.e.*, ss. 54-55, 329.

²²⁶ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 383.

²²⁷ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 385.

farklı dairelerden onun ofisine gelen resmi yazıları inceledikten sonra gerekli resmi birimlere yollamak ve evraka dair özet bilgiler sunmak gibi vazifeleri olduğu vurgulanmıştır.²²⁸ Kanun, muavinin başka bir makama daha getirilmesini yani iki görevi aynı anda yapmasını olanaklı kılmış, H.1324/ M.1906 senesinde Salname-i Umumi'de Zeynelabidin Efendi'nin Mutasarrıf'ın naibi ve Bidayet Mahkemesi'nin hukuk reisi sıfatlarını elinde bulundurduğu yazılmıştır.²²⁹

H.1331/M.1913 Umumi Vilayetler Kanunu'nda 5. ve 62. maddeler, muavinin varlığının gerekli olduğunu belirtilmiştir. Teze dönük çalışma sürecinde Osmanlı Arşivi'nde çok az olmayan bir adedi kapsayan belgelerin incelenmesi sonucunda bu vazifeye değinen çok belgeye rastlanmamıştır. Ancak Ahmed Ata Efendi'nin h.1302 / m.1885 tarihinde Kudüs Mutasarrıf Naibi makamına yükselmesi ve bu paye ile taltif edilmesine ilişkin istisna sayılabilecek bir vesika bulunmaktadır.²³⁰

1.1.2.1.3. Muhasebeci

H.1287/M.1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, mali hükümleri nizamnmeler çerçevesinde uygulamakla yükümlü olup finansal işleri denetlemek ve kanuna aykırılığın bulunduğu mali durumları bilgilendirmekle görevli olan bir muhasebecinin varlığının gerekli olduğunun altını çizer. Ek olarak ekonomik problemlere dair çözüm yolları için ve kazalara yapılan muhasebeci atama ve azletme icraatlarına dair görüş bildirmek bu şahsın vazifeleri arasındadır. Mutasarrıflık İdare Meclisi'nde muhasebeci daimi bir üyedir, esas işine ilaveten başka çalışmalar yürüttüğüne rastlanmıştır. H.1305/M.1887 yılında Es'ad Efendi'nin Kudüs Mutasarrıflığı'nda muhasebecilik yanında vergi tahrir memuru yardımcılığı ile görevlendirildiğine tanık olunmuştur.²³¹

²²⁸ *Ed-Dustür el-'Usmâni*, c.1, ss. 397-401.

²²⁹ *Sâlname-i Umumi*, (1324), s. 968.

²³⁰ *BOA.İ.DH,936/74162*, (10 Rebiülevvel 1302 / 28 Arakıl 1884).

²³¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1305), 43.Defa, s. 336.

Osmanlı Devleti'nin işini iyi yapan personele ikramiyeler verilmesi siyasetinin gereği olarak Kudüs Muhasebeci de taltif edilmiş, ²³² tahsili istenen meblağları/miktarları hızla toplama ve yollaması sebebiyle kendisine çeşitli payeler başlanmıştır. ²³³

Finans alanında muhasebeci yanında çeşitli memurlar ve daireler hizmet yürütmüş, Vakıflar Muhasebesi Dairesi, Kazalar Sandığı Emni ve Düyun-ı Umumiye Müdürlüğü gibi birimler bulunmuş, nahiye ve kaza merkezlerinde merkezdeki muhasebeciye bağlı şubeler yer almıştır. ²³⁴

1.1.2.1.4. Jandarma Kumandanı

Jandarma kumandanı, mutasarrıfın emri altındadır, askerlikle ilgili kanunlar çerçevesinde kolluk gücünden ve kapasitesinden sorumludur. Kudüs, Şam'da karargâhı bulunan 5. Ordu-yı Hümayun'a bağlıdır.²³⁵ İdari taksimata ilişkin askeri konular öncelikle h.1280/m.1864 Vilayetler Nizamnamesi'nde masaya yatırılmış, h.1287 / m.1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile tekraren düzenlenmiştir. H.1331/ M.1913 Vilayetler Kanunu, mutasarrıfların ve jandarma kumandanının Mutasarrıflık içinde vuku bulan fitne, ayaklanma ve isyanları bastırma konusunda yardımlaşmaları gerektiğini belirtmiştir.²³⁶ Osmanlı kuvvetleri, güneyde Gazze'de yer alan Bedevi kabilelerin saldırıları ve taşkınlıklarını ile karşı karşıya kalmış ve onları bastırmak için çaba harcamışlardır. ²³⁷

Emniyet güçlerinin kaza ve nahiyeler dâhil bütün merkezlerde şubeleri bulunmuş, devletçe karakol ve üs binaları yapılmıştır.²³⁸ Gerekli görülen hallerde kışla

²³² *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1305), 43.Defa, s. 336.

²³³ *BOA.Y.MTV.290/93/1*, (28 Şaban 1324 / 17 Ekim 1906).

²³⁴ *Sâlname-i Umumi*, (1324), s. 968; *Y.ŞMS*. no. 79, ss. 130-131

²³⁵ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1302), 18.Defa, s. 57.

²³⁶ *Ed-Dustûr el-'Usmânî*, c.1, s. 400.

²³⁷ *BOA.Y.PRK.ASK.76/13/2*, (5 Rebiülahir 1308 / 18 Kasım 1890).

²³⁸ *BOA. İ.DH, 677/47169*, (11 Rebiülevvel 1290 / 9 Mayıs 1873).

ve şubelerin sayıları arttırılmış veya orada askerlere takviye gönderilmiş,²³⁹ yüksek rütbeli memurların ihtiyaç duyulan bölgelere atanmasından geri durulmamıştır. Sivas Valisi Hasan Paşa'nın, yöreye jandarma kumandanı olarak tayini, söz konusu hususu tasdikler mahiyettedir.²⁴⁰ Osmanlı döneminin sonlarında jandarma kumandanı, bazen Kudüs Mutasarrıfı'nın gıyabı sırasında onun naibi olarak vazife görmüştür. ²⁴¹

1.1.2.1.5. Tahrirat Müdürü/Müdürlüğü

Tahrirat Müdürü, Mutasarrıflığın yazı işlerinin denetimi ile ilgilenmektedir. Tahrirat Kalemi ile birlikte resmi yazışmaların yapılıp kayıtlarının tutulması ve korunmasına çalışmaktadır. Görevini icrada kendisine pek çok memur destek vermekte, yardımcı olarak Evrak Müdürü, Muhasebe Başkatibi, İdare Meclisi Başkatibi gibi farklı personellere rastlanmaktadır. ²⁴² Tahrirat Müdürü'ne bağlı Arapça yazışmaları sağlayan bir şube de bulunmaktadır ve buradaki memurlara ilişkin belgelerde m.1871/h.1280 yıllarında hizmet veren Selim Eyyup Efendi'nin adına tesadüf edilmektedir. ²⁴³

H.1280/M.1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi sonrasında Tahrirat Müdürü'nün yetkileri genişletilmiş, emri altındaki Tahrirat Kalemi ve Evrak Kalemi gibi dairelere belirli sayıda memurlar yerleştirilmiştir. Hükümetin emir ve talimatlarının yayılmasını denetlemeyi ve yazımı tamamlanan müsveddeleri de kontrol etmeyi sürdürmüştür.²⁴⁴ Mutasarrıflık İdare Meclisi'nde daimi bir üye statüsü bulunan Tahrirat Müdürü'ne örnek olarak belgelerde başka isimler yanında h.1324/m.1906 tarihinde vazife yapan İsmail Hakkı Bey anılabilir.²⁴⁵ Bu bilgilere ek olarak idare meclisindeki reisülküttabın/başkâtibin Kudüs'ün önemi ve işlerinin yoğunluğu sebebiyle Kudüs İdare

²³⁹ *BOA. Y.A.HUS. 426/37/1*, (7 Zilhicce 1318 / 28 Mart 1901).

²⁴⁰ *BOA. Y.A.HUS. 371/73*, (18 Zilkade 1314 / 20 Nisan 1897).

²⁴¹ *F.O. 195/2175, No. 15, Kudüs*, (22 Şubat 1904).

²⁴² *Sâlname-i Umumi*, (1324), s. 968.

²⁴³ *BOA.A.MKT.MHM.275/81/1/2*, (22 Rebiülevvel 1280 / 11 Haziran 1871).

²⁴⁴ *BOA. İ.DH, 939/74369*, (22 Rebiülevvel 1302 / 9 Ocak 1885); *Ed-Dustûr el-'Usmâni* , c.1, s. 402.

²⁴⁵ *Sâlname-i Umumi*, (1324), s. 968.

Meclisi'nin tavsiyesi üzerine askeri hizmetten muaf tutulduğunu belirtmek uygun olacaktır.²⁴⁶

1.1.2.1.6. Maarif Müdürü

Maarif Müdürü, Kudüs'teki Maarif İdaresi'ne başkanlık yapmakla yükümlüdür, medrese ve mekteplerin teftiş ve onarımı, iyileştirilmesi gibi hususlarla görevlidir. Cari kanun ve nizamlara göre Maarif'e tahsis edilen paraları harcamakta ve kullanmakta, bu işleme dair mutasarrıfa her yıl düzenli bir sonuç raporu sunmaktadır.²⁴⁷ Bir grup memur ve müfettiş bu alanda kendisine yardımcı olmaktadır. Söz konusu personel, Maarif Nezareti'nin kendilerine uyulmasını salık verdiği müfredat ve nizamlara bağlı kalmak üzere emir almışlardır.²⁴⁸ Maarif Müdürü, kimi zaman müfettişlik görevlerini yüklenmiştir. İmparatorluk, işlerini güzel şekilde ifa edenleri ödüllendirerek onları terfi ettirme siyasetinin bir örneği olarak Süleyman Efendi derece-i ilmiye-i melekiyyeye ulaştığı için 4. rütbeye terfi ettirilmiştir.²⁴⁹

1.1.2.1.7. Umür-ı Ecnebiyye Müdürü (Yabancı İşleri Müdürü)

Bu müdür, aslında İstanbul'daki Hariciye Nezareti tarafından mutasarrıf ve yabancı konsolosluklar arasında iletişimi sağlamak üzere atanan bir subaydır. Bu vazifenin kendisine tevdi edilmesini arzulayanlarda yabancı dil bilme, yeterlilik ve liyakat yanında güzel yazı şartları aranmaktadır. Umür-ı Ecnebiyye Müdürü, konsoloslarla mutasarrıfın emrine bağlı olarak yazışmakta ve haber alışverişinde bulunmaktadır. Bu mesajlarda Mutasarrıflığın idaresini ilgilendiren konular ele alınmaktadır. Ayrıca mutasarrıfı sözleşme hükümleri ve yabancıların çıkarları konusundaki gözlemlerine dair bilgilendirmekte ve uygun bulduğu hususları ona

²⁴⁶ *BOA.A.Y.HUS. 151/95/2*, (15 Cemaziyelahir 1324 / 6 Ağustos 1906).

²⁴⁷ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, s. 403.

²⁴⁸ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.2, s. 178.

²⁴⁹ *BOA.Y.A.RAS. 110/74/1*, (17 Ramazan 1318 / 8 Ocak 1901); *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, (1317), 2.Sene, s. 1470; (1318), 3.Sene, ss. 1647; *Sâlnâme-i Umumi*, (1324), s. 968.

hatırlatmaktadır.²⁵⁰ İrtibat subayı da denebilecek bu müdürler genellikle Hristiyan kökenli olmaktadır, bu makama gelenlerden biri de Bişare Efendi'dir.²⁵¹

1.1.2.1.8. Arazi-i Seniyye Müdürü (*Sultan Arazileri Müdürü*)

Sultan II. Abdülhamit, Osmanlı arazisinde büyük bir mülkiyet oluşturmuştur.²⁵² Padişahın şahsi malı olan alanlar, “sultan arazileri”, “sultan çiftlikleri” veya “arazi-i seniyye” olarak adlandırılmıştır.²⁵³ Bu topraklar, Suriye, Filistin, Irak, Necid, Humus ve Rumeli vilayetlerinde yaygınlık kazanmış ve yoğunlukla bulunmuştur.²⁵⁴ Bu arazilerin idaresini Kudüs Mutasarrıflığı dâhilinde Arazi-i Seniyye veya Hümayun Arazisi İdaresi olarak bilinen,²⁵⁵ bir müdür, bir muavin ve dokuz diğer memurdan oluşan bir müessese üstlenmiştir. Sultanın çiftlik topraklarına ağırlıklı olarak rastlanan yerlerde söz konusu idarenin şubeleri bulunmuş ve yardımcı merkezler arasında Gazze ve Eriha'daki ofisler özel bir öneme sahip olmuştur.²⁵⁶ Gazze'de Arazi-i Seniyye Dairesi'nin müdürleri arasında belgelerde geçen kişilere örnek olarak Mehmet Efendi ve 27 yıl bu görevi sürdüren Mustafa Mazhar es-Silahdar Efendi'nin isimleri söylenebilir.²⁵⁷

1.1.2.1.9. Nüfus Müdürlüğü

Nüfus işlemlerine dair, doğanların adlarının kaydı, ölüm-doğum bilgilerinin tutulması, evlilik ve boşanma evrakının yazılı halde korunması gibi çalışmaları yürüten idari kurumdur.²⁵⁸ Kişilerin şahsi ve ailevi durumlarını tespitle de ilgilenen bu daireye kayıtlı olan herkese mühürlü bir nüfus tezkeresi (*belgesi*) verilmektedir. Bu tezkerede

²⁵⁰ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 403.

²⁵¹ *Sâlnâme-i Umumi*, (1324), s. 968.

²⁵² *Cerîdet el-Muktebes*, sayı: 502, (19/10/1910), s. 1; *Cerîdet el-Muftîd*, sayı: 543, (15/11/1910), s. 2.

²⁵³ *K.ŞMS.* no. 407, s. 28; no. 392, s. 173; no. 393, ss. 98,179-180; no. 407, S. 116; *N.ŞMS.* no. 40, ss. 8-9; no. 45, ss. 57-58; *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 50; Nā'ile el-Va'ri,(2012), *Mevkîf el-Vulūt ve el-'Ulemā' ve el-A'yân ve el-Iktāiyîn fî Filisîn min el-Meşrû' eş-Şuhyūnī*, el-Mu'essese el-'Arabiyye li'd-Dirāsât ve en-Neşr, Beyrut, ss. 392-394.

²⁵⁴ *BOA.BEO.292/21833/1*, (29 Rebiülevvel 1311 / 10 Ekim 1893); *Cerîdet el-Muftîd*, sayı: 543, (15/11/1910), ss. 1 – 2.

²⁵⁵ *BOA.HH. R, 24/48/17*, (27 Cemaziyelevvel 1324 / 19 Temmuz 1906); *BOA.HH.R, 54/32/1*, (3 Şaban 1325 / 11 Eylül 1907); *BOA.HH. R, 24/48/3*, (23 Zilkade 1323 / 19 Ocak 1906).

²⁵⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Beyrut*, (1328), 9.Defa, s. 129-130.

²⁵⁷ *BOA.Y.MTV. 252/362/1*, (21 Şaban 1321 / 12 Kasım 1903); *BOA. HR.TO.400/8/1*, (1325 / 1907).

²⁵⁸ *Y.ŞMS.* no. 155, s. 36.

kişinin kendi adı ve anne babasının adı yanı sıra ikamet noktası, medeni hali, din ve mezhebi, mesleki durumu ile bedensel engel ve kusurları yazılmaktadır. Mutasarrıflık sınırları içinde bakım ve gözetim çağında bulunan kız ve erkek çocuklar Nüfus Müdürlüğü'nün yakınlarında sayıma tabi tutulmakta ve yaşları kaydedilmektedir.²⁵⁹ Bu uygulama çocukların ergenlik sonrası babanın nüfusuna geçirilmesinde, zorunlu hizmet için askere alma ve sevk etmede kolaylık sağlamaktadır. Her bireyin nikâh sözleşmesinde ve idari meclis seçimlerinde nüfus tezkeresini ibraz etmesi gerekmektedir.²⁶⁰ Bu bağlamda Kudüs Mutasarrıflığı Nüfus Müdürü olarak görev yapanlar arasında h.1324/m.1905-1906 tarihlerinde Şefik Bey ve h.1328/m.1909 tarihlerinde Nuri Efendi hatırlatılabilir. ²⁶¹

1.1.2.1.10. Rüsümât Müdürlüğü

Osmanlı Devleti'nin ithal bazı malzemeler, ihraç yerli ürünler ve limanlar arasında geçiş yapan mallar üzerinde koyduğu gümrük vergilerini tahsil etmek amacıyla oluşturduğu bir vazifedir.²⁶² Rüsümât Müdürlüğü'nün merkezinde on memurdan daha fazla çalışan vardır, ²⁶³ buna ilaveten köy ve kazalardan vergi alımı için nahiyeler dâhil olmak üzere taşradaki yerleşim birimlerinde çeşitli görevliler bulunmuştur. ²⁶⁴ Tarihi kayıtlara göre Remle'de Yafa Gümrük Bürosu'na bağlı bir gümrük merkezi mevcuttur ve Ali İsmail Efendi ve Derviş Ağa benzeri isimler Remle'deki rüsümât şubesinin idaresini yürütmüştür. ²⁶⁵

Bu dairenin önemi sebebiyle doğruluk, güvenilirlik ve güzel hizmet özelliklerine sahip kişilerin bu makama seçilmesine çaba harcandığı ve şahsı etrafında şüphelerin döndüğü kimselerin görevden alındığı anlaşılmaktadır. Kudüs Rüsümât Müdürü Hüsnü

²⁵⁹ *BOA.HH.M. 24/48/8*, (12 Muharrem 1324/ 8 Mart 1906).

²⁶⁰ *Y.ŞMS. no. 124*, s. 65.

²⁶¹ *Sâlnâme-i Umumi*, (1328), s. 876; (1324), s. 968; *Y.ŞMS. no. 52*, s. 11; *Ceridet Filisîn*, sayı: 129, (07/04/1912), s. 3.

²⁶² *Sâlnâme-i Umumi*, (1324), s. 968.

²⁶³ *BOA.İ.DH.678/7424*, (9 Rebiülevvel 1290 / 7 Mayıs 1290).

²⁶⁴ *Y.ŞMS. no. 109*, s. 100.

²⁶⁵ *Y.ŞMS. no. 25*, s. 105; *Y.ŞMS. no. 25*, s. 73, 170; no. 46, s. 48.

Efendi'nin yaşadıkları sözü edilen resmi tutumun bir göstergesidir. Hüsnü Efendi, kendisinin ahlakında ve tavırlarındaki değişiklikler ve yabancılarla yürüttüğü garip işlemler neticesinde azledilmiş fakat yaşına hürmeten Kudüs dışında bir vazifeye yollanmıştır. Rüsümât Müdürü olarak bilinen başka bir isim de h.1324/m.1906 tarihinde bu vazifede çalışan Şakir Efendi'dir.²⁶⁶

1.1.2.1.11. Defter-i Hâkânî Dairesi (Tapu Kadastro Müdürlüğü)

Defter-i Hâkânî Dairesi'nin personeline ve liderlerine vesikalarda “arazi memuru” veya “tapu müdürü” olarak işaret edilmektedir. Müdürün görevi esasen sahipsiz veya boş bırakılmış gayrimenkuller hakkındaki icraatları denetlemek, dairenin fonuna/sandığına yapılan vergi ödemeleri karşılığında taşınmazların kişilerin üstüne geçirilme sürecini izlemektir.²⁶⁷ Defter-i Hâkânî Birimi'ne bağlı birçok çalışan mevcuttur, merkezdeki elemanlar içinde genel katipler, tescil/kayıt yazıcıları ve katip vekilleri bulunmaktadır.²⁶⁸ Müdürlüğün görevlerinden olan bir husus da kazalardaki tapu memurlarını denetlemek ve onlar hakkında edinilen gözlem ve notları mutasarrıfa iletmektir. Mülkiyetlerin ve toprakların resmi kayıt ve sicillerde senelik gelirleri ve miri maliyetleri ile birlikte not edilmesi de bu kurumun sorumlulukları arasında sayılmıştır.²⁶⁹

Kudüs Mutasarrıflığı'nın mülkiyet ve arazi bakımından taşıdığı ayrıcalıklı konum ve hassasiyet, yönetimin Defter-i Hakani Müdürü'nde dürüstlük, namus ve sağlam karakter gibi vasıflar aramasına yol açmıştır.²⁷⁰ Yahudi ve diğer yabancı toplulukların toprak satın almaya gösterdiği yoğun rağbet sonucu idare, bu alandaki memurların yerlerini sürekli biçimde değiştirmiştir. Bu alanda sadık ve güvenilir memurlar bulmaya dönük gayretler, Yahudi yerleşimcilerin ve Siyonist derneklerin

²⁶⁶ *BOA.Y.AHUS. 517/158/2*, (24 Zilhicce 1325 / 28 Ocak 1908).

²⁶⁷ *Y.ŞMS. no. 32*, s. 16; no. 79, s. 197.

²⁶⁸ *Y.ŞMS. no. 78*, s. 31; no. 106, s. 183; *Y.ŞMS. no. 36*, s. 145.

²⁶⁹ *BOA.İ.ML,91/5/4*, (2 Safer 1330 / 22 Ocak 1912).

²⁷⁰ *BOA.İ.ML,92/53/4*, (2 Şevval 1330 / 14 Eylül 1912).

yüklü miktarlarda ve yığınlarla verdikleri rüşvetler yüzünden arzulan meyvelerini vermemiştir.²⁷¹ Tapu memurları kanunsuz davranmaları halinde yargılanarak görevlerinden alınmıştır. Bu çerçevede Defter-i Hakani Müdürü Latif Efendi h.1330 / m.1912 yılında vatandaşlara karşı eşit davranmadığı ve mülkiyet senetlerini kanunsuz yollarla dolaşıma soktuğu gerekçesiyle azledilmiştir. ²⁷²

1.1.2.1.12. Posta ve Telgraf Müdürlüğü

Posta ve Telgraf Müdürlüğü, Osmanlı Devleti'nin başkent İstanbul ve Kudüs Mutasarrıflığı dâhil bütün vilayetler arasında nakliye ve bilgi akışını kolaylaştırmak amacıyla inşa ettiği idari kurumlardan biri olarak değerlendirilir. Söz konusu müessesenin açılışında Avrupa ve komşu devletler ile nakliye ve ulaşım hizmetlerinin sağlanması gayesi de önemli bir etkiye sahiptir. Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün hizmet hedefleri arasında telgraf ve posta faaliyetlerini kontrol, hatların korunması ve bakımını gerçekleştirmek ve mesajların gönderilen makamlara güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlamak yer almaktadır. Filistin'deki ilk telgraf hattı h.1280 / m.1865 yılında Yafa ile Beyrut arasındaki iletişimi temin için ortaya konulmuştur. Daha sonra Yafa ve İskenderiye arasında da bir hat oluşturulmuş, bu çalışmayı Yafa ve Kudüs arasına telgraf altyapısı kurulması izlemiştir. Bu yolla ulaştırılan mesajlar, ilk başta sadece Arapça ve Türkçe gönderilirken sonraları Fransızca da yazışmalarda kullanılan diller arasına girmiştir. XX. yüzyıl başlarında Kudüs ve diğer Filistin şehirleri arasında var olan telgraf hattında genişleme görülmüştür. ²⁷³

Posta ve Telgraf Müdürü yanında kendisine yardımcı pek çok eleman istihdam edilmiştir. Postacılar, ²⁷⁴ telgraf hattını denetleme memurları, telgraf memurları, posta memuru, telgraf çavuşu gibi telgraf hattının bakımıyla ilgilenerek onu arıza ve tahrip

²⁷¹ *BOA.İ.ML,93/10/1*, (8 Muharrem 1331 / 18 Aralık 1912).

²⁷² *BOA.İ.DH, 1479/2*, (29 Zilhicce 1330 / 9 Aralık 1912).

²⁷³ Bkz. Yasemin Avcı, (2004) *a.g.e.*, s. 192.

²⁷⁴ *Y.ŞMS.* no. 78, s. 14; no. 79, s. 6.

olmaktan korumaya çalışan destek personeli bulunmaktadır.²⁷⁵ Posta ve Telgraf Müdürü olanlar arasında h.1324 / m.1906 yılında Halil Subkî Efendi'den bahsedilebilir.²⁷⁶

Posta ve Telgraf İdaresi, merkezdeki çalışmaların aşırı artması durumunda Mutasarrıflık Makamı'na müşteri ve ziyaretçilerin yoğun ilgisinden korunma zorunluluğunu ileri sürerek asker gönderilmesini talep eden yazı ve mesajlar yollamaktadır.²⁷⁷ Kudüs Mutasarrıflığı'nda Posta ve Telgraf Müdürlüğü yöneticileri, genellikle dürüstlükleri ve işlerine olan sadakatleri ile tanınmışlardır. Yafa Kazası'nda h.1325-1327/m.1908-1910 yıllarında Posta ve Telgraf İdaresi'nin başkanlığını üstlenen Tevfik Efendi Şatilla bu konuda örnektir. Yerel yayın organlarından el-Beşir Gazetesi Tevfik Efendi'nin çabalarını övmüş, anlaşıldığı kadarıyla kendisi davranışları ile insanların takdirini kazanmıştır.²⁷⁸

Osmanlı Devleti, önce kaza merkezlerinde ve daha sonra nahiyelerde Posta ve Telgraf İdaresi'ne bağlı pek çok şube açmıştır. H.1311/M.1893 senesinde Remle Nahiyesi'nde postahane kurulmuş ve Mihail Yezbek el-Amşış oraya müdür olarak tayin edilmiştir.²⁷⁹ H.1325/M.1908'de bu şubede posta hizmetine ek olarak telgraf hizmeti de verilmeye başlanmıştır.²⁸⁰

1.1.2.1.13. Nāfi'a Müdürü

1864 Vilayetler Nizamnamesi'nin 11. maddesi gereği vilayet ve mutasarrıflıklar merkezinde Nāfi'a Memuru bulunmakta ve Nafia/ Nāfi'a Nezareti'nin (Dönemin Bayındırlık Bakanlığı) tercihi üzerine tayin edilmektedir. Nafia Müdürü, yol ve geçitlerin tespit edilmesine, yol, köprü ve demir yolu yapımı için uygun bölge ve arazilerin belirlenmesine çalışır ve kendisine maiyetinde çalışan mühendisler yardımcı

²⁷⁵ Y.ŞMS. no. 86, s. 242; no. 88, s. 378; no. 66, s. 25.

²⁷⁶ *Sālnāme-i Umumi*, (1324), s. 968.

²⁷⁷ *BOA.İ.DH*, 399/26435, (16 Şaban 1274 / 1 Nisan 1858).

²⁷⁸ *Cerīdet el-Beşir*, sayı: 1099, (10/11/1893), s. 2.

²⁷⁹ *Cerīdet el-Beşir*, sayı: 1057, (01/02/1891), s. 1.

²⁸⁰ *Cerīdet el-Beşir*, sayı: 1839, (04/01/1908), s. 2.

olur. Müdürün ekibinden yardımcı görevleri icra edenlere örnek olarak Nafia Sermühendisi Hamdinyan/Handiyan Efendi'nin belirtilmesi uygun olur. ²⁸¹

Nafia Müdürü önceden belirlenmiş vakitlerde bakım ve onarım ile yükümlü işçilerin toplanmasıyla, işten kaçanlardan ceza olarak birtakım meblağların tahsil edilmesi ile ilgilenmekte ve mutasarrıfa yol çalışmalarından ne kadarının tamamlanıp ne kadarının kaldığına dair hususi bir defterde açıklama sunmaktadır. ²⁸²

1.1.2.1.14. Ziraat ve Ticaret Müdürlüğü

H.1281/H.1864 yılında çıkarılan Vilayetler Nizamnamesi'nin 12.maddesi; tarım faaliyetlerinin incelenmesi, ticaret işleminin kolaylaştırılması, bölgelerdeki zirai üretimin hesaplanması, ihracat ve ithalat kurallarının düzenlenmesi amacıyla yetkili bir otoritenin varlığını gerekli saymaktadır. Bu hükümden hareketle ortaya çıkarılan Ziraat ve Ticaret Müdürlüğü'ne, Ziraat Nezareti ve Ticaret Nezareti'nin her ikisinin de onayı üzerine bir idareci tayin edilmektedir.²⁸³ Söz konusu yöneticiye bağlı olarak Ziraat Balık Şubesi Memuru ve Sıhhiye Baytar Müfettişi gibi yan vazifeler oluşturulmuştur.²⁸⁴ Ziraat ve Ticaret Müdürü genellikle bölge ileri gelenlerinden seçilmiştir. Kudüs Mutasarrıflığı'nda Ziraat ve Ticaret Müdürü olarak görev yapanlara örnek olarak kayıtlara göre h.1324/m.1906 yılında bu makamda bulunan Mustafa Mazhar Efendi'den bahsedilebilir. ²⁸⁵

Ziraat ve Ticaret Müdürü'nden ticaret koşulları ve gerekli görülüp çiftçileri yeni ürünlerin tarımını yapmaya yönelten uygulamalar ve çiftçilerin sorunlarını çözmeye yönelik icraatlar hakkında görüşlerini beyan ettiği yıllık bir rapor hazırlaması talep edilmektedir. ²⁸⁶

²⁸¹ *Sālnāme-i Umumi*, (1324), s. 968.

²⁸² *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 403-404.

²⁸³ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 383.

²⁸⁴ *Sālnāme-i Umumi*, (1324), s. 968; *Salnāme-i Devlet-i Aliye-i Osmāniye*, (1327), 66.Defa, s. 872.

²⁸⁵ *Sālnāme-i Umumi*, (1324), s. 968.

²⁸⁶ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 402-403; c.2, ss. 381-383.

1.1.2.1.15. Vakıflar (*Evkâf*) Müdürü

Vakıflar Müdürlüğü'nün görevi vakıf mallarının tahsili ve bu mallar için hazırlanan özel fona önceden belirlenmiş zamanlamalar uyarınca göndermektir. Ayrıca vakıf hesaplarının idaresi, devlet hazinesine ait vergilerin alımı, sandıkların denetimi, kanuni boşlukları, arazi nakillerini ve mahlûl addedilen malları vakıf hükümleri çerçevesinde değerlendirmek de onun sorumluluğundadır.²⁸⁷ Çoğu zaman vakıfların idaresine Müftü, Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi, Müdde-i Umumi Muavini ve Arazi-i Seniyye Müdürü yardımcı olmaktadır, bunun yanında kaza ve nahiyelerde vakıf ofisleri vardır.²⁸⁸ Vakıf idaresinde muhasebeciler benzeri Osmanlı Devleti'nin diğer idari kuruluşlarında görülen memurlar bulunmaktadır.²⁸⁹ Muhasebecilerle ilgili şu anekdotu kaydetmek gereklidir: Osmanlı Devleti'nin iyi ve tesirli çalışanları yükseltme, görevini kötüye kullananları azletmesi geleneğine bağlı olarak şahsı etrafında şüphelerin döndüğü Kudüs Evkaf Muhasebecisi Rıza Bey, azledilerek yerine Hüseyin Hüsnü Bey tayin edilmiştir. Ancak yapılan soruşturmalar sonucunda Rıza Bey'in haksız yere görevden alındığı ve hakkındaki söylentilerin su-i zan kaynaklı olduğu ortaya çıkmıştır ve o kendisinin makamına iade edilmiştir.²⁹⁰ Bu bağlamda konuyla ilgili olarak Kudüs Mutasarrıfı Ali Ekrem Bey'in Bab-ı Ali'ye keskin dilli bir mektup yazarak Kudüs Evkaf Muhasebecisi Ziya Efendi'nin şer'i hileler yoluyla Yahudilere vakıf arazilerini sattığını ve bu şahıs hakkında idam dâhil en ağır cezaların verilmesini istemesi, ayrıca not olarak düşülebilir.²⁹¹

Yukarıda bahsedilen idarelerin tamamı, gelecek bölümlerde daha detaylı biçimde ele alınacaktır.

²⁸⁷ *BOA.Y.PRK.A.14/50/1*, (28 Cemaziyelevvel 1325 / 9 Temmuz 1907).

²⁸⁸ ²⁸⁸ *Sâlnâme-i Umumi*, (1324), s. 968.

²⁸⁹ *BOA.Y.PRK.AZJ. 43/66/1*, (Tarihsiz).

²⁹⁰ *BOA.Y.MTV.32/44/1*, (19 Şaban 1305 / 1 Mayıs 1888).

²⁹¹ *BOA.Y.MTV.303/14/1*, (6 Ramazan 1325 / 13 Ekim 1907).

1.1.2.2. Kazalardaki İdari Teşkilatı

Kudüs Mutasarrıflığı'nda kazalardaki idari teşkilat şu kurumlardan oluşmaktadır:

1.1.2.2.1. Kaymakam

Kazalarda mutasarrıfı temsilen görev yapan ve “kaymakam” unvanına sahip bir memur bulunmaktadır.²⁹² Yerel yönetim, mali durumlar ve güvenliğin korunması ile ilgilenen bir idareci olarak mutasarrıf önünde doğrudan sorumlu ve onun emir ve direktiflerini yerine getirmekle yükümlüdür, ayrıca kazalardaki idari meclisin başkanlığını yürütmektedir. H.1287 / M.1871 yılındaki Umumi Vilayetler Kanunu 44. Maddesi gereği kaymakam, kaza sınırları içerisinde yer alan nahiyelerin liderlerini seçmek ve mutasarrıftan izin ve onay alınmasından sonra nahiyelerdeki meclisleri kaza merkezine davet etmek hususunda yetkilendirilmiştir.²⁹³

Kaymakam tayinine dair başkentte bulunan özel bir komisyonun teklifi alınmakta ve onların raporu, Kudüs'e ulaşmakta, o dönemki hâkim siyasi sınıflandırmalara göre atamalar gerçekleşmektedir. Genelde Kudüs dışından seçilen kaymakamlar, kaza merkezlerinde ikamet etmiştir.²⁹⁴ Siyasi ikbal için birbiriyle yarışan bölgenin nüfuzlu ailelerine mensup fertlerin az bir kısmı da bu göreve ortak kılınmıştır.²⁹⁵ Ancak yerel kaymakamlara yönelik fazla bir işaret bulunmamaktadır. El-Beşir Gazetesi'nin sunduğu malumata göre istisna olarak Kudüs ahalisinden Muhammed Carullah Efendi h.1319 / m.1901 tarihinde Bi'rüsebi' Kaymakamlığı'na tayin edilmiş,²⁹⁶ yine Kudüs halkından Musa Kazım el-Huseyni h.1307-1312 / m.1890-

²⁹² *Salname-i Umumi*, (1324), s. 970; *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1327), s. 827; N.ŞMS. no. 10, s. 270; no. 11, s. 25; Y.MŞS. no. 14, ss. 54-55; G.ŞMS. no. 1, s. 93, 131; 1864 Vilayat Kanunu ilan edilmesinden önce Kaymakam Kaza Müdürü olarak adlandırıldı. *Ed-Dustür el-'Usmâni*, c.1, s. 480.

²⁹³ *Ed-Dustür el-'Usmâni*, c.1, s. 389.

²⁹⁴ N.ŞMS. no. 12, s. 125; G.ŞMS. no. 1, s. 59, 93, 131.

²⁹⁵ K.ŞMS. no. 337, s. 31; no. 340, s. 152; N.ŞMS. no. 12, s. 219; Y.ŞMS. no. 10, s. 24; no. 12, s. 90.

²⁹⁶ *Cerîdet el-Beşir*, sayı: 1495, (01/07/1901), s. 3.

1895 yılları arasında Yafa Kaymakamlığı vazifesini yürütmüştür.²⁹⁷ Bu tercihle merkezi yönetimi uygulamak ve yerleşikleştirmenin yanında Mutasarrıflığı, iç savaşın eşiğine getiren yerel liderliklerin gücünün kırılması hedeflenmektedir. Bi'rüssebi' Kazası için Kudüs Mutasarrıflığı'ndan bir Arap vatandaşın yönetici olarak belirlenmesi ise Arapçaya daha iyi vakıf olacağı ve Bedevilerin hallerini daha iyi anlayacağı düşüncesinden hareketle gerçekleştirilen bir adımdır.²⁹⁸

Bu bilgilere ek olarak kaymakam olan memurların genelinin Mutasarrıflık dışından Şam ve İstanbul Vilayetleri'nden kişiler olduğu görülmektedir. Nitekim İstanbullu Ali Mustafa Efendi h.1309/m.1888 yılında el-Halil Kazası'nın kaymakamlığını üstlenmiştir.²⁹⁹ Suriye Vilayeti Biķā' el-'Azizziye bölgesinden Muhammed Şafi Mustafa Rişe Bey h.1322 / m.1904 yılında, Trablusşamlı İsmail Hakkı Bey h.1327/m.1909 yılında Mutasarrıflık sınırları içerisinde kaymakamlık yapan diğer isimlerdendir.³⁰⁰ Hükümetin kimi yerel liderleri Mutasarrıflık haricinde veya yabancı ülkelerde devleti temsilen görevlendirdiğine rastlanmaktadır, nitekim Fransa'nın Bordo (*Bordeaux*) şehrinde Devlet-i Aliyye'nin şebkenderi olarak vazife icra eden Ruhi el-Halidi Bey bu duruma örnektir.³⁰¹

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki kaymakamların seçimi için bir komisyon kurulmuş, bu heyet adayların dosyalarını inceledikten sonra Dâhiliye Nezareti'ne uygun adayları bildirmiş ve tavsiye etmiştir. Halkın ihtiyaçlarını tespit konusunda tecrübe ve yeterlilik, Arapça bilgisi, liyakat ve düzgün hizmet gibi şartları yerine getiren adaylar bu makama münasip bulunmuştur.³⁰² Dâhiliye Nezareti bu teklifi, Sultan'ın iradesinin çıkması için

²⁹⁷ Y.ŞMS. no. 47, s. 1.

²⁹⁸ BOA.İ.DH.1509/31, (2 Şaban 1322 / 12 Ekim 1904).

²⁹⁹ H.ŞMS. no. 12, ss. 254-255; K.ŞMS. no. 376, s. 91.

³⁰⁰ H.ŞMS. no. 22, s. 216, 226, 250; no. 19, s. 134, 184.

³⁰¹ *Cerîdet el-Munâdi*, sayı:10, (12/04/1912), s. 3; sayı:13, (15/04/1912), s. 4; K.ŞMS. no. 395, s. 287; N.ŞMS. no. 46, s. 80.

³⁰² BOA.İ.DH.1509/31, (2 Şaban 1322 / 12 Ekim 1904); H.ŞMS. no. 1, s. 36; no. 6, s. 199; N.ŞMS. no. 8, s. 23; Y.ŞMS. 17, s. 148; no. 25, s. 239.

Meclis-i Vükela'ya sunmuştur.³⁰³ Bazı durumlarda mutasarrıf doğrudan kaymakam atamış ve merkezi hükümetin onayını daha sonra kazanmıştır. II. Meşrutiyet Devri'nde Dahiliye Nezareti herhangi bir özel komisyona başvurmaksızın kaymakam tayinlerini gerçekleştirmiştir.³⁰⁴

Kaymakamların görev süreleri genellikle 1-2 sene arasında değişmiş, bahsedilen müddeti aşan hizmete sahip bir kaymakama nadiren rastlanmıştır. Bu durumun, zaten yüksek olan maaşların artmasının getirdiği külfete ek olarak devlet ve reaya haklarına kaymakam tarafından yapılması mümkün tecavüzleri engellemek amaçlı olduğu değerlendirilmektedir. Sürekli nakillerin, şahsi çıkarlara çalışılıp rüşvet alınması ve devlet gelirlerinin zimmete geçirilmesi gibi hâllere mâni olmak hedefiyle benimsenen bir siyaset ve tedbir olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁵

Bu makama yönelik tayin ve aziller, Dâhiliye Nezareti tarafından yıllık yer değiştirme ve terfi işlemleri içinde gerçekleştirilmektedir. H.1293 / M.1876 yılında Beyt Lahim Kazası el-Vadiye Nahiyesi Müdürü, el-Halil Kazası Kaymakamlığı'na terfi ettirilmiştir.³⁰⁶ Yafa Kazası Kaymakamı İbrahim Paşa, h.1328 / m.1910 yılında Yemen'in Hudeyde Sancağına gönderilmiştir.³⁰⁷

Mutasarrıflık içindeki kaymakam intikallerine mutasarrıf ve nahiye müdürlerince İstanbul'daki yetkili heyetlere sunulan raporlara istinaden karar verilmiştir. İdaredeki beceri ve yeterlilik bazı hâllerde mutasarrıfça, kaymakamın kaza merkezinde tutulması veya diğer bir birime gönderilmesi için "tensip yazısı/kitabı" olarak bilinen özel tavsiyeler kaleme alınmasına yol açmıştır. Dahiliye Nezareti, mutasarrıfın sahaya daha hâkim olması ve olaylara doğrudan vukufiyeti sebebiyle genellikle onun tekliflerine olumlu bakmıştır. H.1327/M.1910 yılında Bi'rüssebi' ve

³⁰³ *BOA. BEOAYN. d.902*, (18 Muharrem 1289 / 28 Mart 1872).

³⁰⁴ *BOA.İ.DH. 1481/20*, (20 Rebiülahir 1328 / 1 Mayıs 1910).

³⁰⁵ *H.ŞMS. no. 2*, s. 153; *K.ŞMS. no. 352*, s. 21, *N.ŞMS. no. 12*, s. 125.

³⁰⁶ *K.ŞMS. no. 366*, s. 108.

³⁰⁷ *BOA.İ.DH.1485/28*, (3 Zilhicce 1328 / 6 Aralık 1910).

Yafa kaymakamlarının birbirinin yerine atanması kayda değer bir misaldir.³⁰⁸ Filistin Gazetesi, h.1330/m.1912 yılında o sırada Yafa Kaymakamı bulunan Haşim el-Atası hakkında, Bi'rüssebi'Kazası'ndaki mevcut idareciden farklı olarak Arap kökenli ve Bedevilerle anlaşabilir olması nedeniyle oraya atanması için tensip yazısı hazırlandığından bahsetmektedir.³⁰⁹ El-Halil Kaymakamı İzzet Efendi'nin yönetim performansı ve kabiliyeti nedeniyle mutasarrıfın yönlendirmesi üzerine o sıralar kritik önemde olan Gazze Kazası'na idareci olarak yollanması da bu kapsamda görülmektedir. Yafa Kaymakamı Esat Efendi'nin donanımı ve becerileri sonucu Tahrirat Müdürlüğü'ne nakli ve Mutasarrıflık Sarayı'nın bütün yazışma ve kayıtlardan sorumlu memur olması da konuya dair başka örneklerdir.³¹⁰

Kaymakamların atanmaları ve vazifeden el çektirilmelerine dair fermanlarda, onların kaza idaresinde izlemeleri gereken İslami usulleri ve Tanzimat kanunlarını belirtmiş,³¹¹ mali ve sivil konularda halkın huzuru, ülkenin asayiş ve imarı için fedakâr olmaları gerektiği anlatılmıştır. Onlardan miri malları zamanında tahsil edip hesaplarıyla birlikte hazineye göndermeleri, kolluk gücünü takip etmeleri, yolcuların güvenliğini sağlayarak yol kesicileri caydırmaları istenmiştir. Ayanın, kabile liderlerinin, dini ve resmi açıdan mühim şahısların katılımıyla gerçekleşen oturumlarda tayin ve azil fermanlarını okumaları talebi kendilerine bildirilmiştir.

Nahiye müdürlerini seçmek ve oradaki meclisleri toplamak yanında kaymakam mutasarrıfın izniyle zaruri hallerde güç kullanımını emretmek konusunda salâhiyetlidir.³¹² Mutasarrıfla doğrudan telgraf yoluyla irtibat kurmakta, kazadaki genel durumu denetlemek, ticari ve ekonomik çalışmalardan haberdar olmak, eğitim ve bayındırlık çalışmalarını kontrol etmek için keşif gezileri yapmaktadır.³¹³

³⁰⁸ *BOA.İ.DH.1840/9*, (17 Safer 1328 / 28 Şubat 1910).

³⁰⁹ *Cerîdet Filisî'n*, sayı: 117, (06/03/1912), s. 2; *Cerîdet el-Munâdî*, sayı: 69, (17/04/1913), s. 3.

³¹⁰ *Y.ŞMS.* no. 27, s. 47; no. 14, s. 134, 284; no. 18, s. 122.

³¹¹ *N.ŞMS.* no. 11, s. 154; *Y.ŞMS.* no. 12, s. 21.

³¹² *Ed-Dustûr el-'Usmâni*, a.g.e, c.1, ss. 389-407.

³¹³ *H.ŞMS.* no. 15, s. 76; no. 16, s. 57, *K.ŞMS.* no. 362, s. 128.

Hizmette kusur gösterenler, hükümet tarafından halkın şikâyetleri dikkate alınarak görevden el çektirilmişler ve onların yerlerine başkaları atanmıştır.³¹⁴ Gazze Kaymakamı Kazım Bey nüfus muamelelerini iyi yapmaması üzerine azledilmiş ve buraya Kuneytır Kaymakamı Cemal Bey yollanmıştır.³¹⁵ Soruşturmalar sonrası ithamlardan beraat edenler ise devletin diğer bir noktasında vazifelendirilmiştir.³¹⁶ Kaymakamların olmadığı adreslerde yeni yöneticiler ulaşana dek mevcut idari kadrodan yüksek rütbeli memurlardan biri bu makama bakmıştır.³¹⁷

Osmanlı Devleti, çalışmada birçok vesile ile dile getirildiği gibi kayda değer bir başarısı olan kişileri idari sistemde yükseltmiştir. Gazze Kazası Kaymakamı Salih Hulusi Efendi, et-Teyhâ Kabilesi'nin liderinin el-Cibârât Kabilesi'nden biri eliyle öldürülmesinden kaynaklı çıkan anlaşmazlıkların durulmasını sağlamış ve yönetimde üçüncü sınıf rütbeye terfi etmiştir.

Kazaların yönetiminde yüzleşmek zorunda kalınan problemler, mıntakaların özelliklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Gazze Kazası, sorunlarının giriftliği ve Bi'rüsebi' Kazası'nın teşkili öncesi yüklü bir Bedevi nüfusa sahip olmasından ötürü mutasarrıflığın en çok kaymakam değiştiren kazasıydı. Hükümet, Gazze Kazası'na kendisinde tecrübe, Arapçaya ve göçer Arapların kültürüne aşinalık bulunan adaylardan kaymakam seçmeye yönelmiş ancak bazı idareciler rüşvet aldıkları ve zalim oldukları için halk tarafından sevilmemiştir.³¹⁸ Bu bölge, kaymakamlarının azli, yer değiştirmesi ve istifalarının yoğunluğu sebebiyle çoğu zaman kaymakamsız kalmış, mutasarrıfın geçici olarak görevlendirdiği kişilerce yönetilmiştir.³¹⁹

El-Halil Kazası, Gazze'den sonra idarecilerin fazla durmadığı ikinci bir noktaydı. Bu durum büyük oranda toplumun yapısı ve merkezi yönetimden

³¹⁴ *BOA. BEOAYN. d. 902*, (3 Recep 1290 / 27 Ağustos 1873).

³¹⁵ *BOA.İ.DH.1345/31*, (23 Zilkade 1314 / 25 Nisan 1897).

³¹⁶ *BOA.İ.DH.1359/2*, (28 Cemaziyelahir 1316 / 13 Kasım 1898).

³¹⁷ *BOA. BEOAYN. d.902*, (14 Şevval 1289 / 15 Aralık 1872).

³¹⁸ *F.O. 195/2084, No. 61, Kudüs*, (13 Kasım 1900).

³¹⁹ Bkz. *BOA. BEOAYN. d.902*, (27 Rıcep 1286 / 2 Kasım 1869); *F.O. 195/2084, No. 58, Kudüs*, (27 Ekim 1900).

hoşlanmaması kaynaklıydı. Bazen halk tarafından kendilerine aşırılıklar uygulandığından şikâyet edilmiş ancak soruşturmalar sonucunda iddiaların temelsiz olduğu anlaşılmıştır.³²⁰ Bununla birlikte el-Halil'den kimi köylerin, birtakım nahiye müdürlerinin kaymakam olarak tayinine karşı çıktığı ve taleplerini kabul ettirdikleri görülmektedir.³²¹

Yafa Kazası da el-Halil ve Gazze kazalarına benzer bir haldeydi ve ahalide kimi zaman kaymakamlardan yana hoşnutsuzluklara rastlanmaktaydı.³²² Bu bölgede kaymakamların yer değiştirme ve azilleri, Siyonist hareket ve ona karşı olan tutumları ile bağlantılıdır. Yafa'nın, Yahudi muhacirlerin geçiş güzergâhı olarak kullandığı limanlardan biri olması kaymakam tayinini daha önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda dikkat çeken bir çelişki vardır; Yafa Kaymakamlığına yönelik azil ve tayin işlemlerinde daha önce devlet belgelerinde bu makama layık ve iyi özelliklere sahip insanlar olarak geçen bazı memurlar bilahare kapasite eksikliği, rüşvet ve zayıf karakterlilik gibi kötü vasıflarla suçlanmıştır.³²³ Yahudi göç hareketinin kaymakamların tayinine gerek olumlu gerek olumsuz anlamda büyük etkisi olmuştur.

Bi'rüssebi' Kazası, Kudüs Mutasarrıflığı bünyesinde en son inşa edilen kazadır. Sakinlerinin Bedevi Araplardan olması ve Mısır sınırında bulunması sebebiyle yönetim, yörenin idaresinin ehil kişilere verilmesi gayreti içinde olmuş ve buraya atanan kaymakamları "mutasarrıf yardımcısı" derecesinde memurlar olarak değerlendirmiştir.³²⁴ Bir kısım idareciler omuzlarında var olan sorumlulukları hakkıyla taşımak çabası içinde şehri planlamaya ve düzenlemeye çalışmış, onu küçük bir mahalleden büyük bir yerleşim merkezine çevirmiştir. Bi'rüssebi' Kazası kuruluşunu izleyen süreçte Kudüs mutasarrıflarının tamamının ilgisini çekmiş, genel liderler büyük bir önem verdikleri

³²⁰ *BOA.İ.DH. 900/71572*, (8 Muharrem 1301/ 9 Kasım 1883); *BOA. BEOAYN. d. 902*, (4 Cemaziyelahir 1287 / 1 Eylül 1870).

³²¹ *BOA. BEOAYN. d. 902*, (27 Cemaziyelahir 1286 / 4 Ekim 1869).

³²² *BOA. BEOAYN. d. 906*, (23 Recep 1293 / 14 Ağustos 1876).

³²³ *BOA.İ.DH.1481/20*, (20 Safer 1328/ 3 Mart 1910); *BOA.İ.DH.1485/11*, (27 Zilkade 1328/ 30 Kasım 1910); *BOA.İ.DH. 1485/1328/3*, (6 Zilhicce 1328 / 9 Aralık 1910).

³²⁴ *BOA.İ.DH.1302/2/1310.B/32*, (21 Recep 1310 / 8 Şubat 1893); 'Arif el-'Arif, (1961), *a.g.e*, s. 31

söz konusu uç bölgesini çokça ziyaret edip hâkim koşulların ıslahı için emek harcamışlardır.³²⁵

Anlatılan bilgiler ışığında Osmanlı idaresinin kaymakam seçimine ne ölçüde önem verdiği, onların iyi özellikleri bulunan ve Arapça bilen şahıslardan oluşmasına çabaladığı görülmektedir. Mutasarrıflığın idarî teşkilatının temelini oluşturan memurlardan olmaları bakımından kaymakamların bölge sakinlerinin durumlarına dair tecrübe sahibi olmaları gerekmektedir. Halka haksız ve kötü muamelede bulunan şahısların azledildiği kayıtlarda geçmektedir.

1.1.2.2.2. Kaymakam Naibi (Yardımcısı)

XX. yüzyılın sonlarına ait belgelerde kazalarda kaymakamın yerinde bulunmadığı sırada onun misyonunu yürüten bir “kaymakam naibi”nin varlığına ilişkin çeşitli işaretler bulunmuştur. Bu vazife, idari makamlar basamağında kaymakamdan sonra gelmektedir. Kudüs Mutasarrıflığı’na bağlı kazalarda bu görevi yerine getirenler arasında şu şahıslar sayılabilir: Yafa Kazası’nda Ömer Azmi Efendi, Bi’rüsebi‘Kazası’nda Muhammed Tefvik Efendi, Gazze Kazası’nda Ahmed Rüşdi Efendi ve Muhammed Selim Efendi.³²⁶ Kaymakamlık makamı ise kazalarda Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna dek geçerliliğini sürdürmüştür.³²⁷

1.1.2.2.3. Kaza Mal Müdürü

1864 Vilayetler Nizamnamesi gereği kaymakam kazanın mali işlerinden sorumlu sayılmış ancak h.1287 / m.1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile finansal çalışmalar; onun mesuliyetinden ayrılmış ve sancağın muhasebecisinden direktif alan yeni bir memuriyetle ilişkilendirilmiştir. Bu görevin yetki alanı, kazadaki mali hususların ilgili nizamnameler çerçevesinde gerçekleştirilmesi ve liva

³²⁵ *F.O. 195/217, No. 5, Kudüs*, (25Temmuz 1904)

³²⁶ *Salname-i Umumi*, (1324), ss. 970-971

³²⁷ *Ceridet el-Müktabes*, Sayı : 1488, (26/01/1915), s. 2

muhasibesini üstlenen memurun kaza kaymakamına ilettiği talimatlara göre ekonomik politikanın uygulanmasını içermektedir.³²⁸

Bahsedilenlere dayalı olarak kaza mal müdürünün gelir ve harcamalar hakkındaki icraat ve sistemleri yürütmeye koyan, finansal yazıları denetleyen, vefat edenlerin miras işlemlerini düzenleyen ve hazineye gerekli olan vergilere değer biçen şahıslardan biri olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Kaza mal müdürünün görevini layıkıyla ve istenilen şekilde yapmasını sağlamak amacıyla kendisine yardımcı olacak muavinler, kâtipler ve tahsil memurları tayin edilmektedir. Bu bağlamda Yafa Kazası Mal Müdürü Naibliği/Yardımcılığı'nda bulunanlar arasında Abdülvehhab Efendi'nin adı geçmektedir.³²⁹

Tahsil memurları köyler de dâhil yakın uzak tüm yerleşim birimlerine cari olan mali kanun ve nizamnameleri tatbik amacıyla gitmiş, önemli bir pozisyondaki idarecilerden kabul edilen mal müdürü, kaymakamın bulunmadığı kimi zamanlarda onun yerine bakmıştır.³³⁰

1.1.2.2.4. Kazadaki Diğer Memurlar

Yazışmalar ve diğer kayıtlar; bizzat kaymakamın gözetiminde olan belirli sayıdaki kâtip tarafından tutulmuş ve saklanmıştır. Ayrıca kazadaki mülkiyet ve nüfusla ilgili özel defterler düzenleme ve korumanın yanında seyahat izni vermek ve pasaport işlemlerini yürütmek ile yükümlü kılınan ve hususi olarak bu işle görevlendirilen birtakım memurlar bulunmaktadır. Tapu İdareleri ve Ziraat Bankası bu memurların görevini icrasına yardımcı olmuştur. Bu birimler, Mutasarrıflık merkezindeki benzerlerine bağlıdır ve aynı vazifeleri yerine getirmekte ancak sadece kaza dâhilinde çalışmaktadır.³³¹

³²⁸ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 389-407.

³²⁹ Y.ŞMS. no. 35, s. 119; *Cerīdet Filisfīn*, sayı: 57, (05/07/1911), s. 3.

³³⁰ Y.ŞMS. no. 59, s. 78; *Cerīdet Filisfīn*, sayı: 57, (05/07/1911), s. 3.

³³¹ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1302), 18.Defa, ss. 150-162.

Ayrıca her kazada, kendisinin önemine, sınıflandırılma biçimine ve içine aldığı nahiye ve köylerin sayısına göre başka idareler de bulunmaktaydı. Söz gelimi Yafa Kazası, Mutasarrıflığın en büyük ve önemli kazasıydı ve birinci sınıf kazalar arasında yer almaktaydı. Kazada ticaret mahkemesi, rüsumat müdürlüğü, rüsumat başkâtipliği ve posta ve telgraf dairesi müdürlüğü bulunmaktaydı. Ancak Bi'rüssebi' Kazası örneğine bakılacak olursa tasnifte birinci sınıf bulunmasına rağmen bölgede kaymakam dışında ayrı bir idare veya memuriyetten bahsedilmesinin imkânı yoktur. Bi'rüssebi'nin bu durumunun diğer kazalara nazaran yeni inşa edilmiş bir yerleşim birimi olmasından ve Mısır sınırında yer alan coğrafi konumundan ileri geldiği görülmektedir. Başka bir sebep de nahiyelerin bulunmayışı ve Bedevi Arap kabilelerin yaygınlığıdır ki kaza tek başına 5 kabile barındırmıştır. Gazze Kazası ise Bi'rüssebi'nin tersine ikinci sınıf statüsünde olmasına rağmen sınırları dâhilinde 3 nahiye ve 75 köyü barındırdığından dolayı rüsumat müdürlüğüne sahiptir. El-Halil de üçüncü sınıf bir kaza olarak nahiyelerinin azlığı nedeniyle kaymakamlık dışında bir idareye şahit olmamıştır.³³²

1.1.2.3. Nahiyelerdeki İdari Teşkilat

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki nahiyelerde idari teşkilat şu şekilde oluşmuştur:

1.1.2.3.1. Nahiye Müdürü

Nahiye müdürleri; Kudüs Mutasarrıfı ve kazaların kaymakamlarını temsil etmişlerdir.³³³ Devletin kanunlarını ve nizamnamelerini yayma ve emirlerini köylerdeki ahaliye ve nahiyeler kapsamında yer alan kabilelere ilan etme görevlerini vekâleten yürütmenin yanında doğum, ölüm ve toprak kayıtlarına dair soruşturmalar açmakla görevlendirilmişlerdir.³³⁴ Bahsedilen sorumluluklarına ilaveten nahiye müdürleri,

³³² Mukayese yapmak için Bkz. *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmâniye*, (1306), 44.Defa., Ss. 702-703; (1309), Defa.47, ss. 818-820; (1327), 66.Defa, ss. 826-828, 872-875; *Salname-i Umumi*, (1324), s. 968-971; (1328), s. 826-827.

³³³ K.ŞMS. no. 366, s. 22, 108; no. 394, s. 78; Y.ŞMS. no. 26, s. 32; *Ceridet Filisfin*, sayı: 207, (25/01/1913), s. 2.

³³⁴ Y.ŞMS. no. 25, s. 103, no. 29, s. 121.

muhtarların ve ihtiyar heyetinin seçimini denetlemek ve halkın şikâyetlerinin araştırılması gibi konularda da yükümlüdür. Nahiye müdürlerince tahsil memurları denetlenmekte, ağır ceza gerektiren suçların kovuşturmasına destek sunulmakta ve davalara bakılması ve onaylanması için kaymakama bilgi iletilmektedir.³³⁵

Bu makama ilişkin atama, azledilme ve terfi kararları İstanbul'daki Dâhiliye Nezareti tarafından kaymakam ve mutasarrıfın görüşü üzerine belirlenmektedir.³³⁶ Diğer idareciler de olduğu gibi nahiye müdürünün yönetim yeterliliği ve bölge sakinlerinin hoşnutluğunu kazanan çalışmaları onun geleceğine yön vermektedir.³³⁷ Halkın nahiye müdürüne dönük şikâyetlerinin arttığı veya tekrarlandığı zamanlarda mutasarrıfın; İstanbul'daki Dâhiliye Nezaretine, şahsın azledilmesi veya en azından başka yere tayin edilmesi amacıyla telgraf çekmekte tereddüt etmediği görülmektedir.³³⁸

Mutasarrıflığın nahiyelerine müdür olarak peş peşe atanan kişilerin isimlerini incelediğimizde genellikle o bölgeden ailelerin çocukları oldukları gözlemlenmektedir.³³⁹ Kudüs'te el-Halidi, el-Huseyni aileleri, Yafa'da es-Said Ailesi ve Gazze'de Şa's Ailesi nahiye müdürü çıkarmış meşhur soylardır.³⁴⁰

Nahiye idaresinin de belirli bir önemi olduğu ortadadır. Bu noktadaki görevli devlet tarafından atanmış en küçük rütbeli memur olması sıfatıyla bir yandan mutasarrıf ve kaymakam arasında köprü olurken diğer yandan mahallelerde bulunan muhtarlar, ihtiyar heyeti, kabile liderleri, dini grupların liderleri ile irtibat tesis etmektedir. Çeşitli halk kuruluşları arasında dükkânlarda, köylerde ve Bedevi Arapların atlarını yarıştırdığı alanlarda bağlantılar kurmakta ve gerçekleştirdiği bu hizmetlerle önemli bir pozisyona yükselmektedir.

³³⁵ Y.ŞMS. no. 25, s. 105.

³³⁶ Y.ŞMS. no. 25, s. 105.

³³⁷ *Cerîdet el-Munâdî*, sayı:11, (6/04/1912), s. 2; *Cerîdet el-İttihad el-Osmâni*, sayı: 465, (31/03/1910), s. 3; sayı: 537, (23/06/1910), s. 3.

³³⁸ *Cerîdet el-İttihad el-Osmâni*, sayı: 465, (31/03/1910), s. 3; sayı: 537, (23/06/1910), s. 3.

³³⁹ Y.ŞMS. no. 26, s. 30; *Cerîdet Filisîn*, sayı: 145, (15/06/1912), s. 3.

³⁴⁰ K.ŞMS. no. 394, s. 78; *Cerîdet el-Munâdî*, sayı:11, (06/04/1912), s. 2.

1.1.2.3.2. Muhtarlar

İdari makamlar basamağında muhtar nahiye müdüründen sonra gelir. Muhtarın vazifesi, köy sakinlerinin ihtiyar heyeti kararı gereği ödemekle yükümlü oldukları devlet mallarını tahsil etmede hükümet görevlilerine yardımcı olmaktır. Aranalar hakkında nahiye müdüründen yollanan celp kâğıtlarını alakalılara bildirmekle, köydeki doğum-ölüm ve benzeri olaylarının kaydının tutulması, askerlik hizmeti ile mükellef gençlerin askerlik merkezine yollanması, haklarında resmi işlemlerin gerçekleştirilmediği mülkler ve araziler hakkında bilgi verilmesi ve topraklara dair tescil ve ölçüm komisyonlarına eşlik etmekle ilgilenir.³⁴¹

Ayrıca meskûn bölgeler içinde ve dışında gayrimenkullerin kaydının tutularak idare meclislerine ve tapu dairesine sunulması konusunda da yardımcı rol oynar.³⁴² Bahsedilenler sebebiyle taşınmazlara dair yoklama ve tahrir defterleri, genellikle sonlara doğru köy ve mahallelerden ve göçer Arap kabile bölgelerinden muhtarların ve dini grupların liderlerinin imza ve mühürlerinden çok sayıda örnekler barındırmaktadır, onların izine rastlanmayan resmi evrak oldukça azdır.³⁴³

Muhtar, köyde ölenlerin miraslarını kayda geçirir, kadıdan kendisine yollanan şahitler hakkında olumlu-olumsuz kanaat bildirir, onlara referans olur.³⁴⁴ Mutasarrıflığın livalarındaki şer'î mahkeme kayıtlarında bu makamı üstlenmiş pek çok kişinin adına tanıklık edilmektedir.

Kudüs Mutasarrıflığı'nın her köyünde bir veya daha fazla muhtar bulunmaktadır, gayrimüslim cemaatler için işlerinin takip edilmesi amacıyla aynı düzene başvurulmuştur. Dolayısıyla Yahudilerin kendilerine has seçilmiş bir idarecileri olduğu, Hristiyan toplulukların her birinin kendilerine özgü muhtarları olduğunu

³⁴¹ Y.ŞMS. no. 55, s. 15.

³⁴² BOA. DH-I-D 73/8-43, (27 Şaban 1331 / 1 Ağustos 1913); K.ŞMS. no. 341, s. 14; no. 409, s. 24; H.ŞMS. no. 14, s. 108; no. 23, s. 183; no. 24, s. 87.

³⁴³ K.ŞMS. no. 386, s. 4; Y.ŞMS. no. 75, s. 71.

³⁴⁴ K.ŞMS. no. 352, s. 51; no. 354, s. 80, 83; no. 360, s. 125, no. 361, s. 254; no. 369, s. 167; no. 373, s. 91; no. 378, s. 55, 91, 100.

gözlemlenmektedir.³⁴⁵ İkinci muhtar genellikle birincinin yokluğunda onun yerine vekâleten bakmaktadır ancak zorunluluk baş gösterdiği zaman aynı anda ikisinin de ortaklaşa görev yürüttüğü vakidir. Çift başlı idarede de muhtarlardan görev yerinden ayrılacak olanlar dönüş vaktine dek yerlerine bir vekil belirlemelidir. ³⁴⁶

Yönetim hiyerarşisinde en küçük basamak anlamındaki bu makamı genellikle lider çocukları, köyün, mahallelerin ve Bedevi kabilelerin şeyhliğini/ reisliğini elinde bulunduran insanların evlatları üstlenmiştir, özellikle XIX. ilk yarısında durum böyledir. Ancak Vilayetler Nizamnamesi'nin çıkması ile sakinler için kendi aralarından diledikleri şahsı muhtar olarak seçme ve atama fırsatı doğmuştur. Bu vazife için belirlenenlerin adları yetkili idarelerin kurullarına verilmiş, imza ve mühürleri resmi dairelerde kayıt altına alınmıştır. Böylelikle devlet, kendisi ve vatandaşları yararına çalışan bir memuru olarak gördüğü muhtar vasıtasıyla ahali üzerinde denetim sağlamaya çabalamıştır.

1.1.2.3.3. Köy Bekçileri

Köylerde ekinlere ve genel olarak bölgeye bekçilik yapan bir şahıs bulunmaktaydı. Bu şahsın görevleri arasında hasat sırasında mahsullerin kontrolü ve ekinlerin çalınmasını engellemek amacıyla korunmasını takip gibi hususlar yer alır. Yabancıların, hükümet makamlarından ziyaretçilerin ve askerlerin köye girişi ile ilgilenir, onları köyün misafirhanesine davet eder, onlara yemek verir ve konukların atlarının bakımını yapar. Başka bir vazifesi de komşu köyün sürülerinin ve hayvanlarının köy arazilerinde otlamasını engellemektir. Köy bekçisi, maaş ödenmeyen umumi memurlar sınıfındandır, kendisine depolara kaldırılmadan önce tahıl ve hububattan belirli miktarlarda aynı bedel verilir.

³⁴⁵ K.ŞMS. no. 360, s. 367.

³⁴⁶ K.ŞMS. no. 394, s. 78; no. 409, s. 24; H.ŞMS. no. 17, s. 47; no. 19, s. 69; no. 22, s. 115; no. 23, s. 77; no. 24, s. 100.

1.3. Kudüs Mutasarrıflığı'nda İdari Meclisler

M.1864/H.1280 Vilayetler Nizamnamesi mahalli meclislerin seçim şeklini belirlemekte, yetkilerini ise h.1288 / m.1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi açıklamaktadır. Kudüs Mutasarrıflığı'nda da ahalinin katıldığı yerel idare meclisleri (kurulları) oluşturulmuştur. Mutasarrıflık Umumi Meclisi, Mutasarrıflık İdare Meclisi, Kudüs Belediye Meclisi (Bu meclislerin hepsi Kudüs'tedir.) kazalardaki idare meclisleri, Yafa, el-Halil, Gazze ve Bi'rüssebi'deki belediye meclisleri ve köylerin ihtiyar heyetleri gibi yapılar hayata geçirilmiştir. İlerleyen satırlarda konu ile ilgili bilgiler sunulmaktadır.

1.1.3.1. Mutasarrıflık Umumi Meclisi-Kudüs Büyük Meclisi

H.1280/M.1864 Vilayetler Nizamnamesi gereği her vilayet merkezinde bir umumi meclis bulunmalı, burada her livayı temsilen iki Müslüman ve iki gayrimüslim aza (üye) yer almalıdır. Üyeler kazaların mahalli idare meclislerinden seçilmektedir.³⁴⁷ Oturumların başlamasından bir ay önce teşekkül eden umumi meclisin başkanlığını mutasarrıf veya onun naibi olan bir memur yürütmektedir. İlgili kurum, her yıl bir dönemde toplantı ve oturumlarını düzenlemekte, 40 günü aşmayan bir süre içinde çalışmalarını tamamlamaktadır, bu süre zarfında seçilmiş azalar kazaların taleplerini, onların ele alınması için gündeme getirmektedir.

Mutasarrıflık Umumi Meclisi'nde Kudüs, Yafa, el-Halil ve Gazze ve Bi'rüssebi' kazalarına 5 üye; diğer bir deyişle her kaza için bir aza hakkı belirlenmiştir. Osmanlı döneminin sonlarında h.1329 / m.1911 yılında ise kontenjan artırılmış, Kudüs (merkez) ve Yafa kazaları üçer, Gazze, el-Halil ve Bi'rüssebi' kazaları ikişer delege ile temsil edilmiştir.³⁴⁸

³⁴⁷ Umumi Meclisin seçim sistemi, Osmanlı devrinin sonlarında 1913 Umumi Vilayetler İdaresi kanunu gereği değiştirildi, böylelikle seçim ahalinin adayları doğrudan seçmesiyle gerçekleşmeye başladı.

³⁴⁸ **K.ŞMS.** no. 345, s. 2; no. 391, s. 28; **H.ŞMS.** no. 24, s. 46; 'Arif el-'Arif,(1961), **a.g.e.**, c.1, s. 316; **Cerîdet Filisî'n**, sayı: 240, (28/05/1913), s. 2; **Cerîdet el-Beşîr**, sayı: 2265, (11/06/1913), s. 3

Umumi meclisin yetki alanlarına bakıldığında, yollarla ilgili meseleler, ziraat ve ticaret konusunda istişare ve fikir alışverişlerinin yapılması gibi durumları içerdiği anlaşılmaktadır. H.1288/M.1871 yılında yapılan İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile bahsi geçen yapının yetkileri artırılmış ve livaların gider ve maliyet dağıtımına dair defterlerin incelenmesi de kendisinin salahiyetleri arasında gösterilmiştir. Üyelerin üçte ikisinden (2/3'den) katılımın olmadığı görüşmeleri yok hükmünde sayılmış ve engellenmiştir. Meclis kararları mutasarrıfın onayına sunulmuş ve kendisinin İstanbul'daki merkezi hükümete onları iletmesi beklenmiş, İstanbul'daki Meclis-i Vükela olur verdikten ve konuya dair irade/ferman çıktıktan sonra onların tatbiklerine başlanmıştır.³⁴⁹

1.1.3.2. Mutasarrıflık İdare Meclisi

Müftü, kadı ve garimüslim cemaat liderlerinin iştirakiyle, şahsi haklar ve ağır ceza davaları memurlarının katılımıyla “Meclis-i Tefrik” adıyla anılan ve mutasarrıfın başkanlığında olan bir kurul oluşturulmuştur. Bu meclis, Mutasarrıflık'ta Osmanlı tebaası ve okuryazar olan, yıllık en az 500 kuruş vergi ödeyenlerden birtakım şahısları idare meclisi için namzet seçmektedir. Adayların isimleri kazaların idaresine sunulmakta; buralarda yapılan işlemler neticesinde çoğunluk oyunu elde edenler yeniden değerlendirmekte ve mutasarrıfın Bab-ı Ali'ye adlarını takdiminin ardından oradan muvafakat alınmakta; böylelikle idare meclisi içinde aza olarak tayinleri gerçekleştirilmektedir.

Mutasarrıflık İdare Meclisi, daimi azalardan ve seçilmiş (müntehap) azalardan müteşekkildi. Sürekli üyelik konusunda kadı, müftü, reisü'l-küttap,³⁵⁰ yabancı işleri dairesi müdürü, nafia (bayındırlık işleri) müdürü ve ziraat müdürü makamları gereği ortaklı. Seçilmişleri, iki Müslüman ve devletin tanıdığı gayrimüslim dini gruplar olan

³⁴⁹ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, ss. 385-386, 410-411

³⁵⁰ *BOA.Y.A.RAS. 151/95/1*, (27 Zilkade 1325 / 1 Ocak 1908); *BOA.Y.A.RAS. 151/95/2*, (15 Cemaziyelahir 1324 / 6 Ağustos 1906)

Ortodokslar, Latinler, Ermeniler ve Yahudilerden birer kişi oluşturmaktaydı.³⁵¹ Ortalama iki senede bir defa ve Mart ayında seçimler gerçekleştirilmekteydi.³⁵² Mutasarrıflık İdare Meclisi'nde h.1288/m.1871 yılında aza olarak görev yapan kişilerden Müslümanlardan Tahir Halit Efendi ve İbrahim Rüşdi Efendi, Hristiyanlardan Hanna Hubeyş Efendi ve Yahudilerden Banapot Efendi örnek gösterilebilir.³⁵³ Bu makamda h.1289/m.1872 yılında Müslümanları temsilen Reşid en-Neşâşibi,³⁵⁴ h.1297/m.1879 yılında Hristiyanlardan Latin Taifesi adına Mihail Batatu ve h.1326/ m.1912 yılında Yahudi Taifesi namına Haham Şolomo Musa vazife icra etmiştir.³⁵⁵

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi seçimle tayin edilen azalar, görevleri gereği daimi üyelik kazananlardan sayıca daha azdır. Bundan dolayı sürekli statüsü olanlar daha etkin ve önemli bir rol üstlenmiş ve tüm kadroyu kontrollerinde tutmaya çalışmışlardır. Mutasarrıflar seçilmiş üyelere hoşnut olmadıkları bazı durumlarda meclisin feshini emrederek yeni seçimlere başvurmuş ve güvenini kazanan adayları başarılı kılmak için nüfuzlarını kullanarak onları kazandırmaya gayret etmişlerdir.³⁵⁶ Bazen de yerel tabanda etkili ve nüfuzlu ailelerin çocuklarını idare meclisinden kovmuş ve böylelikle meclisin kendisine istediği şekilde boyun eğmesini arzulamışlardır.³⁵⁷ İdari meclisin yetki ve görev alanı ise iki bölüme ayrılmaktadır.

a) İdari İşler: Şu konularla ifadesini bulmaktadır: Satış ve sözleşmelere dair formalitelerin düzenlenmesi, öşür ve vergi gelirlerinin telzimi (dolaylı yoldan toplanması), miri arazilerin müzayedeleri, mesken inşaatları, kolluk gücünün gider ve ödeneklerinin denetlenmesi, belediye dairelerinin kurul kararlarına bakılması, kazaların ve köylerin birleştirilmesi ayrılması meseleleri, Mutasarrıflık içinde gerekli yolların

³⁵¹ Bu isimlerin bir kısmını bakmak için, bkz. *BOA.Y.PRK.DH.6/60/2*, (19 Zilhicce 1310 / 4 Temmuz 1893); *BOA.DH.MKT. 1756/103/1*, (17 Zilhicce 1307 / 4 Ağustos 1890); Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e*, s. 104;

³⁵² *BOA.DH.İD,140-2/1*, (17 Cemaziyelahir 1321 / 10 Eylül 1903); *F.O. 195/2084, No. 15, Kudüs*, (11 Mayıs 1900); *BOA.BEOAYN.d.903*, (25 Muharrem 1290 / 25 Mart 1873)

³⁵³ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1288), 3.Defa, s. 62

³⁵⁴ Adil Manne, (1999), *a.g.e*, s. 19

³⁵⁵ Ziyâd el-Medenî, (2004), *a.g.e*, s. 30

³⁵⁶ *F.O 195/1264, No. 17, Kudüs*, (26 Kasım 1879)

³⁵⁷ *F.O 424/21, No. 5, Kudüs*, (19Temmuz 1860)

inşası, gerek bizzat merkezi hükümet-devlet tarafından gerekse Umumi Meclis tarafından kararlaştırılıp Bab-ı Ali tarafından onaylanan vatandaşların ödemekle yükümlü olduğu gider ve maliyetlerin bölümlendirilmesi, mutasarrıfın yerel idareye ilişkin olarak meclise yönlendirdiği tüm başlıkların tartışılması.³⁵⁸

b) İdari Dava ve Şikâyetler: Memurların soruşturulması, kendileri hakkında uygulanan özel nizamname çerçevesinde mahkemelerinin yürütülmesi, daireler ve meclisler arasında, yönetici ve personel arasında yaşanan anlaşmazlıklara bakılması, ahalide vergi ve maliyet yükümlülükleri sonrası vuku bulan çekişmelerin çözülmesi, devlet memurları aleyhine halk tarafından verilen şikâyet dilekçelerinin ele alınması gibi konulardır. Aynı şekilde miri arazilerin iltizamından kaynaklanan şikâyetler de Mutasarrıflık İdare Meclisi'nin görev ve yetki alanlarının ikinci bölümünde değerlendirilebilir. Mutasarrıflık İdare Meclisi, şahsi hakları ilgilendiren şer'i ve kanuni muhakemelere/yargılamalara müdahaleyi yasaklamıştır.³⁵⁹ Bu bağlamdaki çabalara bir örnek olarak şu hadise kaydedilebilir: Mutasarrıflık İdare Meclisi, mutasarrıfın katılımıyla H.1284/M.1867 tarihinde Beni Malik Nahiyesi'nden yedi köy halkının, Hırbet Selbit arazileri üzerinde mülkiyet iddiasından doğan şiddetli anlaşmazlık ile ilgili davaya bakmak için toplanmıştır.³⁶⁰

Umumi Meclis ile İdare Meclisi arasındaki fark ikisinin yetki alanlarında ve üye seçimi metodunda ortaya çıkmaktadır. İdari Meclisi'nin azalarının birçoğunun Mutasarrıflığın büyük ve önemli makamlarındaki sorumlulardan oluştuğu görülmekteyken Umumi Meclis'in azalarının kazalardaki mahalli idareler tarafından seçildiğine rastlanmaktadır. Mutasarrıflık İdare Meclisi'nin oturumları sürekli biçimdeyken Umumi Meclis'in çalışma süresi kırk gün süren tek bir dönemle sınırlı kalmıştır.

³⁵⁸ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 412-414

³⁵⁹ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 403-404

³⁶⁰ K.ŞMS. no. 354, Ss. 80-84; H.ŞMS. no. 3, s. 22; no. 5, s. 46

1.1.3.3. Kudüs Belediye Meclisi

Tanzimat gereği yönetimdeki modernizasyon çalışmalarına belediye meclislerinin açılması eşlik etmiştir. Belediye meclisleri, öncelikle sadece büyük şehirler, ilçeler/kazalar, kasabalar ve büyük beldelerde kurulmuştur. Ancak bu durum, kasaba veya ilçe statüsüne yükselen köylerde belediye meclisinin tek bir seferde ivedilikle inşa edilmesini engellememiştir.³⁶¹ Kaynaklara göre İstanbul Belediye Meclisi, İmparatorluğun toprakları üzerinde oluşturulan ilk belediye meclisi olup h.1274/m.1858 yılında hayata geçirilmiştir. Kudüs Belediye Meclisi ise Abdurrahman ed-Ducani başkanlığında ve dördü Müslüman biri Yahudi toplam 5 üye ile m.1863/h.1280 yılında irade-i seniyyeye bağlı olarak kurulmuş ve İstanbul Belediye Meclisi'ni izlemiştir.³⁶² Kudüs'teki yabancı devletlerin konsolosları için bu adım gerçekten çok şaşırtıcı olmuş; ona karşı çekimserliklerini ve muhalefetlerini açıklamışlardır. Fakat sonradan halklarının nazarında daha önemli bir pozisyona gelmek ve daha büyük yetkiler elde etmek amacıyla Kudüs'te yaşayan yabancı ülke tebaası için de bu mecliste azalık/üyelik hakkı talep etmişlerdir.

Seçimler, önceleri iki yıllık bir süre için gerçekleştirilirken takip eden yıllarda dört yıllık periotlarla yapılmış ve her yıl, belediye meclisi üyelerinin yarısı değişmiştir.³⁶³ Belediyeler Kanunu gereği 20 yaşına ulaşmış ve ağır bir suçla mahkûm olmamış, senelik 50 kuruş vergi veren ve en az on yıldır Osmanlı vatandaşlığını elinde bulunduran her şahsın belediye meclisi seçimlerine rey (oy) vererek katılımına izin verilmiştir. Aynı şekilde söz konusu kanunda 30 yaşını aşmış ve yıllık 100 kuruş vergi veren, ağır suç veya kabahatlerle mahkûm olmamış ve askerlik, hâkimlik veya savcılık mesleklerinde vazife yapmayan her Osmanlı vatandaşına belediye seçimleri için reisliğe/azalığa aday olma hakkı tanınmıştır. Kanuna göre seçimlerden sonra kazananlar

³⁶¹ K.ŞMS. no. 398, s. 41

³⁶² Catherine Nicault, (2001), *Kudüs 1850-1948*, (çev.) Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 190

³⁶³ Adil Menaa, *a.g.e*, s. 197; Osman Nuri, (1330) *Muhtasar Mecelle-i Umür-ı Belediyeye*, İstanbul, ss. 43-47, 78

listesinin onaya sunulmakta ve tasdik sonrası içlerinden biri başkan tayin edilmektedir.³⁶⁴ Çalışmaların yürütülmesi için bir mühendis, doktor, kayıt kâatibi, muhasebeci, teftiş memuru, kolluk gücü anlamında askerlerden bir grup, odacı ve hizmetlilerden oluşan sürekli bir kurul ilgili yapıya destek olmaktadır. ³⁶⁵

Belediye Meclisi; başkan, yardımcı ve altı üyenin yanında belirli sayıda danışman/müşavir, yazıcı ve mal memurundan oluşmaktadır.³⁶⁶ Belediye Meclisi'nin başkanı ve üyeleri maaş almazlar. Başkan veya onun yokluğunda yardımcısı yönetiminde haftada iki toplantı düzenlenir. Başkan ve yardımcısının her ikisinin de yokluğunda başkanlık yaşça en büyük olan üyeye geçer.³⁶⁷ Oturum geçerlilik sayısı üyelerin tamamının en az 2/3'ünün katılımıyla tamam olur. Bir konu tartışıldığı zaman çoğunluğun görüşüne göre karar alınır, birbirine zıt oyların sayısının birbirine eşit çıkması halinde başkanın olduğu tarafın görüşü tercih edilir. ³⁶⁸

Muhammed İzzet Derveze yaygın bilginin aksine Osmanlı döneminde belediye başkanlarının geçimlerini sağlayabilecekleri başka uğraşlarla değil sadece belediye başkanlığı hizmeti ile uğraştıklarından dolayı mal elde etmek amacıyla kanunsuz işlere yönelmelerinin önünün kesilmesi amacıyla aylık paralar aldıklarını söylemektedir. Yazara göre reis dışındaki diğer belediye meclisi üyeleri, ticaret ve çeşitli zanaatlardan meslek sahibi kişiler olmalarından ötürü herhangi bir ücret almamaktadır. ³⁶⁹

El-Beşir Gazetesi, Kudüs Belediye Başkanı'nın genellikle müfettişler eşliğinde şehirdeki sokak ve çarşılarında, köşe ve sahalarda mevcut olaylar ve durumlar hakkında bilgi aldığını belirtmektedir. Gazeteye göre belediye başkanı, dükkân sahiplerine ve buz gibi soğutulmuş ürünlerin satıcılarına tabak ve sandalyelerini yoldan çekmeleri

³⁶⁴ *Ed-Dustür el-'Usmâni*, c.1, s. 419

³⁶⁵ K.ŞMS. no. 391, s. 31; no. 395, s. 339; no. 397, s. 170

³⁶⁶ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*,(1288) 3. Defa, s. 63

³⁶⁷ *Cerîdet Filisîm*, sayı: 120, (12/03/1912), s. 2

³⁶⁸ *Ed-Dustür el-'Usmâni*, c.1, s. 420

³⁶⁹ Muhammed Derveze,(1993), *Muzekkerât Muhammed 'İzzet Derveze*, Dâr el-Magrib el-İslâmi, 1.baskı, Beyrut, c.1, s. 125

gerektiğini söylemekte ve emirlere aykırı davrananların cezaya maruz kalacağı uyarısında bulunmaktadır.³⁷⁰

Kudüs Belediyesi, bütün inşaatların denetimini yapmış, çürümüş binaları takip etmiş,³⁷¹ şehir planlanması gerçekleştirmiş ve evlere numaralar konulmasını ve sokak, mahalle ve semtlere isimler eklenmesi benzeri görevleri üstlenmiştir.³⁷² Ayrıca yapılara ruhsat verilmesi ve çağdaş mühendislik prensiplerine göre toprakların ölçümü gibi faaliyetleri de yürütmüştür. Bu çabalar, bayındırlık ve kalkınma hamlesine yol açarak şehirdeki eski surlar dışında yeni tip mahallelerin meydana gelmesine sebep olmuş,³⁷³ kentin alt yapısı böylelikle gelişmiştir.³⁷⁴ Bina ruhsatlarının verilmesi, h.1279/m.1863 yılında Kudüs Belediyesi'nin teşekkülünden önce mutasarrıfın yetkileri arasında sayılmaktaydı. Kudüs Belediye Meclisi kayıtlara göre yürürlükteki kanunlara aykırı olan yapı çalışmalarının durdurulmasına dair kararlar çıkarmıştır. Söz gelimi vergiler ve bina ruhsatı gibi inşaata başlamadan gözetilmesi gereken birtakım şartlardaki eksiklikler nedeniyle Güney Kudüs'teki Kubyeye Köyü'nde bir Fransisken kilisesi inşaatının durdurulmasına hükmedilmiştir.³⁷⁵

Su ile ilgili gelişmeler, akarsu ve durgun su kütlelerindeki kamu ve şahıs yararlarının izlenmesi ve denetlenmesi, yolların aydınlatılması ve yangınların söndürülmesi belediye meclisinin yetki alanındadır. Yaya ve taşıt trafiğinin kolaylaştırılması ve nakliye çalışmaları için daha uygun ortam oluşturulması amacıyla gerekli tedbirlerin alınması, şehrin temizlenmesine yönelik çalışmalar ve ölçü, tartı ve fiyatların kontrolü ve muhtemel hilelerin engellenmesi de ilgili kurumun

³⁷⁰ *Ceridet el-Beşir*, sayı: 2215, (13/10/1913), s. 2

³⁷¹ *Y.ŞMS*. no. 106, s. 95, no. 111, s. 259

³⁷² *K.ŞMS*. no. 357, s. 3; no. 360, s. 137; *Y.ŞMS*. no. 50, s. 5; Muhammed Kürd Ali, (1983), *Huḫaḫu's-Şam*, Mektebet Nuri, Dimeşk, c.5, s. 122

³⁷³ Kudüs şehrini surlarının dışında geliştirmek için bkz. BOA.Y.MTV.264/119/1, (16 Recep 1322 / 26 Eylül 1904)

³⁷⁴ *K.ŞMS*. no. 391, s. 31; no. 397, s. 170; no. 398, s. 41

³⁷⁵ *BOA. İ.HR. 174/9537*, (18 Şevval 1276 / 9 Mayıs 1860)

sorumluluğundadır.³⁷⁶ Parkların ve gezi alanlarının inşası, sağlık genel durumunun takibi, hastanelerin teftişi ve sağlıksız hayvanların etlerine satış yasağı konması da söz konusu kurulun yükümlülükleri arasında görülmektedir.³⁷⁷

Belediye gelirleri, genellikle inşaat hizmetlerinden alınan vergiler, aidatlar ve hükümetin kendisine tahsis ettiği meblağlar yanında belediye kuruluşlarından faydalananlardan kesilen hizmet bedellerinden oluşmaktadır. Zilhece 1320- zilhece 1323 / Mart 1903 - Şubat 1906 tarihleri arasında yapılan binaların maliyeti ve alınan vergilere dair,³⁷⁸ para cezalarından tahsil edilenler, kira sözleşmeleri vergileri ve bina ücretleri, yardım ve hibeler/bağışlar hakkında ruhsat defteri pek çok şey söylemektedir.³⁷⁹

Kudüs Belediye Meclisi'nin başkanlığını h.1279-1332/m.1863-1914 yılları arasında on altı kişi üstlenmiş, bunlardan yedisi bizzat mutasarrıf tarafından atanırken geri kalan dokuz kişi seçim yoluyla iş başına gelmişlerdir. Sözü edilen şahısların tamamının el-Ĥalidī, el-Ĥuseynī, el-'Alemī, ed-Ducānī ve el-Ĥalīlī gibi nüfuzlu yerel ailelerin çocukları olduğu gözlemlenmektedir, bu aileler yerel meclislere üyelikte de birbirleri ile yarışmaktadır. Benzer şekilde belediye meclisleri gayrimüslim taifelerden bazı isimleri de kapsamakta, çoğu yerde Hristiyan ve Yahudi azaların varlığına tanık olunmaktadır.³⁸⁰

Kudüs Belediyesi'nin seçimlerinde sürecin başından beri rastlanılan etkin katılım, kentteki nüfuzlu aileler arasında siyasi mecrada rekabetin önünü açmıştır. Bu çaba XIX. ilk yarısında şahit olunan ve şehir hayatına damgasını vuran kanlı çatışmaların unutulmasına yardımcı olmuş, feci çarpışmalar yerini şehre hizmet ve belediye meclisine üyelik yarışına bırakmıştır. Söz gelimi, Kudüs Belediye Başkanı'nın

³⁷⁶ Muhammed Kürd Ali, (1983), *a.g.e*, c.5, s. 133

³⁷⁷ *Cerīdet Filisīn*, sayı: 175, (23/09/1912), s. 3; Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e*, s. .227

³⁷⁸ Haziran 1319 tarihli muallim Yasin ed-Desuki'ye ait Yahudi mahallesinde bir evin tamir ruhsatı, Evin üst kısmına bir oda eklenmesine dair 3 Mart 1320 tarihli Efnim Yakub er-Rusi'ye verilen ruhsat, Kudüs'teki Rus konsolosuna ticari dükkanlar ve odalar inşa edilmesine dair 28 Nisan 1320 tarihli ruhsat

³⁷⁹ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 418-421

³⁸⁰ *Cerīdet Filisīn*, sayı: 160, (02/07/1912), s. 3

akrabalarından olan Hüseyinzade Selim Efendi, belediyeye yaptığı büyük hizmet ve desteklerden ötürü Kudüs'teki Mülkiye-i Hümayun'da müderrislik payesi elde etmiş ve devlet tarafından mükâfatlandırılmıştır.³⁸¹ Kente katkı sunmağa dair böylesi bir yarışın olduğu aşamada belediye başkanının hareketleri dikkatle incelenmiş ve onun görev ve çalışmalarında kusur ortaya koyduğunu düşünen kişiler kendisi aleyhinde sorumlu makamlara azledilmesi ve sorgulanması talebiyle şikâyet dilekçeleri vermekten çekinmemişlerdir.³⁸²

Kudüs Belediyesi; sokak ve caddelere kaldırım yapılması, yolların elverişli hale getirilmesi ve onarımı, su kaynakları, Müslüman fakirlerin defin işlemleri için harcanan paralar, şehir dışından içme suyu getirilmesi gibi konularda çeşitli sorunlarla karşılaşmış, yaz mevsiminde sarnıçlarla ahaliye su taşınması noktasında çeşitli problemler baş göstermiştir.³⁸³ Yetkililer tüm bu açmazlarla ve özellikle kentin temizlenmesine dair problemlerle yüzleşmekte başarısız kalınca ahali arasında çiçek hastalığı yayılmıştır.³⁸⁴ Fonda/sandıkta kayıtlı olan mallara ait gelir kalemlerindeki daralma nedeniyle ihtiyaçtan çok daha az bir yekûnun bulunması, onarımın geniş ölçekli yapılmasına engel olmuştur.³⁸⁵ Bu durum, belediyenin sunduğu hizmet ve çalışmaların yönetim ve tanzimini büyük düzeyde etkilemiştir.³⁸⁶

Bahsedilen sıkıntılara rağmen Osmanlı Devleti'nin son döneminde Kudüs Belediyesi'nin diğer belediyelere oranla nispeten daha iyi bir halde olduğunu söylemek mümkündür. Kudüs-Yafa yolunun güzelleştirilmesi ve atlı araba/fayton grupları ile donatılması ilgili kurumun başarısıdır.³⁸⁷ Yine Kudüs'te h.1308/m.1890 tarihinde sembolik ücretler karşılığında sağlık hizmetleri veren bir belediye hastanesi açılmış,³⁸⁸

³⁸¹ *BOA. İ.DH, 940/74469*, (27 Rebiülahir 1302 / 13 Şubat 1885)

³⁸² *Cerîdet el-Munâdî*, sayı: 48, (14/01/1913), s. 3

³⁸³ *BOA.Y.MTV.264/119/1/2*, (16 Recep 1322 / 26 Eulül 1904)

³⁸⁴ *F.O. 195/2084, No. 61, Kudüs*, (13 Kasım. 1900)

³⁸⁵ *Cerîdet Filisîm*, sayı: 276 – 79, (11-14/10/1913)

³⁸⁶ *Cerîdet el-Munâdî*, sayı:1, (8/02/1912), ss. 2-3;sayı.2, (15/02/1912), s. 2;sayı.11, (06/04/1912),s. 1

³⁸⁷ Alexander Schölch, (1986), *a.g.e*, ss. 282-283

³⁸⁸ *K.ŞMS*. no. 382, s. 124; no. 391, s. 106

h.1313/m.1896'da ise yeni belediye binasının kurulmuştur.³⁸⁹ Kültür ve medeniyete dair hususlar da eski sınırlarında durmamış, h.1319/m.1901 yılında sanatsal gösteriler için bir sahne inşa etmiştir.³⁹⁰ Bu dönemde yolların tamirine ve yaz mevsiminde sulanmasına da özen gösterildiği anlaşılmaktadır.³⁹¹

H.1307/M.1890 yılında Kudüs Belediyesi bir itfaiyeci birliği kurmuş, suyu çok sık bulamamasına rağmen, yeni mahalleler dâhil, şehrin sokaklarını düzenli olarak temizlemeye dönük kararlı bir irade ortaya koymuştur.³⁹²

Osmanlı kuvvetlerinin Kudüs Mutasarrıflığı'ndan Birinci Dünya Savaşı sonunda çekilmeleri sırasında Kudüs'te o zamana dek inşa edilmiş 12 belediye meclisi bulunmaktaydı. Bu kurumlar sırasıyla; Ramallah, Kudüs, el-Ludd, er-Remle, Yâfâ, Beyt Câlâ, Beytüllahim, el-Ĥalîl, Bi'rüssebi', el-Mecdel, Ġazze ve Ĥân Yûnus'taki belediye meclislerinden oluşmaktaydı.³⁹³

1.1.3.4. Kaza İdare Meclisi

Mutasarrıflığın kazalarında kaymakama yardımcı bir meclis bulunmaktaydı, bu meclis, kadı, müftü ve dini grupların liderlerinden ve üç seçilmiş azadan oluşmaktaydı. Bahsedilen üyelerin seçimine köy ihtiyar heyetleri de dâhil olmakta ve her köy bir oyla temsil edilmekte, kazananlar arasından oy çokluğuna göre kaymakam tarafından bir başkan belirlenmekteydi. Bu şahıslara ilaveten dava ve şikâyetlerin yazımı ile ilgilenen sürekli bir memur mevcuttu. Yafa Kazası Meclisi'nde Yusuf Efendi, Gazze Kazası Meclisi'nde Ceris Numan Efendi ve el-Halil Kazası Meclisi'nde Alaeddin Efendi bölgesel kurullardaki azalara örnektir.³⁹⁴ Seçim sistemi gereği daimi olmayan üyelere içtenlik beklenmiş ve yönetim yeterliliği barındıran kişilere bir seferden daha fazla üye

³⁸⁹ Vansan Lomer, (2015), *a.g.e.*, s. 15

³⁹⁰ Alexander Schölch, (1986), *a.g.e.*, s. 290

³⁹¹ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 345, (01/07/1913), s. 3

³⁹² Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e.*, s. .227

³⁹³ Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e.*, ss. 136-142

³⁹⁴ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1288), 3.Defa, s. 61-65

olma imkânı tanınmıştır.³⁹⁵ Osmanlı yönetimi, kaza idare meclisleri dâhilinde güzel hizmet sunanların terfi ve taltif edilmesine çalışmış, Gazze İdare Meclisi üyelerinden İskender Ferac yaptığı hizmetler sebebiyle üçüncü dereceye yükseltilmiştir.³⁹⁶

Kaza idare meclislerinin özel görevleri ise bölgelerindeki gelir ve harcamalarının incelenmesi, menkul ve gayrimenkul türünden miri malların idaresine bakılması, maliyet ve vergilerin köy ve mahallelere dağıtımı, genel sağlığa dair gerekli önlemlerin alınması ve yolların inşasıdır.³⁹⁷ Kaza idare meclisleri, kendisinin özel işlerine yapılacak müdahalelerin karşısında olduğunu bildirmiştir.³⁹⁸

Sözü edilen müessese, taşınır ve taşınmaz mülklere bakma sorumluluğundan hareketle ve onayının gerekli olduğunu belirten kanunların uygulanması amacıyla kazalardaki alışveriş ve rehin işlemlerine doğrudan müdahil olmuş, onun izin vermediği inşaat ve yapı faaliyetlerinin tamamı geçersiz sayılmıştır. Dolayısıyla ilgili meclise sızan her tür yolsuzluğun devletin mülk ve idaresine olumsuz yansıtacağı ortadadır. Bu bağlamda örnek olarak Katolik Taifesi'nin temsilcisi Tefvik Efendi'den bahsedilebilir, kendisi Yafa İdare Meclisi'nin seçimlerini h.1331/m.1912 yılında kazanmıştır. Tefvik Efendi, Ebu Şuşe, Kefruye ve el-Kenise köylerinin arazilerinin satılmasında bir aracı olarak çalışmış, Beyt İ'tab, Hulde ve Rufat köylerinin topraklarına dair ticari işlemlerde gayret göstermiştir. Gazeteler ona saldırdığında şu cevabı vermiştir: “Ben o yazılara önem vermiyorum, kalem erbabını dilediklerini yazmaları için kendi hallerine bırakıyorum. Herhangi bir muhalefetin olmadığı şekilde gücümün yettiği kadar dirhemler/paralar kazanmak amacıyla çalışmayı sürdürüyorum.³⁹⁹ Bu sözlere ilişkin el-Münādī Gazetesi'nin değerlendirmesi şu şekildedir: “Meclis Başkanı'ndan böyle bir yanıtın gelmesi ancak ve ancak Yafa Kaza İdare Meclisi'ndeki azaların kendisine

³⁹⁵ *Cerīdet el-Munādī*, sayı: 60, (10/04/1913), ss. 2-3

³⁹⁶ *BOA.DH.MKT. 2405/21/1*, (16 Cemaziyelevvel 1318 / 11 Eylül 1900)

³⁹⁷ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 415

³⁹⁸ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 412-414

³⁹⁹ *Cerīdet el-Munādī*, sayı: 40, (12/10/1912), s. 4; sayı: 49, (30/01/ 1913), s. 3; sayı: 50, (06/02/1913), s. 3; sayı: 53, (27/02/1913), ss. 3-4

muhalefet etmediğinden emin olmasının ardından ve Kudüs'teki devlet yetkililerinin desteğini alması sonrasında olmuştur.”⁴⁰⁰

1.1.3.5. Nahiye İdare Meclisi

Nahiye idare meclisi, nahiyenin köylerinde bulunan ihtiyar heyetlerinden köy başına ortalama 4 üyenin seçilmesi sonucu meydana getirilir, mutasarrıfın belirlediği hususlarla ilgili olarak her yıl dört defa toplanır ve açık olduğu her devre, bir haftayı aşmaz.⁴⁰¹

Bu yapının özel olarak çalıştığı ve yetkili bulunduğu konular; mera, otlak ve kışlaklarla ilgili meselelerde müzakereler yapmak ve fikir alışverişinde bulunmak, nahiye idaresinin şikayetlere ve davalara bakışını izlemek, para cezalarını tahsil etmek ve salahiyet alanı dışında bir konuyu kamu yararı bulunmasından dolayı değerlendirmektir. Nahiye müdürünün onayı olmaksızın herhangi bir toplantı olmaması kararlaştırılmış ve böylesi bir girişim yasaklanmıştır.⁴⁰²

1.1.3.6. Köy İhtiyar Heyetleri

İhtiyar heyetleri, köy sakinleri tarafından seçilen muhtarlar grubundan meydana gelmiştir. Oylamalar sırasında 18 yaşını geçen ve yıllık 50 kuruştan fazla vergi ödeyen köyün erkek sakinleri, her aşiret için iki muhtar belirlemek amacıyla toplanmış, böylelikle ihtiyar heyetine ahalinin nüfusuna göre 3-12 arasında değişen bir sayıda aza sağlanmıştır. Köy halkı bütünüyle tek bir dini gruptan oluşmuşsa muhtarlık için öne sürülen şartlar, senelik 100 kuruş vergi ödemek, Osmanlı uyruğuna sahip bir erkek olmak ve 30 yaşından küçük olmamaktır. Birden fazla dini topluluktan müteşekkil ve çeşitli yapıda olan yörelerde ise her taife kendi başına işlemlerini yürütmekte ve bahsedilen şekilde muhtarını seçmektedir. Ardından mutasarrıflığın dağıttığı özel

⁴⁰⁰ *Ceridet el-Munādī*, sayı: 40, (12/10/1912), s. 4; sayı: 49, (30/01/ 1913), s. 3; sayı: 50, (06/02/1913), s. 3; sayı: 53, (27/02/1913), ss. 3-4

⁴⁰¹ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Beyrut*, (1326), 7.Defa, ss. 396-410

⁴⁰² *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 415-417

numuneler üzerine oylarının çoğunluğunu kazananların adları kaydedilmekte ve bunlardan birer nüsha alınarak sırasıyla, nahiye müdürü ve kaza kaymakamına tayin ve tasdik için yollanmaktadır. Hükümet yetkilileri ve ihtiyar heyetleri, muhtarların görevden el çektilmesi ve seçimlerin yenilenmesi konularında görüşme hakkını her zaman elinde tutmaktadır.⁴⁰³

İhtiyar heyetinin en önemli görevleri hakkında şunlar söylenebilir: Köyden miri malların tahsilini denetlemek ve ahaliye uygun bir şekilde vergi dağıtımının yapıldığına dair beyanda bulunmak, nahiye müdürüne boş ve tarıma elverişli araziler hakkında muhtarlar vasıtasıyla bilgi vermek, mekteplerin/medreselerin (okulların) idaresinin gözetimi, köyün yol çalışmalarından payının belirlenmesi başlıca vazifeleridir.⁴⁰⁴ Bu meclisler, Kudüs Mutasarrıflığı'nın idaresine en üstün biçimde işlerin yürütülmesi ve çalışmaların hayata geçirilmesi noktasında yardımcı olmuştur.⁴⁰⁵ Genel hâkim ve yardımcılarının ağır ceza suçları (cana ve mala kasteden suçlar), köy sakinleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar ve mirasların hesaplanmasına bakan davaları görmek amacıyla söz konusu heyetin toplantılarını ziyaretlerine çokça rastlanılmaktadır. Bu oturumlar genellikle köy odalarında veya kabilenin misafirlerini ağırladığı meskenlerde gerçekleştirilmektedir.⁴⁰⁶

Kudüs Mutasarrıflığı'nda yer alan ve bahsettiğimiz idari teşkilat, ülkenin iyi yönetimi için zorunlu şartları yerine getiren bir yapı görünümündedir. Osmanlı Devleti teşekkülünü tamamlamış bir merkezi hükümet kurmada başarılı olmuş, idari müesseseler oluşturulmuş ve dünyada tanık olunan gelişmelerle uyumlu daireler inşa edilmiştir. Maarif İdaresi, Postahane, Telgraf Müdürlüğü, Nafia (Bayındırlık) ve Ziraat İdaresi ve askerlik şubeleri bu hususta örnektir. Bu daireler ve çalışanları için yeni hükümet binaları yapılmış, böylelikle idari işlemlerin güzel biçimde düzenlenmesi ve

⁴⁰³ İlber Ortaylı, (2000), *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 99-107

⁴⁰⁴ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, ss. 417- 419

⁴⁰⁵ *BOA.İ.MVL.540/24238*, (25 Zilhicce 1281/ 21 Mayıs 1865)

⁴⁰⁶ *K.ŞMS.* no. 382, s. 7; no. 409, s. 24; no. 410, s. 10; *G.ŞMS.* no. 2, s. 11; no. 3, s. 157; no. 23, s. 62; *Ceridet el-İttihad el-Osmani*, sayı: 378, (05/12/1909), s. 2

kısa sürede kesinliğe ulaştırılması gibi alışılmışın dışında gelişmeler ortaya çıkmıştır. Memurlar düzenli maaşlarla ve etkili performanslar sonucu ödüllendirildikleri nişanlarla teşvik edilmeye çalışılmıştır. Sayılan çabaların tamamı, başarılı bir yönetimin ayırt edici özellikleri anlamındadır. Ancak tüm vasıfları ile üstün bir idareye kıyasla yönetimi üstlenen idari teşkilatta bazı eksiklikler bulunduğu görülmektedir.⁴⁰⁷ Yöneticiler günlük çalışmaları/işleri yürütecek memurların varlığı noktasında sıkıntı yaşamışlardır. Sadaret Makamı, bir dönem dairelerin fazla memurlardan arındırılmasına dair bir hüküm çıkarmıştır, idarecilerin bu talebe cevabı ise mevcut memur kadrosu devletin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmezken böylesi tasfiyenin imkânsız olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁰⁸ Yönetimsel performansı daha iyi incelemek ve konuya ilişkin kesin bir yargı belirtmek amacıyla diğer idari yönlerin ve çalışma hareketlerinin izlenmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda Kudüs Mutasarrıflığı bünyesinde gayrimüslim grupların idareye katkısının önemli olduğu ortadadır ve gayrimüslimleri kısıtlayan durumları ortadan kaldıran Tanzimat Dönemi'nin hemen ardından Osmanlı Devleti'nin yaşadığı politik değişimi göstermektedir. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlere bu aşamada toplam nüfus içindeki oranları doğrultusunda idari görevlerde yer alma hakkı tanımıştır. Bu uygulamadan dolayı h.1310/m.1893 yılında en-Nasıra Kazası'ndaki idare meclisi üyelerinin daha çok Hristiyanlardan oluştuğuna rastlanmaktadır.⁴⁰⁹ Yahudiler de bu idari meclislere katılmışlar, idari meclisler üyeleri genel olarak zengin ve nüfuzlu ailelerden gelen kişilerden seçilmiştir. Söz konusu şahısların idari vazifelere getirilmesi vatandaşların buldukları yöre ve bölgelere ilişkin kararlara ortak edilmesi amaçlanmıştır.

⁴⁰⁷ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 301, (21/01/1913), s. 2

⁴⁰⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, (1999), *ed-Devlet el-'Uşmâniyye Târîh ve Hadâra*, II. (çev). Şâlih Se'davi, İstanbul, c.1, s. 343

⁴⁰⁹ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Beyrut*, (1310), s. 181

İKİNCİ BÖLÜM

KUDÜS MUTASARRIFLIĞ'NDA ASKERİ YÖNETİM

1. ASKERİ YÖNETİM

Kudüs Mutasarrıflığı'nda Osmanlı idaresi başlıca üç erkten oluşmaktadır. Bunlar arasında yürütme, askeri teşkilatla ifadesini bulurken; yargı, genel hükümlere ve medeni hukuka bakma görevini üstlenmektedir. İlgili yapılara ek olarak yasamaya yönelik dini hükümler konulması ve meselelerin çözümüne dair fetvalar çıkarılması için kullanılan dini bir otorite de bulunmuştur. Söz konusu teşkilatlar, Osmanlı Devleti'nin idaresi tarafından bölgenin genel durumunun, gelir ve giderlerinin bilinmesini sağlayacak bir şekilde düzenli kayıtlara ve arşive sahip olmuştur. Bu güçlerin çatısı altında birtakım yan yönetimlere yer verilmiştir. Dini kuruluşların yönetimi, vakıfların yönetimi, eğitim ve sağlık /önetimi, yardımcı kuruluşlar olarak baş göstermektedir.

Osmanlı ordusunun vurucu gücünü, Tanzimat dönemi öncesinde Yeniçeri Ocağı oluşturmaktaydı.⁴¹⁰ H.1241/M.1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldı.⁴¹¹ Sultan II. Mahmut tarafından yeni ve düzenli bir ordu kuruldu. Yeni ordu birlikleri Yeniçeri Ocağı'nın yerini aldı.⁴¹² Kudüs Mutasarrıflığı'na doğrudan payitahttan asker yollandı.⁴¹³

⁴¹⁰ *BOA.A.DVN. 68/39*, (25 Cemaziyelahir 1269 / 5 Nisan 1853); *BOA.DVN. 89/48*, (29 Şaban 1269 / 7 Haziran 1853)

⁴¹¹ Yeniçeriler son nasihatleri de dinlemeyip talimi askere sebep olanları isteyince, ipler tamamen koptu. Kılıcını kuşanan II. Mahmud, ulemadan isyan eden yeniçerilerin katli için fetva aldı ve Sancak-ı Şerifi çıkarttı. 15 Haziran 1826 tarihinde asker ile ahali, gülbak ve tekbirlerle birkaç kol halinde yeniçeri kışlarına doğru harekete geçip, Et Meydanı'ndaki yeniçerileri kuşattılar. Son kez yapılan teslim ol çağrısını da kabul etmemeleri üzerine, yeniçerilerin üzerine top atışlarına başlanıp, Et Meydanı'nın kapıları kırıldı ve beş saat süren mücadelenin sonunda Yeniçeri ocağı tarih oldu, Bkz. Erhan Afyoncu, (2012) *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, 2.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, s. 576.

⁴¹² Osmanlı kuvvetlerinin tabi olduğu yönetmelik ve kanunlar için bkz. Y.ŞMS. no. 5, s. 45; *Takvim-i Vekâyi*, Sayı: 3094, (14 Zilkade 1294/ 8 Kasım 1877)

⁴¹³ *BOA.DH.İ, 96/4825*, (1261/1845)

Kudüs'te kaleye toplar ve mühimmat yerleştirildi. Devlet, Kudüs'te kaleler ve kışlaların onarımına ve bakımına büyük önem verdi. ⁴¹⁴

Osmanlı ordusu, devlet yönetiminin temel destekçisidir ve bu realite Kudüs Mutasarrıflığı'nda da farklı değildir. Kolluk güçlerinin, yönetime ortak olduğu söylenebilir zira Osmanlı yönetimi, askeri ve sivil yönetim olarak çift kutupluluk özelliğine sahiptir.⁴¹⁵ Dolayısıyla sivil bir idareci askeri gücün desteğini almadan yönetim faaliyetlerini gerçekleştirememektedir.

Osmanlı Devleti, h.1258/m.1843 yılında yedi askeri birime ayrılmıştır. Her birime özel bir ordu oluşturulmuştur. Kudüs Mutasarrıflığı, Dımeşk'te ⁴¹⁶ merkezi bulunan Arabistan Ordusu olarak bilinen 5. Ordu-yı Hümayun'a bağlıdır.⁴¹⁷ Bu ordunun kumandanı, Suriye Vilayeti'ne tabi livalara asker göndermiştir. Osmanlı döneminin sonuna dek Kudüs Mutasarrıflığı da Arabistan Ordusu'nun nefer yolladığı bölgeler arasında kalmıştır. ⁴¹⁸

Osmanlı ordusunu Avrupa tarzında yenilemek üzere h.1264/m.1848 yılında Mekteb-i Erkan-Harbiyye-i Şahane adlı askeri akademi kurulmuştur. H.1285/M.1869 yılında Osmanlı askeri güçlerinin yönetimini Hüseyin Avni Paşa üstlenmiş ⁴¹⁹ ve onun döneminde unsurlar üçe ayrılmıştır: Nizami kuvvetler, redif ve mustahfiz kuvvetler. ⁴²⁰ Bu kuvvetler; piyade, atlılar ve topçu olarak alt birliklere ayrılmaktadır.⁴²¹ 5. Ordu-yı Hümayun, yüksek bir ordu kumandanına ve harp yönetimine sahip kendi başına bir ordu olup çok sayıda farklı askeri seviyeden subayları bünyesinde barındırmaktadır. “Ferik”, “mirliva”, “miralay”, “kaymakam”, “beybaşı”, “kolağası”, “yüzbaşı”,

⁴¹⁴ *BO.A.DH.İ, 152/7877*, (7 Rebiülahir 1268 / 30 Ocak 1852); *K.ŞMS.* no. 290,s. 105, *N.ŞMS.* no. 9, s. 397.

⁴¹⁵ Suat Zeyrek, (2014), *II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devletinde Ordu Siyaset İlişkileri Üzerine Genel bir Bakış*, Studies of the Ottoman Domain,(39-64) Cilt:4 Sayı:6, s. 44.

⁴¹⁶ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1302), 18.Defa, s. 57.

⁴¹⁷ *BO.A.A.MKT.MHM.177/83/1/1*, (Tarihsiz).

⁴¹⁸ *BO.A.İ.DH.375/24791*, (16 Şaban 1273 / 11 Nisan 1857) .

⁴¹⁹ Bekir Fatih BİLGİ, (2016), *a.g.e*, s. 46.

⁴²⁰ *Cerîde-i Askeriyye*, Sayı: 107, 25.Sene, (18 Rebiülahir 1304 / 14 Ocak 1887), c.2, ss. 5-6; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sûriye*, (1302), 18.Defa, s. 57.

⁴²¹ Bkz. *Sâlnâme-i Askeri*, (1307), Matbaa-i Harbiye-i Askeriye, ss. 573-621; (1309), ss. 684-719; *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1316), 30.Defa, Matbaa-i Vilayet Suriye, ss. 144-168.

“mülazım-ı evvel”, “mülazım-ı sani” gibi çeşitli rütbelere zabıtlar vardır ve her bölük için yaklaşık 4 değişik rütbede subay bulunmaktadır. ⁴²²

Silahlı kuvvetler üzerinde; konumlanma yeri ve adlandırmalara ilişkin olarak çok sayıda düzenleme ve değişikliğe gidilmiştir. Bölgedeki ordunun ismi, m.1912/1330 yılında Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra orduların sayısının 11'e ⁴²³ ve asker nüfusunun bir milyona ⁴²⁴ yükselmesinin ardından "4. Ordu" olarak belirlenmiştir.⁴²⁵

Osmanlı Ordusu'nun envaterindeki silahlara ilişkin, onların tüfek, top ve kılıç gibi türlerden oluştuğunu söylenebilir. Başta kullanılan tüfekler, Şişhanlı Tüfek ve Kabaklı Tüfekleridir. XIX. asrın son yirmi yılında Osmanlı Ordusu, bunlar yerine Martin ve Moores Tüfekleri'ni tercih etmiştir. Bu silahlar Osmanlı döneminin sonuna kadar tedavülde kalmıştır. ⁴²⁶

Ordu subayları, harp okullarından mezun olmakta, topçu subayları ise Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan yetişmektedirler.⁴²⁷ Bu okul h.1293/m.1877 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi bir senede yaklaşık 700 subay mezun vermiştir. Bu okulun mezunları arasında erkan-ı harp subayları, piyadeler, süvariler, topçular ve mühendisler gibi farklı sınıflardan askerler bulunmuştur. ⁴²⁸

⁴²² *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1316), 30.Defa, ss. 144-168; *Sâlnâme-i Askeri*, (1307), ss. 573-621; (1309), ss. 684-719; (1313), ss. 635-743.

⁴²³ 1915'te 5. Ordu Çanakkale'yi, 6. Ordu Irak'ı korumak için kurulmuştur. 1917'de 7.Ordu Halep'te, 8. Ordu da Gazze'de kurulmuştur. Bu iki ordunun görevi Suriye yönünde gelişen İngiliz kuvvetlerini durdurmaktır. 9.Ordu ise 1918'de kurularak Kafkas ötesini istila etmekle görevlendirilmiştir. Karal,(1996), *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 409.

⁴²⁴ Bkz. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, c.3, 5. kısım, Genelkurmayı Harp Dairesi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Seri No. 2 , Ankara, 1978, ss. 220-221.

⁴²⁵ Y. H. Bayur (1983), *Türk İnkılabı Tarihi*, c.3, Kısım 3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 374.

⁴²⁶ *BOA.BEO. 131/9819*, (11 Cemaziyelahir 1310 / 31 Aralık 1892).

⁴²⁷ Daha bilgi almak için Bkz. *Küçük Zabıt Mektebi ve Küçük Zabıt İbtidâi Mektebi Nizâmnâmesi*, İstanbul, 1335 (1909); Ali Bal, *Der-Saadet (İstanbul) Piyade Küçük Zabıt ve Küçük Zabıt İptidai Mektepleri*, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Genelkurmayı Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı adına, Ankara, Genel Kurmay Basımevi, 2013, ss. 47-51.

⁴²⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü ve orduları hakkında daha fazla bilgi almak için, bkz: *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1288), 3.Defa, ss. 36-43; *Sâlnâme-i Askeri*, (1311), 12.Defa, ss. 635-743; (1309), 10.Defa, ss. 409-459, 684-719; Osmanlı ordusunun oluşumunu daha ayrıntılandırmak için, bkz. Bekir Fatih BİLGİ, (2016), *Osmanlı Döneminde Bir Yönetici Sınıf olarak Seyfiye ve İktidar İlişkileri: 2*.

Kumandan maaşları ise askeri sınıflandırmadaki rütbe farklılarına göre değişmektedir. Yüksek rütbe sahibi bir komutan olan Müşir, aylık 4552 – 6829 kuruş almaktayken mülazım evvelin geliri 77- 116 kuruştur. ⁴²⁹

2. KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDA ASKERİ YAPILANMA

2.1. Nizamî Kuvvetler

Kudüs Mutasarrıflığı'nda nizami kuvvetlerin idaresi, miralay rütbesindeki genel komutandan, askeri idare kurullarından ve “beybaşı” pozisyonundaki kaza tabur komutanlarından oluşmaktadır. Kudüs Genel Komutanlığı'nı üstlenen görevlilerden biri H.1305/M.1887 yılında Miralay Raşit Bey'dir, Mutasarrıf İbrahim Paşa, askeri kuvvetlerin idaresinde ona destek olmuştur. ⁴³⁰

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki kumandanların tayini, İstanbul'da seraskerlik dairesi tarafından gerçekleştirilmektedir. Bazen bu tayinler Dimeşk'teki 5. Ordu-yı Hümayun Kumandanı'nın tensip ve tavsiyelerine göre yapılmış, genel olarak komutanlar Kudüs Mutasarrıflığı dışından tercih edilmiştir.⁴³¹ Hatta askeri idareciler arasında gayrimüslimler vardır, özellikle doktorlar, eczacılar ve baytar olanları dikkat çekmektedir.⁴³² Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki kaza bölüklerinin bölge halkından kişilerce yönetildiği görülmüş, Nitekim Kudüslü olan Halil Muhammed Rasas Efendi, h.1319/m.1902 Bi'rüssebi' Bölüğü'ne amirlik yapmıştır. ⁴³³

Askerler, devletin hazırladığı kışlalarda kalmışlardır. Piyadeler için kullanılan "Piyade Kışlası", topçular için "Kale" merkezleri kurulmuştur.⁴³⁴ Farklı kazalar ve nahiyelerde kışlalar yapılmıştır. H.1313/M.1897 yılında kurulan askeri kışlaların

Meşrutiyet Dönemi Örneği, Yayınmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-Türkiye, ss. 143-147.

⁴²⁹ *Cerîde-i Askeriyye*, sayı: 108, 25.Sene, (15/02/1303), c.2, s. 14.

⁴³⁰ *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1305), 20.Defa, s. 67, 85, 86, 90.

⁴³¹ Bkz. *BOA.İ.AS. 11/29/3*, (24 Şevval 1312 / 20 Nisan 1895).

⁴³² Bkz. *Sâlnâme-i Askeri*, (1307), 9.Defa, ss. 628-629; (1309), 10.Defa, ss. 623-625.

⁴³³ *BOA.İ.AS. 40/2/2*, (5 Zilhicce 1319 / 15 Mart 1902) ; *BOA.İ.AS. 40/2/3*, (5 Muharrem 1320 / 14 Nisan 1902).

⁴³⁴ *BOA.İ.DH.677/47169*, (11 Muharrem 1290 / 11 Mart 1873).

maliyeti 2252 kuruş tutmuştur.⁴³⁵ Osmanlı Devleti, askeri unsurları buldukları yerde uzun bir süre tutmamaktadır. 5. Ordu-yı Hümayun içinde ve birlikler arasında komutanların yer değiştirilmesine gayret etmiştir.⁴³⁶ Kudüs'te askerlerin hizmet süresi zaman zaman değişmiştir.⁴³⁷ Komutan Rüstem Paşa'nın görev süresi H.1302-1314 / m.1885 – 1897 yılları arasında 12 yıl sürmüşken ondan sonra gelen Zeyur Paşa Kudüs'te çok kalmamış ve Trablus'a geçmiştir, onun yerine de Sivas Valisi Hasan Paşa atanmıştır. ⁴³⁸

5. Ordu-yı Hümayun'un kumandanları arasında Rıfat Paşa gibi isimler vardır. ⁴³⁹ Bu ordunun bazı komutanları idari teşkilatta yükselerek bu makama gelmiş,⁴⁴⁰ bazı Kudüs mutasarrıfları ise bu görevden sonra Rumeli Beylerbeyi olmuştur.⁴⁴¹ Osmanlı Devlet Arşivi'nde, Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki askeri memurlara terfi ve nişanlar verilmesine dair, rütbe ve ikramiyeler bağışlanmasına ilişkin çok sayıda belge mevcuttur.⁴⁴² Kudüs Mutasarrıflığı'nda kazalara dağılmış 92 alay olduğu görülmektedir.⁴⁴³

1. Birinci Tabur Dairesi: Kudüs şehri, alay ve birinci tabur merkezini içermektedir. El-Vadiye, el-Bire nahiyeleri, Cebel el-Kuds, Beni Malik bölgeleri, el-Halil Kazası, Beni Hasen, Beni Haris eş-Şemaliye, Beni Murre ve Beni Zeyd birinci tabura bağlıdır.

⁴³⁵ *BOA.Y.AHUS. 379/102/2*, (29 Şaban 1315 / 23 Ocak 1898).

⁴³⁶ *Ceride-i Askeriyye*, sayı: 108, 25.Sene, (2 Recep 1304/ 27 Mart 1887), c.2, s. 1; sayı.109, (20 Recep 1304 / 14 Nisan 1887), c.2, s. 18.

⁴³⁷ *F.O. 195/1984, No. 32, Kudüs*, (15 Haziran 1897).

⁴³⁸ *F.O. 195/1984, No. 21, Kudüs*, (19 Nisan 1897) .

⁴³⁹ *BOA.Y.A.HUS. 371/73/2*, (18 Zilkade 1314 / 20 Nisan 1897).

⁴⁴⁰ *BOA.İ.DH. 960/75928*, (7 Zilhicce 1302 / 17 Eylül 1885); *Ceride-i Askeriyye*, sayı: 108, 25.Sene, (2 Recep 1304 / 27 Mart 1887), c.2, s. 11; sayı:112, (4 Ramazan 1304/ 27 Mayıs 1887), c.2, s. 42, 59

⁴⁴¹ *BOA.A.ABD.53/49*, (11 Rebiülahir 1271/ 1 Ocak 1855).

⁴⁴² *BOA.İ.TAL. 382/40*, (15 Şevval 1323 / 13 Aralık 1905); *BOA.İ.TAL.383/17*, (7 Zilkade 1323 / 3 Ocak 1906); *BOA.İ.TAL. 389/17*, (11 Muharrem 1324 / 7 Mart 1906); *BOA.İ.TAL. 390/57*, (15 Şaban 1324 / 4 Ekim 1906); *BOA.İ.TAL, 399/83*, (19 Cemaziyelevvel 1324 / 11 Tammuz 1906) ; *BOA.İ.TAL. 418/46*, (26 Şaban 1325 / 4 Ekim 1907); *BOA.ZB.444/72/1*, (19 Zilkade 1323 / 15 Ocak 1915); *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı: 500, (9 Cemaziyelevvel 1270 / 7 Şubat 1854), s. 3.

⁴⁴³ *BOA.İ.DH.947/74923*, (10 Cemaziyelahir 1302 / 5 Nisan 1885); *Ceride-i Askeriyye*, (1307), 9.Defa, Ss. 628-629; (1309), 10.Defa, ss. 623-625.

2. **İkinci Tabur Dairesi:** Gazze taburun merkezini oluşturur. Gazze kazası, Han Yunus, el-Mecdel ve Beyt Cibrin nahiyeleri bu tabura bağlıdır.

3. **Üçüncü Tabur Dairesi:** İlgili taburun merkezi Nablus'tadır. El-Meşarik, Cemma'in, Beni Sa'b nahiyeleri üçüncü taburun yetki alanındadır.

4. **Dördüncü Tabur:** Yafa, taburun merkezini oluşturur. Er-Remle ve el-Ludd Kazası, Beni Harise Nahiyesi

Dikkat çeken bir husus olarak şu nokta ifade edilebilir: Söz konusu askeri teşkilatlar Kudüs Mutasarrıflığı içinde ve dışındaki idari bölümlendirme gözetilmeden dağıtılmıştır. Bu düzenleme vilayet ve kaza sınırları ile hiçbir şekilde örtüşmemektedir. Örneğin Nablus Livası, Kudüs'teki 92. Alaya bağlı olmasına rağmen idari olarak Suriye Vilayeti'nin alt yönetimlerinden birini oluşturmaktadır.⁴⁴⁴ Ayrıca askeri düzenlemeler sırasında "kaza" ve "nahiye" ifadeleri özensiz ve aşırı bir şekilde kullanıldığı gözlemlenmektedir. Böylesi bir aşırılığa o tarihe kadar kaydedilen sivil idari planlamalarda rastlanılmamaktadır.⁴⁴⁵

Görev yapan her taburun komutasında bir binbaşı ve ona yardımcı bir zabıt olan kolağası, ikisine ilaveten bir tabur katibi bulunmaktadır. İlgili birliklerdeki erkan-ı harp heyeti, yüzbaşı, mülazım-ı evvel, mülazım-ı sani rütbelerinde ortalama 12 zabitten meydana gelmektedir.⁴⁴⁶

Askeri güç, H.1290/m.1874 yılında 800 askeri olan nizami bir bölükten, Kudüs ve Gazze merkezinde yer alan iki bölük redif kuvvetinden oluşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin son döneminde Kudüs'teki ordu yapılanması içerisinde yer alan bazı subaylar, Sultan II. Abdülhamit tarafından Yıldız Sarayı'ndaki görevlerinden Jöntürkler Hareketi ile bağlantılı oldukları iddiasıyla uzaklaştırılan

⁴⁴⁴ *BOA.Y.MTV.26/80/1*, (14 Ramazan 1304 / 6 Haziran 1887); *Cerîde-i Askeriyye*, (1307), 9.Defa, ss. 573-621; (1309), 10.Defa, ss. 684-719; (1313), 15.Defa, ss. 635-743; *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1316), 30.Defa, ss. 144-168.

⁴⁴⁵ *Sâlnâme-i Askeri*, (1307), 9.Defa, ss. 628-629; (1309), 10.Defa, ss. 623-625.

⁴⁴⁶ *Sâlnâme-i Askeri*, (1307), 9.Defa, ss. 628-629; (1309), 10.Defa, ss. 623-625.

kişilerdir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Kudüs'teki askeri varlığına dair bilgiler için Ekler-Tablo 2'ye bakılabilir.

Bu husustaki verilerden anlaşıldığı üzere Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki ordu gücü h.1326-1328/m.1909-1911 yılları arasındaki dönemde 800-1250 nefer arasında değişmektedir. Aynı şekilde 800 asker içeren el-Kerak Garnizonu'nun, bulunduğu bölge itibariyle idari olarak Suriye Vilayeti'ne bağlı olmasına rağmen Kudüs Mutasarrıflığı Komutanlığı'na tabi kılındığı görülmektedir.⁴⁴⁷

İlaveten o dönem Gazze ile Yafa arasındaki sahil yolu vasıtasıyla elde edilen ulaşım imkânları nedeniyle Yafa, askeri açıdan stratejik bir nokta olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı güney sınırının korunması sorumluluğu Yafa'ya bırakılmış ve orada askeri merkezler inşa edilmiştir.

2.2. Redif Kuvvetleri

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışının ardından yeni ordu birimlerine destek amacıyla oluşturulan farklı bir yapı da “redif kuvvetleri” olmuştur.⁴⁴⁸ Söz konusu güç zamanla nizami askerlere dönüşmüştür.⁴⁴⁹ 5. Ordu-yı Hümayun'dan Redif Kuvvetleri'nin 70. Alayı, Kudüs Mutasarrıflığı'nda konuşlanmıştır. Dört taburdan meydana gelen ilgili alayın Kudüs kazalarına dağılımı şu şekildedir:⁴⁵⁰

1. Birinci Tabur: Kudüs şehri taburun merkezi olup şehir merkezine bağlı nahiyeler de bu askeri otoritenin sorumluluğu altında sayılmaktadır.

2. İkinci Tabur: El-Halil Kazası, ona tabi nahiyeler ve er-Remle Nahiyesi'nde yetkili birimdir.

3. Üçüncü Tabur: Cemmain Kazası ve el-Mecdel Nahiyesi'ni kapsamaktadır.

⁴⁴⁷ *F.O. 195/2377, No. 72, Kudüs*, (19 Ekim 1911).

⁴⁴⁸ *Y.ŞMS*, no. 76, s. 130, no. 61, s. 110.

⁴⁴⁹ Abdülkadir Özcan, *Asakir-i Mansurre-i Muhammediyye*, DİA, 3.c, ss. 457-458.

⁴⁵⁰ Bkz. *Sâlnâme-i Askeri* (1311), 13.Defa, ss. 718-722.

4. Dördüncü Tabur: Yafa Kazası tabur merkezi olup Gazze Kazası ve el-Bire Nahiyesi de taburun yetki alanına girmektedir.

Nizami kuvvetlerde var olan rütbe sıralaması ve dağılımı, redif kuvvetlerinde de aynen uygulanmıştır.⁴⁵¹ Ancak bu konuda Yafa örneğinde ufak bir istisna vardır ki Yafa’da 1 (bir) mülazım-ı evvele ilave olarak 10 (on) yüzbaşı bulunmaktadır.⁴⁵² Bu durumun, bölgenin denize yakınlığından doğan öneminden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Redif kuvvetlerin yapılanması ve dağılımı da nizami kuvvetlere benzer şekilde devletçe belirtilen coğrafi sınırlarla uyumlu olmamıştır. Söz gelimi Cemmain Kazası, askeri olarak Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki üçüncü tabura bağlı bir noktayken idari planlamada Suriye Vilayeti’nin Nablus Livası altında gösterilmektedir.

Redif kuvvetlerini idaresi “miralay” rütbesinde bir zabitin başkanlığı altında bir kurul ve diğer iki idari birim tarafından sağlanmaktadır. Söz konusu meclislerin biri Kudüs’te diğeri Yafa’da bulunmaktadır⁴⁵³ ve bu dairelerde yardımcı kuvvet olarak dört yüzbaşı görev yapmaktadır.⁴⁵⁴

Bazı tarihi kaynaklarda, Kudüs Mutasarrıflığı’ndaki redif kuvvetlerinin rüşvet ve memurlarla işbirliği ile tezkere gibi evraklarda sahtecilik benzeri kanun dışı işler yürüttüğünü iddia edilmektedir.⁴⁵⁵ H.1327/M.1910 yılında uygulanmaya başlanan nizamname uyarınca redif kuvvetleri ortadan kaldırılmış ve nizami kuvvetlere çevrilmiştir.⁴⁵⁶ Bu dönüşümlerde bahsi geçen usulsüzlüklerin etkisi olması muhtemeldir.

⁴⁵¹ *Sâlnâme-i Askeri* (1307), 9.Defa, ss. 628-629; (1309), 10.Defa, ss. 623-625.

⁴⁵² *Sâlnâme-i Askeri* (1311), 13.Defa, ss. 718-722.

⁴⁵³ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1313), 27.Defa, s. 138.

⁴⁵⁴ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1313), 27.Defa, s. 89.

⁴⁵⁵ *BOA.MKT.MHM.479/31/1*, (15 Zilkade 1292 / 13 Aralık 1875).

⁴⁵⁶ G. Yıldız, (2013), *Kara Kuvvetleri*, Osmanlı Askerî Tarihi. (1. Baskı). İstanbul, Timaş Yayınları, ss. 60-61.

2.3. Temel Askeri Güçlere Ek Birimler

Kudüs Mutasarrıflığı'nda yukarıda değinilenler dışında başka birlikler de vardı:

Bu yapılar şöyle sınıflandırılabilir:

1- Alemdar/Sancaktar: Bu görevli, ordu önünde sancak ve bayrak taşınmasını üstlenmektedir.⁴⁵⁷

2- Asesbaşı: Kamu güvenliğini ve vatandaşların huzurunu sağlamak, kamu menfaatlerini gözetmek için geceleyin özel güvenlik görevlerini takip etmek üzere oluşturulan kolluk ekibine “ases”, bunun başkanına “asesbaşı” denmektedir.⁴⁵⁸ Asesbaşı, geceleyin çeşitli operasyonlar düzenlerken gündüzleri de kanun kaçaklarının, suç işleyenlerin belirtildiği listeler hazırlamıştır.⁴⁵⁹

3- Kudüs Kalesi ve Kale Muhafızları: Kudüs kalesindeki kuvvetler esasen kale ağası veya dizdarından, içerdeki garnizondan; kale ve şehir burçlarını korumak üzere oluşturulan topçu kuvvetlerinden, müstahfiz birliklerinden oluşmaktadır.⁴⁶⁰

4- Müstahfiz Birlikleri: Nizami kuvvetlerin Kudüs dışında cephelere gönderilmesi durumunda şehre çağrılan ve güvenliği sağlayan birimdir.⁴⁶¹

5- Süvari Kuvvetleri: Süvariler, Kudüs Mutasarrıflığı'nda önemli bir askeri güçtür ve onların bir grubundan askeri yazışma ve emirlerin şehir merkezi ve karargâhlara ulaştırılmasında yararlanılmıştır. Ayrıca kendileri ile Kudüs Mutasarrıflığı'nda asayiş ve düzenin temini ve devlet otoritesine karşı çıkanların mahkemelere nakli gibi konularda nizami kuvvetlere destek olunmuştur.⁴⁶² Bölgenin

⁴⁵⁷ Muhammed el-Ya'küb, (1999), *a.g.e.*, c.1 s. 213.

⁴⁵⁸ K.ŞMS. no. 25, S. 1179; no. 28, s. 813; no. 30, s. 1587; no. 36, s. 408.

⁴⁵⁹ K.ŞMS. no. 46, s. 82

⁴⁶⁰ K.ŞMS. no. 5, s. 699; Muhammed el-Ya'küb, (1999), *a.g.e.*, s. 211; Ziyād el-Medenī, (2004), *a.g.e.*, s. 41; Bkz. *Sâlnâme-i Askeri*, (1307), 9.Defa, Ss. 573-621; (1309), 10.Defa, Ss. 684-719; (1313), 13.Defa, ss. 635-743; *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1316), 30.Defa, Ss. 144-168; Daha bilgi almak için Bkz. Ali Bal, *a.g.e.*, ss. 47-51.

⁴⁶¹ *F.O.195/1153, No. 16, Kudüs*, (26 Mayıs1877).

⁴⁶² *BOA.A.MKT.MUM.284/41/2/1*, (24 Rebiülevvel 1280/ 8 Eylül 1863).

geneline ve diğerk kazalara yayılmış olsalar da Gazze Kazası ve Bi'rüssebi' Kazası atlı askeri güç için ayrı bir anlam taşımaktadır, ilgili gücün yoğunlaştığı konumlardır. ⁴⁶³

3. ZORUNLU ASKERLİK

Osmanlı Devleti, h.1256/m.1840 yılından sonra Mehmet Ali Paşa'nın çekilmesi ile birlikte Biladü's-Şam idaresini yeniden elde etmiştir. Bu dönemde ülkenin her yerinde olduğu gibi Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda kararlaştırılan maddelerden biri olan zorunlu askerlik uygulamaya koyulmuştur.⁴⁶⁴ Buna bağlı olarak Kudüs'ü içine alan bölgede de askere alım başlamış ve zorunlu askerlik için her aileden bir erkek istenmiştir. Ordu görevinden muaf olanlar arasında çeşitli gruplar vardır: Tek erkek çocuklu aileler, dini ilimleri tahsil edenler, Arazi-i Seniyye'de (Sultan Çiftlikleri) çalışan çiftçiler, nakibüleşraflar ve tasavvuf büyükleri, vs...⁴⁶⁵

Zorunlu askerliğin başladığı dönemde gayrimüslimlerin şikayetleri ve isteksizlikleri üzerine onlardan asker alımı bir müddet daha ileri bir tarihe ertelenmiş ve gayrimüslimler çok sonra orduya katılmışlardır. ⁴⁶⁶

Devlet, silahaltına almada kur'a sistemine başvurmuş, bu işlem irade-i şahane ve İstanbul'daki Seraskerlik Makamı'nın Dımeşk Valisi'ne yazdığı teklif üzerine gerçekleşmiş, askerlik göreviyle yükümlü kişileri belirlemek üzere komisyonlar tertip edilmiştir.⁴⁶⁷ Bu konudaki çalışmalar, öğrenci ve memurların meşguliyetleri göz önünde bulundurularak imtihanların tamamlanmasından sonra yapılmıştır.⁴⁶⁸ Kur'anın çekilişinden sonra askere çağrılanlar, memleketlerinde en fazla 20 gün kalabilmiştir. ⁴⁶⁹

⁴⁶³ *BOA.İ.AS. 41/35/3*, (27 Rebiülahir 1320 / 3 Ağustos 1902).

⁴⁶⁴ Bkz. Karal, E. Z. (1954). *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, 1.Baskı, c.3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 181.

⁴⁶⁵ *Ceridet el-Mufid*, sayı: 505, (27/09/1912), s. 3; Enver Karal,(1970), *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 7.c, ss. 179-181; Fahir Armaoğlu,(1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 222.

⁴⁶⁶ Enver Karal,(1970), *a.g.e*, c.7, Ss. 179-181; Fahir Armaoğlu,(1997), *a.g.e*, s. 222

⁴⁶⁷ *BOA.DH.İ, 129/6591*, (12 Zilkide 1262 / 1Kasım 1846); *BOA.İ.DH. 515/35065*, (1 Rebiülahir 1280 / 15 Eylül 1863).

⁴⁶⁸ *BOA.DH. İD. 21/2/7/2*, (7 Ramazan 1330/ 29 Ağustos 1912).

⁴⁶⁹ *Ceridet Filisfin*, sayı: 160,(02/07/1912), s. 4.

Bu tarihin ardından kazalarının bağı oldukları askere alım dairesine müracaat ederek görev yerlerine gönderilmelerini istemişlerdir.⁴⁷⁰ Vazife yerinin belirlenmesinden sonra teslim olmaya gecikenler ve ordudan kaçmaya çalışanlar büyük cezalarla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁷¹

Kudüs'te askerlik kurası, bölge hâkiminin bilgisi dâhilinde çekilmiştir.⁴⁷² Yerel yönetimler, bazı kazalarda asker alımını başarılı bir şekilde uygularken el-Halil gibi kazalarda ve ağırlıklı olarak Bedevi kabilelerin yaşadığı yerlerde büyük zorluk ve sıkıntılarla karşılaşmıştır.⁴⁷³ Ortaya konan teşvik ve kolaylıklara rağmen yerleşik halk ve göçerlerin azımsanmayacak bir bölümü, orduya katılmaya yönelik aykırı tavırlarını sürdürmüştür.⁴⁷⁴ Ancak kısa bir süre sonra Nablus Livası ve Kudüs Livası'na bağlı tüm yerleşim birimlerinde devlet asker alımını gerçekleştirmiştir.⁴⁷⁵ 5. Ordu-yı Hümayun'un müşiri, bu durumu sultanın başarı ve zaferlerinden bir parça olarak saymıştır.⁴⁷⁶ Ancak el-Halil Kazası muhalif tavrını bir süre daha devam ettirmiştir.⁴⁷⁷ H.1288/M.1870 yılına kadar oradan asker sevkiyatı istenen düzeyde olmamıştır. Söz konusu senede (h.1288/m.1870) nüfus kayıtlarında yer almayan ve askerliğe elverişli 5.000 erkeğin yaşadığı ortaya çıkarılmıştır. Devlet, bu büyük miktarı tek defada silâh altına alamamış, ilgili kuradaki adları çıkanları orduya yönlendirmekle yetinmiştir.⁴⁷⁸

Osmanlı yönetimi, h.1279-1288/m.1862-1870 yılları arasında Kudüs'ün dini önemini gözetenek onu asker alımından muaf tutmuştur. Kudüs surları içerisinde⁴⁷⁹

⁴⁷⁰ *BOA.A.AMD.35/96/1/1*, (Tarihsiz).

⁴⁷¹ Bkz. *Cerîdet Hakayık-ül Vekayi*, Sayı: 350, (17 Cemaziyelahir 1288/ 21 Ağustos 1871), s. 1

Cerîde-i Askeriyye, sayı: 111, (20 Şaban 1304 / 14 Mayıs 1887), c.2, ss. 35-36.

⁴⁷² *BOA.İ.DH.293/14872*, (14 Safer 1269 / 27 Kasım 1852).

⁴⁷³ *BOA.İ.DH.244/14872*, (14 Şevval 1268 / 1 Ağustos 1852).

⁴⁷⁴ *BOA. İ.DH.491/33296*, (28 Safer 1278 / 4 Eylül 1861); *BOA.İ.DH.515/35065*, (1 Rebiülahir 1280 / 15 Eylül 1863).

⁴⁷⁵ *BOA.A.AMD.33/38/1*, (17 Muharrem 1298 / 20 Aralık 1880); *BOA.A.MKT.MHM.282/26/2/2*, (13 Cemaziyelevvel 1280/26 Ekim 1863); *BOA.İ.DH.249/15231*, (10 Cemaziyelevvel 1268/ 2 Mart 1852).

⁴⁷⁶ *BOA.A.AMD.33/47/1*, (22 Muharrem 1298 / 25 Aralık 1880).

⁴⁷⁷ *BOA.A.MKT.MHM.282/26/2/2*, (Tarihsiz).

⁴⁷⁸ *BOA.A.MKT.MHM.282/26/2/2*, (13 Cemaziyelevvel 1280/26 Ekim 1863); *BOA.İ.DH.516/35141*, (8 Cemaziyelahir 1280 / 20 Kasım 1863); *BOA.İ.DH.516/35161*, (12 Cemaziyelahir 1280 / 24 Kasım 1863)

⁴⁷⁹ *F.O. 195/727, No. 3, Kudüs*, (11 Mart 1862); *BOA.İ.ŞD.485/15*, (17 Rebiülahir 1285 / 7 Ağustos 1868).

yaşayan herkes, vergi ve askerlik konusunda ayrıcalıklı olmuştur.⁴⁸⁰ Ancak bu karar, h.1288/m.1870 yılındaki nüfus sayımı sırasında vatandaşların eski Kudüs surları içindeki bölgelere yönelmesi üzerine iptal edilmiş ve hükümet önceki uygulamadan vazgeçmiştir.⁴⁸¹ Meclis-i Vukela, sur içindekilerin askerlikten azat edilmesi ve vergi kayıtlarının tutulmaması taraftarı bir rol oynamıştır.⁴⁸² Ancak seraskerlik makamı, Kudüs'te Mescid-i Aksa'nın bulunduğu "Harem" bölgesine komşu olanlar hariç asker alımının tüm vatandaşları kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesini talep etmiş ve bu konuda direktmiştir. ⁴⁸³

Askerlikle mükellef olanlara ilişkin yaşananları açıklayan serasker raporları payitaht nezdinde karşılık bulmuştur.⁴⁸⁴ Kudüs'teki askeri gücün yetersizliği ve asker alımı işlemlerindeki başarısızlık değerlendirilmiş ve devlet tarafından bölgeye dışarıdan birlikler yollanmıştır. ⁴⁸⁵

Zorunlu askerlik görevi yerli halka ağır gelmekte, halkın büyük bölümü ona karşı çıkmakta ve ondan kurtulmak için bütün imkânlarını seferber etmektedir.⁴⁸⁶ Öyle ki bazı insanlar, parmaklarını kesmiş,⁴⁸⁷ bazıları parayla kendi yerine adam bulmuştur.⁴⁸⁸ Sakinlerin askerliğe olan olumsuz yaklaşımlarını güçlendiren bir faktör de askerlikle yükümlü olanların uzak memleketlere gönderilmesi ve farklı cephelere sürülmesidir. Askere gidenlerin çoğu geri gelmemiş ve şehit düşmüştür,⁴⁸⁹ nadiren ölümden kurtulan ve eve dönenlerin de bir kesimi sakat kalmıştır. Böylesi nedenlerle

⁴⁸⁰ *BOA.BEOAYN.d.905*, (29 Rebiülahir 1280 / 13Kasım 1863); *BOA.İ.DH.1438/11*, (11 Şaban 1323 / 11 Ekim 1905).

⁴⁸¹ *BOA.BEOAYN.d.905*, (3 Safer 1287 / 5 Mayıs 1870).

⁴⁸² *BOA.BEOAYN.d.905*, (7 Rebiülahir 1290/ 4 Hairan 1873); Ünal Hayta, N. U. (2008), *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, 1.Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, s. 141.

⁴⁸³ *BOA.BEOAYN.d.905*, (23 Rebiülahir 1290 / 20 Haziran 1873).

⁴⁸⁴ *BOA.İ.DH. 1345/31*, (9 Zilkade 1314 / 11 Nisan 1897).

⁴⁸⁵ *BOA.Y.MTV.162/36/1*, (15 Safer 1315 / 16 Temmuz 1897).

⁴⁸⁶ *F.O. 195/1545, No. 6 Kudüs*, (11 Ağustos 1886) ; *F.O. 196/1545, No. 9, Kudüs*, (4 Eylül 1886)

⁴⁸⁷ İhsan en-Nemir (1975), *Tārīḥ Cebeli Nāblūs ve'l-Belḳā*, Cem'iyet Amman li'l-Meṭābi' et-Te'āvuniyye, Nablus, c.2, s. 188.

⁴⁸⁸ *Y.ŞMS*. no. 41, s. 183.

⁴⁸⁹ Fahrî el- Bārūdî, (1999), *Muzekkerūt el-Bārūdî*, Vizaret es-Sakafe, Sureiyye, Dimeşk, c.1, ss. 98-99.

bazı halk toplulukları, askerliği, “kolera” olarak adlandırmış,⁴⁹⁰ insanların zihninde ordu mensubunun kolay kolay evine dönmeyeceği düşüncesi yerleşmiştir.⁴⁹¹ Nitekim tarihî realite de bu kanyı desteklemektedir, bölge evlatlarının çoğu dışarıda ölmüştür.⁴⁹² Bazı tarihi kaynaklar, sadece Osmanlı – Rus savaşında Filistin ve el-Belka bölgelerinden 10.000 şahsın hayatını yitirdiğine işaret etmektedir.⁴⁹³

Yerel sakinler, bu şekilde askerlikten kaçmak için bütün yöntemleri kullanmışlar, tüm girişimleri ve denemeleri başarısızlıkla sonuçlandığında zorunlu hizmetten muaf tutulmak veya vazife zamanını tecil için rüşvetler vermişlerdir.⁴⁹⁴ Limanlardan eğitim merkezlerine transferleri sırasında gözden kaybolmak ve sivillerin arasına karışmak için fırsat kollamışlardır. Bunun önüne geçmek için askeri makamlarca tedbirler düşünülmüş, örneğin mükellefin ailesinden limana kadar ona eşlik etmesi istenmiştir. Askere alıma yönelik yoğun aktiviteler, tarımı olumsuz etkilemiş, yaşlılar ve çocuklar dışında zirai faaliyetlerde çalışacak kişi bırakmamıştır.⁴⁹⁵

Osmanlı Devleti, savaş fitili yakıldığı zaman Kudüs Mutasarrıflığı’ndaki askeri gücü takviyeye ihtiyaç duyduğu uzak bölgelere nakletmektedir.⁴⁹⁶ Örneğin h.1293/m.1877 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdiğinde yaklaşık 1600 asker söz konusu yöreden çatışma sahasına taşınmıştır.⁴⁹⁷ Sözü edilen askerler yerine şehirde asayişî temin etmek üzere müstahfiz kuvvetleri göreve çağrılmıştır.⁴⁹⁸ Bahsedilen savaşta nizami ve redif kuvvetlerden 12.000 civarında asker, Kudüs Mutasarrıflığı’ndan farklı alanlara yollanmıştır.⁴⁹⁹ Kudüs’teki silah depolarındaki on yedi kutu mühimmatın on üçü, İstanbul’a taşınmıştır.⁵⁰⁰ Savaşın bitimini takiben nizami kuvvetler olarak

⁴⁹⁰ Yüsun Henşet, (1936), *Ṭarā’ifu’l-Ems Ğarā’ibu’l-Yevm*, Matbaet el-Kidis Bolus, Dimeşk, s. 25.

⁴⁹¹ *F.O.78/2992, No. 10, Kudüs*, (30 Temmuz 1879).

⁴⁹² *Y.ŞMS.* no. 24, s. 134; *Y.ŞMS.* no. 90, s. 69.

⁴⁹³ Adolf Wahrmund, (1888), *Lesebuch in Neu-Arabischer Sprache*, Giesen, c.1, ss. 180-183.

⁴⁹⁴ Alexander Schölch, (1986) *a.g.e.*, s. 304.

⁴⁹⁵ Wilson, C.t, (1906), *Peasant Life in the Holy Land*, New York, E.P. Dutton and company, ss. 82-83.

⁴⁹⁶ *F.O.195/1545, No. 3, Kudüs*, (5 Şubat. 1886).

⁴⁹⁷ *F.O.195/1113, No. 9, Kudüs*, (21 Temmuz 1876).

⁴⁹⁸ *F.O.195/1153, No. 16, Kudüs*, (26 Mayıs 1877).

⁴⁹⁹ *F.O.78/2992, No. 10, Kudüs*, (30 Temmuz 1879).

⁵⁰⁰ *BOA.Y.PRK.ASK.61/48/1*, (23 Şevval 1307/ 12 Haziran 1890).

görevlerini sonlandıran birlikler, Rumeli'ye "redif kuvvetler" olarak gönderilmiştir.⁵⁰¹ Benzer şekilde el-Kerak ve Şam'daki nizami kuvvetlerin başka askeri bölgelerde hizmetle memur edilmesi üzerine Kudüs'teki redif kuvvetler, vazife için oraya yönlendirilmiştir.⁵⁰² H.1317/M.1900 yılından itibaren Kudüs'ten birçok defa Yemen'deki isyanları bastırmak amaçlı silahlı unsurların intikali gerçekleştirilmiştir.⁵⁰³ Osmanlı ve İngiliz gemileri ile taşınan birlikler Yemen'in el-Hudeyde Limanı'nda indirilmiş ve isyan alanlarına sevk edilmiştir.⁵⁰⁴ Öte yandan Osmanlı'nın diğer vilayetlerinden olan pek çok kişi de ordu hizmetini Kudüs Mutasarrıflığı'nda yapmış ve bu şahısların bir bölümü orada ölmüştür.⁵⁰⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda orduya mecburi hizmet süresi, 5-25 yıl arasında değişmektedir. Devletin yıkılışından kısa bir süre önce askeri teşkilata Yahudi ve Hristiyanlar da girmiştir. Yörede faal olan 5. Ordu-yı Hümayunu'nun içinde 461'i Hristiyan ve 95'i Yahudi olmak üzere 556 gayrimüslim asker vardır.⁵⁰⁶ Kudüs'e bağlı yerleşim birimlerinde 69 gayrimüslim erkek, askerlikle yükümlü tutulmuş, ancak orduya katılanların sayısı 34 ile sınırlı kalmıştır.⁵⁰⁷

H.1332/M.1914 yılında Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerden askerlik bedeli alınması uygulamasını vatanseverlikle çeliştirdiğini ileri sürerek rafa kaldırmıştır. Genel seferberlik ilan eden devlet, ülkenin geri kalanında olduğu Kudüs Mutasarrıflığı'nda da askere alımı denetlemek üzere komisyonlar kurmuş, 24-40 yaş aralığındaki Müslümanların ve gayrimüslimlerin askerliğe elverişli olup olmadığını incelemiştir. Bu

⁵⁰¹ *F.O.78/3131, No. 6, Kudüs*, (21 Temmuz 1880).

⁵⁰² *F.O.195/1895, No. 54, Kudüs*, (11 Kasım 1895); *F.O.195/1940, No. 3, Kudüs*, (18 Şubat 1896).

⁵⁰³ *F.O.195/2028, No. 64, Kudüs*, (12 Kasım 1898).

⁵⁰⁴ *F.O.195/2084, No. 1, Kudüs*, (8 Ocak 1900); *F.O.195/21065, No. 15, Kudüs*, (18 Mart 1901); *F.O.195/2106, No. 25, Kudüs*, (24 Nisan 1909); *F.O.195/2149, No. 59, Yafa* (14 Ağustos 1903).

⁵⁰⁵ *Y.ŞMS*, no. 88, s. 199; *Y.ŞMS*, no. 61, s. 11; no. 89, s. 254.

⁵⁰⁶ *Ceridet el-Umme*, Sayı:15, (16/01/1910), ss. 2-3.

⁵⁰⁷ *F.O. 195/2351, No. 53, Kudüs*, (23 Eylül 1910).

karar, Biladü’ş-Şam halkının tepkisini çekmiş ve söz konusu uygulamaya karşı bazı topluluklarca protestolar düzenlenmiştir.⁵⁰⁸

4. ASKERLİK BEDELİ – İANE

27 Safer 1304 /25 Kasım 1886 tarihinde çıkarılan Ahz-ı Asker Kanunu, askerlik hizmetinde bulunmama karşılığında alınan nakdi bedelin kabul şartlarını ve 50 Osmanlı lirası değerinde olduğunu belirlemiştir.⁵⁰⁹ Söz konusu meblağ, h.1327/m.1909 tarihinde askerlikle mükellef kılınmalarına dek gayrimüslimlerden tahsil edilmektedir.⁵¹⁰ Zorunlu askerlik uygulamasının bütün dini grupları kapsamasından sonra ahz-ı asker şubesine bu bedeli ödeyenlerin durumlarını bildirmeleri gerekmiş⁵¹¹ ve 5 ay süreyle kendilerine en yakın askeri bölgede askerlik hizmetini yerine getirmeleri kararlaştırılmıştır. Daha önce bedel ödeyen gayrimüslim unsurlar söz konusu süre için askerlik yapmalarının ardından tezkere almış ve sonrasında yedek redif birimlerine kaydırılmışlardır.⁵¹² Askerlik bedeli, dini toplulukların liderleri tarafından başlangıçta bir bütün olarak tahsil edilmiştir.⁵¹³ Ancak kimi olaylar neticesinde bu bedel 10 taksite bölünmüş ve h.1318/m.1902 yılından itibaren resmi vergi memurlarınca toplanmıştır.⁵¹⁴

Osmanlı Devleti, Meşrutiyet Dönemi’nde zorunlu askerliği tüm dini ve etnik topluluklara geçerli olarak uygulamaya başlayıp askerlik bedelini ortadan kaldırmıştır.⁵¹⁵ Ancak hahamlar, rahipler, diğer din adamları, öğretmen ve öğrenciler askerlikten muaf tutulmuştur.⁵¹⁶ Kudüs’ün ihtiyaçları ve şehir için yapılan çok yoğun çalışmaları göz önünde bulunduran idare meclisinin tavsiyesi üzerine, ilgili kurumun

⁵⁰⁸ *Cerîdet el-İslah*, Sayı: 360, (13/07/1914), s. 3.

⁵⁰⁹ *Cerîdet el-Mufîd*, sayı: 1973, (5/9/1912), s. 2

⁵¹⁰ *Cerîdet el-İttihad el-Osmani*, sayı: 348, (27/11/1909), s. 1.

⁵¹¹ *BOA.İ.ŞD.369/95/1*, (21 Şevval 1314/ 25 Mart 1897).

⁵¹² *Y.ŞMS.* no. 26, s. 53.

⁵¹³ Bkz, *BOA.ZB. 444/5/1*, (28 Rebiülevvel 1321/ 24 Haziran 1903).

⁵¹⁴ Ahmed Qudâme,(1965), *Me’âlim ve A’lâm fî Bilād el-‘Arab*, Metâbi’ Elif Bâ el-Edîb, Şam, c.3, s. 114.

⁵¹⁵ Yûsuf el-Hakîm, (1991), *Sûrîyâ ve el-‘Ahd el-‘Uşmânî*, Dâr en-Nehâr li’n-Neşir, s. 175.

⁵¹⁶ *BOA.DH. İD. 21/2/7/2*, (7 Ramazan 1330 / 20 Ağustos 1912); Yûsuf el-Hakîm, (1991), *a.g.e*, s. 175.

başkâtibi de askerlik mükellefiyetinden azade sayılmıştır.⁵¹⁷ Kudüs Mutasarrıflığı bünyesinde h.1313/m.1897 tarihinde toplanan askerlik bedeli toplamda 2252 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir.⁵¹⁸ ”İane” olarak da adlandırılan söz konusu vergiden elde edilen gelirler, Mutasarrıflığa yarar sağlayan tesis ve hizmetlerin oluşturulması için harcanmış, Bi’rüssebi’ Kasabası’nda Osmanlı Ziraat Bankası’nın şubesinin açılması için bedel-i askerden elde edilen paraların bir bölümü kaynak olarak kullanılmıştır. ⁵¹⁹

5. KUDÜS MUTASARRIFLIĞI’NIN KOLLUK GÜCÜ VE EMNİYET TEŞKİLATI

Tanzimat Dönemi’nin başlarında, h.1256/m.1840 yılında Kudüs’ün güvenliğini “başıbozuk kuvvetleri” sağlamağa başlamıştır. Bu durum h.1272/m.1856 yılına kadar sürmüş ancak ilgili tarihten sonra nizami birlikler ortaya çıkmış, bunların bir kısmının yerini almıştır. Kudüs’teki emniyet güçleri, sınırlı sayıdadır, h.1272-1275/m.1857-1859 yılları arasında, asayiş sıkıntısını gidermek üzere “avniye” adı altında bir güvenlik gücü oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat kısa süre sonra onların başıbozuk kuvvetlerinden iyi olmadığı anlaşılmış, emniyet teşkilatı yeniden yapılandırılmış ve nizami ordu içinde başıbozuk kuvvetlerine de yer verilmiştir. H.1283/M.1867 senesinde ise başıbozuk birliklerinin ahlaken bozulması, halka ve çiftçilere karşı hücumlarının artması üzerine “zaptiye kuvvetleri” teşkil edilmiştir.⁵²⁰ Osmanlı Devleti, emniyet teşkilatını düzenlemeyi ve onun faaliyetlerini güçlendirmeyi hedefleyen değişik nizamnameler yayınlamıştır.⁵²¹ Kudüs Mutasarrıflığı’ndaki emniyet güçleri, birkaç farklı birimden oluşmaktadır.

⁵¹⁷ *BOA.A.Y.HUS. 151/95/2*, (15 Cemaziyelahir 1324 / 6 Ağustos 1906).

⁵¹⁸ *BOA.Y.A.HUS*, (28 Recep 1315 / 23 Aralık 197).

⁵¹⁹ *BOA.Y.A.RES. 152/73/5*, (2 Rebiülevvel 1325 / 15 Nisan 1907).

⁵²⁰ Bkz. *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı: 891, (15 Cemaziyelahir 1284 / 14 Eylül 1867), s. 1.

⁵²¹ Bkz. *Ed-Dustûr el-‘Usmâni*, c.1, s. 406; c.2, ss. 647-670.

5.1. Jandarma (Zaptiye) Kuvvetleri

H.1289/M.1864 Vilayetler Nizamnamesi'nin 15. maddesi her vilayet merkezinde kolluk unsurları meydana getirilmesi yanında sancak ve kazalarda ilgili birime bağlı silahlı güçler bulunması gerektiğini belirtmektedir.⁵²² Kudüs Mutasarrıflığı'nda merkezi Kudüs olan ancak kazalarda bölükleri bulunan bir jandarma alayı mevcuttur ve üç tür askeri kapsamaktadır: **Piyade**, atlı kuvvetler (**ķuvvāt-ı ḥayyāle**), gezici kuvvetler (**ķuvvāt-ı seyyāre**).⁵²³ Jandarmanın idaresi; zabıtlar, daire emini, kumandan, kaza kışla ve bölük komutanları ve jurnal emini içine alan bir idari kurul aracılığıyla gerçekleştirilmekte, bölüklerin yönetimi ise bölük ağası, onun iki muavini, jurnal ve hesap emini gibi görevlilerle sağlanmaktadır.⁵²⁴

H.1325/M.1908 yılında Kudüs'te bir jandarma kumandanına ait bir ofis vardır, burada gidişatın seyrine yardımcı olan “yüzbaşı”, “mülazım-ı evvel”, “mülazım-ı sani” gibi farklı seviyelerden ve rütbe başına ortalama altı zabıtın katıldığı bir grup memur mevcuttur, tabur kâtibi ve süvariler de söz konusu büronun destek birimlerindedir.⁵²⁵

Jandarma kuvvetlerinin kaza ve nahiyelerdeki kışlalarında yerli subayların komutasına da rastlanmış,⁵²⁶ ayrıca bölge halkından kimi subayların Mutasarrıflığın dışında da vazife yaptıkları görülmüştür.⁵²⁷ h.1290/m.1874 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nın teşkili sırasında ilgili yapının personeli 260 unsurdan oluşmaktadır.⁵²⁸ Bi'rüssebi-Kazası h.1316/m.1899/1900 yıllarında yerleşime açıldığı zaman 39 jandarma neferi orada vazifelendirilmiştir.⁵²⁹ Ancak bu güçlerden 20 asker daha sonra görevlerini Gazze Kazası'ndan gelen süvarilere bırakmıştır.⁵³⁰

⁵²² *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, s. 384.

⁵²³ *BOA.Y.MTV.284/66/1/2*, (17 Muharrem 1324 / 13 Mart 1906).

⁵²⁴ *Sâlnâme-i Askeri*, (1307), 9.Defa, ss. 850-852; (1305), 7.Defa, s. 767.

⁵²⁵ *Sâlnâme-i Askeri*, (1326), s. 991; *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1313), 27.Defa, ss. 96-97.

⁵²⁶ *Y.ŞMS*. no. 59, s. 92; no. 63, s. 215.

⁵²⁷ *Y.ŞMS*. no. 47, s. 95.

⁵²⁸ *F.O. 195/1153, No. 6, Kudüs*, (15 Mart 1874).

⁵²⁹ *BOA.İ.AS. 34/15/9*, (18 Cemaziyelahir 1316 / 3 Ekim 1898).

⁵³⁰ *BOA.İ.AS. 41/35/3*, (27 Rebiülahir 1320 / 3 Ağustos 1902).

Diğer askeri güçlere kumandanlık eden zabıtlar gibi jandarma kumandanı da İstanbul'daki Harbiye Nezareti'nden atanmakta olup mutasarrıfın denetimine tabidir ve görevinde kalması veya azledilmesi onun raporuna bağılıdır.⁵³¹ Bundan dolayı jandarma kumandanları Kudüs Mutasarrıfı ile doğrudan bağılantı kurarak güçlerini kazalara kendisinin onayını aldıktan sonra dağıtmaktadır.⁵³² Jandarma kuvvetlerinin üzerinde kaymakam ve nahiye müdürlerinin mutasarrıfa benzer yetkileri vardır. ⁵³³

Silah olarak daha ziyade Martini tüfeğı kullanan⁵³⁴ bu birlikler, genellikle nizami ordunun redif kuvvetlerinin yedeklerinden seçilmiştir. Jandarmanın görevleri şu şekilde özetlenebilir: Emniyeti sağlamak, eşkıya ve yol kesicileri takip etmek, sınırda kaçakçılığı engellemek, suçluları yakalamak, salgın hastalıklar sırasında sağlık karantinası uygulamak,⁵³⁵ kamu düzeni ve genel ahlakı ihlal edenleri ve sarhoşları tutuklamak, suçluların mahkemeye getirilmesinde ve Kudüs hapishanesine intikaline yardımcı olmak...⁵³⁶ Bi'rüssebi'' Kazasının açılmasından sonra Osmanlı Devleti orada da jandarma kuvvetlerinin bulunmasına çalışmıştır. ⁵³⁷

Bu askeri güce ait bazı unsurlar, maaşlarının azlığından ötürü rüşvet almaya ve yolcuları suistimal ederek onlardan fahiş vergiler tahsil etmeye yönelmiştir. H.1324 / M.1906 yılında Kudüs Jandarma Komutanı, personel ve çalışmalara ayrılan ödeneklerin yarısını zimmetine geçirmiştir. Kudüs Mutasarrıfı, bunu Bab-ı Ali'ye telgrafla bildirmiş, kumandanın görevinden uzaklaştırılmasını ve söz konusu kuvvetlerin sayısının artırılmasını talep etmiştir ancak sadece sekiz nefer daha ilgili birliklere katılmıştır. ⁵³⁸

⁵³¹ *BOA.Y.A.HUS. 507/35/1*, (15 Ramazan 1324 / 2 Kasım 1906); *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı: 500, (9 Cemaziyevvel 1270 / 7 Şubat 1854), s. 3.

⁵³² Bkz. *Ed-Dustûr el-'Usmâni*, c.1, s. 406; c.2, ss. 647-670.

⁵³³ *Ed-Dustûr el-'Usmâni*, c.1, Ss. 384-389

⁵³⁴ *BOA.BEO. 131/9819*, (11 Cemaziyelahir 1310 / 31 Aralık 1892)

⁵³⁵ *BOA.Y.MTV.235/15/1*, (3 Recep 1320 / 6 Ekim 1902)

⁵³⁶ *BOA.A.MKT.MUM.284/41/2/1*, (24 Rebiülevvel 1280/ 6 Kasım 1863); *Y.ŞMS.* no. 116, s. 103; no. 129, s. 316.

⁵³⁷ 'Arif el-'Arif,(1420), *a.g.e.*, ss. 190-193.

⁵³⁸ *BOA.Y.A.HUS. 507/35/1*, (15 Ramazan 1324 / 2 Kasım 1906); *BOA.İ.AS. 62/62/1*, (10 Ramazan 1324 / 28 Ekim 1906).

Kudüs'te jandarma birlikleri tarafından idare edilen bir hapishane vardır ve kendisinin binası sağlık açısından çok elverişsizdir, yönetimi de rüşvet ve yolsuzluk gibi kötü vasıflarla anılmıştır. Mutasarrıflık Yönetimi, h.1325/m.1906 yılında ilgili cezaevinde bakım ve onarım faaliyetlerinin yürütülmesine gayret etmiştir.⁵³⁹

5.2. Polis Kuvvetleri

XIX. yüzyılın son yirmi yılında polis kuvvetleri ortaya çıkmış ve mutasarrıf, polis teşkilatının yöneticilerini atama ve görevden alma konusunda yetkilendirilmiştir. Ancak h.1331/m.1913 yılında çıkarılan Vilayetler Kanunu, emniyet birimlerinin vazifelenirilmesine ilişkin hususların Dâhiliye Nezareti'nin alanında olduğunu beyan etmiştir. Polis kuvvetleri, jandarma ile aynı merkezleri kullanmış ve benzer görevleri paylaşmıştır.⁵⁴⁰

Polis için belirlenen vazifeler şunlardır: Kanuna muhalefetler hakkında soruşturma, mukaddes mekânlara gelen yabancı ziyaretçilerin izlenmesi, ikamet izni olmadan yerleşenler hakkında rapor hazırlanması,⁵⁴¹ genel ahlakın, kamu sağlığı ile ilgili durumların, alışverişin ve sokak ve caddelerinin temizliğinin denetimi ve devlet yetkililerine ihtiyaç duydukları konularda gereken desteği vermek...⁵⁴²

Bu kuvvetlere; serkomiser ve ikinci komiser rütbesinde iki zabitten oluşan bir heyet tarafından liderlik yapılmakta, ilk soruşturmaları gerçekleştiren memur ve polis memurlarının bir kısmı da idareye bilfiil katılmaktadır.⁵⁴³ Polis teşkilatı her kazada bir

⁵³⁹ *BOA.BEO.3054/229036*, (30 Rebiülevvel 1325 / 13 Mayıs 1907).

⁵⁴⁰ *BOA.ZB.616/70/1*, (24 Safer 1326 / 28 Mart 1908); *BOA.ZB. 627/109/3*, (27 Rebiülevvel 1327 / 18 Nisan 1909).

⁵⁴¹ *BOA.ZB.630/26/3*,(6 Cemaziyelevvel 1314 / 13 Ekim 1896); *BOA.ZB.630/26/5*, (12 Rebiülahir 1314 / 20 Eylül 1896).

⁵⁴² *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 2632,(07/02/1904), ss. 2-3; *Cerîdet Filisîn*, sayı: 225, (16/03/1913), s. 3

⁵⁴³ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1313), 27.Defa, s. 102; *Sâlnâmah-i Vilâyet Beyrut*, (1326), 7.Defa, ss. 179-190.

merkez olacak şekilde taşrada yapılandırılmış,⁵⁴⁴ memurlara biri yazlık biri kışlık 2 elbise verilmiştir.⁵⁴⁵

Bölgenin önemi ve özel konumundan ötürü bazı günlerde ve bilhassa Hristiyanların dini bayramlarında vatandaşların ve ziyaretçilerin korunması için daha fazla personelin görevlendirilmesi talep edilmiş,⁵⁴⁶ bunun neticesinde dini mevsimlerde Kudüs'e Suriye ve Beyrut vilayetlerinden kuvvet aktarılmıştır.⁵⁴⁷ Kudüs Polis Müdürlüğü, eleman sayısının uzun süre aynı sayıda ve ihtiyaca karşı yetersiz kalmasından dolayı memur artırımının zorunlu olduğunu belirtmiş, ilk aşamada 20 ve daha sonra 40 nefere bünyesinde ek güç olarak yer verilmesini istemiştir.⁵⁴⁸

5.3. Liman Dairesi

Osmanlı Devleti, ülkenin boğazlarını ve denizdeki geçitlerini yönetmek üzere "Liman Dairesi" adında bir yönetim oluşturmuştur. Deniz yoluyla elde edilen ihracat ve ithalat gelirlerini denetlemek ve deniz ticaretini kolaylaştırmak bu yapının meydana getirilmesinin amaçları arasındadır. Liman Dairesi çatısı altında askeri bir idare kurulmuş ve oraya bir zabıt başkan olarak atanmıştır, unsurlar, kâtipler ve yardımcı memurlar da kendisine eşlik etmiştir. Bu kurumun Kudüs Mutasarrıflığı içindeki şubeleri, Yafa ve Gazze limanlarındadır ve "liman reisi" ve "liman mal müdürü" tarafından çalıştırılmıştır.⁵⁴⁹ Bu müessese vasıtasıyla limanda görev yapan vatandaşların güvenliği ve işlerinin teminat altına alınması yanında gümrük faaliyetlerinin sağlıklı bir

⁵⁴⁴ *BOA.ZB.444/154/5*, (10 Şevval 1326 / 5 Kasım 1908).

⁵⁴⁵ *BOA.ZB.444/116/1*, (11 Şevval 1324 / 28 Kasım 1906).

⁵⁴⁶ *BOA.İ.DH, 1400/16*, (16 Cemaziyelevvel 1320 / 21 Ağustos 1902).

⁵⁴⁷ *BOA.ZB.444/158/1*, (23 Rebiülevvel 1327 / 14 Nisan 1909); *BOA.ZB.444/158/5*, (1 Rebiülevvel 1327 / 23 Mart 1909).

⁵⁴⁸ *BOA.ZB.444/154/1*, (13 Muharrem 1327 / 14 Şubat 1909); *BOA.ZB.444/154/7*, (11 Şevval 1324 / 28 Kasım 1906).

⁵⁴⁹ *BOA.BEO.3191/239321/1*, (15 Şevval 1325 / 21 Kasım 1907).

biçimde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.⁵⁵⁰ Bölgedeki Liman Dairesi müdürlerinin çoğunluğu dışarıdan seçilmiştir.

6. ASKERİ GÜÇLERİN KUDÜS MUTASARRIFLIĞININ İDARESİ VE GÜVENLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Osmanlı Devleti, Kudüs Mutasarrıflığı'nda güvenliğin kökleşmesi için çaba harcamış, emniyet konusunda yetkili kurumların güvenlikle ilgili süreci iyi şekilde yürütmesini istemiştir. Bu doğrultuda idare organlarına ve heyetlerine ek olarak kaza merkezlerinde kışlalar inşa etmiştir. Özellikle Kudüs ve Beytullahim'deki Hristiyan dini törenlerinin yapıldığı zaman dilimlerinde,⁵⁵¹ bayramlarda, milli ve dini açıdan önemli günlerde, törenlerde vatandaşları hedef alan tehditlerin ortadan kaldırılması ve onların kendi huzurlu hissetmeleri devletin önceliğidir. Kolluk güçleri, çeşitli kademelerden devlet erkânı tören ve bayramlarda hazır bulunmuş, askeri bando da yabancı konsolosluklardaki kutlamalara katılmış, misafirlere maharetlerini sergilemiştir.⁵⁵²

Bitmek bilmeyen inanç ve mezhep kavgaları yaşayan Rumlar ve Latinler başta olmak üzere değişik Hristiyan grupları arasındaki çatışmalar; yönetim tarafından önlenmeye çalışılmıştır.⁵⁵³ Bu gayeyle Beytullahim'de askeri üsler ve kışlalar kurulmuş,⁵⁵⁴ İsevi halk da bu gelişmeyi sevinçle karşılamıştır.⁵⁵⁵ Hristiyanların hac mevsiminin tehlikelerden uzak ve güvenliği bir şekilde idrak edilip sona ermesi halinde Kudüs Mutasarrıfı ve dini grup önderleri, sultana teşekkürlerini bildiren dilekçeler (ariza) yollamaktadır.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ *BOA.Y.HUS. 505/66/2*, (10 Cemaziyelevvel 1324 / 2 Temmuz 1906); *BOA.BEO.3191/239321/1*, (15 Şevval 1325 / 21 Kasım 1907).

⁵⁵¹ *BOA.İ.ŞD.10/483*, (8 Cemaziyelevvel 1285 / 27 Ağustos 1868) ; *BOA.İ.DH. 677/47169*, (11 Cemaziyelevvel 1290 / 7 Temmuz 1873).

⁵⁵² *BOA.Y.A.HUS. 493/33/2*, (19 Recep 1323 / 19 Eylül 1905).

⁵⁵³ *BOA.Y.MTV.267/44/1/2-3*, (19 Şaban 1322 / 29 Ekim 1904).

⁵⁵⁴ *BOA.İ.ŞD.10/483*, (8 Cemaziyelevvel 1285 / 27 Ağustos 1868); *BOA.İ.DH. 677/47169*, (11 Cemaziyelevvel 1290 / 7 Temmuz 1873).

⁵⁵⁵ *BOA.İ.DH. 462/30745*, (2 Rebiülevvel 1277 / 18 Eylül 1860); *BOA.İ.DH.399/26435*, (8 Şaben 1274 / 24 Mart 1858); *BOA.İ.ŞD.10/483*, (8 Cemaziyelevvel 1285 / 27 Ağustos 1868) .

⁵⁵⁶ *BOA.BEOAYN.d 902/905*, (4 Safer 1285 / 27 Mayıs 1868).

Mutasarrıflarla asker ve diğer kolluk güçlerinin idarecileri ile ilişkisi genel olarak iyi olup yalnızca bazı dönemlerde kötüleşmiştir. Merkezi yönetim, komutanlarla mutasarrıf arasındaki bir sorun yaşanması halinde idari işlerin sağlıklı işlenmesini sürdürme adına genelde komutanın başka yere naklini ve mutasarrıfın görevde bırakılmasını yeğlemiştir. Bu durum, mutasarrıf lehine sivil otoritenin sağlamlaşması ve kargaşanın giderilmesi bakımından bir başarı kabul edilmektedir. Komutanın azline veya vazifeye devamının ancak Mutasarrıf ve idare meclisinin raporlarına dayanarak karar verilmesi de ilgili tespiti desteklemektedir. Kudüs'teki askeri liderlerin görevinde kalması mutasarrıfın raporuna göredir.⁵⁵⁷ 12 yıl yörede hizmet eden bir komutan, mutasarrıfla yaşadığı bir anlaşmazlık neticesinde Maraş Livası'na tayin edilmiştir. ⁵⁵⁸

Komutanlarla mutasarrıflar arasında idari konularda ve yetki alanına müdahale iddialarıyla çeşitli problemler baş göstermiştir. Devlet bu durumda komutanları başka yere yollamayı, mutasarrıfları buldukları yerde bırakmayı tercih etmiştir.⁵⁵⁹ Ancak gözlenebildiği kadarıyla Osmanlı iktidarının son devrinde Kudüs Mutasarrıflığı yönetimi ile askeri makamlar arasında uyum hâkimdir, öyle ki mutasarrıfın olmadığı hallerde ordu komutanı bazen onun vekili olmaktadır. ⁵⁶⁰

İstenir derecede güvenliğin gerçekleştirilmesi için hükümetin sahadaki tüm gelişmeleri detaylı olarak bilmesini gerektirmektedir. Bu gaye ile mutasarrıflar devleti gerekli tedbirlerin alınmasına çağırarak bölgeye dair birtakım emniyet raporları yazmış ve başkente iletmışlerdir. ⁵⁶¹

İdari yolsuzlukla yüzleşmek ve kolluk güçleri ile halk arasında güç ilişkilerinin kurulmasına meydan vermemek için devlet yönetimi, Kudüs Mutasarrıflığı'nda gerek bölge içine gerekse dışına yönelik olarak askeri güçlerin aralıklarla görev yerinden

⁵⁵⁷ *BOA.Y.A.HUS. 507/35/1*, (15 Ramazan 1324 / 2 Kasım 1906).

⁵⁵⁸ *F.O. 195/1984, No. 21, Kudüs*, (19 Nisan 1897).

⁵⁵⁹ *F.O. 195/1984, No. 32, Kudüs*, (15 Haziran 1897).

⁵⁶⁰ *F.O. 195/2175, No. 15, Kudüs*, (22 Şubat 1904).

⁵⁶¹ Bkz. *BOA.Y.MTV.214/105/1*, (11 Muharrem 1319 / 30 Nisan 1901); *BOA.Y.A.HUS. 381/21/2*, (5 Ramazan 1315 / 28 Ocak 1898).

başka yerlere transferine özen göstermiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti, bu uygulamayı idarecilere de yapmıştır. Her sene başında merkezler arasında subay ve bölüklerin görev yerleri değişmektedir.⁵⁶² Bilindiği gibi Kudüs Mutasarrıflığı'nın kuvvetleri, devletin farklı bölgelerinde asayişin sağlanmasına katkı sunmuş,⁵⁶³ dış harplere özellikle h. 1294/m.1877 Osmanlı – Rus savaşına bilfiil iştirak etmiştir.⁵⁶⁴ Ayrıca ilgili güçlerden vergi toplamada ve askerlik bedelini tahsilde yararlanılmıştır.⁵⁶⁵ Kudüs Mutasarrıflığı sınırları içindeki kaza ve merkezlerde askerlik kurası (**şer'i kur'a**) çekilmiş, farklı yaş gruplarından asker alınmıştır.⁵⁶⁶ Askeri kuvvetler, asayiş ve düzenin korunması ve Bedevilerin silahlı çatışmalarına müdahale ile görevlendirilmiştir.⁵⁶⁷

Yerli halkın asker ve polisle ilişkisi genellikle iyidir, bazı acil durumlarda ve felaketlerde onlara bağış yaptıkları,⁵⁶⁸ güvenlik güçlerine Müslüman ve gayrimüslim pek çok kişi katıldığı görülmüştür.⁵⁶⁹ Rum ve Ermeni manastırları kendilerine yardımlar sunmuş,⁵⁷⁰ orduyu desteklemek için halkın bir kesimi atlarını dahi vermiştir.⁵⁷¹ H.1329/M.1911 yılında İtalya'nın Trablus'a saldırısında hasar alan Osmanlı deniz gücünü ve filosunu güçlendirmek amacıyla 700 Osmanlı lirası toplanmıştır.⁵⁷² Buna karşılık devlet de afet durumlarında vatandaşlara ve askeri güçlere yardım etmektedir.⁵⁷³

⁵⁶² Bkz, *BOA.İ.AS. 54/6/4*, (3 Zilkade 1322 / 9 Ocak 1905); *BOA.İ.AS. 31/27/4*, (12 Zilkade 1317 / 14 Matt 1900); *BOA.İ.AS. 31/27/4*, (12 Zilkade 1317 / 14 Matt 1900) ; *Sālnāmah-i Askeri*, (1292), s. 607.

⁵⁶³ *F.O.195/1895. No. 54, Kudüs*, (11 Kasım 1895); *F.O.195/1940, No. 3, Kudüs*, (18 Şubat 1896); *F.O.195/1545 No. 3, Kudüs*, (5 Şubat 1896).

⁵⁶⁴ *F.O.195/1113, No. 9, Kudüs*, (21 Temmuz 1876).

⁵⁶⁵ *BOA.Y.MTV.162/36/1*, (15 Safer 1315 / 16 Temmuz 1897).

⁵⁶⁶ *BOA.A.AMD.33/38/1*, (17 Muharrem 1298 / 20 Aralık 1880) ; *BOA.A.MKT.MHM. 282/26/2/2*, (13 Cemaziyelevvel 1280 / 26 Ekim 1863); *BOA.A.AMD.33/47/1*, (22 Muharrem 1298 / 25 Aralık 1880)

⁵⁶⁷ *Sālnāmah-i Askeri*, (1307), 9.Defa, ss. 628-629; (1309), 10.Defa, ss. 623-625.

⁵⁶⁸ *BOA.İ.DH.519/35377*, (21 Cemaziyelahir 1280 / 3 Aralık 1863); *BOA.BEOAN.d.902/906*, (2 Ramazan 1292 / 2 Ekim 1875); *BOA.A.MKT.MUM.283/5/1/2*, (26 Cemaziyelevvel 1280 / 8 Kasım 1863); *Ceridet el-Beşir*, sayı: 2078, (13/10/1911), s. 3.

⁵⁶⁹ *BOA.İ.AS. 40/2/2*, (5 Zilhicce 1319 / 15 Mart 1902); *BOA.İ.AS. 40/2/3*, (5 Muharrem 1320 / 14 Nisan 1902); Bkz. *Sālnāmah-i Askeri*, (1307), 9.Defa, ss. 628-629; (1309), 10.Defa, ss. 623-625.

⁵⁷⁰ *BOA.İ.DH.519/35377*, (21 Cemaziyelahir 1280 / 3 Aralık 1863).

⁵⁷¹ *Ceridet Vilayeti Suriye*, Sayı.1064, (10/6/1886), s. 2, 3 .

⁵⁷² *Ceridet el-Beşir*, sayı: 2078, (13/10/1911), s. 3.

⁵⁷³ *BOA.Y.A.RES. 152/73/5*, (2 Rebiülevvel 1325/ 15 Nisan 1907).

Bu çerçevede Kudüs şehri bazı dönemlerde askerlikten muaf tutulmuş,⁵⁷⁴ halk askerlik ve vergi muafiyetine sahip olmuştur.⁵⁷⁵ Her yerde olduğu gibi Kudüs Mutasarrıflığı'nda da bazı askerler yetkilerini kötüye kullanmış ve çeşitli nedenlerle haklarında şikâyetler sunulmuştur. Buna bağlı olarak ordunun bazı unsurlarına rüşvet ve adam kayırmak, sahte belgeler düzenlemek gibi kanun dışı işler atfedilmiş ve iddialardan dolayı yargılanmışlardır.⁵⁷⁶

Askeri güçlerle devlet otoritesine bağlılık fikrine karşı çıkan Bedevilerin alakaları pek iç açıcı olmamıştır. Çiftçilere saldırmak ve böylelikle onların mahsullerini ve sürülerini zorla elde etmek amacıyla ordunun savaşlarla uğraşmasını beklemiş, askerin dış cephelerde meşgul olacağı anı gözetlemişlerdir. Göçerlerin adetlerini bilen devlet ise tarım ürünlerinin hasadını güvence altına almak ve insanları tehlikelerden korumak üzere zirai alanlara farklı kazalardan bölükler göndermiş ve onları güvenliği sağlamakla görevlendirmiştir.⁵⁷⁷

Bedevi savaşçılar, Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki çiftçileri hedeflemekle yetinmemiş; Musul, Halep ve Bağdat gibi şehirlere yönelip sapa geçitlerde ve uzak yörelerde bile insanlara zarar vermişlerdir.⁵⁷⁸ Bu durum da devletin asayiş için devasa kaynaklar ayırmasına ve otoriteyi tesis etmek amacıyla büyük emekler harcamasına yol açmıştır.⁵⁷⁹

Bahsedilenlerden de anlaşıldığı gibi Kudüs Mutasarrıflığı'nın bölgede emniyeti yayma arzusu, ordu birliklerinin sayı açısından yetersiz olması problemine takılmıştır. Yerel halk ve ziyaretçiler gittikçe çoğalırken askeri birliklerde paralel bir büyüme görülmemektedir. Sakinlerin artışına ve değişik uyruklardan turistlerin Kudüs'te daha

⁵⁷⁴ *BOA.İ.ŞD.485/15*, (17 Rebiülahir 1285 / 7 Ağustos 1868); Yasemin Avcı, (2004) *a.g.e*, 2004, 93;

⁵⁷⁵ *BOA.BEOAYN.d.905*, (29 Rebiülahir 1280 / 13 Ekim 1863); *BOA.İ.DH.1438/11*, (11 Şaban 1323 / 11 Ekim 1905) .

⁵⁷⁶ *BOA.MKT.MHM.479/31/1*, (15 Zilkade 1292 / 13 Aralık 1875).

⁵⁷⁷ *F.O. 195/1153, No. 12, Kudüs*, (28 Nisan 1877).

⁵⁷⁸ *BOA.DH.MKT.1632/10/1*, (28 Şevval 1306/ 27 Haziran 1889).

⁵⁷⁹ *BOA.DH.MKT.1499/48/1*, (24 Recep 1305/ 6 Nisan 1888); *BOA.Y.PRK.ASK.67/13/2*, (5 Rebiülahir 1308 / 18 Kasım 1890) .

fazla boy göstermesine rağmen askeri güç h.1297/m.1880 yılındaki miktarıyla h.1317 / m.1900 senesine girmiştir. Bu gerçeği kavrayan Kudüs Mutasarrıfları, yörede vazifeli bulunan 5. Ordu Müşirlerine toplumun tehdit ve tehlikelerden korunması için etkin önlemlerin gerçekleştirilmesi ve bazı kazalarda askere alım işlemlerine yardımcı olunması taleplerini iletmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır.⁵⁸⁰ Kolluk güçlerinin zabıta, polis ve asker birimlerinde sayısının artırılması,⁵⁸¹ Almanya İmparatoru'nun ve Rusya Sefiri'nin ziyaretleri gibi büyük önemi haiz hadiselerde ek kuvvet yollanması, silah nakliyatının düzenlenmesi, yıllık tahsisatın fazlaştırılması gibi konularda mutasarrıflar daha yüksek makamlara resmi yazılar göndermiştir.⁵⁸² Maliye Nezareti gerekli işlemleri yerine getirme sözü vermiş,⁵⁸³ bilfiil ek güç yollanmış ⁵⁸⁴ ancak buna rağmen Kudüs'teki nüfusa oranla kolluk unsurlarının sayısı yine az kalmıştır. ⁵⁸⁵

Görünen o ki Bab-ı Ali'nin savaş cephelerine asker yığmaya duyduğu ihtiyaç, onu vilayetlerdeki asayişin aleyhine bile olsa bütün imkânları kullanmaya ve çeşitli bölgelerden ek birlikler toplamaya itmiştir.⁵⁸⁶ Bu durum da vilayetlerin düzenini sarsmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki Bedeviler, dış harpler sebebiyle oluşan emniyet zaafı neticesinde Eriha - Kudüs yolundaki kervanları kesmişler ve bu çevre kırsalında bulunan köylerin çoğunu yağmalamışlardır.⁵⁸⁷ Bunun üzerine yabancı devlet temsilcileri Osmanlı Devleti'nden Kudüs'teki yabancı uyrukluları ve gayrimüslimleri korumak üzere bir askeri güç bırakmasını talep etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu isteği kabul etmemiş, yabancı misyon temsilcileri de aile ve çalışanlarını daha güvenli görünen

⁵⁸⁰ *F.O.195/761, No. 24 Kudüs*, (11 Kasım 1863); *F.O.195/761, No. 23, Kudüs*, (28 Ekim 1863).

⁵⁸¹ *BOA.İ.DH.399/26435*, (17 Şevval 1274 / 31 Mayıs 1858); *BOA.İ.DH.1400/16*, (16 Cemaziyelevvel 1320 / 21 Ağustos 1902); *BOA.İ.DH.1185/92757*, (5 Zilkade 1307 / 23 Haziran 1890); *BOA.İ.DH.1363/41*, (28 Zilhicce 1316 / 9 Mayıs 1899); *BOA.Y.MTV.264/88/1*, (12 Recep 1322 / 22 Eylül 1904); *BOA.ZB.443/176*, (19 Zilkade1320 / 17 Şubat 1903); *BOA.ZB.444/49/1*,(14 Muharrem 1323 / 21 Mart 1905).

⁵⁸² *BOA.Y.MTV.182/153/1*, (28 Cemaziyelevvel 1316 / 14 Ekim 1898); *BOA.Y.A.HUS. 384/101/1*, (27 Zilhicce 1315 / 19 Mayıs 1898); *BOA.Y.A.HUS. 395/63/2*, (16 Zilhicce1316 / 27 Nisan 1899); *BOA.DH.İ. 1360/20*, (14 Recep 1316 / 28 Kasım 1898); *BOA.İ.DH.1358/9*, (17 Cemaziyelahir 1316 / 2 Kasım 1898).

⁵⁸³ *BOA.İ.DH. 1403/6*, (5 Şaban 1320 / 7 Kasım 1902).

⁵⁸⁴ *F.O. 195/2127, No. 39, Kudüs*, (24 Temmuz 1902).

⁵⁸⁵ *F.O. 195/2199, No. 6, Kudüs*, (11 Şubat 1905); *F.O. 195/2199, No. 49, Kudüs*, (10 Kasım 1905)

⁵⁸⁶ Bkz.*BOA.Y.MTV.23/30/1*, (5 Zilhicce1303 / 4 Eylül 1886).

⁵⁸⁷ *F.O. 195/1153, No. 18, Kudüs*, (9 Haziran 1877); *F.O. 195/1153, No. 20, Kudüs*, (21 Haziran 1877); *F.O. 195/3131, No. 6, Kudüs*, (21 Temmuz 1880).

Yafa'ya nakletmiştir.⁵⁸⁸ Beyt Cala Beldesi sakinlerinin Latin Kilisesi'ne yönelik hücumlarının tekrar etmesi üzerine kilise patriği, bu amaçla içinde yabancı kurumları koruyan bir askeri gücün bulunduğu Yafa'ya yönelmiştir. ⁵⁸⁹

Çalışmamıza konu olan dönemde Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki asayiş durumu devletin savaşlarla meşguliyeti ile bağlantılıdır. Devlet dışarıdan gelen tehlikelere karşı emniyette ve düşmanlarıyla barış içinde olduğu zaman orada çok az bir kuvvetle bile güven ortamını sağlayabilmektedir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde hükümet, köylerdeki yerel liderlikleri ve güç merkezlerini başarıyla ortadan kaldırmıştır.⁵⁹⁰ Ancak bu adım güven ortamının kökleşmesi için yeterli olmamış, h.1310/m.1893 yılında Bedevilerin yabancı ziyaretçilere saldırması üzerine emniyet zaafı ve kargaşa yeniden baş göstermiştir.⁵⁹¹ Ürdün Nehri kıyıları boyunca yerleşen halk, göçer hücumlarına tanık etmeyi sürdürmüştür. XX. yüzyılın başlarında Bedevilerin yerleşik hayata geçirilmesi ve kabileler arası çatışmaların dinmesine bağlı olarak asayişte nisbi bir iyileşme görülmüştür.⁵⁹² Bununla birlikte emniyet teşkilatının çalışmaları hala istenen kıvamda değildir.⁵⁹³ O dönemde Kudüs merkezinde gittikçe artan gasp ve soygun hadiselerinin faillerini her zaman tespit edememiştir.⁵⁹⁴ Ayrıca kolluk güçlerinin bazı unsurları bazen çiftçilere çok kötü davranmakta,⁵⁹⁵ çeşitli iddialarla çiftçilere baskın yapmakta ve onları ölümle cezalandırmaktadır. Kimi memurlar görevlerini kötüye kullanmaktadır. Bu suistimallerden ötürü Gazze halkını temsilen 21 Rabiulahir 1327/12 Mayıs 1909 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir mektupta bölgede durumların feci bir hal aldığı, kamu düzeninin sağlanmadığını ve yetkililerin halka zulmettiğini belirtmiştir. ⁵⁹⁶

⁵⁸⁸ *F.O. 78/2694, No. 20, Kudüs*, (5 Temmuz 1877).

⁵⁸⁹ *BOA.İ.HR.113/5513*, (4 Cemaziyelahir 1270 / 4 Mart 1854); *BOA.Y.A.HUS. 505/66/2*, (10 Cemaziyelahir 1323 / 12 Ağustos 1905).

⁵⁹⁰ *K.ŞMS.* no. 289, s. 68; no. 300, s. 89; no. 362, s. 18; *F.O. 195/1369, No. 11, Kudüs*, (4 Kasım 1880)

⁵⁹¹ *F.O. 195/1806, No. 17, Kudüs*, (21 Nisan, 1893).

⁵⁹² *F.O. 195/2084, No. 61, Kudüs*, (13 Kasım 1900); *BOA.Y.MTV.284/133/1*, (28 Muharrem 1324 / 24 Mart 1906).

⁵⁹³ *F.O. 195/2106, No. 57, Kudüs*, (14 Ekim 1901).

⁵⁹⁴ *F.O. 195/2106, No. 28, Kudüs*, (10 Mayıs 1901).

⁵⁹⁵ *BOA.ZB.444/68/1*, (9 Şevval 1323 / 7 Aralık 1905).

⁵⁹⁶ *BOA.DH.MKT.2812/89/1*, (21 Rebiülahir 1327 / 12 Mayıs 1909).

İnsafli olmak gerekirse bölgede asayişin iyi bir şekilde temin edildiği dönemler de vardır. Bu başarı, gayretli komutan ve mutasarrıfların üstün çabalarıyla ortaya çıkmıştır.⁵⁹⁷ Söz konusu idarecilerin belirgin vasıfları ciddiyetleri ve yoğun çalışma kabiliyetleri ve güvenliği sağlamaya yönelik hırslarıdır.⁵⁹⁸ Onların döneminde eşkiya ve hırsızlar yakalanana dek izlenmiştir.⁵⁹⁹ Osmanlı arşivinde yer alan bir listeye göre Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki farklı bölgelerden 169 kişi, gasp, soygun, adam öldürme ve yaralama gibi suçlardan tutuklanmıştır.⁶⁰⁰ Beytullahim'deki bir handa yaşanan bir soygun vakası ile ilgili yapılan çalışmalar,⁶⁰¹ Polis Teşkilatından ihmalkâr ve suistimalcileri yargılamaya dönük uygulamalar ve Mısır sınırında dört karakolun inşası gayretli idarecilerin ve askerlerin emeklerini gösteren birkaç örnektir.⁶⁰² H.1330 / M.1912 yılında el-Beşir Gazetesi, Remle Nahiyesi'ndeki hırsızlara ve düzeni bozan şahıslara karşı polis ve jandarmanın faaliyetlerini överek anlatmaktadır.⁶⁰³

Osmanlı Hükümeti'nin, idare tarzı olarak askeri kuvvetleri ve siyasi kadroları birbirinden ayrı değerlendirmedeğini, birbirine kattığını söylenebilir.⁶⁰⁴ Bu konuda mutasarrıflar örnek verilebilir. Onların sivil yönetimin memurları olmalarına rağmen mutasarrıflık görevini tamamladıktan sonra askeri komutan olarak başka yerlere tayin edildikleri görülmektedir.⁶⁰⁵ Bilindiği gibi Tanzimat Dönemi öncesi Osmanlı Devleti askerler tarafından yönetilmiştir. Sadrazamlar, vezirler ve diğer idareciler çoğunlukla askerlikten yetişmedir.⁶⁰⁶ Bu gelenek Tanzimat sonrasına da izler bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nde son dönemde arz-ı endam eden çoğu siyasi hareket ve darbeler askeri kurumun içinden çıkmıştır. Bu tarihi bilgi, adaletin sağlanması ve devamlılığı için devlette güçler ayrılığı prensibinin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır.

⁵⁹⁷ *F.O. 195/1153, No. 20, Kudüs*, (21 Haziran 1877).

⁵⁹⁸ *F.O. 195/2175, No. 24, Kudüs*, (30 Mart 1904).

⁵⁹⁹ *F.O. 195/2175, No. 43, Kudüs*, (25 Temmuz 1904).

⁶⁰⁰ *BOA.ZB. 708/65/1-4*, (12 Muharrem1325 / 25 Şubat 1907).

⁶⁰¹ *BOA.ZB.444/43/1*, (14 Şaban 1322 / 24 Ekim 1904).

⁶⁰² *BOA.Y.MTV.284/66/1*, (17 Muharrem1324 / 13 Mart 1906).

⁶⁰³ *Cerîdet Filisî'n*, sayı: 199, (08/10/1912), s. 4.

⁶⁰⁴ Bkz. İsmail Danişmend,(1947), *a.g.e*, s. 365.

⁶⁰⁵ *BOA.A.ABD.53/49*, (11 Rebiülahir 1271 / 1 Ocak 1855); *BOA.Y.A.HUS. 371/73/2*, (18 Zilkade1314 / 20 Nisan 1897).

⁶⁰⁶ Daha bilgi almak için Bkz. Bekir Fatih BİLGİ, (2016), *a.g.e*, ss. 58-88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDA SİVİL İDARE

1. SİVİL İDARE

Osmanlı döneminde yasama ve yargı otoritesi, yargı/kaza ve fetva kurumları ile karşılığını bulmuştur. Bu dönemde, İslam şeriatı kaynaklı yargı hükümleri, bütün ahaliye, Müslüman ve gayrimüslim ziyaretçilere uygulanmaktadır. Şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, vilayetlere yönelik kadı atamalarını denetlemektedir.⁶⁰⁷ Kadıların görev süreleri ilk başta uzundur fakat Osmanlı devrinin sonlarında bir yıla indirilmiştir.

Osmanlı yargısı, basitlik, karmaşıklıktan uzaklık ve davalara ilişkin kararların hızlı verilmesi gibi belli başlı özelliklere sahiptir. Öyle ki mahkeme kararlarının, tek bir oturumda çıkarılıp hemen yürürlüğe konduğuna tanık olmak olasıdır. Tanzimat Dönemi'nde mahkemelerde reformlara ve yeniliğe çalışılmış, ceza ve ticaret davalarına bakmak için nizami mahkemeler kurulmuş,⁶⁰⁸ böylelikle sivil yargı meydana getirilmiştir. Bu çerçevede 1858'de Ceza Kanunname-i Hümayunu yayınlanmış,⁶⁰⁹ ardından içeriğinin çoğu Fransız kanunlarından alınan h.1277/m.1860 tarihli Ticaret-i Berriyye Kanunu çıkarılmıştır.⁶¹⁰ H.1280/M.1864'de hazırlanan Vilayetler Nizamnamesi ise, şeriat mahkemelerinin yanı sıra vilayetlerde sivil yargı kurumlarının meydana getirilmesini öngörmüştür.⁶¹¹ Bu gelişmelerle birlikte Osmanlı yargısı iki bölüme ayrılmıştır:

⁶⁰⁷ Gibb, Hamilton & Harold Bowen, (1963), *Islamic Society and the West: a Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, London, Oxford University Press, c.1, part II, s. 122.

⁶⁰⁸ Osman Nuri, (1327 /1911), *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyaseti*, İstanbul, Kitaphane-yi İslam ve Askeri, c.1, s. 36.

⁶⁰⁹ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, ss. 323-374.

⁶¹⁰ Bernard Lewis, (1961) *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London, s. 116

⁶¹¹ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, ss. 384-385, 388-390.

2. DİNİ YARGI OTORİTESİ

Bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin ilk döneminde Kudüs kadıları büyük bir nüfuzu ellerinde bulundurmuş, yöre idaresini her bakımdan denetlemişlerdir.⁶¹² Tanzimat Dönemi'nden sonra Osmanlı Devleti, İslamî yargıda reforma gitmeyi önemsemiş, yargıçların ve yardımcılarının görevlerini yeniden düzenlemeye, mahkemelerdeki makamların ve vergilerin tespitine uğraşmıştır. Sultan Abdülaziz (h.1277-1293/m.1861-1876) devrinde yedi yıl süren bir çalışmayla "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye" hazırlanmıştır. İslami mahkemeler bir dizi idari birim içeren bir yönetim sisteminden oluşmaktadır.

2.1. Kadı

Kudüs Mutasarrıflığı'nda kadı, diğer vilayetlerde olduğu gibi şer'i mahkemenin başıdır. Kadılar "şer'i hakim" olarak da isimlendirilmiş,⁶¹³ ayrıca "molla" lakabını taşımıştır. Kudüs kadılarının tayini, İstanbul'daki şeyhülislamın namzet/aday göstermesi ve bu doğrultuda padişahça bir irade-i şahane çıkarılması üzerine gerçekleşmiştir.⁶¹⁴

Bu makamda bulunanların hikmetli, düzgün ahlaklı ve güvenilir olması şarttır. Kadı fıkhi meseleleri ve muhakeme usullerini iyi bilmeli, İslam şeriatına göre ve Hanefî mezhebi temelinde davaları karara bağlamalıdır. Nitekim şer'i mahkemelere ait sicillerin açılış bölümlerinde mezhep tercihine genellikle işaret edilmektedir.⁶¹⁵ Hanefî kadılar yanında dört Sünni mezhebin kalanını temsil eden ilim adamları da görev yapmış, Hanefî kadının izniyle mahkemelerde yargıçlık görevini yerine getirmiş ve bu memurların çoğu Kudüs'ün nüfuzlu ailelerinden seçilmiştir.⁶¹⁶

Osmanlı iktidarının başlarında Kudüs'te şer'i mahkemenin sabit bir adresi yoktur. Yargı oturumları genelde Kubbetu's-Sahra yakınında, et-Tenkuziyye Medresesi'nde ve

⁶¹² 'Arif el-'Arif,(1961), *a.g.e*, c.1, ss. 312-325.

⁶¹³ *K.ŞMS*. no. 350, s. 38.

⁶¹⁴ *K.ŞMS*. no. 347, s. 277.

⁶¹⁵ *K.ŞMS*. no. 354, s. 373.

⁶¹⁶ Ziyād el-Medenī, (2004), *a.g.e*, s. 52.

şehirdeki kimi noktalarda icra edilmiştir.⁶¹⁷ Ancak Osmanlı devrinin sonunda et-Tenkuziyye Medresesi, bu kurumun açık adresi olmuştur. ⁶¹⁸

Şer'i hâkim olan yargıcın yetkileri Tanzimat Dönemi'nden önce oldukça geniştir. Şahsi hallere bakılması, sosyal, idari, iktisadi ve dini durumların değerlendirilmesini içermektedir.⁶¹⁹ Tanzimat sonrası dini yargıda reforma gidilmesinden sonra kadıların yetkisi daraltılmış, şer'i mahkemelerin sorumluluğu şahsi haller ve vakıflarla sınırlandırılmış ancak fiili durum başka bir görünüm arz etmiştir. Nizami mahkemelerin veya tapu dairesinin alanına giren pek çok konuda şikayet ve anlaşmazlıklar eskiden olduğu gibi dini mahkemelere yönlendirilmiştir. Alışveriş sözleşmeleri, arazi ve tasarruflarla ilgili hususlar, ⁶²⁰ rehin ve kira gibi başlıklar yetki alanından çıktığı halde şeri mahkemelere taşınan davalara örnektir. Bu mahkeme, adam öldürme, hırsızlık ve anlaşmazlıklar gibi ağır ceza gerektiren suçlara bakmayı sürdürmüştür.⁶²¹ Kendilerine ait özel mahkemeleri olduğu için oraya başvurmaları gerektiği varsayılan Yahudi ve Hristiyanlar gibi gayrimüslim unsurlar dahi ona başvurmuştur. Onların özel mahkemelerinde çözülmesi gereken meselelerin karara bağlanması, şer'i mahkemelerden talep edilmiştir. ⁶²²

Kadılar tarafından dini nafakaların belirlenmesi,⁶²³ kayıpların mallarına kayyum atanması,⁶²⁴ erişkin olmayanlara ve yetimlere vasi –veli tayini benzeri şahsi haller değerlendirilmiştir.⁶²⁵ Mahkeme içinde ve dışında evlilik sözleşmelerinin gerçekleştirilmesi ise mahkeme katiplerinin, köy imam hatibi ve çocuk muallimlerinin elindedir. Kadılar, ayrılma ve boşanma vakalarını onaylamış, mirasları denetlemiş ve

⁶¹⁷ **K.ŞMS.** no. 18, s. 192; .no. 17, s. 1298; .no. 1, s. 436; no. 48, s. 126.

⁶¹⁸ Tenkuziyye Medresesi hakkında daha bilgi almak için bkz. 'Arif el-'Arif,(1961), *a.g.e.*, c.1, s. 245

⁶¹⁹ 'Arif el-'Arif,(1961), *a.g.e.*, c.1, ss. 312-325.

⁶²⁰ **K.ŞMS.** no. 386, s. 385.

⁶²¹ **BOA.İ.DH.16/679**, (6 muharrem 1292 / 12 Şubat 1875); **K.ŞMS.** no. 361, s. 51; .no. 358, s. 131; .no. 354, s. 129.

⁶²² **K.ŞMS.** no. 386, s. 315.

⁶²³ **K.ŞMS.** no. 354, s. 36.

⁶²⁴ **K.ŞMS.** no. 354, s. 44.

⁶²⁵ **K.ŞMS.** no. 367, s. 140; .no. 367, s. 140.

kaydetmiştir. Köy muhtarları ise onlar tarafından isimleri yollanan şahitlerin güvenilir olup olmadığını saptama görevini üstlenmişlerdir.⁶²⁶

Vakıf mütevellî heyetinin ve bakım hizmetlilerinin vefatı üzerine yenilerinin atanması da şer'i yargının yükümlülüğündedir.⁶²⁷ Hatta gözlemlediğimiz kadarıyla bu vazife, İslami vakıfları kapsamakla kalmamış, gayrimüslimlerin eserlerini bile içermiştir.⁶²⁸ Şer'i mahkeme kadıları, kişisel ve toplu vekâletleri geçerli hale getirmiş,⁶²⁹ imam, müderris ve medrese hocalarını vazifelendirmiştir.⁶³⁰

Kudüs-i Şerif kadıları, kimi olayları bizzat yerinde görmek ve soruşturmalar yürütmek amacıyla mahkeme dışında gözlemler yapmıştır.⁶³¹ Mutasarrıfın kazalara yönelik teftiş gezilerinde ona vekâlet etmiştir. Yeni mutasarrıf, İstanbul'dan gelene kadar ona Kudüs'ün idaresinin şehirdeki kadıya bırakıldığına rastlanmıştır.⁶³²

Kudüs Kadılığı, devletin makamları arasında gözde bir yer anlamına gelmektedir ve bölgenin sadece dini öneminden dolayı değil, sağladığı maddi imkânlardan ötürü de müstesna bir pozisyon demektir. Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki şer'i mahkemelerin idaresi kadı, müftü ve başkâtip/reisülküttap aracılığıyla gerçekleşmektedir. Söz konusu şahıslar, merkezdeki, kaza ve nahiyelerdeki idare meclislerinde daimi üyelik sıfatını ellerinde bulundurmaktadır.⁶³³

Kudüs kadıları, genelde İstanbul'daki dini okullarda müderrislik yapmış kişilerden veya Halep, Dımeşk, Üsküdar, Kahire, Mekke ve Medine gibi önemli merkezlerin eski yargıçlarından seçilmiştir. Nitekim bu görevdekiler de Kudüs'teki

⁶²⁶ K.ŞMS. no. 353, s. 383; no. 353, s. 179, s. 16; no. 386, s. 52; no. 383, s. 40; .no. 386, s. 52; .no. 330, s. 171; no. 374, s. 44; no. 373, s. 12.

⁶²⁷ K.ŞMS. no. 330, s. 171.

⁶²⁸ K.ŞMS. no. 386, s. 52; no. 383, s. 40.

⁶²⁹ K.ŞMS. no. 379, s. 16.

⁶³⁰ K.ŞMS. no. 353, s. 179; no. 379, s. 16; no. 386, s. 52; no. 383, s. 40; .no. 386, s. 52; no. 383, s. 40; .no. 330, s. 171; no. 374, s. 44; no. 373, s. 12.

⁶³¹ K.ŞMS. no. 346, s. 117.

⁶³² F.O. 195/1984, No. 6 Kudüs, (8 Şubat 1870).

⁶³³ BOA.Y.A.RAS. 151/95/1, (27 Zilkade 1325 / 1 Ocak 1908); BOA.Y.A.RAS. 151/95/2, (15 Cemaziyelahir 1324 / 6 Ağustos 1906).

vazifelerinin bitişinin farklı mekânlarda makam sahibi olmuşlardır.⁶³⁴ H.1290/M.1873 yılında ortaya konan şer'i hâkimler nizamnamesi gereği Kudüs kadıları birinci sınıf memur kabul edilmiştir.⁶³⁵ Bu statüdeki çalışanlara verilen maaşın aylık 5000 kuruştan az olmaması devletçe benimsenmiştir.

2.2. Kadı Naibi

Kudüs kadıları, bölgenin liva ve kaza mahkemelerinde şer'i hükümlerin verilmesi için kendilerine naipler (**yardımcılar - vekil**) tayin etmektedir.⁶³⁶ Naiplerin, kadıya yardımcı olmak şeklinde açıklanabilecek asli vazifelerinin yanında başkâtiplik de yaptığına rastlanmıştır.⁶³⁷ Kadının azli veya vefatı ile naiplerin işleri sonlandırılmamış, kendisine yeni memur vazifesine ulaşana dek vefat eden kadının yetki alanındaki dava ve meselelere bakma hakkı tanınmıştır.

Görev süresine gelecek olursak h.1271/m.1855 yılında ıkarılan Hatt-ı Hümayun'a göre merkeze yakın kazalarda kadı naipleri 18 ay çalışmakta, uzak kazalarda ise görev süreleri 2 yıl olmaktadır. Kaynaklara muhalif bir hüküm verdikleri veya rüşvetle muamele yaptıkları kaydedilmesi halinde vazifelerinden uzaklařtırılan⁶³⁸ bu görevliler, kazalarda Kudüs Kadısı'nın merkezde sahip olduğu tüm yetkileri elinde bulundurmaktadır. Bazı şahsiyetler söz konusu vazifeye birkaç kez atanmış, çeşitli kadılara naiplik yapmıřlardır⁶³⁹ ve bu makama getirilenlerin birçoğu, Kudüs, el-Halil, Nablus, Remle ve Gazze kökenlidir.

⁶³⁴ Muhammed Ali el-Halidi Maraş'ta yargıyı devraldı, bkz. **K.şMS.** no. 312, s. 89.

⁶³⁵ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, s. 643.

⁶³⁶ **K.şMS.** no. 378, s. 1.

⁶³⁷ **K.şMS.** no. 351, s. 328.

⁶³⁸ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, ss. 142-145.

⁶³⁹ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.1, ss. 142-145.

2.3. Başkatip

Bu vazife, şer'i mahkemelerin temel görevlerinden biridir. Başkâtip, mahkemede yazılı evrakı ve kaydedilmesi gereken konuları denetlemektedir.⁶⁴⁰ Başkâtiplere verilen sıfatlar ve lakaplar, onlara atfedilen yüksek statüyü göstermektedir.⁶⁴¹ Bu görevi elde edenlerin emanete layık, erdemli, dindar, dürüst olmasını şart koşulmuş, halk arasında güzel bir üne sahip olmaları istenmiştir.⁶⁴² Tezimize konu olan zaman zarfında başkâtiplik makamı, daha çok el-Ĥalidî Ailesi'nin tekelindedir. Babadan oğula miras yoluyla geçen bu vazife, bazı hallerde eski başkâtibin erkek çocukları ve kardeşlerine dağıtılmakta ve oğul babasının emekli olması üzerine görevlendirilmektedir.⁶⁴³

Tekraren söylemek gerekirse bu bağlamda el-Halidi Ailesi ayrı bir öneme sahiptir. Kudüs Mutasarrıflığı - Kudüs Şer'i Mahkemesi'nde başkâtiplik ve başkâtip naibi (yardımcısı) görevlerini yürütenler genellikle onlardan seçilmiştir.⁶⁴⁴ Bu sülalenin mensupları, resmi görev sırasında aile emrindeki bazı kişilerden yararlanmışlardır. Kudüs Şer'i Mahkemesi'ndeki vazife dışında da değişik bölgelerde kadılık ve başkâtiplik gibi pek çok önemli kurumda bu ailenin fertlerine rastlanmıştır.⁶⁴⁵ Ed-Daqqāk Ailesi ve eş-Şihābī Ailesi gibi farklı soylar da kentteki ve yöredeki mahkemelerde kâtiplik çalışmalarının yürütülmesini üstlenmiştir.⁶⁴⁶

Tayinleri İstanbul'daki Şeyhülislamlık makamından alınan izne bağlı olarak gerçekleştirilen başkâtipler şu işleri yerine getirmektedir:⁶⁴⁷

- Mahkeme dışında kadiya vekâlet etmek⁶⁴⁸

⁶⁴⁰ K.ŞMS. no. 347, s. 198.

⁶⁴¹ K.ŞMS. no. 351, s. 190; no. 383, s. 285.

⁶⁴² K.ŞMS. no. 373, s. 28.

⁶⁴³ K.ŞMS. no. 347, s. 198; Alexander Schölch, *a.g.e.*, s. 281.

⁶⁴⁴ K.ŞMS. no. 354, s. 54; no. 378, s. 69; no. 373, s. 81.

⁶⁴⁵ Muhammed Ali el-Halidi, Erzurum'da kadılık yapmış, Musa el-Halidi, Anadolu'da Kazıasker görevini üstlenmiştir. K.ŞMS. no. 351, s. 187.

⁶⁴⁶ K.ŞMS. no. 379, s. 120.

⁶⁴⁷ K.ŞMS. no. 347, s. 247.

- Mahkeme içinde bazı şikâyetleri dinlemek ⁶⁴⁹
- Bazen olay yeri inceleme heyetinde kadıyı temsilen bulunmak ⁶⁵⁰

Kadıların başkâtibe yüklediği sorumluluklardan biri de İstanbul'dan gelen emir ve direktifleri, kadı naiplerine iletmektir. Başkentten gelen talep ve buyruklar, mahkeme sicillerinin ilk ve son sayfalarına bu görevli tarafından kaydedilmiştir. Bu memurun mahkeme açısından önemi, ona karşı davalar açılmasına ve bu makamda bulunanlar hakkında şikâyetler bildirilmesine engel olmamıştır. ⁶⁵¹

2.4. Katipler

Şer'i mahkemelerde çalışan ve gelirlerini mahkemenin rüsumatından / vergilerinden elde eden bir grup kâtip vardır. ⁶⁵² Kâtipler üç kategoride değerlendirilmiştir: Birinci sınıf kâtip, ikinci sınıf katip, başkatip vekili... Görevleri; ⁶⁵³ çekler, kayıtlar, şikâyetler, şer'i deliller gibi çeşitli belgeleri yazmak ve derlemektir. ⁶⁵⁴ Söz konusu şahıslar, yasal metinlerin kaleme almada oldukça tecrübe kazanmakta, bu vasıfları ile öne çıkmaktadır. Katiplerden davalar, mahkeme zabıtları, şikâyetler gibi kanûnî işlemlerin yazımında aynı dilin ve üslubun kullanılması istenmiştir. ⁶⁵⁵ Böylelikle yargılamalarda yaşanması muhtemel herhangi bir eksiklik ve yanlışlığın önüne geçilmesi arzulanmıştır. Şer'i mahkeme sicillerinde, kimi zaman mahkeme kâtibine "muqayyid el-mahkeme" (mahkeme kaydedicisi) denmektedir. ⁶⁵⁶ Kâtip olma

⁶⁴⁸ Başkatip Musa Şefik el-Halidi, Beyt Cālā Köyü'nde kadıyı temsilen bir oturum düzenlemiştir. Bkz. **K.ŞMS.** no. 378, s. 157, (26 Şevval 1306/1888).

⁶⁴⁹ **K.ŞMS.** no. 383, s. 258.

⁶⁵⁰ **K.ŞMS.** no. 345, s. 83.

⁶⁵¹ 'Abdullah Hālil Efendi, şeri mahkemede başkatip olan Mūsā el-Hālidi'den bir mal meselesi yüzünden şikâyetçi olmuştur. Bkz. **K.ŞMS.** no. 373, s. 81, 17 Şaban 1304/1883.

⁶⁵² **K.ŞMS.** no. 353, s. 215.

⁶⁵³ **K.ŞMS.** no. 383, s. 331; .no. 354, s. 8; no. 374, s. 81.

⁶⁵⁴ **K.ŞMS.** no. 335, s. 110.

⁶⁵⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, (1999), *a.g.e.*, c.1, s. 156.

⁶⁵⁶ **K.ŞMS.** no. 335, s. 78.

şartları şunlardır: Müslüman olmak, dürüst ve saygıdeğer olmak, şer'i vesikaların yazımı ve kaynakları bilme konusunda uzmanlık. ⁶⁵⁷

Kâtipler, genellikle mahkeme hâkimleri/kadıları tarafından atanmıştır. Kudüs Şer'i Mahkemesi'nde bu görevi üstlenenler de çoğunlukla el-Halidi ve eş-Şihabi ailelerinden tercih edilmiş, öyle ki bu makam, aile mirası gibi olmuştur. El-Halidi Ailesi, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kâtipliği tek başına deruhte etmiştir. Bazıları, kendi vazifelerinin yanında tercüme faaliyetleri ile ilgilenmiştir.⁶⁵⁸ Ayrıca kâtipler de başkâtip gibi kadının bulunmadığı kimi durumlarda ona vekâlet etmiş, mahkemede şikayetleri dinlemişler ancak hüküm verme yetkisi ile donatılmamışlardır. ⁶⁵⁹

Şahitleri tezkiye etmek / şahitlerin geçerliliğini belirlemek, terekenin/miras malların kaydını ve varisler isterse satım işlemlerini belgelemek, nikâh belge ve sicillerini düzenlemek benzeri yükümlülükleri bulunan kâtip, ⁶⁶⁰ anılanlara ek olarak ahali arasındaki arazi sınırı gibi problemleri çözmek üzere kurulan heyetlere katılıp burada kadıyı temsil etmiştir. ⁶⁶¹

2.5. Muhzır

Şer'i mahkemede "muhzır" (*muhzır*) adlı bir grup görevli vardır ve onların liderleri "muhzırbaşı" olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu çalışanların görevi, kadı veya kadı naibinin talebi üzerine yargının huzuruna istenen şahısları getirmek, alakalı kişilere mahkeme kararlarını ulaştırmak ⁶⁶² ve şahitlerin gizlice tezkiyesi için kadıların bu alanda yetkilendirdiği kişilere bilgi yollamaktır.⁶⁶³ Mahkemede düzeninin korunması ve güvenli bir ortamda muhakemelerin gerçekleşmesi de muhzırın sorumluluğu olarak değerlendirilmiştir. Şer'i mahkeme sicillerine göre "muhzır" payesi, askerler arasından

⁶⁵⁷ K.ŞMS. no. 343, s. 1.

⁶⁵⁸ K.ŞMS. no. 343, s. 1; no. 355, s. 110; Alexander Schölch, (1986), *a.g.e.*, s. 281.

⁶⁵⁹ K.ŞMS. no. 378, s. 144.

⁶⁶⁰ K.ŞMS. no. 383, s. 187, 268; no. 387, s. 114; no. 351, s. 360.

⁶⁶¹ Kudüs Şer'i Mahkeme Kadısı, kâtip 'Abdurrahman el-Halidi ve Mustafa el-Halidi'yi şehirde harap olan dükkanlar hakkında incelemeler yapmakla görevlendirmiştir, bkz. K.ŞMS. no. 350, s. 91.

⁶⁶² K.ŞMS. no. 379, s. 159; no. 383, s. 45.

⁶⁶³ K.ŞMS. no. 374, s. 77.

atanan bir gruba verilmektedir.⁶⁶⁴ Muhzır, mahkeme dışında herhangi bir akdin imzalanması için kadı tarafından yetkilendirilen başkâtip veya kâtip başkanlığındaki heyetlere eşlik etmekte ve korumalık yapmaktadır.⁶⁶⁵ Kimi zaman da ilgili toplulukların lideri olarak belirlenmiştir.⁶⁶⁶ Bazı durumlarda terekenin sayım ve yazımı sırasında mahkemeyi temsil edenler içinde muhzır da yer almıştır. ⁶⁶⁷

Mahkemedeki görevine ilaveten muhzır ve muhzırbaşılar, kendi hesaplarına ve diğer insanlarına hesabına başka hizmetler de icra etmiş, alım satım ve ticaret yapmış, gayrimüslimler için satış faaliyetleri yürütmüştür.⁶⁶⁸ Memurlarının kalanı gibi o da dokunulmazlığa sahip değildir,⁶⁶⁹ onun hakkında da davalar açılmıştır. Kudüs Şer'i Mahkemesi'nde XIX. yüzyılda muhzır olarak çalışanların bir bölümü yerli halktan, diğerleri Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerden seçilmiştir. ⁶⁷⁰

2.6. Tercüman/Çevirmen

Tercüman, Arapça veya Osmanlıca bilmeyenlerle kadılar arasındaki iletişimi sağlayan görevlidir. Yerli halktan olmayan Yahudi ve Hristiyanlar ve yabancı ülke vatandaşları çeviriye ihtiyaç duymuştur. Bu gereksinimi karşılamak için resmi dairelerde tercümanlar bulundurulmuş ve kendilerinde güzel ahlak, güvenilirlik ve sorumluluk bilinci yanında üstün kavrayış ve düzgün ifade tarzı gibi özelliklerin bulunması talep edilmiştir.⁶⁷¹ Aynı anda hem kâtip hem tercüman olarak çalışan memurlara rastlanmıştır. ⁶⁷²

⁶⁶⁴ Emin Ebubekr,(1994), *Kađū el-Ĥatīl 1864-1918*, el-Cami'a el-Urduniyye, Amman s. 184.

⁶⁶⁵ K.ŞMS. no. 374, s. 108.

⁶⁶⁶ K.ŞMS. no. 374, s. 69.

⁶⁶⁷ K.ŞMS. no. 378, s. 13.

⁶⁶⁸ K.ŞMS. no. 349, s. 92, 151.

⁶⁶⁹ K.ŞMS. no. 346, s. 318.

⁶⁷⁰ K.ŞMS. no. 374, s. 19; no. 349, s. 150; no. 379, s. 159.

⁶⁷¹ K.ŞMS. no. 345, s. 109.

⁶⁷² K.ŞMS. no. 343, s. 336.

2.7. Vekiller

Söz konusu grup, günümüz avukatlarına benzemektedir, davalı veya davacı, şer’i mahkemelerdeki duruşmalarda savunma için bir vekil saptamaktadır. Siciller, “el-vekil el-musahhar” olarak adlandırılan bir vekil türüne atıf yapmaktadır. Söz konusu vekil, kadı tarafından davalının mahkeme huzuruna üç farklı günde çağrılmasına rağmen mahkemeye katılmaması üzerine belirlenmekte ve ondan davalıyı savunması istenmektedir. Savunma görevi karşılığında ilgili vekil, davalının ödemekle yükümlü olduğu bir ücrete hak kazanmaktadır.⁶⁷³ Vekillik görevini yapanlar arasında Müslümanların yanı sıra gayrimüslim pek çok kişi vardır.⁶⁷⁴

3. NİZAMİ / SİVİL YARGI

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısında sivil yargıyı uygulamaya koymuş, bu doğrultuda h.1274/m.1858 yılında Ceza Kanunname-i Hümayunu adlı kanunu çıkarmıştır. Sivil yargıya dönük önemli düzenlemelerden biri olan h.1280 / m.1864 Vilayet Nizamnamesi’nde ise şer’i olmayan konulara bakmak, gayrimüslim dini toplulukların temsilcilerine ilişkin davaları değerlendirmek üzere her vilayette bir divan-ı temyiz (*dīvān-ı temyīz*) kurulması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁷⁵ Ayrıca sonraki düzenlemelerde dini olmayan hukuk unsurlarından biri olan ticari işlerle ilgili meselelere Ticaret Meclisleri’nin bakacağı vurgulanmış, bu iş bölümü, h.1285/m.1869 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye’de belirtilmiştir.⁶⁷⁶

H.1288/M.1872 tarihinde tam olarak teşekkül eden nizami mahkemeler, “bidayet mahkemeleri” (*bidāyet*) ve “istinaf mahkemeleri” (*isti’nāf*) şeklinde iki bölüme ayrılmaktadır. Buna göre kaza merkezlerindeki mahkemeler olaylar bidayeten/başlangıç

⁶⁷³ K.ŞMS. no. 382, s. 182.

⁶⁷⁴ K.ŞMS. no. 379, s. 48, 52; no. 378, s. 20; no. 379, s. 125; no. 374, s. 44.

⁶⁷⁵ Divan-ı temyize ve kaza şikâyetleri meclislerine azaların seçilmesi sırasında vilayet, liva ve kazalardaki idare meclislerinin üye belirlenmesindeki işlemler geçerlidir.

⁶⁷⁶ *Ed-Dustūr el-‘Usmānī*, c.1, s. 15, 390.

olarak bakmakta, “divan-ı temyiz” adlı kuruluşlar ise onları yeniden değerlendirmekte ve temyiz sürecini yönetmektedir. Livalardaki “temyiz meclisleri” ise davalara hem başlangıç hem de temyiz aşamasında bakma yetkisine sahiptir.⁶⁷⁷ Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki sivil/nizami mahkemelerde, mahkemenin çıkardığı emir ve hükümleri takip etmek, resmi belgeleri, sözleşmeleri düzenlemek ve onaylamak amacıyla müddeiumumi/savcı, müstantik/sorgu yargıcı ve icra memuru gibi görevliler mevcuttu.⁶⁷⁸ Nizami mahkemelerin kararları, memurları dâhil olmak üzere bütün Osmanlı vatandaşları üzerinde uygulanmıştı.⁶⁷⁹

Kudüs Mutasarrıflığı, Suriye Vilayeti’nden idari bağımsızlığını kazanmasına rağmen Şam’daki istinaf mahkemelerine bağlılığını bir müddet sürdürmüştü,⁶⁸⁰ daha sonra kendisinde özel bir istinaf mahkemesi oluşturulmuştur.⁶⁸¹

Osmanlı Devleti tarafından Kudüs, Yafa, el-Halil ve Gazze kazalarında şer’i mahkemeler yanında nizami mahkemeler kurulurken Bi’rüsebi’Kazası nizami mahkemeler oluşturulmaksızın eski haliyle bırakılmış, bölgenin Bedevi sakinleri davalarının şer’i mahkemelerde görülmesi konusunda ısrar etmiştir. H.1316/M.1899 yılında Adliye Nezareti, konargöçerlerin şikâyet ve davalarını nizami mahkemelerde anlatmalarını talep ettiğinde Kudüs Mutasarrıfı, bunun onlar için doğru bir karar olmayacağını, ilgili topluluğun duruşma usullerini bilmediğini belirtmiştir. Sultan, Bedeviler arasındaki anlaşmazlıkların eski yöntemlerle halledilmesi ve arazi ihtilaflarının Kaza İdare Meclisi’nde çözümlendirilmesini isteyerek tartışmayı sonlandırmıştır.⁶⁸²

⁶⁷⁷ Işıl Işık Bostancı, (2006), *XIX. Yüzyılda Filistin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ-Türkiye, s. 57.

⁶⁷⁸ *F.O. 195/2084, No. 15, Kudüs*, (11 Mayıs 1900).

⁶⁷⁹ *BOA.İ.DH.1497/2*, (29 Zilhicce 1330 / 8 Aralık 1912).

⁶⁸⁰ *F.O. 78/4018, No. 17 Kudüs*, (9 Temmuz 1887).

⁶⁸¹ *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı: 1344, (7 Safer 1331 / 16 Ocak 1913), s. 2.

⁶⁸² *BOA.İ.DH. 35/1* (27 Zilhicce 1332 / 16 Kasım 1914).

4. TİCARİ MAHKEMELER

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari mahkemeler sistemi h.1232/m.1817 tarihinde oluşmaya başlamış ve bu çerçevede h.1275/m.1859 yılında Ticaret-i Berriye Nizamnamesi çıkarılmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı'nda ticari mahkemenin kurulması ise 1319 Recebi'nde/1901 Ekimi'nde gerçekleşmiştir. Bu yapının inşası, Yafa'da ekonomik işlemlere dönük şikâyetleri dinlemek ve davaları karara bağlamak amacıyla bir mahkemenin açılmasına paralel bir adımdır. XX. yüzyılın başında yabancı tacirlerin sayısı çok artmış ve böylesi kurumların varlığına duyulan ihtiyaç fazlalaşmıştır.⁶⁸³

Tarihi kaynakların iddiasına göre bazı ticari mahkemelerde mahkeme başkanları, düzgün şekilde görevlerini icra etmemiştir. Söz gelimi Yafa Ticari Mahkemesi başkanları hakkında zimmetlerine miri mülkiyetleri ve vakıf mallarını geçirme benzeri suçlamalar ileri sürülmüş ve bunun sonucunda bazıları azledilip uzak yerlere yollanmıştır.⁶⁸⁴ Ancak sürgün şahısların talepleri devletçe dinlenmiş ve değerlendirilmiştir, böylelikle bazıları yeniden istihdam edilmiştir.⁶⁸⁵

5. DİNİ VAKIFLARIN İDARESİ

Şer'i mahkemeler başta olmak üzere pek çok hukuk müessesesi dini vazifelerin idaresi ile ilgilidir. Kurumsallaşmış dini vazifelerin her birinin yönetimi için bir idari çalışma grubuna gerek duyulmuştur. Bu çerçevede ortaya çıkan görevler; nakibüleşraflık, ifta/fetva makamı, Mescid-i Aksa ve Kubbetu's-Sahra'ya özgü hizmetlerde ifadesini bulmuştur.

5.1. Nakibüleşraflık

Bu yapı, soy olarak Hz. Peygamber'e (s.a.v) dayandığını iddia eden ailelerin yönetilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi için oluşturulmuştur. Nakibüleşraflar, bu

⁶⁸³ *F.O. 195/2149, No. 14, Kudüs*, (12 Haziran 1903).

⁶⁸⁴ *BOA.BEOAYN.d.902*, (27 Cemaziyelevvel 1290 / 23 Temmuz 1873).

⁶⁸⁵ *BOA.BEOAYN.d.902*, (5 Muharrem 1290 / 5 Mart 1873).

kuruma başkanlık etmekte, seyit ve şerif ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Kudüs'te bu makamın temsilcisini, başkent İstanbul'daki nakibüleşraf atamaktadır.⁶⁸⁶ Bu şahsiyetlerin toplumda üstün ve gözde bir konumları bulunmaktadır.⁶⁸⁷ Mutasarrıflıkta söz konusu vazife, el-Hüseynî, el-'Alemî ve Ebu's-Sa'îd aileleri ile sınırlı kalmıştır. El-Huseyni Ailesi, bu kurumdaki en etkin topluluktur, nakibüleşraflar genelde bu ailenin mensuplarıdır. Fakat bu durum Ebu's-Sa'îd ve el-'Alemî soylarından fertlerin bu makama yükselmesini engellememiştir.⁶⁸⁸ Nakibüleşrafın yanında kendisine yardımcı olan, yokluğunda yerine bakan ve “nakibüleşraf kaymakamı” olarak adlandırılan bir memur ve kendisini korumak üzere bir çavuş bulunmaktadır.⁶⁸⁹

5.2. İfta - Fetva Makamı – Müftülük

Fetva makamı, Osmanlı Devleti'nde karar ve hükümlerin ortaya konması ve fetvalar yayınlanması için sergilediği anayasal rolle otoriteye yardımcı bir makam kabul edilmekte ve bu değerlendirmeden dolayı Kudüs'deki ilgili görevli de önemli memurlardan sayılmaktadır. İstanbul Müftüsü tarafından atanan Kudüs Müftüsü, şer'i hükümlerin çıkarılmasında kadılarına yardımcı olmaktadır. Yörede dört Sünni mezhepten birer müftü bulunmuş ancak devletin resmi mezhebini temsil eden Hanefî âlimler ayrıcalıklara sahip olmuştur. Müftüler, edindikleri mekân ve makamı gösteren lakaplarla anılmıştır.⁶⁹⁰ Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki Hanefî Mezhebi'nin müftülüğü, el-Huseyni gibi nüfuzlu ailelerin evlatlarına bırakılmış, benzer şekilde el-İmam Ailesi, Şafii Mezhebi'nin müftülüğünü deruhte etmiştir.

⁶⁸⁶ *BOA.A.MKT.MHM.278/56/1*, (Tarihsiz).

⁶⁸⁷ *K.ŞMS*. no. 348, s. 345.

⁶⁸⁸ *K.ŞMS*. no. 351, s. 187.

⁶⁸⁹ *K.ŞMS*. no. 351, s. 188; no. 281, ss. 12-14.

⁶⁹⁰ *K.ŞMS*. no. 354, s. 43.

Müftünün, ona ait işleri yerine getiren bir vekili bulunmakta⁶⁹¹ ve yokluğunda onu temsil etmektedir. Bu bağlamda dile getirebileceğimiz bir husus da ahalinin müftüler üzerinde etkisidir. Halk, bazı müftüleri görevden almada, kimilerinin tayinlerini iptal etmede ve kendi seçtiklerini dayatmada oldukça başarılıdır.⁶⁹²

Kudüs Müftüsü, Mutasarrıflıktaki devlet ricalinin değerli bir üyesi olarak görülmektedir. Mutasarrıfın yokluğunda onun vekili kılındığına, Kudüs İdare Meclisi'ne başkanlık yaptığına rastlanmaktadır.⁶⁹³ Sultan tarafından nişan ve rütbelerle ödüllendirilen müftülere aylık maaşlar tahsis edilmektedir.⁶⁹⁴

5.3. Mescid-i Aksa ve Kubbetussahra Yönetimine İlişkin İşler

Bu vazifeleri yürütenler, Kudüs'teki harem bölgesinin işleriyle orada namazların kıldırılması ve dini nitelikteki sohbetlerin yapılması, bilhassa ibadet ahkâmına dair derslerin verilmesi ile ilgilenmektedir. Kudüs'te bu noktada el-Huseyni, eş-Şihabi ve Ebu's-Suud aileleri ün kazanmıştır.⁶⁹⁵ Mescid-i Aksa'nın imamları genelde el-Huseyni, el-'Afifi, el-Fityānī, el-İmām gibi yerli ailelerden seçilmiştir.⁶⁹⁶

Mescidi Aksa ve çevresinde cuma ve bayramlardaki hatiplik görevine gelecek olursak; derece derece olduğu, bu hususta “başhatip” veya “reīsu'l-ḥuṭābā” denen bir makamın oluşturulduğu belirtilmektedir.⁶⁹⁷ Önemli kabul edilen başka bir dini mekan da Kudüs Kalesi'nin camisidir, burada el-Cā'ūnī Ailesi imamlık yapmıştır.⁶⁹⁸

⁶⁹¹ K.ŞMS. no. 320, s. 112.

⁶⁹² *BOA.BEOAYN.d.906*, (21 Cemaziyelevvel 1293 / 14 Haziran 1876).

⁶⁹³ *F.O. 195/1412, No. 6, Kudüs*, (29 Temmuz 1882).

⁶⁹⁴ *BOA.İ.DH. 1007/79526*, (23 Muharrem 1304 / 22 Ekim 1886); *BOA.BEOAYN.d.905*, (21 Racep 1287 / 17 Ekim 1870).

⁶⁹⁵ K.ŞMS. no. 351, s. 360; no. 343, ss. 17, 123-125.

⁶⁹⁶ K.ŞMS. no. 348, s. 345.

⁶⁹⁷ K.ŞMS. no. 317, s. 135.

⁶⁹⁸ K.ŞMS. no. 298, ss. 250-253.

Müezzinlerle ilgili olarak bir zaman diliminde birkaç müezzin çalıştığı ifade edilebilir.⁶⁹⁹ Siciller Mescid-i Aksa'da iki müezzin bulunduğunu belirtirken başka kaynaklara göre dört müezzin vardır.⁷⁰⁰

Mescid-i Aksa ve Kubbetu's-Sahra'ya yönelik hizmetler pek çok çalışmanı gerektirmiştir. Hizmetlilerin liderine “kayyumbaşı/kayyımbaş” adı verilmiştir. Ed-Denf Ailesi, Kubbetu's-Sahra hizmetlerini üstlenmiştir. Mescid-i Aksa'nın bakımı ise en-Neşâşîbî Ailesi'ne devredilmiştir.⁷⁰¹

Bu vazifeleri gerçekleştirenler, aylık ücretler almış ve söz konusu gelirleri yanında Ramazan'da, dini mevsimlerde, bayramlarda ve Mısır ve Türkiye'den gelen surre alayları aracılığıyla farklı miktarlarda ek paralar edinmiştir.⁷⁰² Görevliler, kutsal bölge yararına vakfedilen kurumlardan da faydalanmışlardır.⁷⁰³ Genellikle belirli aile bireyleri tarafından yönetildiği için vakıflar istifade ve suistimale açık kabul edilmektedir.⁷⁰⁴ Nitekim bahsi geçen görevleri yürütenler, kendi mallarını vakıf işlemlerinde kullanmıştır. Kudüs içinde ve dışında bazı arazilerde ve noktalarda tekelleştirme-inhisar, borçlandırma ve hava parası gibi işlemler yoluyla mallarından fayda elde etmiştir. Vakıflarla ilgilenenler yatırım olarak evler, araziler, dükkânlar, değirmenler, hanlar ve tabakhaneler satın almıştır.⁷⁰⁵

6. EĞİTİM KURUMLARININ YÖNETİMİ

Tanzimat asrından önce Kudüs'te eğitim zorunlu idi ve denetime konu olmayan geleneksel dini eğitimden oluşmaktadır.⁷⁰⁶ Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti, 24 Cemaziyelevvel 1286/1 Eylül 1869 tarihinde çıkarılan “Maarif Nizamnamesi” ile

⁶⁹⁹ K.ŞMS. no. 315, s. 71.

⁷⁰⁰ K.ŞMS. no. 320, s. 8; no. 317, s. 66..

⁷⁰¹ K.ŞMS. no. 397, s. 28; no. 348, s. 314; no. 319, s. 59; no. 354, s. 162.

⁷⁰² K.ŞMS. no. 229, s. 57; no. 320, s. 8.

⁷⁰³ K.ŞMS. no. 291, s. 314.

⁷⁰⁴ K.ŞMS. no. 351, s. 10; no. 348, s. 336.

⁷⁰⁵ K.ŞMS. no. 349, s. 110; no. 348, s. 360; no. 345, s. 43; no. 354, s. 281; .no. 325, s. 185; no. 351, s. 160; no. 349, s. 22; no. 317, s. 118.

⁷⁰⁶ Gibb, Hamilton & Harold Bowen, (1963), *a.g.e.*, c.1, part II, ss. 139-140.

sistemli bir eğitim politikası geliştirmeye dönük hamlelerine başlamıştır. Bu nizamnameye göre tahsil beş aşamaya ayrılmaktadır: İbtidâiye, rüşdiye, idâdiye, sultâniye ve darulmuallimin-darulmuallimat-darulkanun gibi yüksek okullar...⁷⁰⁷ Söz konusu düzenleme, eğitim - öğretimin ibtidai mekteplerinde zorunlu olduğunu vurgulamakta, okul ve enstitülerin yapımı için alan açılması ve imkân sağlanmasının yanında muallimlerin yeterliliğinin de sınanmasını talep etmektedir.⁷⁰⁸

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki eğitim faaliyetlerin baş sorumlusu Maarif Müdürü'dür. Sözü edilen görevli, adından anlaşıldığı üzere eğitim faaliyetlerinin idaresine başkanlık yapmış, gerekli görülen reformları uygulamakla ve eğitim kurumlarını denetlemekle ilgilenmiştir. Teftiş ve muhasebe memuru, kâtip, sandık eminleri, hademeler/hizmetliler gibi elemanlar müdüre görevini icrada yardımcı olmuştur.⁷⁰⁹ Kudüs'te Tanzimat sonrası okullar ve tahsile yönelik diğer kurumlar üç kola bölünmüştür: Geleneksel okullar, resmi okullar, gayrimüslimlerin cemaat okulları.

6.1. Geleneksel Okullar

İslam devletleri, geleneksel okulları eski dönemlerden beri tanımaktadır. Bu eğitim kurumları geçerliliğini Osmanlı iktidarının son zamanlarına değin sürdürmüştür. Ancak devletin yeni bir modeli esas alması ve eski usulleri kendi haline bırakması ile nüfuzunu büyük ölçüde yitirmiştir. Osmanlı Devleti, geleneksel okulların ıslahına ve düzenlemesine yönelik bir çabaya girmemiş, kendi dinamikleri ile ayakta duran yeni bir sistem kurmaya çalışmıştır. Geleneksel eğitim kurumları şu yapıları kapsamaktadır: Kütüphaneler, mescitler, medreseler ve sufilerin sahip olduğu müesseseler.

Kudüs'te kütüphaneler erken İslami dönemlerden beri mevcuttur ve onların vazifesi, çocuklara Kur'an-ı Kerim'in, Arapça yazı esaslarının ve basit hesabın öğretilmesi ile

⁷⁰⁷ Dâru'l-Mu'allimîn, Dâru'l-Mu'allimât şekillerinde de yazılabilir. Erkek ve kadınlar için açılan öğretmen okullarıdır.

⁷⁰⁸ Zeki Salih Zengin, (2009), *II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, ss. 36-37

⁷⁰⁹ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1317), 2.Sene, s. 1470

sınırlıdır.⁷¹⁰ Evliyaların makamlarının ve mezarlarının çevresine, kütüphaneler kurulduğuna çokça tesadüf edilmiştir. Öğrenciler burada hasır üzerinde oturmakta, ellerinde kalem ve levhalardan başka bir şey bulundurmamaktadır.⁷¹¹ Kütüphane aşaması, Kur'an'ın baştan sona okunması ile bitmektedir.⁷¹² Klasik dönemde bazı servet sahipleri, evlatlarına kendi denetimlerinde eğitim verecek özel hocalar tutmuşlardır. Öğrencinin bilgi birikiminin artması ile birlikte hocalar değişmiştir. ⁷¹³

Osmanlı devrinin sonlarında Kudüs Mutasarrıflığı'nda yaklaşık 182 kütüphane var olup, merkez ve ilçeler arasına dağıtılmıştır.⁷¹⁴ Bazı köylerde kütüphane, camilerle iç içe kurulmuş, imam-hatip veya köydeki zanaatkarlardan, meslek erbabından biri orada hocalık yapmıştır. ⁷¹⁵

Kütüphanelere ek olarak camilerde din bilginlerinin verdiği ders halkaları bulunmaktadır. Bu halkalar, belirli bir ilim dalında bilgi sunumunu içermekte olup ona katılanlar icazet alana dek sürdürülmektedir.⁷¹⁶ Mescid-i Aksa, Yafa Ulu Camii, Gazze'deki Haşim Camii, el-Halil Camii, dini ilimlerin okutulduğu merkezlerin başını çekmektedir. ⁷¹⁷ Cami ve onun yanındaki dersliklerde dini bilgiler anlatanlar genellikle Kudüs Mutasarrıflık Kadısı tarafından atanan görevlilerdir. Bu vazifeler de genellikle çeşitli soyların elinde “aile mirası” veyahut başka bir deyişle “beşik ulemalığı” biçiminde toplanmıştır. ⁷¹⁸

Dini medreseler Kudüs'te eski tarihlerden beri bulunmaktadır. Çoğu zaman medrese yapıları iki katlı olmuştur. Birinci kat, eğitim-öğretime ayrılırken ikinci kat ise öğrenci ve öğretmenlerin yatakhane ve odalarını içermiştir. Medrese masrafları vakıf gelirlerinden sağlandığı için vakıf sahibinin istediği özel şartlar, “müderris” tayininde

⁷¹⁰ *F.O.195/1514 No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1884).

⁷¹¹ Fahrî el- Bârûdî, (1999), *a.g.e*, c.1, ss. 13-14.

⁷¹² Ekmeleddin İhsanoğlu, (1999), *a.g.e*, c.1, s. 309.

⁷¹³ İhsan en-Nemir (1975), *a.g.e*, c.2, ss. 65-66.

⁷¹⁴ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1317), 2.Sene, s. 1472.

⁷¹⁵ Wilson, C.t, (1906), *Peasant Life in the Holy Land*, E.P. Dutton and company, New York, s. 99

⁷¹⁶ İhsan en-Nemir (1975), *a.g.e*, c.2, s. 66.

⁷¹⁷ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1317), 2.Sene, ss. 1472-1473.

⁷¹⁸ *K.ŞMS*. no. 319, s. 158.

önemli rol oynamıştır. Atamalar, bu şartlar ışığında ve Kudüs Kadısı'nın yönlendirmesi ile gerçekleşmiştir. ⁷¹⁹ Bu medreseler, meşhur dört Sünni mezhebin birini esas almakta ve Kur'an eğitimine eğilmektedir. Onların genel işlerini bir "nazır" (*nāzır*) idare ederken, bağlı olunan vakıfları, vakıf mütevelli heyeti yönetmektedir. Bu yapılardaki ilmi kadronun belkemiğini, şeyh-müdürris ve muid (mu'īd - dersleri tekrar ettiren müdürris yardımcısı) oluşturmaktadır.⁷²⁰ Veraset bu makamlara gelişin en mühim araçlarından biridir.⁷²¹ Kudüs Şer'i Mahkemesine ait siciller, bu dönemde medreselerde hocalık yapan pek çok kişinin adını belirtmektedir. ⁷²²

Geleneksel okulların son türü, hangah, tekke, ribat ve zaviye benzeri sufi müesseseleridir. Yöneticilerinin doğrudan padişah tarafından tayin edildiği ⁷²³ Kudüs'teki eş-Şalaḫiyye Hangahı, Kur'an eğitimi, yazı görevleri ve nazari bilgiler açısından tasavvuf kurumları arasında özel bir yere sahiptir.⁷²⁴ Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın hanımı Haseki Hürrem Sultan tarafından inşa ettirilen Kudüs'teki Haseki Sultan Tekkesi önemli bir merkezdir; kendine ait mescidi, medresesi, ribatı, hanı ve mutfakı vardır.⁷²⁵ Ribatlar arasında da el-Manşūrī Ribatı öne çıkmakta, ⁷²⁶ el-Edhemiyye Zaviyesi de Kudüs'teki zaviyeler içinde değerli bir yapı olarak kabul edilmektedir. ⁷²⁷

Buraya kadar anlatılan eğitim kurumları, resmi ve gayri resmi oluşumlarla birlikte Osmanlı iktidarının sonuna kadar hizmet vermiştir. Geleneksel kurumların idaresine, müdürris ve nazırların yanı sıra muidler, kütüphane eminleri, kâtipleri, tahsildarlar, temizlik görevlileri, yoklama müfettişleri, mürebbiler katkı sunmuş, bu

⁷¹⁹ Ziyād el-Medenī, (2004), *a.g.e.*, s. 266.

⁷²⁰ Bkz. Kāmīl el-'Aselī, (1981), *Me'āhid el-'İlm fī Beyt el-Maḫdis*, Cem'iyet 'Ammān li'l-Metābi' et-Te'āvuniyye, Amman, ss. 15-22.

⁷²¹ K.ŞMS. no. 295, s. 112.

⁷²² K.ŞMS. no. 347, s. 345; Bkz.Ek-1. Tablo 6.

⁷²³ Ziyad el-Medeni, *a.g.e.*, s. 258.

⁷²⁴ K.ŞMS. no. 322, s. 89.

⁷²⁵ Kerin Armistrung, (1998), *a.g.e.*, s. 528; Geniş bilgi için Bkz. Amy Singer,(2004), *Osmanlı'da Hayrseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, (çev). Dilek Şendil, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

⁷²⁶ K.ŞMS. no. 319, s. 158.

⁷²⁷ K.ŞMS. no. 319, s. 155.

yapılardaki okuma salonları ve eser saklama merkezleri çok farklı türden eserlere ev sahipliği yapmıştır.

6.2. Devlet Okulları

Osmanlı İmparatorluğu'nda son dönemde okullar, 198 maddede formüle edilen 24 Cemaziyelevvel 1286 /1 Eylül 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi gereği düzenlenmiş, eğitim süreci bu kanuna göre beş aşamaya ayrılmıştır:

6.2.1. İbtidâiye Okulları

Erkekler için “erkek sıbyan mektepleri” ve kadınlar için “kız sıbyan mektepleri” adlı ibtidâî okul açılmıştır. Bu aşamada eğitim zorunlu ve 4 yıllıktır çocuk için gerekli görülen temel hususlar olan okuma - yazma, Kur'an-ı Kerim ve dini ilimler bu sürecin odak noktasını oluşturmakta, öğrenci daha sonra Osmanlı Türkçesi hakkında bilgi edinmektedir. Osmanlı Türkçesini diğer bir deyişle Lisan-ı Osmanî'yi tanıtmak ve kavratmak üzere konan ders saatleri, devletin kendi dilini benimsetme ve yayma konusundaki bilincini vurgulamaktadır. Bu merhaledeki eğitimin son senesinde Farsça öğretilmektedir. ⁷²⁸

H.1317/M.1899'de Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki büyük şehirlerde Müslüman toplumdaki 213 erkek-137 kız öğrenci ve gayrimüslim unsurlardan 100 kız öğrenciyi barındıran sekiz ilkokul-ibtidâiye vardır.⁷²⁹ Bazı kaynaklar, Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı süresince 300'ten fazla mektep açıldığını ileri sürmüştür.⁷³⁰ Görünen o ki bu eserlerin sahipleri, küçük çocuklara eğitim veren kütüphanelerle ele alınan mektepleri birbirine karıştırmış, büyük ihtimalle Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki bütün resmi ve özel okulları toplayarak bu sayıya ulaşmışlardır.

⁷²⁸ İbtidâiye okullarındaki haftalık ders programının detayları için bkz. Ek-1. Tablo 3.

⁷²⁹ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1317), 2.Sene, s. 1885, 1474.

⁷³⁰ Bayram Kodaman,(1988), *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 84-85.

6.2.2. Rüşdiye Okulları

Ev sayısı 500'ü (beş yüzü) aşan kasabalarda bu okullar bulunmaktadır. Rüşdiye mekteplerinin bütün masrafları vilayetlerdeki Maarif İdaresi'ne ait fondan/sandıktan karşılanmıştır. Rüşdiyeler de 4 yıllıktır, her okula öğrenci sayısı ile ve eğitim süresiyle orantılı olarak öğretmen atanmıştır. Türkçe bu aşamada eğitimin temel dilidir ancak Kudüs Mutasarrıflığı'nda 3 ve 4. sınıflarda Fransızca ve Arapça zorunlu tutulmuştur. Bu program Arapçaya, Farsçanın yanında üçüncü sırada yer vermiştir.⁷³¹

Farsça ve Arapçaya ayrılan ders süresi aynı olup haftalık iki saattir. Arapçaya bu kadar az zaman tahsis edilmesi, onun ülkenin hakim dili olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmıştır. Yetkililer, kendisinin Türkçe ve henüz yeni yeni öğretilmeye başlanan Fransızca ile karşılaştırıldığında daha az saatle geçiştirilebilir olduğunu düşünmüş olmalıdır.⁷³²

H.1290/M.1874 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nın oluşması ile birlikte Osmanlı Hükümeti bölgenin büyük şehirlerinde 4 rüşdiye okulu kurmaya çalışmıştır. İstanbul Maarif-i Umumiye Dairesi'nden müfettişlerin denetiminde ve Kudüs Maarif Meclisi gözetiminde yönetilen söz konusu kurumlara, devlet hazinesinden kaynaklar aktarılmıştır.⁷³³

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kudüs Mutasarrıflığı Hükümeti, okulların inşasında yoğun bir çalışma yürütmüş, bu hummalı çaba sonucunda okullaşma oldukça artmıştır. H.1302/M.1885 yılına gelindiğinde toplam 9465 öğrencisi olan 197 rüşdiye mektebi vardır. Eğitim kurumlarının açılmasında halkın yaptığı maddi ve ayni bağışlar yanında mescitlerde biriktirilen infak ve sadakalardan da yararlanılmıştır. Kudüs

⁷³¹ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1317), 2.Sene, s. 230, 243, 247,251.

⁷³² Rüşdiye okullarındaki haftalık ders programının detayları için bkz. Ek-1. Tablo 4.

⁷³³ *F.O.195/1514.No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

Mutasarrıflığı, el-Halil Kazası'ndaki okullaşmaya görülen yoğun rağbetten ötürü, Maarif Nezareti'nden ikinci bir rüşdiye mektebi kurulmasına dair izin/ruhsat istemiştir. ⁷³⁴

6.2.3. İdâdî Okulları

Konut sayısı bini aşan kaza veya liva merkezlerinde kurulan okullardır. Okulların yapım giderlerinin tamamını Maarif İdaresi ödemektedir, eğitim süreleri üç yıldır. Her idâdîde yardımcıları ile beraber darulmualliminden diplomalı altı öğretmen çalışmaktadır. ⁷³⁵

İdadi mekteplerinin haftalık ders tablolarının incelenmesi (Tablo 5) sonucunda önceki aşamalarda mevcut olmayan şu derslerle karşılaşılmaktadır: Tabiat bilimleri, kimya, ekonomi, cebir, trigonometri... Bunlara ek olarak resmi yazı yöntemlerinin öğretimi de müfredat içindedir. ⁷³⁶ Bu eğitim planı, Türk ve Fransız dillerini Arapçadan öncelikli bir konumda değerlendirmiş ve devletin ileriki tahsil aşamaları için öğrencilerin hazırlanmasına dönük arzusu, böylesi bir programı doğurmuştur. Zira o dönem yüksek öğretim temelde İstanbul ve Batılı ülkeler ile sınırlıdır, Türkçe ve Fransızca öğrenmesi, talebenin ilgili merkezlere intibakına yardımcı olacaktır.

Öğrenciler bu aşamanın sonunda sultânî mekteplere geçmek amacıyla sınava tabi tutulmuş, sınavda başarılı olmayanlara bu aşamada bir yıl daha kalma hakkı tanınmıştır. H.1312/M.1895 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nda biri Kudüs'te diğeri Yafa'da iki idâdî yye hayata geçirilmiştir. ⁷³⁷

6.2.4. Sultânî Mektepler

İdâdîyi bitiren öğrenciler, istenen puanları elde etmeleri üzerine sultânî (*sultânî*) mekteplere geçmektedir. Burada yatılı - geceli eğitim için 30 lira ve gündüzlü- sabahcı

⁷³⁴ *BOA.İ.MMS. 105/4472*, (10 Şevval 1306 / 9 Haziran 1889).

⁷³⁵ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885); Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 143.

⁷³⁶ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885); Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 143.

⁷³⁷ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1316), 1. Sene, s. 1246; (1317), 2.Sene, s. 1488; (1319), 4.Sene, ss. 964-971.

eğitim için 20 lira ödenmektedir. Bu kurumlarda eğitim, iki başlıkta şeklinde incelenir: İlk bölüm yoğunluklu eğitim içerir, altı yıllık olup fen (bilimler) şubesi ve edebiyat şubesine sahiptir. İkinci kısım olan normal bölüm, materyalleri ve içeriği bakımından idâdîye eğitimi ile eşdeğer niteliktedir, derslerinde sadece Türkçe kullanılır ve üç yıllıktır.⁷³⁸

Kudüs Mutasarrıflığı'nda idâdî mektepleri, sultânî mekteplere dönüştürmek için yardım toplanmış, Müslüman ahali etkinlikler düzenlemiştir. Bu amaçla halk tarafından fiilen bin lira sermaye biriktirilmiştir.⁷³⁹ Tarihi kaynaklara göre Kudüs'teki Maarif idarecileri de halkın arzusuyla uyumlu, talim ve terbiyeye yönelik hizmetlerde üstün bir gayret ve girişimcilik ruhu gösteren şahıslardır.⁷⁴⁰ Mutasarrıflık İdaresi'nin okulların bakım ve onarımı için ödenek ayırmasına ek olarak kimi camilerin vakıfları, müderrislerin maaşlarına ve eğitim - öğretim giderlerine katkı sunmuştur.⁷⁴¹ Bazı zengin aileler, çocuklarını “Âsitâne” denen İstanbul'a, önemli bir merkez olan Beyrut'a ve gözde bir eğitim ülkesi olan Fransa'ya tahsil amaçlı göndermiştir.⁷⁴²

6.3. Özel Okullar

Bu yapıların çoğu gayrimüslimlere ve yabancı topluluklara aittir. Kudüs Mutasarrıflığı'nda her yabancı grubun kendine has okulları ve eğitimde özgün yöntemleri vardır misyonerlik amacı güdüldüğü için dini eğitime öncelik verilmeye çalışılmıştır.⁷⁴³ Zamanla okulların sayılarında fazlalık meydana gelmiştir. Nitekim h.1321'lerde/m.1904'lerde Orta-Doğu'da tahminen 60.000 öğrencisi olan 6000 kadar misyoner okulunun faaliyette olduğu belirtilmektedir.⁷⁴⁴ XIX. yüzyılın son çeyreğinde

⁷³⁸ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.2, ss. 163-164; Bayram Kodaman, (1988), *a.g.e.*, s. 143

⁷³⁹ *BOA.İ.TAL.499/28/2*, (24 Rebiülahir 1333 / 11 Mart 1915).

⁷⁴⁰ *BOA.İ.TAL.498/5/1*, (24 Safer 1333 / 11 Ocak 1915).

⁷⁴¹ *BOA.İ.ŞD.42/2207*, (2 zilkade 1295 / 28 Ekim 1878); *BOA.İ.DH.629/43709*, (17 Safar 1287 / 19 Mayıs 1870).

⁷⁴² Yasemin Avcı, (2004) *a.g.e.*, s. 122.

⁷⁴³ *F.O.78/1520, No. 2, Kudüs*, (17 Temmuz 1860); *F.O.424/21, No, 5 Kudüs*, (19 Temmuz 1860).

⁷⁴⁴ Necmettin Tuzlu, (1991) *Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 34.

Kudüs Mutasarrıflığı, İmparatorluk sınırları içinde yabancı okullara en çok rastlanan yerlerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti, söz konusu kurumların misyonerlik faaliyetlerini ve taşıması muhtemel tehlikeleri göz önünde bulundurarak yabancı okullarının inşası önünde çeşitli engeller çıkarmış ve onları sıkı bir denetime tabi tutmaya uğraşmıştır. H.1285/M.1869 Maarif İdare Nizamnamesi, okul açmak için resmi ruhsat ve Maarif Nezareti'nin ilgili heyetlerinden onay belgesi almanın, ders programlarının ve kitapları Maarif İdaresi'ne sunmanın gerekli olduğunun altını çizmektedir.⁷⁴⁵ Bu düzenlemeye göre Müslüman öğrenciler bu okullara alınmayacaktır.⁷⁴⁶ Devletçe zararlı görülen kitapların okutulması yasaklanmış ve bir kısmı yakılmıştır.⁷⁴⁷

Osmanlı Hükümeti, daha önce verilen bir izin olmadan yabancı okullarının yapılmasına olumlu bakılmaması konusunda Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki yöneticilerine sıklıkla talimatlar yollamıştır.⁷⁴⁸ Üstelik izin için yapılan müracaatları olumsuz bir şekilde yanıtlamıştır. Ancak çok geçmeden İstanbul'daki yabancı konsoloslukların uyguladığı baskılara dayanılmayarak yabancı okullar hususunda devletçe geri adım atılmış ve söz konusu kurumlara ait yapı ruhsatları için esneklik sağlanmıştır.⁷⁴⁹ Osmanlı Devleti, vatandaşı olmayanların eğitim faaliyetlerini sınırlamak için h.1309/m.1888 yılından itibaren başka bir önleme başvurmuş, daha önce ruhsat alınmayan binalarda onarım çalışmalarına izin vermeyi reddetmiştir.⁷⁵⁰

H.1311/M.1893 yılında Kudüs Mutasarrıfı, yabancı toplulukların tamamından Mutasarrıflık Makamı'ndan ruhsat edinmelerini talep etmiştir.⁷⁵¹ İki yıl sonra yabancı okullarda Türkçe dersi zorunlu hale getirilmiş ve bir ay içinde Türkçe öğretecek yetkin

⁷⁴⁵ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 157-158.

⁷⁴⁶ *BOA.İ.MMS. 117/5040*, (28 Cemaziyelahir 1308 / 8 Şubat 1891).

⁷⁴⁷ *BOA.BEOAYN.d.905*, (14 Muharrem 1290 / 14 Mart 1873); *BOA.BEOAYN.d.605*, (25 Zilhicce 1289 / 23 Şubat 1873).

⁷⁴⁸ *F.O.195/1477, No. 6, Kudüs*, (4 Nisan 1884).

⁷⁴⁹ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

⁷⁵⁰ *F.O.226/211, No. 36, Beyrut*, (24 Haziran 1896).

⁷⁵¹ *F.O.195/1806, No. 43, Kudüs*, (11 Ağustos 1893).

öğretmenler atanması şart koşulmuştur.⁷⁵² H.1328 Recebi'nde / M.1311/M.1910 Ağustosunda Maarif Nezareti'nden Kudüs'teki yabancı okulları denetlemek üzere bir müfettiş gönderilmiştir.⁷⁵³ Kudüs Mutasarrıflığı sınırları içindeki özel okullar, şu şekilde sınıflandırılabilir:

6.3.1. Ortodoks Okulları

H.1302/M.1885 yılı verilerine göre Rum Ortodoks okulları, dini çalışmalara için kurulan bir yüksek okuldan, 18 kız ve erkek ibtidaiyesinden oluşmaktadır. Ortodoksların yaşadığı şehirlerde yoğunlaşan söz konusu kurumların Kudüs içinde ve Yafa'da da birer şubesi vardır. Ortodoks okullarında eğitim, Yunanca okuma yazma ve basit matematik eğitiminden öteye geçmemektedir. Protestan okulları, sahip olduğu üstün eğitim şartlarıyla çok daha kaliteli olduğu için zeki ve parlak Hristiyan öğrencileri kendilerine çekmeyi başarmıştır.⁷⁵⁴

Ortodoks muhafazakârlar, Osmanlı iktidarının son aşamasında okullarının yaşadığı durumlardan ve yetersizliğinden şikâyetçidir. Zira o dönemde Kudüs Mutasarrıflığı ve Ürdün'ün doğusundaki Ortodoks okullarının sayısı 16'yı aşmamakta, Yunancanın eğitim dili olmasından ötürü okullara rağbet gösterilmemektedir. Bu durum, Ortodoks Taifesi'nden Halil es-Sekakini'yi, "dustüriyye" olarak isimlendirdiği, eğitim dili Arapça olan bir okul açmaya itmiştir.⁷⁵⁵

Büyük bağışlarla kurulup Filistin Rus Cemiyeti tarafından yönetilen Rus Ortodoks okulları ise yabancı okullar arasında bilhassa yabancı dil eğitimindeki başarısı ile haklı bir ün edinmiştir. Ermeni Cemaati ise bir yüksek okulu, dörtiptidaiyeokulu ve

⁷⁵² *F.O.195/1895, No. 6, Kudüs*, (8 Şubat 1895); Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e.*, ss. 96-97.

⁷⁵³ *F.O.195/2351, No. 44, Kudüs*, (25 Ağustos 1910).

⁷⁵⁴ Hanne Salah, (1919), *Filistin ve Tecdid Hayâtihâ*, el-Matba'a et-Ticariyye es-Suriye el-Amrikiye, ss. 101-102.

⁷⁵⁵ *Ceridet Filistin*, sayı: 205, (05/01/1913), s. 2.

başka düzeyde bir okulla tahsil sahasında boy göstermiş; bahsedilen kurumların harcamaları, Kudüs'teki Ermeni Patrikhanesi tarafından karşılanmıştır.⁷⁵⁶

6.3.2. Katolik Okulları

Katolik okulları, Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki en eski yabancı eğitim merkezleridir. Kendilerinin kurucuları çoğunlukla Fransız vatandaşı olduğundan eğitim planları, Fransız eğitim müfredatına göre hazırlanan söz konusu mekteplerin bilimsel statüsü benzerlerinden üstündür. Fransızca'yı iyi bilen memurlara ihtiyaç duyan kurumlar bu okullardan yararlanmışlardır. Banka kâtipleri, posta memurları, telgraf dairesi çalışanları, vapur ve demir yolu şirketleri personeli, tercümanlar Katolik okullarından mezun olanlar arasındadır.⁷⁵⁷

Protestan okulları bilim ve sanayi alanına yaptıkları katkı bakımından daha etkili olmasına karşın Katolik okulları adet açısından fazlaydı ve daha geniş alana yayılmıştı. H.1302/M.1885 yılındaki kayıtlara göre Kudüs Mutasarrıflığı'nda bu mezhepe ait 31 okul etkin durumdadır. Bu yapıların çoğu iptidaiyedir (ilkokul) ve toplamda 2721 öğrencisi vardır. İlgili kurumlar, genelde Fransa Devleti'nden yardımlar almış ve Avrupa'nın farklı yerlerinden gönderilen bağışları değerlendirmiştir.⁷⁵⁸ Ancak Fransız okullarının sayısı konusunda çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere ve h.1310-1311 / m.1894-1895 tarihli Maarif-i Umumiye Nezaretine göre bu okulların sayısı 15; h.1318 / m.1901 yılında Fransız Sefareti'nin verdiği malumatlar ışığında ise 23'tür.⁷⁵⁹

6.3.3. Protestan Okulları

Kudüs Mutasarrıflığı sınırları içerisindeki Protestan okullarının oluşumuna katkıda bulunan üç devlet vardır: Büyük Britanya, Almanya ve Amerika... Söz konusu devletler eğitimde büyük bir rekabet içerisinde ve ülkeler arasındaki sert yarış

⁷⁵⁶ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885) .

⁷⁵⁷ Hanne Salah, (1919), *a.g.e.*, s. 102, 103.

⁷⁵⁸ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

⁷⁵⁹ Şamil Mutlu, (2005), *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, ss. 157-158.

neticesinde Amerikan okulları, Kudüs Mutasarrıflığı'ndan çekilip Beyrut Vilayeti'ne yönelmek zorunda kalmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki Protestan okulları hakkında şu başlıklara yer verilebilir:

6.3.3.1. İngiliz Okulları

İngiliz eğitim kurumlarının bir bölümü Londra Yahudi Cemiyeti tarafından kurulmuştur. Tarihi kaynaklara göre h.1302/m.1885 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'nda Yahudi çocuklar için açılan, biri erkek biri kız öğrencilere has olan ve ücretsiz eğitim veren iki İngiliz okulu bulunmaktadır. Bu tarihte bahsedilen mekteplerde 57 erkek ve 72 kız öğrenci vardır.⁷⁶⁰ Okullarda İngilizceye ek olarak Almanca, Fransızca, İspanyolca ve İbranca gibi diller okutulmuştur. Kız okulu taleplere yetmemeye başladığında anılan dernek, yeni bir okul açmak için inşaat ruhsatı talep etmiştir. Dönemin Kudüs idaresi ise Müslüman öğrencilerin alınması şartıyla buna onay vermiştir.⁷⁶¹ H.1306/M.1889 yılında Yahudi cemaati ile bağlantılı İngiliz okullarında öğrenci sayısı erkekler düzeyinde 64'e ve kızlar seviyesinde 73'e yükselmiştir, bilinen öğretmen sayısı ise 8'dir.⁷⁶²

İngiliz Kilise Misyonu'na ait derneklerce eğitim hayatına kazandırılan kurumlar da mevcuttur. H.1302/M.1885 yılı verilerine göre İngiliz Kilisesi'ne bağlı 15 okul, Kudüs Mutasarrıflığı'nın merkezinde ve taşradaki yerleşim birimlerinde varlık göstermekte ve bu müesseselerde toplamda 444 erkek 250 kız öğrenci okumaktadır. H.1306/M.1889 yılında ise Filistin genelinde 35 değişik yörede açılmış ve sayıları 45'e çıkmış olan bir İngiliz okul grubundan söz etmek mümkündür. Sadece Kudüs'te 20 okul bulunmakta ve 74 eğitimci bu kurumlarda görev yapmaktadır.⁷⁶³ H.1306/M.1889 yılında 1630 erkek, 730 kız öğrenci olduğu hesaplanmaktadır. Söz konu dini organa bağlı dernekler, sayılanlardan ayrı olarak eğitimci yetiştiren bir akademiye ve içinde

⁷⁶⁰ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

⁷⁶¹ *BOA.İ.MMS. 117/5040*, (28 Cemaziyelahir 1308 / 8 Şubat 1891).

⁷⁶² *F.O.195/1581, No. 5, Kudüs*, (5 Şubat 1889).

⁷⁶³ *F.O.195/1581, No. 5, Kudüs*, (5 Şubat 1889).

okul barındıran bir yetimhaneye de sahiptir.⁷⁶⁴ Yafa'daki 3 okul ve Beytüllahim'deki iki okul da bu çerçevede faaliyetlerini yürütmüştür .⁷⁶⁵

6.3.3.2. Alman Okulları

Filistin'deki Alman eğitim kurumları iki çeşittir. Birinci tür, Kudüs merkezde ve Yafa Kazası'nda Alman yerleşimlerinin arasında görülen, farklı uyruklardan çocukların hepsine eğitim vermeye dönük olup ücret karşılığı öğretim yapan iptidaiye okullarıdır. Eldeki verilere göre bu tip Alman okullarında 168 öğrenci öğrenim görmüştür. İkinci tür, "Talitha Kumi" adıyla bilinen üç okulda ifadesini bulan; kız yetimler lehine açılmış bir okul,⁷⁶⁶ Kudüs Mutasarrıflığı'nda sanayi alanında faaliyet gösteren tek mesleki eğitim merkezi olan ve ülkeye çok fayda sağlayan Suriyeliler Yetimhanesi Okulu ve Beytüllahim Kız Yetimler Okulu'ndan müteşekkil kurumlardır.⁷⁶⁷ Bu kategorideki okulların tamamı ücretsiz eğitim vermiş ve derslerde İbranca/İbranice ve Almanca kullanılmıştır. Talebinin çoğunlukla Yahudi olması dikkat çekmektedir. ⁷⁶⁸

3.6.3.3. Amerikan Misyon Okulları

Amerikalılar, Osmanlı Devleti'nde 44 yüksek okul ve 270 iptidaiye açmış; bu okullarda yaklaşık 25 bin öğrenci okumuştur. Amerikan mektepleri Beyrut civarında yoğunlaşmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki şubeleri sınırlı kapasitededir. Friends' Syrian Mission adlı topluluğun h.1306/m.1889'da Kudüs Mutasarrıflığı bünyesinde dört okulu vardır.⁷⁶⁹ H.1324/M.1907 yılında Amerikan girişimciler, tarım okulu kurmak için 50 dönümlük bir arsa satın almış ancak Osmanlı Hükümeti, h.1331/m.1912 tarihine dek okulun açılış iznini geciktirmiştir. Amerikan Elçiliği ile Osmanlı Hükümeti arasında söz konusu okula ait arazinin vergiden muaf tutulması hakkında yaşanan anlaşmazlık,

⁷⁶⁴ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885); *F.O.195/1581, No. 5, Kudüs*, (5 Şubat, 1889).

⁷⁶⁵ G.E. Franklin, (1911), *Palestine: Depicted and Described*, London, J.M. Dent & sons LTD, New York E.P, Dutton & Co, ss. 11-12.

⁷⁶⁶ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

⁷⁶⁷ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

⁷⁶⁸ İlber Ortaylı, (2006), *a.g.e.*, s. 79.

⁷⁶⁹ *F.O.195/1581, No. 5, Kudüs*, (5 Şubat 1889); Ortaylı İlber, *a.g.e.*, s. 122.

uzun süre ruhsat problemini tedavülde bırakmış fakat sonunda yabancıların istedikleri olmuştur.⁷⁷⁰

M.1885/H.1302 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki eğitim öğretim çalışmalarına dair bir istatistikler çalışmanın bitiminde Ekler - Tablo 7'de gösterilmiştir. Bu tablodan Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki öğrenci miktarının, toplamda 17.786'e ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu rakam bölge sakinlerinin %8'ine karşılık gelmektedir.⁷⁷¹ Müslümanlar öğrenci nüfusunun %55'ini oluşturmakta, onlara ait okulların sayısı toplam okul sayısının %54'ünü teşkil etmektedir. Kudüs kentindeki Müslüman, Hristiyan ve Yahudi öğrencilerin nüfusa oranları sırasıyla %4, %14.2 ve %12 olarak saptanmıştır. Filistin Gazetesi'ne göre Kudüs Mutasarrıflığı'nda toplam öğrencilerin sayısı için Ekler - Tablo 8'e bakılabilir.⁷⁷²

Yabancı göçmenlerin misyoner faaliyetlerini de yürüten okulları, hükümete bağlı eğitim kurumları ile birlikte toplumun farklı sınıflarından modern müfredat ve sisteme göre okumuş pek çok öğrencinin yetişmesine katkı sağlamıştır. Resmi kurumlarda yürüttükleri çalışma ile birlikte devletin bilim ve teknik alanda kaydettiği cüzi ilerleme ve atılımın kaynağı olmuştur. Bu okulların mezunları arasında değişik kategorilerden insanlar mevcuttur: Doktorlar, veterinerler, mühendisler, parlamentodaki mebuslar, muhasebe dairelerindeki görevliler, Filistin'deki Ziraat ve Ticaret Bankası'nın kurucuları, okullardaki öğretmenler, konsoloslar, tercümanlar, gazete ve basın müdürleri, modern okul ve enstitü yöneticiler.

Bu şahısların büyük bir bölümü, Kudüs Mutasarrıflığı'nın idari işlerinde önemli görevler üstlenmiştir. Bazı sülaleler belirli vazifeleri ele geçirmiş ve aile mirası olarak sonraki kuşaklara devretmiş, mahkeme kâtipliği ve yargıçlık, meclis azalığı gibi görevler kimi soy ve dini gruplarda toplanmıştır. Tahsil imkânlarının artmasıyla beraber

⁷⁷⁰ *BOA.İ.HR.11/3*, (30 Zilkade 1330/ 10 Aralık 1912).

⁷⁷¹ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

⁷⁷² *Cerîdet Filisîn*, sayı: 159-58, (03/08/1912), s. 1.

toplumun geleneksel yapısı bozulmuş, kırsal aleyhine şehirlerin lehine bir tablo ortaya çıkmış, kentlerin değeri yükselmiş, böylelikle köylerden merkezlere doğru nitelikli bir göç yaşanmıştır. Söz konusu hareketler, tarım ve sanayi üretimine çeşitli şekillerde yansımış, taşraya ve zirai alanlara Yahudilerin göçüne ve yerleşimine uygun zemin hazırlamıştır. Arazinin el değiştirmesi ise sonraki bölümlerde tartışılacağı üzere eğitilmiş kesimlerde milliyetçilik fikrinin doğuşunu tetiklemiştir.

Osmanlı Devleti, reformlar ve dini hoşgörü siyaseti gereği yabancıların, azınlıkların ve gayrimüslim cemaatlerin okul açmasına izin vermiştir. Bu tutum, söz konusu grupların kendi varlıklarına dair farkındalıklarını artırırken yabancı okulların İslam egemenliğini zedelediği düşünülen faaliyetlerini dikkatle takip eden Müslüman Arap çoğunlukta milli bilinç uyandırmıştır. Ecnebi eğitim kurumları, devletlerinin temsilcisi durumundadır, Osmanlı coğrafyasında buldukları yerleri çok iyi gözlemlemiş, gerek İstanbul'un gerekse rakip Batılı ülkelerin faaliyetlerini çok yakından izlemişlerdir. Dış kaynaklı tahsil müesseselerinin aşırı araştırmacı oluşlarının ve birbiri ile yarışmalarının Osmanlı Devleti'ne bazı zararları olmuştur.

Yabancı Okullar, misyonerlerin Müslümanları ya da kendi mezhebinden olmayanları kazanabilmek için kullanılan, milletlerin imparatorluk bünyesinden kopmasını getiren, bağımsızlık fikrinin tohumlarının atıldığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik zaafa düşüp çöküşünün hızlandırıldığı faaliyetlerin sürdürüldüğü yerler olarak eğitim açısından yararlı yönleri bulunmakla beraber, eğitimi maske gibi kullanan siyasi faaliyetlere programlanmış kurumlardır demek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı son dönemi Kudüs Mutassarıflığı'nda eğitimin tarihçesi, genel siyasî tarihle paralel şekilde seyretmiştir. Merkezî yönetimin güç kaybettiği yıllarda şehirdeki Müslüman kurumları da gerilemiş, buna mukâbil yabancı ve gayr-i Müslim kurumları ilerleme kaydetmiştir.

7. KÜTÜPHANELER

Kudüs'ün ve çevresinin tarihte aşına olduğu ilk kütüphaneler Hristiyan manastırlarına aittir. Kimi kütüphanelerin tarihi, İslam'ın bölgeye girişinden öncesine kadar gerilere uzanmaktadır. İslam fetihlerinden sonra cami, tekke ve zaviye gibi mekânların içine ve bitişiğine kütüphaneler inşa edilmiştir. İslami dönemi yansıtan kütüphaneler içinde en eski ve nadide örneklerden biri, Fatimilerin kurduğu Daru'l-İlm Kütüphanesi'dir. Osmanlı devrinde Kudüs, biri genel biri özel olmak üzere iki çeşit kütüphane tanımıştır. Genel veya başka bir deyişle halka açık kütüphaneler, cami, manastır ve okullarda meydana getirilmiştir. Bu türün en önemli modelleri, Mescid-i Aksa ve el-Halidiye Kütüphaneleri'dir.⁷⁷³ İlgili mekânlar; tefsir, sarf, nahiv, hadis, fıkıh gibi temel İslami alanlarda ve edebiyatta çok sayıda güzide esere ev sahipliği yapmıştır. Bu ünlü kütüphanelerde eserleri ödünç almak için belirli bir sistem uygulanmış ve üç günü geçmemek gibi bazı şartlar oluşturulmuştur.

Okul kütüphaneleri, günümüzdeki gibi her okulda bulunan, kitaplara ayrılan ve bir memur tarafından kontrol edilen bir salon demektir. Kudüs'teki şer'i mahkeme sicilleri, manastırlarda kütüphanelerin varlığına işaret etmekte, belgelerde "Deyr Sultan" (*Deyr Sulṭān*) adlı bir manastırın kütüphanesine atıf yapılmaktadır.⁷⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin son döneminde Kudüs Mutasarrıflığı'nda misyoner amaçları da olan yabancı göçmen topluluklar ve onlara ait okulların çok sayıda kütüphanesi vardır, bunlar arasında en çok ün kazanan bir merkez, Saint George Kütüphanesi'dir.⁷⁷⁵ İmparatorluk, bahsi geçen yapıları Kudüs'teki Maarif Dairesi'ne bağlı memurlar veya doğrudan İstanbul'dan gönderilen yetkilerle denetlemiştir.

⁷⁷³ Mustāfā ed-Debbāğ,(1988), *Bilādunā Filisṭīn*, 4.Bsk, 11.cilt, Dār eṭ-Ṭali'ā li'n-Neşr, Beyrut, c.10, s. 137.

⁷⁷⁴ Ziyād el-Medenī, (2004), *a.g.e.*, s. 282.

⁷⁷⁵ Şevkī Şe'as, (1988), *el-Ḳuds eş-Şerīf*, el-Munazzame el-İslāmiye li't-Terbiye ve el-'Ulüm ve's-Şeḳāfe, Rabat, s. 236.

8. ÇEVİRİ, BASIM VE GAZETECİLİK

Kudüs'teki eğitim-öğretim aktiviteleri, çeviriye büyük hizmetleri olmuş bir aydın sınıfının doğuşuna elverişli bir zemin oluşturmuştur. Tercüme, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başı arasındaki zaman diliminde bölge toplumunda yavaş yavaş gelişen bir harekettir. Ayrıca dönemin kültürel hayatına damgasını vuran çok sayıda dergi ve süreli yayın ortaya çıkmıştır. Rusça öyküleri, özellikle Tolstoy'un romanlarını çeviren ve yayınlayan "*en-Nefāis el-'Asriyye*" Dergisi bu noktada mühim bir numunedir. Rus diplomatik misyonuna ve dini akımlarına bağlı okullar, çeviri hareketine destek olmuş, bu okullardan mezun olanlar; roman, şiir ve tarihi öyküleri tercüme etmişti.⁷⁷⁶

Filistin'deki çeviri hareketini inceleyen, baskıların genelde Kudüs matbaalarında gerçekleştirildiğini görecektir. Kiliseler bazı matbaaları satın alırken Müslümanların açtığı İslamî yetimhanenin de kendine özgü bir basım merkezi bulunmuştur. Çeviri ve yayıncılık çalışmaları; fikir dünyasını, kültürel atmosferi oldukça etkilemiş ve ilerilere taşımıştır.⁷⁷⁷ Bu durumun önemli bir yansıması olarak gazeteler doğmuştur. "*Kudüs-i Şerif*" adlı resmi gazetenin h.1296/m.1876 yılında Türkçe ve Arapça olarak yayınlanmağa başlaması düşünce alanındaki değişimleri gösteren bir adımdır.⁷⁷⁸ Aylık çıkarılan bu gazete el-Me'müniye Matbaası'nda basılmıştır. Aynı yıl söz konusu matbaada bir başka resmi gazete olan el-Gazel Gazetesi (*Cerīdet el-Ġazel*) de neşre hazırlanmıştır.⁷⁷⁹

Yukarıda adları söylenen gazetelerin yanı sıra Kudüs merkezli diğer gazetelere ilişkin, "en-Nefir el-'Uṣmānī", "el-Beṣīr", "el-İnsāf", "ed-Dustūr", "Sūriyye el-Cenūbiyye" gibi yayınlar örnek olarak sunulabilir. Gazeteler içinde Hayfa merkezli "el-Kermel", Yafa merkezli "Filistin (*Filisṫīn*)" ve "el-Munādī", gündem belirleyen bir etki

⁷⁷⁶ *Āide en-Neccār, (2005), *Şahāfet Filisṫīn ve el-Ḥareket el-Vaṫaniyye*, el-Muessese el-'Arabiyye li'd-Dirāsāt, Beyrut, s. 365.

⁷⁷⁷ Işıl Işık Bostancı, *a.g.e*, ss. 165-167.

⁷⁷⁸ Yūsuf Hūrī, (1986), *eş-Şahāfe el-'Arabiyye fī Filisṫīn*, Muessese Dirāsāt el-Filisṫīniyye, Beyrut, c.2, s. 2.

⁷⁷⁹ Şevkī Şe'as, (1988), *a.g.e*, s. 239.

yaratmıştır. Siyonist ve göçmen derneklerine karşı ciddi bir kampanyaya öncülük yapan söz konusu gazeteler, onlarla işbirliği yapanları deşifre ederek hedef tahtasına oturtmuştur.⁷⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce Kudüs Mutasarrıflığı'nda 12'si merkezden olmak üzere toplamda 15 gazete yayınlanmaktadır.⁷⁸¹ Yalnızca siyasi içerikli olan neşriyatın yanında “el-Eşma‘ī”, “el-Menhel”, “en-Nefāis el-‘Aşriyye” benzeri edebiyat dergileri üretilmiştir. Bu dergiler işlediği konular bakımından çok renklidir. Edebiyat, ekonomi, siyaset ve toplumla ilgili hususların hemen hepsine değinmektedir. Savaşın patlak vermesiyle gazete ve dergi basımı kesintiye uğramıştır. Hükümetin talimatlarına yer veren Kudüs-i Şerif Gazetesi bir istisnadır. Cemal Paşa, Kudüs'te kendi adıyla yani “Cemal” olarak bilinen bir gazete kurulmasını emretmiş, telgraf konuşmalarını içeren söz konusu gazete, yalnızca Türkçe çıkarılmıştır. Bahsedilenlere ek olarak hükümetin amaçları doğrultusunda yayın yapması planlanan gazete projeleri farklı zamanlarda hayata geçirilmiştir.⁷⁸²

Gazetecilik faaliyetleri, Maarif Nezareti tarafından denetlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sıralarında gazetelere yoğun olarak uygulanan baskı, yazarlarının siyaseti bir kenara atarak bilimsel ve filolojik araştırmalara yönelmesini sağlamış, fıkra ve makalelerde siyasetten uzak olan yabancı romanlar ele alınmıştır. Osmanlı Devleti de hükümet aleyhtarı olmadığı ve alenen bir isyan ve ayaklanma propagandası barındırmadığı sürece yabancı eserlerin çevirisine ve yayınına izin vermiştir. Hayfa'da basılan “el-Ḥamāra” adlı mizah gazetesi de dönemin atmosferini sergilemektedir.⁷⁸³

⁷⁸⁰ *Ceridet Filistin*, sayı: 233-31 (25/04/1913), s. 1.

⁷⁸¹ Bkz. Yūsuf Hūrī, (1986), *a.g.e.*, ss. 2-28.

⁷⁸² Mustāfā ed-Debbāğ,(1988), *a.g.e.*, c.8, ss. 372-373.

⁷⁸³ Yūsuf Hūrī, (1986), *a.g.e.*, s. 149.

9. SOSYAL KURUMLARIN YÖNETİMİ

Kudüs'e art arda hâkim olan İslam devletleri orada vakıfların kurulmasına ve idaresine önem vermiştir. Bu istek, sultan ve beylerin Kudüs yararına oluşturdukları vakıfların devasa çeşitliliğinde çok net görülmektedir. Osmanlılar, Kudüs'ü ele geçirdiklerinde eski vakıfları geçerli sayıp hasarlı veya köhne olanları onarmış, mevcutlara yenilerini eklemiştirler.⁷⁸⁴ Vakıf faaliyetlerinin artmasını sağlamaya çalışmışlar, onları tapu kayıtlarında ve şehir planlarında özellikle belirtmişlerdir.⁷⁸⁵ Vakıflara yapılan suiistimaller ve saldırılara karşı sert tedbirler uygulamışlardır.⁷⁸⁶

Osmanlı iktidarının son döneminde vakıflar konusunda diğer miri arazi ve mallarda olduğu gibi kargaşa ve düzensizlik egemendir.⁷⁸⁷ Bu da söz konusu mallara zarar vermiş ve vakıf işlemlerini sekteye uğratmıştır. Buna karşılık devlet önemli müesseselerini kurtarmak, topraklar üzerindeki mülkiyet haklarını belirlemek ve idare tarzını yeniden düzenlemek için çeşitli adımlar atmıştır. Bunlardan biri belki de en önemlisi geleneksel tımar sisteminin ve h.1241/m.1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıdır. H.1252/M.1837yılına gelindiğinde tımarların çoğunluğu geçersizleşmiş, tımar arazileri ve gelirleri doğrudan devlet hazinesine intikal etmiştir.⁷⁸⁸

İdari teşkilatlar kurulması aracılığıyla devletin yeniden yapılandırılması, vakıflara düzen ve işlerlik kazandırılması yolunda ikinci adımdır. Bu doğrultuda h.1241/m.1826 yılında Evkaf Nezareti oluşturulmuş, vilayet merkezlerinde ilgili bakanlığa bağlı şube müdürlükleri ihdas edilmiştir.⁷⁸⁹ Filistin'deki vakıflardan sorumlu merkez, Sayda Vilayeti Evkaf Müdüriyeti olarak belirlenmiştir.⁷⁹⁰ Kudüs'ün h.1258/m.1843 yılında "Kudüs-i Şerif Vilayeti" oluşturularak Sayda Vilayeti'nden

⁷⁸⁴ Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, s. 186.

⁷⁸⁵ **K.ŞMS.** no. 277, s. 112.

⁷⁸⁶ **K.ŞMS.** no. 265, s. 7.

⁷⁸⁷ **K.ŞMS.** no. 256, s. 7; no. 305, ss. 32-33; no. 295, s. 110; no. 315, ss. 71-72.

⁷⁸⁸ **Y.ŞMS.** no. 5, s. 45; **K.ŞMS.** no. 315, s. 72; **N.ŞMS.** no. 9, s. 398.

⁷⁸⁹ **K.ŞMS.** no. 346, s. 206; no. 374, s. 386.

⁷⁹⁰ **K.ŞMS.** no. 337, s. 27.

ayrılmasına kadar bölgedeki vakıfların durumu böyle devam etmiştir.⁷⁹¹ Kudüs'ün vilayet statüsüne geçmesinden sonra Kudüs Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi açılmıştır.⁷⁹² Kudüs, Şam'a bağlı bir mutasarrıflık biçimine sokulduktan sonra Kudüs'teki bu müdürlük aynı pozisyonda kalmış ⁷⁹³ ancak eskiden olduğu gibi, İstanbul'la doğrudan yazışmalar yürütememiş, resmi yazıları Şam üzerinden payitahta yollamıştır. ⁷⁹⁴ Kudüs, h.1290'da/m.1874'te doğrudan İstanbul'a bağlı bir mutasarrıflık olduğunda ilgili müdürlük de dâhil bölgenin bütün kurumları direkt biçimde başkenti muhatap alma hakkına sahip olmuştur.

H.1258 / M.1843 yılındaki kuruluşundan itibaren bu makama mahalli şahsiyetler gelmiştir.⁷⁹⁵ Ancak tayin ve azil işlemleri genellikle devletin merkezi olan İstanbul'dan gerçekleştirilmiştir.⁷⁹⁶ İş yeri hükümet saraylarında olan Evkaf Umum Müdürü, Kudüs Mutasarrıflığı sınırları içerisindeki vakıfların işlerini yürütmekte,⁷⁹⁷ vakfedilen yapıların kanuni statülerini incelemektedir.⁷⁹⁸ Ayrıca zaman zaman durumu bizzat yerinde görmek için saha gezileri düzenlemekte;⁷⁹⁹ İstanbul'da, Dimeşk ve Kudüs'te vakıflarla bağlantılı kurumlarla iletişim kurmaktadır. Kudüs Umumi Meclisi'nin toplantılarına katılmakta, kayıt ve defterlerin tutulmasına yardımcı olmaktadır.⁸⁰⁰ Evkaf Nezareti'ne yollamak üzere rapor ve yazılar hazırlamaktadır. ⁸⁰¹

Yeni idari teşkilat gereği h.1258/m.1843 yılında Kudüs'e tabi yerleşim birimleri olan el-Halil, Yafa, Gazze, Cenin ve Nablus'ta beş vakıf dairesi meydana getirilmiştir. Bu müesseseler Kudüs'teki Evkaf Umum Müdürlüğü'nün hacim ve personel sayısı bakımından küçültülmüş bir kopyası olup işe alma ve işten çıkarma noktasında onunla

⁷⁹¹ N.ŞMS. no. 12, Ss. 122-127; Y.ŞMS. no. 17, s. 162,135.

⁷⁹² K.ŞMS. no. 354, s. 270; Y.ŞMS. no. 29, s. 313.

⁷⁹³ *BOA.A.MKT.MHM. 265/74/4*, (19 Zilkade 1279 / 9 Mayıs 1863).

⁷⁹⁴ Y.ŞMS. no. 27, s. 73.

⁷⁹⁵ K.ŞMS. no. 364, s. 182; no. 345, s. 2.

⁷⁹⁶ K.ŞMS. no. 278, s. 65;no. 384, s. 4; Y.ŞMS. no. 29, s. 313; N.ŞMS. no. 18, s. 76.

⁷⁹⁷ K.ŞMS. no. 347, s. 65;no. 352, s. 52.

⁷⁹⁸ K.ŞMS. no. 278, s. 70; no. 349, s. 51.

⁷⁹⁹ K.ŞMS. no. 343, s. 86; no. 354, s. 270.

⁸⁰⁰ Y.ŞMS. no. 27, s. 73; no. 62, Ss. 305-306; N.ŞMS. no. 12, Ss. 126-127; no. 22, s. 531.

⁸⁰¹ K.ŞMS. no. 345, s. 145; no. 364, s. 182; no. 385,s. 71.

eşdeğer yetkileri ellerinde bulundurmıştır.⁸⁰² Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin uygulanması için Osmanlı Devleti, vakıfların idare ve bakımı için bir yönetici tayin etmiştir. Genellikle nüfuzlu ailelerden seçilen vakıf yöneticilerini büyük bir çalışma ekibi desteklemiştir.⁸⁰³

H.1274/M.1858 Arazi Kanunnamesi'nin ilanı ve devletin çoğu işleminde geçerlilik kazanması, toprak işlerinin düzene koyulması noktasında üçüncü fiili adım anlamına gelmektedir.⁸⁰⁴ Bu düzenleme ile vakıflar; aşılması güç olan ve belirli sınırları bulunan kalıplara sokulmuştur. Böylelikle bu konuda kanuna karşı hile ihtimali azalmıştır. Bundan dolayı ilgili kanunnamenin vakıflar hakkında açık hükümler veren maddelerine ihtiyaç duyulan her vakitte başvurulmuştur.

Arazi Kanunnamesi'nden yaklaşık 6 ay sonra h.1275/m.1859 yılında Tapu Nizamnamesi çıkarılmıştır. Söz konusu uygulama da toprak idaresinin düzenlenmesi ve kanunnamelerdeki boşlukların giderilerek var olan kararların etkin bir şekilde hayata geçirilmesine dönük bir çabadır. Kuşkusuz Tapu Nizamnamesi'nin fiilen tatbiki, vakıflara olumlu yansımıştır.

H.1284/M.1868 yılında Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki vakıf arazilerinin yeniden ölçüme tabi tutulmasına ve kaydedilmesine başlanmıştır. Sözü edilen icraat, h.1283 / m.1867 yılında yabancıların mülk edinmesine olanak veren yasanın çıkması ile devlette uyanan kaygıları dizginlemek ve vakıf mallarının yabancı topraklara eklenmesinin önüne geçmek için uygulanmıştır.⁸⁰⁵ Bu doğrultuda İstanbul'daki Defter-i Hakani Dairesi de bu arazileri işlemeleri karşılığında çiftçilere onlar üzerinde bazı haklar tanıyan çeşitli belgeler vermiştir.

⁸⁰² Y.ŞMS. no. 27, s. 73; no. 62, ss. 305-306; no. 29, s. 313; K.ŞMS. no. 349, s. 51; no. 364, s. 182; N.ŞMS. no. 18, s. 76.

⁸⁰³ H.ŞMS. no. 15, s. 109; no. 18, s. 19.

⁸⁰⁴ Bkz. *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, ss. 3-85.

⁸⁰⁵ K.ŞMS. no. 361, s. 366; no. 397, s. 9.

Osmanlı Arazi Kanunnamesi'nin 4. maddesine göre devlet vakıfları iki bölüme ayrılmaktadır:

a. Sahih vakıfların arazileri: Söz konusu topraklar, sahih (*geçerli-doğru*) vakıf statüsünü vakfedenin ilgili topraklar üzerindeki şahsi mülkiyetinden ve tasarruf hakkından ötürü kazanmaktadır. Dolayısıyla Arazi Kanunnamesi'nin hükümleri bu duruma uygulanamamaktadır, konuya ilişkin yalnızca fakihler ve din bilgileri görüş bildirme hakkına sahiptir.

b. Gayri sahih vakıf arazileri: Bahsedilen arazi, vakfedenin topraklar üzerinde geçerli bir mülkiyeti bulunmamasından dolayı “gayri sahih” sıfatını edinmektedir. Kanunnamede bu kısmın devlet malı olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁰⁶

Kudüs Mutasarrıflığı'nda vakıflardan elde edilen gelirlere dair detaylı veriler yoktur. Bilgi kaynağımız sınırlı sayıdaki göstergeden ve kayıttan ibarettir. Bunlar vakıf sandıklarında toplanan yıllık aynî ve nakdî gelirlerin hacmine ilişkin bir fikir vermektedir.

Vakıf gelirleri ilk dönemde genellikle memurların vakıf kazançlarını mültezimlere açık artırmada satmalarıyla tahsil edilmiştir. Bu bağlamda dikkat çeken bir husus şudur: Osmanlı Devleti, çalışmamızın incelediği dönemde büyük bir mali sıkıntı yaşamasına rağmen Kudüs Mutasarrıflığı sınırları içerisinde herhangi bir vakfın haline (*feshine – geçersizleştirmeye*) ve hazineye devrine karar vermemiştir. Öte yandan diğer vilayetlerinde ve kendisine tabi başka bölgelerde bazı gerekçelerle birtakım vakıfları ortadan kaldırmıştır. Osmanlı Devleti, Kudüs ve çevresindeki vakıfların faal bir şekilde çalışmalarına devam etmesine özen göstermiş ve onların yüzleştiği sorunları çözmeye çabalamıştır. Vergi toplamının zor olduğu alanlara bile memurları denetlemek için

⁸⁰⁶ Y.ŞMS. no. 27, s. 73; No. 54, s. 36; no. 62, ss. 305-306.

kuvvet yollamıştır. Bölge vakıflarını örfi maliyetlerden, vergi ve öşürlerden muaf tutmayı bir teamül olarak sürdürmüştür.⁸⁰⁷

Vakıf gelirleri, ait oldukları kurumların hizmet ve ihtiyaçlarında kullanılmıştır. Harcamalar aşağıdaki kanallar yoluyla açıklanabilir.⁸⁰⁸

1. Vakıfların hizmetlerinde ve yönetiminde yer alan memurların maaşları,
2. Bitişikte bulunan tekke ve medreselere harcanan miktarlar – söz konusu kurumlar için aynı ve nakdi destek temini,
3. Vakıfta gerek duyulan mobilya ve araçlar, bakım, onarım çalışmaları.

Yukarıda anlatılan İslamî vakıfların dışında Kudüs şehrinde pek çok Hristiyan vakfi mevcuttur. Bu yapılar, manastır vakıfları örneğinde olduğu gibi dini amaçlarla veya fakir rahiplere ve yoksullara yardım gibi insani gayelerle kurulmuştur.⁸⁰⁹ Vakıfları tanıtıcı resmi belgeler olan vakfiyeler, onların açılış nedenini, hangi gruba veya manastıra ait olduğunu ve ereğini açıklamaktadır.⁸¹⁰ Kudüs Mutasarrıflığı'nda merkezin içinde ve dışında pek çok bölgede Hristiyanların ilgili pozisyondaki kurumlarına rastlanmıştır.⁸¹¹

Vakıfların idaresi, vakfeden veya onun evlatlarından biri tarafından belirlenen bir mütevellî-yönetici sorumluluğundadır.⁸¹² Vakfedenin ölmesi gibi kimi hallerde Patrik de tayin edici bir rol üstlenmektedir.⁸¹³ Bunlara ek olarak büyük vakıflarda resmi velayet olarak adlandırılan ve Sultan'ın ihsan ettiği bir berat gereği oluşan kanuni bir statü görülmektedir.⁸¹⁴ Söz konusu velayet statüsü, manastır ve kilise vakıflarında

⁸⁰⁷ Ömer Lütfi Barkan,(1943), *XV ve XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, c.1, Kanunlar, İstanbul, ss. 226-227, 230.

⁸⁰⁸ Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e.*, s. 239-340.

⁸⁰⁹ K.ŞMS. no. 367, ss. 149-150; no. 382, s. 156.

⁸¹⁰ K.ŞMS. no. 322, s. 6; no. 329, s. 50; no. 373, s. 115.

⁸¹¹ K.ŞMS. no. 369, ss. 17-19; no. 386, ss. 45-47; no. 373, s. 109.

⁸¹² K.ŞMS. no. 359, ss. 247-278.

⁸¹³ K.ŞMS. no. 341, s. 153.

⁸¹⁴ K.ŞMS. no. 373, s. 34.

egemen olup, Kudüs'teki muhtelif Hristiyan grupların temsilcilerine ve din adamlarına verilmiştir.⁸¹⁵

Yöneticilerin temel görevleri; bağlı olduğu taifenin/cemaatin vakıflarını tespit edip kayda geçirmek, vakfedenlerin ihtiyaç duyduğu bakım ve tamirat izinlerini almak, vakıf mallarını değerlendirmektir.⁸¹⁶

Hristiyanlara ait vakıfların malları, kendilerinin fakir dindaşlarına, farklı Hristiyan okullarına, Hristiyan hacı ve ziyaretçilerin Kudüs'te kaldıkları sürede konaklama gibi değişik ihtiyaçlarına harcanmıştır. Geçimini sağlayan yakını olmayan dul veya kimsesiz kadınlar ve hasta İsevîler de gözetilmiştir.⁸¹⁷

9.2. Sağlık Teşkilatı

Kudüs'te çeşitli sağlık kuruluşları faaliyet göstermiştir. Kentte kurucusu Selahaddin Eyyûbî'den adını almış olan el-Bimeristanü's-Selahi Hastanesi zamanla fonksiyonunu yitirmiş; ancak 17. yüzyıl ortasına doğru restore edilerek, işlevinin yenilenmesi için en az bir kez girişimde bulunulmuştur. Bimeristan çeşitli fiziksel ve ruhsal sorunlarda bakım sağlayarak epeyce bir süre Kudüs'teki kentli Müslüman cemaatin bir parçası olmuştur.⁸¹⁸

Genel sağlık alanındaki bir başka atılım ise vakıflar tarafından desteklenen şifahane, bimarhane gibi eski sağlık kuruluşlarından farklı olarak, h.1255'li / m.1840'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan ve doğrudan devlet tarafından idare edilen hastahanelerdi. O dönemin her ülkesinde olduğu gibi ilk hastahaneler askeri vasıtalarla

⁸¹⁵ K.ŞMS. no. 373, s. 34.

.64, 144-159, 63-s. 158no. 382, sK.ŞMS.⁸¹⁶

⁸¹⁷ K.ŞMS. no. 322, s. 15; no. 367, ss. 149-150; no. 378, ss. 189-190; no. 349, ss. 88-89; no. 392, ss. 188-189.

Serpil ., (çev) *17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi: Kudüs* Dror Ze'evi, (2000),⁸¹⁸ Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 32-33

kurulmuştur.⁸¹⁹ H.1297'li / M.1880'li yıllarda belediye kendi bünyesinde, bir belediye hekimi tarafından yönetilen bir sağlık merkezi kurmuştur.⁸²⁰

Kudüs'ün ilk sivil hastahanesi h.1308/m.1891 yılında Yafa yolu üzerinde inşa edilen belediye hastahanesiydi. Belediyenin idaresindeki bu hastahane bünyesinde biri sur içinde, diğeri hastahane binasında iki eczane de bulunmaktaydı. Belediye hastanesinde haftada üç gün fakir hastalar ücretsiz olarak tedavi ediliyor ve ilaç yardımı yapılıyordu. H. 1309 / M.1892 yılında Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen bir emirname ile belediye hastanesi için yıllık 54 bin kuruş kıymetinde ilaç ve tıbbi malzemenin gümrüksüz olarak ithal edilmesine izin verilmiştir.⁸²¹

19. yüzyılın sonlarına doğru Kudüs'te genel hijyen eksikliği, şehirde salgın hastalıkların artmasına sebep olmuştur. H.1317/M.1900 kişi sırasında şehir kolera yüzünden karantina altına alınmak zorunda kalmıştır.⁸²² H.1322 Şevvel / M.1905 yılının Ocak ayında Kudüs'e ana ulaşımı temin eden Yafa Limanı'nda bir dezenfeksiyon istasyonu kurulmuştur.⁸²³

Tanzimat ve ona eşlik eden olayların yörede birbirine zıt olan ve halkın yerleşik düzenini değiştiren etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır. Kırsaldaki kabile ve sülale temelinde güç kazanan otoritelerin parçalanması ile güç merkezi şehirlere kaymış ve orada nüfuzlu aileler oluşmuştur. Gelişen eğitim olanakları bu seçkin sınıf ve benzerlerinde ulusal bir bilincin doğuşuna yardımcı olmuş, kimi yabancı okulların müfredatı ve kimilerinin taşkınlıkları milli duyguları güçlendirmiştir. Merkeziyetçilik uygulaması, sıkı kontroller ve yayınlara sansür, eski konumlarını yitiren Bedevileri ve kırsal kesim sakinlerini öfkelenmiştir, şehirlerde de devlet karşıtı nitelikte Arap milliyetçiliği şuurunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla daha önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi, Osmanlı memurları, yabancı konsolosluklar ve yerel güçler bölgenin kaderini belirleyici unsurlardır, onların birbiri ile olumlu – olumsuz her tür ilişkisi halkın kültürel yönlerini de etkilemektedir.

⁸¹⁹ İlber Ortaylı, (2000), *a.g.e.*, s. 214

⁸²⁰ Catherine Nicault, (2001) , *Kudüs 1850 - 1948*, (çev). Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, s.89.

⁸²¹ Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e.*, ss. 236-237.

⁸²² Catherine Nicault, (2001), *a.g.e.*, s. 89.

⁸²³ Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e.*, s. 234.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDA MÂLÎ İDARE

1. MALÎ KAYNAKLAR

Osmanlı Devleti, Tanzimat çağında hükümet organının giderlerini karşılamak için mali kaynakları çoğaltmaya önem vermiştir. Bu istek, mali yönetimde reformu gerektirmiş, vilayet idarelerine kendi bütçelerini hazırlama, gelir-gider tabloları yapma, memurlarının maaşlarını listeleme talimatı verilmiştir. Bu bağlamda mali planlamaya dair verilen emirlere göre oluşturulan bütçe, ancak vilayet mahkemesi tarafından tasdiklendikten/onaylandıktan sonra başkente gönderilebilmektedir.

Kudüs Mutasarrıflığı merkez muhasebecisi, bölgenin gelirlerini teslim almak ve giderlerini ödemekle yükümlüdür. Bütçeyi hazırlamakta ve kazalardaki mal dairelerine Maliye Nezareti'nden gelen emir ve direktifleri tebliğ etmektedir. Kudüs Mutasarrıflığı'nın değişik adlarla ve amaçlarla kesilen vergilerden elde ettiği birtakım mali kaynakları vardır. Devletin “vergi - resim” adıyla belirlediği yükümlülükler hazinenin esas kaynağını oluşturmuştur.⁸²⁴ Toprak ürünleri arasında tarım mahsullerine %10 oranında uygulanan öşür/aşar vergisi de bütçenin önemli bir kalemini meydana getiriyordu.⁸²⁵ Diğer önemli vergi çeşitleri şunlardı: Miri arazilerde çalışan çiftçilerin ödediği arazi vergileri,⁸²⁶ okul açılışlarında ve öğretmenlerin maaşlarını ödemede kullanılan Maarif vergisi,⁸²⁷ yol ücretleri,⁸²⁸ bina ve çatı (*musakkafat*) vergisi, askerlik

⁸²⁴ *Ceridet Filistin*, sayı:143, (08/06/1912), s. 1; **Y.ŞMS.** no. 63, s. 67.

⁸²⁵ *F.O. 195/2106, No. 28, Kudüs*, (10 Mayıs 1901); **Y.ŞMS.** no. 39, s. 48.

⁸²⁶ Mohammad kurd Ali, (1983) *a.g.e.*, c.4, s. 193.

⁸²⁷ **Y.ŞMS.** no. 93, s. 97.

⁸²⁸ İlber Ortaylı, (2000), *a.g.e.*, ss. 89-91.

bedeli ⁸²⁹ (gayrimüslimlerden alınır ve dönemin bölge hazinesi için değerli bir kaynaktır),⁸³⁰ ağnam resmi ve cizye. ⁸³¹

Osmanlı Devleti, çalışmamızın incelediği dönemde tütün ürünleri, duman, gümrük, tapu, belediye, mahkeme ve mal nakliyatı vergileri gibi yeni mali uygulamaları hayata geçirmiştir. ⁸³²

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, genel seferberlik ilan etmiştir. Buna bağlı olarak halktan yardım ve hibeler istenmiş, vatandaşların mülkiyetlerine ve hayvan varlıklarına olağanüstü yükümlülükler (*tekâlif*) konmuştur.⁸³³ Belediye çavuşlarının reisi liderliğinde bu gelirlerin tahsil edilmesi için bir komisyon oluşturulmuş,⁸³⁴ ayrıca ticarethane ve dükkânlara tabela vergisi uygulanmaya başlanmıştır. Konsolosluklardaki tercüman ve görevliler de vergi kapsamına sokulmuştur. ⁸³⁵

Halkın sorumlu tutulduğu bu vergiler (*resimler*) aracılığıyla yıllık gelirlerin nitelik ve miktarı ortaya çıkmaktadır. Vergiler bütçe içinde farklı oranlara sahiptir. Örneğin öşür/aşar vergisi hazine için kayda değer bir kaynak anlamına gelmekte, onu muhtelif oranlarda başka vergiler takip etmektedir. Bu gelirlerle idarecilerin farklı alanlarda değişim ve yenilik yapması için yeterli kaynak sağlanmaktadır.

2. VERGİ TAHSİLİ

Osmanlı Devleti, vergi tahsilinde sabit bir yöntem izlememiş, belirli bir dönem “emanet” sistemi ile yani devlet tarafından atanan memurların marifetiyle/aracılığıyla vergi toplamış, bir başka dönem de iltizam usulüne yönelmiştir. Bahsedilen iki sistemde hayat bulan vergi toplama biçimleri şu şekilde değerlendirilebilir:

⁸²⁹ *Ceridet el-Mufid*, sayı: 1973, (5/9/1912), s. 2.

⁸³⁰ *BOA.Y.A.HUS.* (29 Şaban 1315 / 23 Ocak 1898) .

⁸³¹ Abdüllatif Şener, (1990), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 228.

⁸³² *F.O. 195/1895, No. 27, Kudüs*, (29 Mayıs 1895) ; Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, s. 180.

⁸³³ Behcet Sabri,(1986), *Filistin hilâl el-Hârb el-‘Alemiyye el-Ülâ*, Cem‘iyyet ed-Dirâsât el-‘Arabiyye, Kudüs, s. 60.

⁸³⁴ Selim Temar, ve İsam Nessar,(2003), *a.g.e.*, s. 188.

⁸³⁵ Selim Temari,(2009), *Âm el-Cerâd, el-Harb el-‘Uzmâ ve Maḥv el-Mâḍî el-‘Uşmânî min Filistin Yevmiyyât Cündî‘Uşmânî 1915-1916*, Vizarât eş-Şekâfe, Ramallah, ss. 118-125.

2.1. İltizam Sistemi

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi öncesi mültezimleri görevlendirerek vergi topluyordu. Gülhane Hatt-ı Hümayunu, iltizam sisteminin olumsuz taraflarını ve geçersiz hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸³⁶ İltizam yoluyla vergi tahsili (*telzim*) yerel idarelerin meclislerinde açık bir şekilde gerçekleşmiş, her yıl Eylül ayının başında vergiler için müzayede dönemi başlamış, Ocak ayına dek devam etmiştir.

Öşür müzayedeleri ise Nisan ayının başlangıcına kadar sürmüştür.⁸³⁷ Osmanlı Devleti, mültezimleri yakından takibe almıştır.⁸³⁸ Çünkü mültezimler daha çok fayda elde edebilmek amacıyla yerel düzeyde nüfuzlu aileleri yanına çekmeye çalışmakta ve bu tutum da rüşvet ve yolsuzluğa neden olmaktadır.⁸³⁹

Kudüs Mutasarrıflığı'nda iltizam belli başlı servet sahiplerinin tekelindedir, söz konusu şahıslar, çiftçilere bir ölçüde baskı uygulamaktadır.⁸⁴⁰ Çiftçiler mültezimlerin sıkıştırmalarından kurtulmak için ücret ve vergileri doğrudan devlete ödemeyi yeğlemiştir.⁸⁴¹ Osmanlı Devleti, bu tür olayları soruşturmak için mültezimleri İstanbul'a çağırarak,⁸⁴² bazen bölgedeki yerel yönetimleri ve onların idare meclislerini mültezimlerin aşırı tasarruflarına bir sınır koymak üzere görevlendirmektedir.⁸⁴³ Öte yandan mültezimler de devletin kendilerine yönelik dayatmalarından ve mallarına el koymasından şikâyetçidir.⁸⁴⁴ Mültezimler, Osmanlı toplumunun zihninde kendi servetlerinden başka bir şey umursamayan devletin ve çiftçilerin çıkarını önemsemeyen insanlar olarak yer edinmiştir.

⁸³⁶ *BOA.İ.DH.457/30323*, (17 Zilkade 1276 / 6 Haziran 1860).

⁸³⁷ *BOA.İ.DH.446/29468*, (3 Recep 1276 / 26 Ocak 1860).

⁸³⁸ Bkz. İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi'nden 107-110.ci maddeler, *Ed-Dustür el-'Uşmānī*, c.1, ss. 417-419.

⁸³⁹ *BOA.BEOAYN.d.903*, (22 safer 1293 / 19 Mart 1876).

⁸⁴⁰ *F.O.195/2084, No. 27, Kudüs*, (9 Temmuz 1900); *F.O.424/21, No. 5, Kudüs*, (19 Temmuz 1860).

⁸⁴¹ *BOA.BEOAYN.d.902*, (27 Şevval 1290 / 18 Aralık 1873); *BOA.BEOAYN.d.902*, (18 Cemaziyelahir 1290 / 13 Ağustos 1873).

⁸⁴² *BOA.BEOAYN.d.905*, (27 Rebiülevvel 1291/ 14 Mayıs 1874).

⁸⁴³ *BOA.BEOAYN.d.902*, (3 Cemaziyelevvel 1286 / 11 Ağustos 1869).

⁸⁴⁴ *BOA.BEOAYN.d.906*, (3 Zilkade 1291 / 12 Aralık 1874).

2.2. Emanet Sistemi

Bu sistem gereği hükümet, mültezime ihtiyaç duymaksızın vergi toplamaktadır. Emanet sistemi vasıtasıyla vergi toplanması çok kolay değildir.⁸⁴⁵ Askeri hizmetten kaçanların çokluğu ve halkın vergi tahsili zamanı farklı yerlere gitmesi sebebiyle bakaya vergiler birikmişti. Bunun üzerine devlet birçok vergiden vazgeçip asker kaçaklarını affetmiş, halkın evlerine dönüp tarlalara yeniden çalışmasını istemiştir.⁸⁴⁶ Miri malların tahsilinde ve kayıtların tutulup düzenlenmesinde çalışan sivil vatandaşlara ve idare meclisi üyelerine ödüller vermiştir.⁸⁴⁷

Emanet sistemi ile toplanan ve meyve sebze gibi çürüme tehlikesi bulunan aynı vergilerin korunması devlet açısından büyük maliyetlere mal olmuş,⁸⁴⁸ bu iş için kaza merkezlerinde depo ve silolar yapılmıştır. Söz konusu ürünler saklama merkezlerinden sonra gemilerle başkent İstanbul'a taşınmıştır.⁸⁴⁹

Osmanlı Devleti, iktidarının son yıllarında Kudüs Mutasarrıflığı'nın yönetiminden daha çok mal talep etmektedir. Bundan dolayı mutasarrıflar, vergilerin tahsilinde çok ciddi davranmakta, kimi zaman müzayedeleri denetlemek üzere gezilere çıkmaktadır.⁸⁵⁰

Böylece bazen iltizam yöntemiyle bazen emanet sistemi ile vergi toplandığını görülmektedir. Ancak her iki durumda da devlet, vergilerin temin edilmesine büyük özen göstermiş, vergi toplama biçimlerinin kötü yönlerini azaltmaya gayret etmiştir.

Kaza, liva ve köylerde mültezimleri kontrol altında tutmaya çalışmış ve ihtiyar heyetleri yoluyla çiftçilerin onayını alarak vergilerin güzel bir şekilde dağıtılması ve

⁸⁴⁵ *BOA.İ.MVL.525/23571*, (21 Recep 1281/ 20 Aralık 1864).

⁸⁴⁶ *BOA.İ.ŞD.40/2088*, (16 Recep 1295 / 16 Temmuz 1878).

⁸⁴⁷ *BOA.İ.DH.850/68193*, (22 Cemaziyelevvel 1299 / 11 Şubat 1882); *BOA.İ.DH.846/69147*, (8 Zilkade 1299 / 21 Eylül 1882).

⁸⁴⁸ *BOA.İ.DH.805/65194*, (24 Cemaziyelahir 1297 / 3 Haziran 1880).

⁸⁴⁹ *BOA.İ.MVL. 238/8342*, (18 Şaban 1268 / 7 Haziran 1852).

⁸⁵⁰ *F.O.195/2255, No. 21 Kudüs*, (1 Temmuz 1907).

adil olarak kıymetlendirilmesini arzulamıştır. Fakat bazı memurların yolsuzlukları çoğu zaman bu isteğin gerçekleşmesine mani olmuştur.

3. TARIM VE ARAZİ SİSTEMİ

3.1. Tarım ve Hayvancılık

Kudüs Mutasarrıflığının kırsal alanlarındaki iktisadi faaliyetlerini tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. Bölgede buğday, arpa, darı, mercimek, bakla, nohut ve burçak en çok yetiştirilen hububat ve bakliyat ürünleridir.⁸⁵¹ Başta zeytin olmak üzere susam, pamuk, incir, portakal, limon, ceviz, hurma, dut, badem, nar, elma, üzüm, çivit, tütün, patates ve salatalık da bölgede üretilen diğer ürünlerdir.⁸⁵²

Kudüs Mutasarrıflığında tarımın yanında, küçük ve büyükbaş hayvancılığın da yapıldığı, bunlara ek olarak da arıcılık da yapıldığı görülmektedir. Yetiştirilen mahsüller ile küçük ve büyükbaş hayvan varlığı, bölgenin kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir.⁸⁵³

3.2. Arazi Sistemi

Kudüs Mutasarrıflığı bölgesinde ve genel olarak Biladü'ş-Şam'da gayrimenkullerin durumunda, Tanzimat öncesinde düzensizlik hâkim olup arazilerin kaydedilmesi ve resmî çeklerin hazırlanmasına yeterli ölçüde önem verilmemiştir. Bu ihmal sonucu Kudüs'te livalar ve kazalarda arazi sınırlarına ilişkin olarak halk arasında anlaşmazlıklar ve şiddetli çekişmeler vuku bulmuş, ihtilaflar ancak yerel otoritelerin aracılığı ile olayları incelemek ve çözümlmek için kurulan komisyonlar yoluyla son bulmuştur.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ Bkz. Bernard Collas,(2005), *1864'te Türkiye*, (çev.) Taoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınları, Ankara, ss. 168-177.

⁸⁵² Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, s. 162.

⁸⁵³ Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, s. 164.

⁸⁵⁴ *BOA.İ.DH.287/18021*, (18 Rebiülevvel 1270 / 19 Aralık 1853).

Devlet nezdinde arazi sınırlarının çizilmesi ve kaydedilmesinin zorunlu olduğu kanaati hâkim olunca gerekli görülen hususlarda kanunlaştırmaya gidilmiştir. Tapu senetlerine yönelik talimatlar içeren bir layiha yayınlanmış ve Arazi Kanunnamesi'ne eklenmiştir.⁸⁵⁵ Arazi tesciline dair kanun, sınırların çizilmesini önemsedığı kadar ölçüme değer vermemekteydi.⁸⁵⁶ Bu da kanunla oynanması önünde yolu açmış, muhtarların ve köy imamlarının heyet üyeleri üzerindeki tesirleriyle muhalefetler işlenmişti. Defter-i Hakani İdaresi (*Eski Tapu ve Kadastro Müdürlüğü*) memurları rüşvetin etkisiyle kanuna aykırı muamelelerde bulunmuştu. ⁸⁵⁷

Osmanlı Devleti şehir sınırlarındaki arazileri kaydetmeye başlayınca halkın yetkili makamlardan izin almaksızın boş mekânları ele geçirdiğine ve orada yapılar kurduğuna dair işaretler görülmüştür. Bu tespit üzerine kaçak yapılaşmanın söz konusu olduğu alanlara ilişkin zorunlu olarak yeni tapu senetleri hazırlanmış ve bu toprakların miri arazi olduğu belirtilmiştir.⁸⁵⁸ Bedevilerin Kudüs Mutasarrıflığı'nın güneyindeki haralarında ve yurtlarında her kabilenin alanı net bir şekilde belirlenmiş, böylelikle onların yerleşik hayata geçirilmesi, toprak yüzünden aralarında geçen anlaşmazlıkların bitirilmesi ve tahsil edilen vergi oranının yükseltilmesi amaçlanmıştır. ⁸⁵⁹

Kırsal kesimdeki çiftçilerin birçoğu arazilerini tescil ettirmek konusunda istekli değildir. Zira kendilerine ait topraklarının resmi kayıtlarda olması halinde daha çok vergi vermekten ve mecburi askerlikle yükümlü kılınmaktan korkmaktadır. Bunun için araziler köylerde nüfuz sahibi olan şeyhlerin, liderlerin ve yörenin ileri gelenlerinin adına kaydedilmiş, bu yolla çiftçilerin yitirdiği hakları ellerine geçiren şahıslarca çok büyük mülkiyetler oluşturulmuştur. Çiftçilerse yeni toprak sahiplerinin merhametine kalıp kira ve mahsul karşılığı işçilik yapmıştır. Bu şekilde Kudüs Mutasarrıflığı'nda yer

⁸⁵⁵ *Ed-Dustūr el-'Usmānī'nindeki Tabu'nun Talimatlarına* bkz., c.1, ss. 51-62.

⁸⁵⁶ *Ed-Dustūr el-'Usmānī'nindeki Arazi Kanununun 47. Maddesine* bkz., c.1, ss. 23-24.

⁸⁵⁷ *BOA.BEOAYN.d.906*, (16 Rebiülevvel 1292 / 22 Nisan 1875).

⁸⁵⁸ *BOA.İ.ŞD.115/6885*, (5 Recep 1309 / 4 Şubat 1892).

⁸⁵⁹ *BOA.İ.MMS. 123/5229*, (14 Zilkade 1308 / 21 Haziran 1891).

alan köyler hakkındaki tapu senetleri gerçekten uzak bir şekilde nüfuzlu 4-5 kişinin adına çıkarılmıştır.⁸⁶⁰

Bu husustaki bilgiler aracılığıyla yöredeki zenginlerin ve ileri gelenlerin bölgenin en önemli gelir kaynağı kabul edilen tarım mahsullerinden en büyük payı aldığı anlaşılmaktadır. Servet sahipleri bu güce çiftçilerin topraklarını borç veya yanında çalıştırma karşılığında istimlâk ederek veya onları korumalarına alarak ulaşmaktadır. Bundan dolayı çiftçiler onların emirlerini her zaman beklemekte, çalışmak için onların bir işaretine bakmaktadır.⁸⁶¹

Burada dikkat çeken bir konu da şudur: Toprak edinme yoluyla nüfuzlarını artıran aileler, gerek Osmanlı devrindeki Arap ayaklanmasında ve gerekse daha sonraki İngiliz Manda İdaresi'nde Arap toplumunun fikri ve kültürel gelişiminde kritik roller edinmiştir.

Osmanlı Devleti Tanzimat öncesi dönemde arazilerini tımar ve zeamet usulüne göre değerlendirmiş, toprakları belirli vergiler karşılığında çiftçilere vermiştir. Tanzimat çağında dirlik- ikta sistemi kalkınca Osmanlı Devleti, Kudüs Livası'nda yaklaşık 82 tımar toprağı yeniden mülkiyetine geçirmiştir.⁸⁶² H.1274 / M.1858 Arazi Kanunnamesi'ne göre 5 tür arazi vardır:⁸⁶³

1. Arazi-i Memluke (*Sahiqli Toprak*): Şahıslara ait olup sahiplerinin dilediği gibi tasarrufta bulunacağı toprak çeşidi olup Kudüs Livası'nda az bulunur.

2. Arazi-i Miriyye (*Miri Topraklar*): Bunlar, mülkiyeti devlet hazinesine ait olan ve devletin tasarruf hakkını elinde tuttuğu toprak türüdür. Kudüs Mutasarrıflığı'nda bu bölüme "arazi-i mahlule" adı verilmektedir.⁸⁶⁴ Sultan II. Abdülhamit, arazi-i mahlule

⁸⁶⁰ *Ceridet Filistin*, sayı: 231-28, (19/04/1913), s. 1.

⁸⁶¹ *Ceridet Filistin*, sayı: 231-28, (19/04/1913), s. 1.

⁸⁶² Esad Rustum,(1931), *a.g.e*, c.1, ss. 36-37.

⁸⁶³ Bkz. *Osmanlı Düstüründeki Arazi Kanununa*, c.1, ss. 23-24.

⁸⁶⁴ *BOA.BEOAYN.d.902*, (2 Muharrem 1287/ 4 Nisan 1870); *BOA.BEOAYN.d.905*, (10 Safer 1290 / 9 Nisan 1873).

sistemi ile zaten devlete ait olan pek çok toprağı yeniden hazineye taşımıştır.⁸⁶⁵ H.1325/m.1908'deki meşrutî devrimden sonra ilgili alan "arazi-i müdevver"⁸⁶⁶ olarak anılan mirî araziler, kamu yararına olan tesisler için bile bağış olarak sunulmamış, belirli bir ücretle kullanılmıştır.⁸⁶⁷

3. Vakıf Arazileri: Bu kategoride yer alan tarla ve sahalar, vakıf hazinesine ödenen yıllık bir ücret karşılığında çiftçilere verilmektedir.⁸⁶⁸ Vakıf arazilerinde bina çalışmaları için Defter-i Hakani İdaresi'nden izin ve ruhsat alınması, padişahça bir irade çıkarılması kaçınılmazdır.⁸⁶⁹ Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki bazı etkin ailelerin sahip oldukları güç daha önce vakıfların idaresine bakmaklarından kaynaklanmıştır.⁸⁷⁰

4. Arazi-i Metruke (Mülkiyet sahibi belirli olmayan anlamında terk edilmiş topraklar): Genel yollar, otlaklar, ormanlar, çarşılar, pazarlar, geniş sahalar, mescitler gibi kamu yararına olan müesseselerin alanlarını kapsar.

5. Arazi-i Mevat (Ölü Araziler): Bunlar şehirden uzak olan boş arazilerdir. Mülkiyeti devlete ait olmak birlikte resmî makamlardan izin alınması şartıyla onu ihya edene herhangi bir ücret ödenmeksizin hibe edilir.

Defter-i Hakani İdaresi ve onun şubeleri olan Tapu, Evkaf ve Arazi-i Seniyye Daireleri'nin verdiği bilgiler ışığında Kudüs Mutasarrıflığı'nda arazi yönetim ve düzeninin kendisine göre sağlandığı geçerli toprak çeşitleri bu biçimdedir.

Cildiyye -86 yılında Gazze Kazası'nda müzayede düzenlenmiş, Sultan (II. Abdülhamit), el18⁸⁶⁵ Mezrası'ndan (4400 dönüm) ve el-Mahraka Mezrası'ndan (5602 dönüm) arazi satın almış ve her bir dönüm için yaklaşık 10 kuruş olmak üzere hazineye 100.000 kuruş ödemiştir. Bkz. **BOA.İ.DH.1005/79436**, (26 Muharrem 1304 / 25 Ekim 1886); Daha bilgi almak için, bkz. Mohanad Alamleh, *II. Abdülhamit'in Mülkiyeti Filistin'de Osmanlı Çiftlikleri*, Social Sciences Studies Journal (SSS. Journal), 2018 Vol:4 Issue:20, ss. 2825-2842.

⁸⁶⁶ *Ceridet el-Kermel*, sayı: 316 (14/03/1913), s. 4.

⁸⁶⁷ **BOA.BEOAYN.d.908**, (14 Safer 1296 / 7 Şubat 1879); **BOA.İ.ŞD, 6/5206**, (12 Zilhicce 1304 / 1 Eylül 1887).

⁸⁶⁸ **BOA.İ.MVL.447/19925**, (25 Recep 1264 / 7 Haziran 1848).

⁸⁶⁹ **BOA.İ.DH.1060/83164**, (4 Rebiülevvel 1305 / 20 Kasım 1887).

⁸⁷⁰ **BOA.İ.DH.453/29974**, (14 Rebiülevvel 1276 / 11 Ekim 1859).

4. TİCARET

Kudüs Mutasarrıflığı meydana getirilmeden önce bölgedeki ticaret, XIX. yüzyılın ilk yarısında daha ziyade deniz kabuğundan yapılmış ürünlere ve mukaddes yerlerin turistik malzemelerine dayanmaktadır. Yabancı konsolosların yöreye gelişlerinden sonra Avrupa'ya yönelik aktif bir ihracat başlamıştır.⁸⁷¹ Osmanlı Devleti, diğer devletlerle ticari ilişkilerini h.1266/m.1850 “Kanunname-i Ticaret” ve h.1287 / m.1871 yılında açtığı ticarî mahkemeler aracılığıyla yeniden düzenlemeye çabalamıştır.⁸⁷² Bu zaman diliminde devletin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kudüs çevresinde de ihracat ve ithalat faaliyetleri canlılık kazanmıştır. ⁸⁷³

Ticaret, büyük oranda tarım ürünlerine bağlıdır, bu bağlamda üretim çok önemlidir. Üretim, yağışlarla ilişkili olduğu için istenen miktardan az yağmur düşmesi halinde zirai mahsullerde düşüş görülmekte ve bu durum, bölgenin ticaret ve sanayi hareketini olumsuz etkilemektedir.⁸⁷⁴ Hava koşulları ve Yafa Limanı'nın dar oluşu, ticaretin gelişmesini bir ölçüde kısıtlamıştır.⁸⁷⁵ Kudüs Mutasarrıflığı'nda idarecilerin ortaya koyduğu üstün çabalar sebebiyle h.1297-1306/m.1880-1889 yılları arasında ticarete %50 oranında bir artış yaşanmış, ⁸⁷⁶ iktisatta gözle görülür bir iyileşmeye tanık olunmuştur. Özellikle h.1309/m.1892 yılında Kudüs-Yafa tren hattının oluşturulması ekonomik faaliyetlerin canlılığına katkı sağlamıştır. ⁸⁷⁷

İhraç ürünleri, esasen portakal, zeytinyağı ve hububat gibi tarım mahsullerinden oluşmaktadır. Yafa, diğer pazarlara sattığı portakalla ün kazanmış, Gazze de arpasıyla meşhur olmuştur.⁸⁷⁸ Kudüs ise zirai anlamda pek üretken değildir, hatta bir kısım malzemelere dair ihtiyacını Osmanlı son dönemlerine dek Avrupa pazarlarından

⁸⁷¹ *F.O.78/1122, No. 13, Yafa*, (3 Ocak 1855).

⁸⁷² *Ed-Dustür el-'Usmânî*, c.1, s. 150, 385, 535.

⁸⁷³ *F.O.195/675, No. 35, Kudüs*, (5 Eylül 1861).

⁸⁷⁴ *F.O.78/2992 No. 10, Kudüs*, (30 Temmuz 1879).

⁸⁷⁵ *F.O.195/2255, No. 53 Kudüs*, (22 Ekim 1907).

⁸⁷⁶ *F.O.195/2062 No. 5, Kudüs*, (31 Ocak 1899).

⁸⁷⁷ *F.O.78/5285, No. 15, Kudüs*, (4 Ka.sım 1903).

⁸⁷⁸ *F.O.78/5285, No 15, Kudüs*, (4 Kasım 1903).

karşılamiştir. Kudüs tüccarları, Yafa ve içindeki merkezler arasında komisyonculuk yaparken el-Halil Kazası'ndaki halk ise gereksinimlerini Kudüs üzerinden gidermiştir.⁸⁷⁹

Kudüs Mutasarrıflığı'nda ticaret, genel sağlık durumundan ⁸⁸⁰ ve başka vilayetlerden gelen ziyaretçilere uygulanan sağlık karantinasından etkilenmektedir. Bu işlemler ticarî çalışmaların azalmasına yol açmaktadır.⁸⁸¹ Sağlık karantinasının sonlanmasını takiben piyasalar yeniden canlanmakta, ticaret yoluyla büyük meblağlar kazanılmaktadır.⁸⁸² Kudüs Mutasarrıflığı'nda ekonomi alanında görülen iyileşme, limana gelen gemilerde ve deniz taşımacılığıyla, özellikle büyük gemilerin ortaya çıkmasından sonra artarak sürmüştür,⁸⁸³ Osmanlı iktidarının son yıllarında ticaret vasıtasıyla devasa rakamlar devlet hazinesine girmiştir.⁸⁸⁴ Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce Yafa kentinin farklı Avrupa ülkeleriyle ticari ilişkileri vardır. Bu bağlamda Yafa Limanı; en önemlileri demir, kumaş, pirinç, kahve ve deri olan çeşitli malları ithal etmektedir. ⁸⁸⁵ Yafa Limanı'ndan yurtdışına yollanan mallar, daha önce söylendiği gibi çoğunlukla tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Portakal, zeytinyağı, susam ve arpa dışarıya satılan ürünlerin başında gelmekte, ⁸⁸⁶ mısır ve fasulye ihracatı nadiren görülmekte, buğday ise yerel ihtiyacı karşılamaktadır. ⁸⁸⁷

Bu husustaki veriler aracılığıyla ticaret aktivitesindeki hareketler ve ekonomiye sağladığı büyük yararlar anlaşılmakta, bazı senelerde ihracat açığı yaşandığı ortaya çıkmaktadır. Açığın temel nedeni; ticaretin, tarım sezonlarıyla ve sağlık karantinası ile ilişkili olmasıdır. ⁸⁸⁸

⁸⁷⁹ Prothero G W, (1920), *a.g.e.*, ss. 123-124.

⁸⁸⁰ *F.O.195/2148 No. 5, Kudüs*, (27 Ocak 1900).

⁸⁸¹ *F.O.195/2127, No. 65, Kudüs*, (5 Kasım 1902).

⁸⁸² *F.O.195/2175, No. 9, Kudüs*, (8 Şubat 1904).

⁸⁸³ *F.O.195/2175 No. 31, Kudüs*, (18 Mayıs 1904); *F.O.195/2175 No .43, Kudüs*, (25 Temmuz 1904).

⁸⁸⁴ *F.O.195/2225 No .31, Kudüs*, (26 Mayıs 1906).

⁸⁸⁵ *F.O.78/3911 No. 7, Kudüs*, (25 Ağustos 1886).

⁸⁸⁶ *F.O.78/5008 No. 40, Kudüs*, (7 Şubat 1899).

⁸⁸⁷ *F.O.195/2060 No. 5, Kudüs*, (31 Ocak 1899) .

⁸⁸⁸ Verileri daha detaylı görmek için Ekler Tablo-10'e müracaat edilebilir.

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki tacirlerin faaliyetleri devletin gümrük gelirlerinin artışına yol açmıştır. Yafa Limanı'nda ithal ürünlerinden %8, ihracat malzemelerinden %1 oranında gümrük vergisi alınmakta, bu konuda yükümlü olunan mallar çok detaylı olarak incelenmekte, konsolosların hususi ihtiyaçlarına bile gümrük vergisi kesilmektedir. Kudüs Mutasarrıflığı'nın son yıllarında devlet, gümrük vergisini artırmaya çalışmış, h.1332/m.1914 yılında gümrük vergisini %15'e, h.1333/m.1915 yılında %30'a çıkarmıştır.⁸⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde özellikle tütün ve tuz gibi ürünlerinin ticaretinde tekel/inhisar/yed-i vahit siyaseti güdülmüştür. H.1278/M.1862 yılında Tütün Nizamnamesi ve Tuz Nizamnamesi çıkarılmış ve bu yönetmelik tütünün Osmanlı Devleti'nde tekelleşme suretiyle üretimini öngörmüştür.⁸⁹⁰ M.1869/H.1285 yılında tütün ihracatına dair bir nizamname yayınlanmasına ek olarak h.1286/m.1870'de söz konusu malzemenin nakliyatına ilişkin bir nizamname yayınlanmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı'nda tütün geniş bir coğrafyada ekiliyordu.⁸⁹¹

Tuz inhisarıyla ilişkili olarak anılan kanun gereği yabancı tuzların ithalatı yasaklandığını ve tuzlaların tamamının devlet tarafından zapt edildiği (kamulaştırma) belirtilebilir.⁸⁹² Kudüs Mutasarrıflığı'nda Bedeviler, Ölü Deniz'den devlet lehine tuz çıkarmakta ve resmi makamlara getirmektedir. Her köy, hükümet depolarından kendisi için ayrılan tuz miktarını tüketmekle yükümlü tutulmaktadır.⁸⁹³ H.1293 / M.1877 yılında Ölü Deniz'den tuz çıkarma imtiyazını elde etmek için 2 Fransız mühendis

⁸⁸⁹ Devlet, bazı vergileri borçlarını kapatmak için kullanmış, altı başlığı açıklar için tahsis etmiş, maliye pullarından, tuz ve tuz ürünlerinden, alkolden, balıkçılık ve ipek sanayisinden, tütün ekimi ve özellikle tömbekinden elde edilen vergi gelirleri bu doğrultuda harcamıştır, Bkz. Yüsun el-Hakim, (1991), *a.g.e.*, s. 20

⁸⁹⁰ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.2, ss. 610-628.

⁸⁹¹ *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.2, ss. 580-585, 596, 609.

⁸⁹² *Ed-Dustür el-'Usmānī*, c.2, ss. 610-628.

⁸⁹³ *BOA.İ.MVL.523/23511*, (5 Şaban 1281 / 3 Ocak 1865).

başvurmuş ancak gösterdikleri üstün çabaya rağmen projeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁸⁹⁴

Kudüs Mutasarrıflığı'nda bahsedilenlere ek olarak küçük çaplı yerel pazarlar vardır. Her şehirde belirli bir günde pazar kurulmakta, köylü ve çiftçiler mahsullerini satmak üzere oraya gelmekte ve ihtiyaçlarını oradan almaktadır.⁸⁹⁵ Ticarete görülen canlılık, fiyatların zaman zaman yükselmesine sebep olmuş, özellikle Yahudi göçünden sonra ve Hristiyanların hac mevsimlerinde yabancı ziyaretlerin gelişi ile fiyatlar oldukça artmıştır. Bu bağlamda h.1288-1324/m.1872-1907 yılları arasında Kudüs'te fiyat seviyesinin %150 arttığı ve Kudüs'teki pahalımanın Yafa için aynen geçerli olduğu söylenebilir.⁸⁹⁶ Fakat Filistin'in Yahudi göçünden ve Hristiyan turistlerden etkilenmeyen el-Halil ve Gazze gibi diğer şehirlerinde piyasa eski fiyatları korumuştur.

5. SANAYİ

Kudüs Livası'nda endüstri, daha ziyade dini özellikli malzemelerin üretimi ile ilişkili el sanatlarına/zanaatlara ve geleneksel imalat biçimlerine dayalıdır. Her zanaatın kendine özgü bir çarşısı bulunmakta ve oradaki zanaatlar devletçe denetlenerek sözü edilen mekanlara ustalar atanmaktadır.⁸⁹⁷ Kudüs Mutasarrıflığı'nın XIX. yüzyılın sonuna dek sanayi, genellikle ev eşyaları üzerinde durmuş, bu dönemde bir patronun 10'dan fazla eleman çalıştırdığı nadiren görülmüştür.

Bazı el sanatları halkın belirli bir kesimine aittir, bazı işler ise dini ve ırkı fark etmeksizin bütün halk kitleleri tarafından uygulanmaktadır. Verilere göre h.1291 / m.1876 yılında Kudüs'te sanayide faaliyet gösteren 1942 dükkân mevcut olup bunların 828'i Müslümanların, 503'i Yahudilerin mülkiyetindedir. Hristiyanlarla ilgili olarak, farklı mezheplere ait çalışma mekânlarına dair değişik bilgiler bulunmaktadır. Buna

⁸⁹⁴ *BOA.BEOAYN.d.907*, (15 Rebiülevvel 1294 / 30 Mart 1877).

⁸⁹⁵ Işıl Işık Bostancı , (2006), *a.g.e*, s. 172.

⁸⁹⁶ *F.O.195/2255, No. 61, Kudüs*, (16 Kasım 1907).

⁸⁹⁷ Esad Rustum, (1931), *a.g.e*, c.2,ss. 42-43.

göre Ortodoks Rumların 360 dükkânı, Latinlerin 146 dükkânı, Ermenilerin 71 iş yeri, Protestanların 34 atölye ve dükkânı vardır. Kayıtların belirttiğine göre zanaatkarlar nüfusun %15'ini oluştururken, çiftçiler sakinlerin yaklaşık %60'ına ulaşmaktadır⁸⁹⁸

Birinci Dünya Savaşı'ndan az önce Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki sanayide nispi bir gelişmeye rastlanmaktadır. Artık dokuma, elbise, ahşap, deri, kiremit ve değerli ürünler endüstrileri üretimin önemli başlıklarındandır. Gazze Kazası, en önemli imalat merkezi olup onu Kudüs ve Yafa kazaları izlemektedir.⁸⁹⁹ Bahsettiğimiz alanlar dışında sabun imalatı, zeytinyağı üretimi, tahıl öğütümü, içki imalatı, susam yağı üretimi, tabaklama/sepilme, kunduracılık, taş kesimi, kil çömlek ve saksı yapımı, ev aksesuarları, tespih ve haç benzeri turistik malzeme endüstrisi gibi sektörler de boy göstermektedir.⁹⁰⁰

Yukarıda anılan ilerlemeye rağmen Kudüs Mutasarrıflığı, Birinci Dünya Savaşı öncesi bazı Yahudi yerleşimlerindeki alkollü içecekler üretimi ve Yafa'daki sabun imalatı dışında modern sanayi tesisleri ile tanışmamıştır. Ayrıca söz konusu yeni usul üretim de yeterli olmamış, aktarılanlara ek olarak sadece un değirmenlerinde yeni aletler kullanılmıştır.⁹⁰¹ Toplumun ekonomi ve sosyal yapı gibi dinamiklerinde yaşanan değişim neticesinde Avrupa malları pazarları doldurmuş, halk bu ürünlere yönelmiştir. Böylelikle yerel malzemeler ile ithal mallar arasında rekabet ortaya çıkmıştır.⁹⁰²

6. BANKALAR

Ekonomik aktiviteler, Kudüs Mutasarrıflığı'nda XIX. yüzyılın son çeyreğinde bölgenin önemli noktalarının çoğunda banka şubelerinin açılmasına neden olmuştur. Bu

⁸⁹⁸ Amy Singer, (2004), *a.g.e.*, s. 119.

⁸⁹⁹ Tom Segev, (2000), *One Palestine, Complete: Jews and Arabs Under the British Mandate* 1. Edition, New York, Henry Holt & Company, ss. 9-10.

⁹⁰⁰ *F.O.78/1875.No. 18, Kudüs*, (3 Mart 1865); *F.O.78/1875.No. 18, Kudüs*, (3 Mart 1865); Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, s. 165.

⁹⁰¹ Tom Segev, (2000), *a.g.e.*, s. 8; Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, ss. 165-167.

⁹⁰² Conder, C. R. Claude Reignier, (1879) *Tent Work in Palestine : A Record Of Discovery and Adventure*, London, Richard Bentley & Son , New Burlington Street, s. 325.

bankalar arasında Osmanlı Bankası'nın ayrı bir yeri vardır. Osmanlı Bankası, Tanzimat reformistlerinin devletin ihtiyaç duyduğu anlarda ona finansman sağlayacak bir kurum olması gerektiği düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Bahsedilen fikri hayata geçirmek üzere h.1260/m.1844 yılında para reformları yapılmış, h.1263/m.1847 yılında Osmanlı Devleti'nde dış ödemeleri düzenleme işlevi üstelenen ilk banka olan “Bank-ı Dersaadet (*Banque de Costantinople*)” kurulmuştur.⁹⁰³ Ancak sözü edilen banka 35 milyon kuruş açık vermesinden dolayı h.1268/m.1852 yılında Kırım Savaşı esnasında hükümetin isteği ile kapatılmıştır.⁹⁰⁴

İthalat ve ihracat alanlarına bağlı çıkarların artmasının bir sonucu olarak, İngiliz sermaye desteğiyle Londra merkezli bir banka şeklinde “Osmanlı Bankası” (*Ottoman Bank*) meydana getirilmiştir. Bu kurum çeşitli başarısızlıklar yaşamış, bundan dolayı kendisine Fransız yatırımcılar da hissedar olmuş ve böylelikle h.1279/m.1863 tarihinde “*Bank-ı Osmanî-i Şahane*” adıyla yeniden yapılandırılmıştır.⁹⁰⁵ Kısaca “*Osmanlı Bankası*” olarak bilinen ilgili müessesenin merkezi İstanbul'dadır, Kudüs'teki şubesi ise h.1302/m.1885 yılında açılmıştır. Sözü edilen şube, Kudüs Mutasarrıflığı idaresi ile mali muamelelerin/işlemlerin kolay bir biçimde icrası için işbirliğine gitmiştir. Ayrıca Yafa'da başka bir şube daha inşa edilmiştir.⁹⁰⁶

Osmanlı Bankası, Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki nakit akışını ve kontrolünü düzenlemede başarılı olamamıştır. İngiliz sterlini ve Fransız frangı gibi çok sayıda yabancı para birimi piyasalardaki hâkimiyetini korurken Osmanlı lirası uzun bir süre yasal fiyatlandırmadaki değeriyle geçerli ve etkin hale konulamamış; para bedelleri bir bölgeden diğerine değişmeyi sürdürmüştür. Dolaşıma sokulan Osmanlı paraları altın,

⁹⁰³ Öztin Akgüç, (2007), *Türkiye'de Yabancı Bankalar*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 36, Ekim, s. 7 .

⁹⁰⁴ Bkz. Ma'oz Moshe, (1968), *a.g.e*, ss. 171-172.

⁹⁰⁵ Halil İnalçık,(2007), *a.g.e*, c.1, s. 876.

⁹⁰⁶ Sudi Apak, (2012), *Osmanlı Devlet'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri*, Muftav Dergisi , s. 102.

gümüş ve bakır liralara şeklinde farklı şekildedir. Sultan Mehmet Reşat zamanında kuruş neviden sayılan bir nikel para da basılmıştır.⁹⁰⁷

Kudüs Mutasarrıflığı'nda yabancı bankalara ait bazı merkezler de vardır. Bu alanda "Le crédit Lyonnais" adlı Fransız bankası, başat rol üstlenmiş, Kudüs ve Yafa'da şubeler kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında ilgili bankanın çalışmaları en düşük seviyeye inmiştir.⁹⁰⁸ Ayrıca "Deustche Palästina Bank" (*Filistin Alman Bankası*) adlı bir Alman bankası 20 milyon marklık bir sermaye ile Kudüs, Yafa ve Gazze bölgeleri düzeyinde etkindir. Filistin'deki bu Alman yatırımı, h.1323/m.1906 yılında İstanbul'da ofis açan "Deustche Bank" ile Birinci Dünya Savaşı esnasında birleşmiştir.⁹⁰⁹

H.1329/M.1911 senesinde Kudüs'te 50. 000 Osmanlı lirası anaparayla Filistin Ticaret Bankası (*Banque Commerciale de Palestine*) teşekkül etmiştir. Bu oluşum, büyük arazileri ele geçiren tefecilerin kurbanı olan çiftçilere kredi vermeyi planlayan ilk ulusal şirkettir. Kudüs Mutasarrıflığı'nın sakinlerini kendisini desteklemeye ve yabancı bankalarla işlem yapmaktan uzak durmaya çağırılmış⁹¹⁰ ancak daveti çoğunlukla karşılık bulmamıştır. Sermaye ve hedef açısından tamamen milli olmasına rağmen bankaya gösterilen ilgi sönük kalmıştır.⁹¹¹

7. ULAŞIM

Osmanlı Devleti, Tanzimat çağında ulaşım ağını güçlendirme ve geliştirmenin önemini kavramış, bu doğrultuda yoğun çabalara girişerek kara ve demir yolları projeleri yürütmüştür.⁹¹² Böylelikle bir yandan vilayet ve kaza merkezlerini birbirine bağlarken öte yandan merkezi yönetimi, memurların başkente tabiiyetini güçlendirmeyi, asayiş ve istikrarı köklüleştirme amacıylaştır. Kudüs Mutasarrıflığı yapılan yollardan

⁹⁰⁷ Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, ss. 174-175.

⁹⁰⁸ Prothero G W, (1920), *a.g.e.*, s. 139.

⁹⁰⁹ Necla Geyikdağı, (2008), *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul, s. 155.

⁹¹⁰ Hanne Salah, (1919), *a.g.e.*, ss. 69-70.

⁹¹¹ *Ceridet Filistin*, sayı: 329-32, (20/06/1914), s. 2.

⁹¹² Metin Hülügü, (2008), *Bir Umudun İnşası: Hicaz Demiryolu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, s. 25.

ekonomik yatırımlar ve vergiler alanında yararlanmıştır. Kudüs Mutasarrıflığındaki başlıca ulaşım hatları şu şekildedir:

7.1. Kara Yolları

Osmanlı Devleti İdaresi, Kudüs Mutasarrıflığı'nın ana merkezlerini iyi yollarla donatmıştır. Bu hususta Yafa - Kudüs yolu, ticari araçların ve hacıların geçiş güzergâhında yer alıp Kudüs'ü Akdeniz'deki değerli bir liman olan Yafa Limanı'na ulaştırmasından ötürü en önemli hattır.⁹¹³ Osmanlı İmparatorluğu bu yola büyük bir ehemmiyet atfetmiş, onun onarımı ve tehlikelerden korunması için büyük emekler harcamıştır. Bu yol üzerinde dinlenme tesisleri yapılmasını arzulamıştır. Resmi makamlarca gerçekleştirilen bakım ve onarım çalışmalarından sonra Yafa – Kudüs yolu arasında yolculuk süresi kısalmış, 12 saatten 6 saate düşmüştür.⁹¹⁴ Yol boyunca istirahat için atların barınacağı alanları da içeren 12 durak oluşturulmuştur.⁹¹⁵ Bahsedilen durakların bakımını yerel yönetimler omuzlamış ve gerekli hallerde tamiratına dair taahhüt vermiştir.⁹¹⁶

H1285/M.1869 yılında tamamlanan Kudüs – Yafa arasındaki taşıt yolu, ulaşımın temin edildiği en yeni biçimi anlatıyordu.⁹¹⁷ Bu yolda ulaşım ve nakliyat için hayvanların çektiği arabalar kullanılıyordu. At arabaları bilhassa uzak mesafelere malzeme nakliyatında develerden daha pahalı ve nispeten daha etkisiz bir hizmet sunarken insan taşımacılığı açısından değer kazanmıştır. Söz konusu yolun h.1308/ m.1891 yılında Kudüs Mutasarrıflığı bütçesine sağladığı yarar 50.000 kuruşu geçmiştir. Belediye hastanesinin ve ona bağlı eczanenin yapımı bu gelirlerle gerçekleştirilmiştir.

918

⁹¹³ *BOA.BEOAYN.d.905*, (13 Şaban 1284 / 10 Aralık 1867).

⁹¹⁴ *F.O.78/1448, No. 44, Kudüs*, (17 Kasım 1859); Catherine Nicault, (2001), *a.g.e.*, s. 87.

⁹¹⁵ *F.O.78/1449, No. 13 Yafa*, (15 Eylül, 1859).

⁹¹⁶ *Takvîm-i Vekâyi*, Sayı: 911, (16 Şaban 1284 / 13 Aralık 1867), s. 3.

⁹¹⁷ *BOA.İ.DH.597/41579*, (13 Rebiülevvel 1286 / 23 Haziran 1869).

⁹¹⁸ Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e.* s. 183.

Kudüs Mutasarrıflığı'nın kuzey sınırlarından geçen Nablus - Yafa ulaşım hattı Osmanlı Devleti'nce h.1291/m.1875 yılında elverişli hale getirilmiştir. Devlet bu noktanın önemine binaen yolu yenilemiş ve ulaşım projesi için 195 000 (*195 bin- yüz doksan beş bin*) kuruş ayırmıştır.⁹¹⁹ XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki yolların bakım ve onarımına oldukça özen gösterilmiştir.⁹²⁰ Söz gelimi Alman İmparatoru'nun Osmanlı Devleti'ne ve Kudüs'e yönelik ziyaretinden önce yöredeki gerekli yolların bakımı için 6000 Osmanlı lirası tahsis edilmiş, her belediyeye 1000 lira yardım verilmiştir.⁹²¹

XX. yüzyıl başında Kudüs ile Nablus arasındaki bağlantı, taşıt yolu ile kurulmaktadır. Kudüs Mutasarrıflığı merkezi idaresi bu yolun yarısını yapmış diğer yarısını Nablus'un yerel idaresine bırakmıştır.⁹²² Beytüllahim ve el-Halil arasında da araba/fayton hattı yapılmış, Kudüs – Eriha yolu engebeli ve bozuk olduğu için Kudüs Mutasarrıflığı İdaresi'nce h.1324/m.1907 yılında ıslahına uğraşmıştır.⁹²³

Osmanlı Devleti, Ürdün Nehri boyunca ve Kudüs Mutasarrıflığı içindeki küçük akarsular üzerine köprüler kurmayı önemsemiştir. Bu ırmak boyunca yapılan köprüler, yolcu trafiğini kolaylaştırmış ve iki yaka arasındaki ticari faaliyetlere canlılık katmıştır.⁹²⁴ Ancak birkaç defa farklı iklim koşullarının etkisiyle yıkıma uğramıştır.⁹²⁵

7.2. Demir Yolları

Yafa ve Kudüs arasındaki demir yolu hattının oluşturulmasına dair fikirler, m.1865/h.1281 yılından öncesine dayanır. Planlamalara göre bu yapı, Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki ilk ve tek demir yolu hattı, Suriye'ye yakın bölgelerdeki birinci demir yolu olacaktır. Devlet bu hattın uzatılmasına dair imtiyazı Alman asıllı bir

⁹¹⁹ *BOA.BEOAYN.d.906*, (14 Şevval 1292 / 13 Kasım 1875).

⁹²⁰ *BOA.İ.MVL.238/8432*, (18 Şaban 1298 / 11 Temmuz 1881).

⁹²¹ Bkz. Yasenin Avcı, (2004), *a.g.e.* ss. 183-186.

⁹²² *F.O.195/2106 ,No. 57, Kudüs*, (14 Ekim 1901).

⁹²³ *F.O.195/2255, No. 21, Kudüs*, (30 Temmuz 1907).

⁹²⁴ *F.O.195/1514, No. 3, Kudüs*, (14 Şubat 1885).

⁹²⁵ *BOA.İ.ML.2/4/2*, (30 Safer 1310 / 22 Eylül 1892); *K.ŞMS*. No. 381, s. 33.

Amerikalı mühendise vermişti. Yafa'ya kurulacak bir limanla birlikte projenin maliyeti, yarım milyon sterlin olarak takdir edilmişti.⁹²⁶ Ancak h.1280/m.1864 tarihinde tamamlanan saha incelemelerine ve hazırlanan haritalara rağmen bu tarihte proje gerçekleştirilemedi.

Rabiülahir 1307'ye / Aralık 1889'a geldiğimizde imtiyaz sahibi değişmiş, bir Fransız firması 87 km demir yolu çekilmesine dair ayrıcalık edinmiştir. Söz konusu çalışmanın hayat bulması için “Yafa-Kudüs Osmanlı Demir Yolu Şirketi” olarak anlatılabilecek bir şirket kurulmuştur. Bu işin maliyeti 1 milyon Frank olarak hesaplanmıştır. 11 Şevval 1307 / 31 Mayıs 1890 tarihinde demir yolu çalışmalarına törenle başlanmış,⁹²⁷ çalışmaları sahada Fransız mühendisler yürütmüş, fiili idareyi Osmanlı vatandaşı mühendisler üstlenmiştir. Demir yolu hattı üzerinde dinlenme tesisleri, telgraf ve su deposu benzeri kolaylıklarla donatılan 5 istasyon inşa edilmiştir.⁹²⁸ İlgili hat, 7'si demir ve kalanı taştan 176 köprüye sahiptir.⁹²⁹ Eylül Safer m.1310'da /m.1892'de proje tamamlanmış ve demir yolu hizmete açılmıştır. Yafa ve Kudüs arasındaki tren yolculuğu raylarda görülen eğimlerin çokluğu sebebiyle 3,5 saat sürmekteydi.⁹³⁰

Yafa-Kudüs tren yolu, başlangıçta ticaret ve lojistiğin gelişimi için önemli bir katkı sağlamamaktaydı. Çünkü nakliyat faaliyetleri, kara yolu üzerinden etkin durumunu sürdürmekteydi. Ancak demir yolunun açılışının üstünden 10 sene geçtikten sonra ticari hareket oldukça artmış, gelirler katlanmıştır.⁹³¹ Fransız şirketi h.1310 / m.1892'deki projenin bitimini izleyen birkaç yıl dışında devasa mali kârlar elde etmiştir. H.1315 / M.1897 yılında 3,3 milyon kuruşu geçmeyen şirket hâsılatı h.1325 /

⁹²⁶ *F.O.78/1875, No. 18, Kudüs*, (3 Mart 1865).

⁹²⁷ *F.O.78/4432, No. 17, Kudüs*, (4 Kasım 1892); *F.O.78/4294, No. 9, Kudüs*, (9 Nisan 1890); İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, 9.Baskı, İstanbul, 2006, s. 122.

⁹²⁸ Tren istasyonları: Lud, Ramle, Batir, Sujud ve Deir Aban.

⁹²⁹ *F.O.195/2084, No. 15, Kudüs*, (11 Mayıs 1900).

⁹³⁰ Daha belgi almak için, bkz. Murat Özyüksel, (2000), *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 33.

⁹³¹ *F.O.78/5285, No. 15, Kudüs*, (4 Kasım 1903).

m.1907 senesinde 4,9 milyon kuruşa ulaşmış; h.1329 / m.1911 senesinde 6 milyon kuruş tutmuş ve h.1331/m.1913 yıla 10,7 milyonu aşmıştır.⁹³²

Ana tren yoluna ek olarak Nablus - Gazze arasında ve Gazze'den Mısır sınırındaki el-Ariş'e yardımcı bir hat uzatılması gündeme gelmişti. Buna göre Akdeniz kıyısındaki Ariş de Kızıldeniz'e nazır Akabe'ye demir yolu ile bağlanacak,⁹³³ Kudüs de Hayfa - Dimeşk hattına eklenilecekti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Demir Yolu İdaresi, Yafa ve el-Ludd arasındaki raylardan bir kısmını, söz konusu hattın kaldırarak güzergâhına Cenin'i de alan el-Ufûle Bölgesi hattına askeri amaçlarla katmıştı. Savaş sonrasında Yafa – Kudüs hattı yeniden yapılmıştı.⁹³⁴

7.3. Limanlar ve Deniz Taşımacılığı

Kudüs Mutasarrıflığı kuzeyde Yafa'dan güneyde Gazze'ye uzanan bir sahil şeridinde sahiptir. Yafa ve Gazze en önemli limanları temsil etmektedir diğer bir deyişle bu limanlar Kudüs Mutasarrıflığı'nın ekonomik gelişiminde faydalandığı Akdeniz'deki iki sınır ucudur.

Yafa Limanı, bölgenin temel limanı ve gümrük vergisinin ana kaynağıdır. Ticari faaliyetler Yafa Limanı vasıtasıyla artmakta,⁹³⁵ Kudüs kenti ihtiyaçlarını bu liman üzerinden ithal etmektedir. Hristiyan hacılar ve ziyaretçiler Filistin içine doğru yolculuğa başlamaktadır. Bilhassa Yafa-Kudüs demir yolunun hizmete açılışından sonra Kudüs Mutasarrıflığı'nı dış dünyaya bağlayan nokta olma vasfı belirginleşmiştir.⁹³⁶

Osmanlı Devleti, Yafa Limanı'nın bakım ve gelişimini mühimsemiş,⁹³⁷ yetersiz bulunan derinliğini iyileştirmeye çabalamıştır. Yafa'da limanla demir yolunu birbirine bağlantılı hale getirmeye çalışmış ancak bu niyetini olanaklarının azlığından ötürü

⁹³² Vedat Eldem,(1970), *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , s. 102.

⁹³³ *F.O.78/4432, No. 17, Kudüs*, (4 Kasım 1892).

⁹³⁴ Hanne Salah, (1920), *a.g.e*, ss. 91-93 .

⁹³⁵ *F.O.78/1121, No. 22, Kudüs*, (31 Aralık 1855); Murat Özyüksel, (2000), *a.g.e*, s. 145.

⁹³⁶ Murat Özyüksel, (2000), *a.g.e*, s. 145.

⁹³⁷ *BOA.İ.MVL.495/22426*, (29 Cemaziyelevvel 1280 / 11 Kasım 1863).

gerçekleştirememiştir.⁹³⁸ Bu duruma alternatif bir çözüm arayarak 320 metre uzunluğunda 4,5 metre derinliğinde bir iskele inşa etmiştir.⁹³⁹ Osmanlı döneminin sonunda Fransa menşeli bir şirket Yafa Limanı'nın modernizasyonu ile görevlendirilmiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın fitilinin ateşlenmesiyle limanın yenilenmesine dönük çalışmalar durmuştur. ⁹⁴⁰

Gazze Limanı, Yafa Limanı'nı takip eden ikincil önemde bir limandır. XIX. yüzyılın sonlarında kendisinden İngiltere'ye büyük miktarda arpa ihraç edilmesiyle değer kazanmıştır. ⁹⁴¹ Orada yerel halkın İngilizlerle yoğun bir ticari aktivitesine tanık olmakta, İngiliz tüccarlar ve onların vekilleri Gazze'de sıklıkla boy göstermektedir. Limanın öneminin artışına paralel olarak Osmanlı Devleti orada bir gümrük merkezi inşasına yönelmiş, İngiliz Hükümeti de Gazze'ye konsolos vekili tayin etmiştir.⁹⁴² Gazze Limanı, Yafa'daki liman gibi az derinliğe sahiptir, bundan dolayı gemiler kıyıdan uzakta beklemektedir.⁹⁴³ Gazze kentinin limandan uzak oluşu ve fayton yolu barındırmaması nedeniyle tüccarlar ürünlerini develerle taşımaktadır. Ulaşımında görülen eksikliği gidermek üzere h.1323/m.1905 yılında limanla kent merkezi arasına devlet tarafından kara yolu yapımına çalışılmıştır. ⁹⁴⁴

4.8. POSTA TEŞKİLATI

Kudüs Mutasarrıflığı'nda iki tür posta teşkilatı var olup bunlardan biri Osmanlı Devleti'ne bağlı, diğeri yabancı topluluklara aittir. Posta işlerinin düzenlenmesi için 26 Muharrem 1286 / 8 Mayıs 1869 tarihinde Posta Nizamnamesi çıkarılmış, h.1291 / m.1875 yılında Osmanlı Devleti, uluslararası posta birliğine üye olmuştur. Osmanlı

⁹³⁸ *F.O.78/4432, No. 12, Kudüs*, (4 Kasım 1892).

⁹³⁹ Metin Hülagü, (2008), *a.g.e*, s. 192.

⁹⁴⁰ Yafa limanı hakkında daha fazla açıklama için bkz. Yasemin Avcı, (2015) *19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Filistin'in Limanı Yafa: Bir Çatışma Ve Rekabet Odağı*, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXX.2, ss. 385-411.

⁹⁴¹ *F.O.195/2255, No. 67, Kudüs*, (21 Aralık 1907).

⁹⁴² *F.O.195/2084, No. 68, Kudüs*, (11 Aralık 1900).

⁹⁴³ *Ceridet Filistin*, sayı: 167-66 (31/07/1912), s. 3.

⁹⁴⁴ Hanne Salah, (1920), *a.g.e*, s. 89.

Posta Teşkilatı, zamanın ruhuna ayak uydurmaya gayret etmektedir. İlk başta araba ve kervanlarla taşınan posta için ilerleyen dönemlerde değişik araçlar kullanmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılın ilk dönemin itibaren Osmanlı postacılığı, gerek idare gerekse teknoloji açısından gelişme göstermiştir.⁹⁴⁵

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki resmi postalar Kudüs merkezinden Yafa'ya özel bir araba taşınmakta, ardından gemilerle payitaht İstanbul'a nakledilmekte idi. Kudüs ve Gazze arasındaki posta faaliyetleri iki gün sürmekteydi.⁹⁴⁶ H.1299/M.1882 yılından sonra at arabaları yerini trene bırakmıştır.⁹⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yönetimce, Gazze, Yafa ve el-Halil gibi yerlerde posta merkezlerini çoğaltmak için emek harcanmış, postacılığa kolaylıklar tanınmıştır.⁹⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin iktidarının bitişine yakın olan dönemde posta kurumu büyük önem ve özenle karşılaşmıştır. Postacılığın devletin resmi faaliyetlerinden biri olmasına gayret edilmiş, öte tarafta Avrupalı devletler de Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı yerlerinde posta ofisleri açmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı da yabancıların postacılık faaliyetleri yürüttüğü merkezlerden biridir.⁹⁴⁹

Açılış tarihi h.1270/m.1854 yılına dayanan Avusturya Posta Merkezi Kudüs'te yabancılarca kurulan en eski posta merkezidir.⁹⁵⁰ H.1315/M.1898 yılında Alman Posta Kurumu'nun yetkilileri, Alman İmparatoru'nun Kudüs ziyaretini bir fırsat olarak görmüş ve önce Yafa'da daha sonra Kudüs'te bir şube kurmuştur. Kudüs Mutasarrıfı bu durumu protesto etmiş ve konuyla ilgili Bab-ı Ali'ye telgraflar çekmiştir.⁹⁵¹ Fransa da bu konuda Almanya'yı izlemiş, ilkin Kudüs'te ardından Yafa'da bir posta ofisi meydana getirmiştir. Rusya diğer devletlerden geri kalmamış, aynı haklara sahip

⁹⁴⁵ Muhammed Kürd Ali, (1983), *a.g.e*, c.5 s. 239.

⁹⁴⁶ *F.O.195/2225, No. 22, Kudüs*, (3 Mayıs 1900).

⁹⁴⁷ 'Arif el-'Arif, (1961), *el-Müfassel fi Tarih el-Kudüs*, c.1, s. 351.

⁹⁴⁸ Prothero G W, (1920), *a.g.e*, s. 79.

⁹⁴⁹ İlber Ortaylı,(2006), *a.g.e*, s. 129.

⁹⁵⁰ 1889'da Osmanlı İmparatorluğu, eyaletlerindeki yabancı postaneleri ortadan kaldırmak için çok sayıda girişimde bulundu, ancak bunu başaramadı. Bkz. *F.O.78/4535, No. 82, İstanbul*, (28 Şubat 1889).

⁹⁵¹ *F.O.195/22048, No. 9, Kudüs*, (5 Mart 1900).

olduğunu savunarak cemazeyilevvel 1319 / Eylül 1901'de Kudüs'te kendisine ait postahane oluşturmuştur. Bahsedilen yabancı kurumların inşası, ziyaretçi ve hacıların sayısında artış görülmesine ve Kudüs Mutasarrıflığı bünyesinde ilgili devletlere bağlı dini kurumların fazlalaşmasına neden olmuştur.⁹⁵² Birinci Dünya Savaşı sırasında yabancı posta ofisleri bağlı buldukları devletlerce kapatılmıştır.

H.1311/M.1896 yılında eski şehir içindeki Yahudi mahallesinde, postahane şubeleri posta hizmetleri tüm kente yayılmaya çalışıldı. Osmanlı postahanesinin Yahudiler üzerindeki etkinliğini arttırmak için h.1312/m.1895'lerden itibaren yeni bir uygulama başlatılarak, mektup zarflarının üzerine ibrance "Kudüs" ibaresi konuldu. Hız kazanmak ve posta taşımacılığını daha ucuza mal edebilmek için, merkez şubede toplanan postaların tren kalkış saatlerine göre günde dört kez demiryolu istasyonuna kadar götürülmesi işi iltizam yoluyla özel şahıslara açık eksiltme usulü ile veriliyordu. Kudüs'ten çıkan postaların Yafa dışındaki diğer kazalara taşınması karayolu üzerinden olacağı için bu hususta da iltizam sistemine başvuruluyor, Beytüllahim'e her gün, Halil'e haftada iki kez posta sürücüleri vasıtasıyla posta taşımacılığı yapılıyordu.⁹⁵³

8.1. Telgraf

XIX. yüzyılda iletişim alanında diğer en önemli idare aracı telgraftı. Telgraf, demiryolları gibi, sadece halk için bir kolaylık değil, askeri ve iç güvenlik açısından da devlet ve hükümet için oldukça önemli bir hizmettir. Telgraf ağı sayesinde devletin bütün vilayetleri, sancakları İstanbul'a bağlanmıştır. Böylece istenildiği her zaman haber alma, emir gönderme imkânlarına sahip olunmuştur. Bu ise devlete askerî, iktisadî, siyasî kolaylıklar ve üstünlükler sağlamıştır.⁹⁵⁴

Kudüs Mutasarrıflığı'nda ilk telgraf hattı h.1281 / m.1865 yılında Yafa ve Beyrut arasına çekilmiş, daha sonra Mısır sınırındaki el-Ariş ve İskenderiye'ye oradan

⁹⁵² *F.O.195/2106, No. 52, Kudüs*, (10 Eylül 1901).

⁹⁵³ Yasemin Avcı, (2015), *a.g.m.*, ss. 194-195.

⁹⁵⁴ Seyfullah Arpacı,(2005), *Sultan II. Abdülhamid*, Işık Yayınları, İstanbul, s. 38.

da Kudüs'e uzatılmıştır.⁹⁵⁵ H.1281 Muharremi'nde / M.1865 Haziranı'nda Asitane ile Beyrut Ofisi arasında ilk telgraf mesajlaşması başarıyla gerçekleştirilmiştir. İlk sadece Arapça ve Türkçe kullanılırken bilahare Fransızca da mesaj dillerine eklenmiştir.⁹⁵⁶ Osmanlı Devleti, h.1286/m.1870 yılında telgraf hattının bölgeden elde edilen gelirlerden yararlanılarak Kudüs'ten el-Halil'e kadar uzatılmasını planlamıştır. ⁹⁵⁷

H.1317/M.1900 senesine gelindiğinde Kudüs ve çevre bölgeler arasındaki telgraf hatları genişlemiş, Ürdün doğusundaki Salt, el-Kerak, Tafiye şehirlerine ve Hicaz bölgesindeki Mekke-i Mükerrreme'ye uzanmıştır.⁹⁵⁸ Böylelikle haberler kolaylıkla ve hızlı bir şekilde aktarılmaya başlanmıştır. Bu durum; siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda yetkili olan farklı makamlar arasında hızlı bir iletişime imkân tanımıştır. Özellikle h.1286/m.1870 yılından sonra Osmanlı Devleti'nde telgraf merkezlerinin değişik yörelerde yayılmasından sonra haberleşme istenilen bir şekil almıştır. Telgrafın yanında o yıllarda dünyada yeni yeni gelişen telefondan ise genel kullanım düzeyinde bahsetmek imkânsızdır. H.1325/M.1908 senesinde sadece resmi hizmete mahsus olmak üzere sınırlı bir alanda telefon hattı çekilmiştir. ⁹⁵⁹

9. MUTASARRIFLIK BÜTÇESİ

Tanzimat Dönemi'nde maliyenin düzenlemesine önem verilmiş, bu doğrultuda H.1243/M.1828 yılında Maliye Nezareti (*Maliye Bakanlığı*) oluşturulmuştur. Bu kurum, daha önce defterdarlık olan bilinen yapının devamıdır.⁹⁶⁰ H.1271-1280/M.1855-1864 yılları arasında Osmanlı Devleti vergiler hakkında bir dizi nizamname ve kanun çıkarmış, Sultan Abdülaziz devrinde (H.1277-1292/M.1861-1876) Mali İdare Nizamnamesi yayınlanmıştır. Sözü edilen nizamname ile köy muhtarları yetki

⁹⁵⁵ *F.O.78/1875, No. 18, Kudüs*, (3 Mart 1865); Yasenin Avcı, (2004), *a.g.e.* s. 195.

⁹⁵⁶ *F.O.78/1875, No. 24, Kudüs*, (22 Haziran 1865).

⁹⁵⁷ *BOA.BEOAYN.d.905*, (13 Şaban 1287 / 8 Kasım 1870).

⁹⁵⁸ *F.O.195/2084, No. 31, Kudüs*, (23 Temmuz 1900).

⁹⁵⁹ Muhammed Kürd Ali, (1983), *a.g.e.*, c.5 s. 137.

⁹⁶⁰ *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, (1316), 30.Defa, ss. 63-66.

alanlarındaki bölgelerden malları toplayıp üç gün içinde kazalardaki mal sandığına teslim etmekle yetkilendirilmiş, kaymakama kazadaki malların tahsilini denetleme görevi verilmiştir.⁹⁶¹

Osmanlı Yönetimi, 5 Safer 1288 / 26 Nisan 1871 tarihinde, vilayetlere ilişkin Bütçe Nizamnamesi'ni çıkarmıştır: Bu düzenlemeye göre vilayet harcamaları 6 bölüme ayrılmaktadır: Dâhiliye, maliye, şer'iyye, maarif, ticaret ve nafia harcamaları. Her bir sınıf, İstanbul'daki merkezi hazinede düzenlenen şekle göre kendi içinde değişik bölümleri barındırmaktadır. Bu yönetmeliğe göre bütçede belirtilenler dışında devletten izin alınmadığı sürece bir ek bir harcama yapılması yasaklanmaktadır. Hazineye bildirilmeden ve onun tarafından onaylanmadan hiçbir mali işlemin geçerlilik kazanmayacağı vurgulanmaktadır.⁹⁶² Vilayetlerdeki bütçelere dair nizamnamenin çıkarıldığı h. 1288 / m.1871 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'nda durum dair Ekler - Tablo 11'de açıklanmaktadır.

Tablolardan gelirlerin giderlerden %40 oranında fazla olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu fark başkent İstanbul'a gönderilmiştir. Rakamların incelenmesiyle "vergi" başlığı altındaki ücretlerin ve öşür kazançlarının, yaklaşık olarak toplam gelirin %70'ini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁹⁶³ Harcama çeşitlerine bakıldığında eğitim hizmetleri (*maarif*) için ayrılan miktarın azlığı göze çarpmaktadır. Öte yandan dahiliye (*içişleri*) giderleri, kamu harcamalarının takriben %84'ü demektir. Eğitim, sağlık vb. diğer masraflar henüz bütçede potansiyel etkisini göstermediği için toplam gelirin yaklaşık %50'si ilgili başlık altında kullanılmıştır.

Kudüs Mutasarrıflığı'nın idarecilerinin bütçe yayınlamamalarından ötürü ve Suriye Vilayeti'ne dair salnamenin h. 1290/m.1874'daki ayrılıktan sonra bölgeye ilişkin

⁹⁶¹ *Ed-Dustür el-'Usmâni*, c.2, ss. 4-12.

⁹⁶² *Sâlnâme-yi Vilâyet-i Sûriye*, (1288), 3.Defa, ss. 124-127.

⁹⁶³ Kudüs Livası'ndan 1283/1866 yılında toplanan aşar gelirleri 5.047.393 kuruşa ulaşmış ve bu miktarın 2.402.400 kuruşunu bakaya vergiler kapsamında alınan ücretler oluşturmuştur. Daha önce kararlaştırılan ama bütçeye yansıtılmayan yükümlülükleri tahsil konusunda gösterdiği üstün çaba ve başarıdan dolayı dönemin mutasarrıfı (genel hakim) ödüllendirilmiştir. Bkz. *BOA.İ.DH.555/38616*, (12 Cemaziyelahir 1283 / 22 Ekim 1866).

açıklamalar içermemesinden dolayı Osmanlı arşivinde yörenin bütçesi hakkında yeterli kaynakla karşılaşmamaktadır. Elde edilen bilgiler, İmparatorluğun son yıllarına ait bütçelerden sınırlı sayıda örneklerdir. Bundan ötürü tezde Büyük Britanya (*İngiltere*) Konsolosu'nun hazırladığı tabloları esas alınmıştır. Konsolos'un mali hususları bilmesi, kendisinin mali idaredeki muhasebeci veya kâtiplerden biri ile irtibatlı olmasından ileri gelebilir. Nitekim bu bilgileri edinmek de çok zor değildir. Çünkü Osmanlı Devleti, mali durumunu bir sır olarak saklamamaktadır aksine vilayet bütçelerinin resmi gazetede ve salnamelerde yayınlanmasına izin vermektedir. H.1312 / M.1895 yılı Kudüs Mutasarrıflığı bütçesini ana hatlarıyla sunan liste için çalışmanın sonundaki Tablo 12'ye bakılabilir.

H.1312/M.1895 senesinin bütçesine ilişkin bilgilere göre Kudüs Mutasarrıflığı, gelir ve giderler arasındaki farkı merkezi hükümetin harcamalarına destek olmak amacıyla İstanbul'a göndermiştir. Bu dönemde artan gelir 27.308 Osmanlı lirasıdır.⁹⁶⁴ Öşür, "vergi" ve ağnam resminden elde edilen kazancın diğer kaynaklara üstünlüğü dikkat çekmektedir. Söz konusu vergilerle ulaşılan miktar, toplam gelirin yaklaşık %90'ını teşkil etmektedir. Bu sonuç, Kudüs Mutasarrıflığı'nda iktisadi çalışmaların çok yönlü ve gelişmiş bir düzeyde olup bölge geneline yayıldığını vurgulamaktadır. Giderlere göz atıldığında savaş masraflarının, jandarma, dâhiliye, zaptiye ve tahsildarlar için yapılan tahsislerin en önemli harcama unsurları olduğu netleşmektedir. Sözü edilen konulara kaynak ayrılması, devletin asayiş ve düzeni yurdun farklı köşelerinde sağlama arzusunu ispatlar niteliktedir. Eklerdeki Tablo 13'te h.1313-1325/m.1896-1908 yılları arasında Kudüs Mutasarrıflığı bütçesindeki gelir ve giderlere ilaveten başkent İstanbul'a ödenen pay belirtilmektedir.

H.1313-1325/M.1896-1908 gelir ve harcama kalemlerine dair istatistiklerinin değerlendirilmesi ile şu sonuçlara ulaşılmıştır:

⁹⁶⁴ *F.O. 195/1895, No. 27, Kudüs*, (29 Mayıs 1895).

1- Gelirler listesi, bu konuda yaşanan gözle görülür artışın boyutlarını sergilemektedir. Nitekim ilgili tablolar aracılığıyla tanık olunduğu gibi gelirler birkaç katına çıkmıştır. Ekonomik başarı, mutasarrıfların ve memurların çabalarını anlatmakta, yönetimin icraatlarının ekonomik hayata yansımaya seviyesini ortaya koymaktadır. Harcamalar bölümü, Kudüs Mutasarrıflığı'nın farklı hizmetlere sarf ettiği miktarları belirtmektedir. Bu bölüm vasıtasıyla devletin idari sistemlerine büyük önem verildiği, değişik dairelerdeki memurların sayısının arttığı ve Mutasarrıflık'taki hizmetlerde iyileşme ve gelişme yaşandığı anlaşılmaktadır.

2- Masrafların h.1313/m.1896 yılında bir defa gelirleri geçtiği gözlemlenmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu yıl hak edilen gelirlerin tamamı alınmamış ve akaya vergiler ortaya çıkmıştır. H.1318/M.1901 senesinde de harcamalarda fazlalığa rastlanmaktadır. Muhtemelen mali sene içinde Bi'rüssebi' Kazası'nın teşekkülü ve bölgeye jandarma kuvvetlerinin atanması bu açığa sebep olmuştur. Ancak bu tarihte gelir açısından Kudüs Mutasarrıflığı iyi bir ekonomik statüye sahiptir.

3- Başkentin kendine ait payı, bütçe düzenlenmeden tahsil ettiği sonucu ile karşılaşılmıştır. Söz konusu payın düşülmesinden sonra gelir gider dengesi kurulmaya çalışılmıştır. H.1318/M.1901 yılından sonra harcamaların gelirlerle uyumlu olması için bütçeye baskı uygulanmıştır.

4- Öşür/şar vergisi bölgenin en önemli gelir kalemini oluşturmaktadır. Bütçe kayıtlarına göre aşar vergisinden kazanılan miktarlarda sağanak yağmurlar, tarım alanlarının artışı, modern tarım teknikleri gibi faktörlerle bazen artış yaşanmaktadır. Söz gelimi h.1322/m.1905 yılında öşürden yaklaşık 72.196 Osmanlı lirası elde edilmiş, bu rakam da h.1321/m.1904 yılına ait ilgili başlıktaki gelirlerden 21.608 lira fazladır. ⁹⁶⁵

⁹⁶⁵ *F.O. 195/2106, No. 28, Kudüs*, (10 Mayıs 1901).

5- H.1324/M.1907 yılında Kudüs Mutasarrıfı'nın tavizsiz politikası nedeniyle halktan diğer yıllarda tahsil edilemeyen bazı vergilerin gelirleri devlet kasasına girmiş, böylelikle birikmiş alacakların değeri düşmüştür. ⁹⁶⁶

6- İstanbul'a gönderilen para miktarı genel olarak yukarıya doğru bir grafik çizmektedir. Diğer harcamalarla kıyaslandığında toplam gelirlerin %40'ını alacak kadar yüksek bir orana ulaşmaktadır. Osmanlı Hükümeti tarafından tekrar eden mali talepler olmasa Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki mali durumun çok daha müreffeh olması büyük ihtimaldir.

7- H.1325/M.1908 yılında başkentin hissesi daha önceki yıla oranla 10.000 lira düşük çıkmıştır. Bu azalmanın Sultan II. Abdulhamit'in tahttan indirilişi sonrasında yaşanan hadiseler ve sonuçlarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

8- Britanya Konsolosu'nun yazdığı raporlara göre bazen Kudüs Mutasarrıflık Bütçesi geç düzenlenmekte ve istenen tarihlerden sonra yollanmaktadır. Her mali seneye dair düzenlemeler, her yıl Rumi takvimde 28/29 Şubat ve miladi 12/13 Mart'ta bitmektedir. ⁹⁶⁷

Kudüs Mutsarraflığı'nın Meşrutiyet Dönemi'ndeki (H.1325-1332/M.1908-1914) bütçelerine ilişkin, sadece 1913 ⁹⁶⁸ ve 1914 ⁹⁶⁹ yılı hakkında detaylı bilgi bulunmaktadır. Söz konusu senelerin mali durumunu açıklayan ve tezin ekler bölümünde yer verilen 9 ve 10 numaralı tablolar aracılığıyla aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

- İstanbul'a mal tahsis edilmemiş, gelir ve gider eşitliği sağlanmıştır, h.1332 / m.1914 yılında önceki yıla göre bütçe lehine 1 milyon kuruştan fazla büyük bir fark meydana gelmiştir.

⁹⁶⁶ *F.O. 195/2255, No. 21, Kudüs*, (21 Temmuz 1907).

⁹⁶⁷ *F.O. 195/2062, No. 33, Kudüs*, (16 Ağustos 1899).

⁹⁶⁸ *BOA.İ.DH. 1505/20*, (27 Safer 1332 / 25 Ocak 1914).

⁹⁶⁹ *BOA.İ.DH. 1507/52*, (12 Cemaziyelevvel 1332 / 8 Nisan 1914).

- Umumi Meclis'e ait ödenekler artırılmış, h.1332/m.1914 bütçesi yararına memurların maaşları ve maarife ayrılan kaynaklar 2 katına çıkarılmıştır. Ayrıca eğitim ve yol masraflarına önem verilmesine rağmen sağlık hizmetleri için istenen ölçüde mali kapasite oluşturulamamıştır.

- H.1332/M.1914 tarihinde ziraat, veterinerlik ve sanayi alanlarının bütçedeki payı daha önceki yıla göre 10 katına yükselmiştir. Bu da Kudüs Mutasarrıflığı'nın son günlerinde kendisinin ekonomik hayatına eşlik eden büyük değişim ve gelişimin boyutunu ortaya koymaktadır.

Bu bölümün sonunda şu tespitlere yer verilebilir: Farklı mali kaynaklar ve bilhassa memurlar marifetiyle toplanan vergiler Kudüs Mutasarrıflığı'nın idaresi üzerinde büyük bir tesire sahiptir. Bu kanallar vasıtasıyla yörenin sabit gelirleri olmuş, kalkınma hamleleri için finansman sağlanmış ve orada modern yapıların doğuşuna zemin hazırlanmıştır. Ulaşım altyapısına dönük proje ve çalışmalar ve yolların bir ölçüde iyileştirilmesi, hızlı bilgi alışverişi ve ticari etkinliklere kapı aralamış, bölgenin gelişim ve ilerlemesine destek sunmuştur. Ancak İstanbul'un kendi payını yükseltmek için ısrar etmesi neticesinde bazen aşırı sertleşen vergi tahsili çalışmaları ahalinin devlete küsmesine sebebiyet vermiş, çiftçilerin mali yükümlülüklerden kurtulmak için evini ve toprağını bırakmasına neden olmuştur. Öte yandan Arazi Kanunnamesi toprakların büyük bölümünün şehirlerdeki nüfuzlu insanların adına kaydedilmesi sonucunu doğurmuş, halkın faydasına veya zararına olup olmamasını umursamadan çiftçiler üzerinden şahsi emellerini gerçekleştiren ve siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda güçlü olan yeni bir toplum sınıfını meydana getirmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KUDÜS MUTASARRIFLIĞI'NDAKİ OSMANLI İDARESİ VE YEREL HALK

Geçmiş bölümlerde Kudüs Mutasarrıflığı'nın coğrafya ve tarihine değinilmiş, orada baş gösteren askeri, sivil ve mali yönetimler açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünden önce Osmanlı İdaresi'nin Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki yerel halkın geneli ve güç sahipleri üzerindeki etkilerine bakmak uygun olacaktır. Bu idarenin köylerde, Bedevi topluluklarda, Hristiyan Araplar ve Arap milliyetçiliği fikrindeki izdüşümlerini, Misyoner Hristiyan toplulukları, yabancı konsoloslukları ve Yahudi göçmenlerin yerleşimindeki yansımalarını değerlendirmek olmazsa olmazdır.

1. MÜSLÜMAN TOPLUMU

1.2. Kudüs Mutasarrıflığı Kırsalında Müslüman Nüfus

Çiftçiler, Kudüs Mutasarrıflığı'nda nüfusun çoğunluğu anlamına gelmektedir. Söz konusu grup, köylerinde Kays-Yemen savaşları olarak bilinen kendi iç mücadeleleriyle uğraşmaktadır.⁹⁷⁰ Her köyün “şeyh” (*şeyh*) adlı bir yöneticisi ve bu şahsın yanında hükümete ilişkin meselelerde köyü temsil etmek üzere bir ihtiyar heyeti vardır.⁹⁷¹ Osmanlı Devleti, vergi değerlerini belirlerken ihtiyar heyetlerinin onayını almaya çalışmıştır. Ancak bu uygulama biraz formalitede kalmış, mültezimlerin rüşvetleri sebebiyle azalar genellikle önlere konan vergi miktarlarına dair evrakları pek incelemiden imzalamışlardır.

⁹⁷⁰ Mutasarrıflığın köyleri, Kays ve Yemen boylarına dayalı iki gruptan oluşmaktaydı, bu iki soy arasında XIX. yüzyılda büyük bir düşmanlık baş göstermişti, bir topluluk diğerinin arazisinden geçmeye cesaret edememekteydi. Bkz. Ömer el-Bergüsi, *Tarih Filistin*, ss. 267-268.

⁹⁷¹ *BOA.İ.MVL.540/24238*, (25 Zilhicce 1281 / 21 Mayıs 1865).

Ekonomik durumlar ve sosyal koşullar gereği devlet görevlileri, nüfuzlu ailelerden büyük mal sahipleri ve Bedevilerle çiftçiler arasında birtakım ilişkiler mevcuttur. Tımar ve zeamet malikliği döneminden beri anılan gruplardan pek çok insan, çiftçilerle değişik şekillerde ilişkiler kurmuştur. H.1277/M.1861 yılında Tapu Kanunnamesi çıktığında köylerin çoğu birkaç nüfuzlu insan adına kaydedilmiş, miri arazilerin büyük bir kesimi müessir zenginlerce satın alınmıştır. Halk dilinde “efendi” lakabı, eski tımarları mülkiyetine geçirenleri anlatmak için kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Dönemi’nde ortadan kaldırdığı tımar ve dirlik maliklerinin yerine memurlar veya yerel halktan liderler ikame olunmuştur.⁹⁷²

Kudüs Mutasarrıflığı’ndaki çiftçiler ile efendilerin ilişkisi, egemenlik ve kötüye kullanma gibi başlıklar etrafında dönmektedir. Çiftçiler, vergilerden kaçmak arzusuyla mülkiyetlerini kendilerine armağan gibi sundukları sahiplerin topraklarında ücretli işçiler olarak çalışmakta ve işçilik genellikle babadan oğula miras kalmaktadır.⁹⁷³ Malikler de arazileri evlatlarına bırakmaktadır. Her köy adına kaydedildiği ismin bir veya birkaç çocuğu tarafından yönetilmiş ve sahiplenilmiştir. “Efendiler”, sunulan aynı ve nakdi bağışlar karşılığında köy ahalisinin çıkarlarını kollamış, resmi dairelerde onları savunmuşlardır.⁹⁷⁴

Güçlü yerel unsurlar arasında faizle borçlandırma olgusu neredeyse “tefecilik” olarak nitelendirilebilecek bir biçimde yaygınlık kazanmıştır. Arazi sahipleri, çiftçilerin parayla tohum almaya veya azık edinmeye ihtiyaç duyması halinde %40'lara ulaşan büyük faiz oranlarıyla onlara borçlar vermiştir.⁹⁷⁵ Mutasarrıflık çiftçileri, mültezimlerin baskısından yılmış, üzerlerindeki tazyikten dolayı mallarını satmak mecburiyetine düşmüşlerdir.⁹⁷⁶ Fakirlik ve yokluk içinde yaşamak pahasına ödeyemedikleri

⁹⁷² Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e*, s. 191.

⁹⁷³ *F.O.424/21, No. 5, Kudüs*, (19 Temmuz 1860).

⁹⁷⁴ *F.O.424/21, No. 5, Kudüs*, (19 Temmuz 1860).

⁹⁷⁵ *Ceridet el-Kermel*, sayı: 443 (04/07/1914), s. 3; *Ceridet Filisfin*, sayı: 169-68 (07/09/1912), s. 1.

⁹⁷⁶ *BOA.BEOAYN.d.906*, (10 Safer 1293 / 7 Mart 1876); Hanne Salah, *a.g.e*, s. 48.

yükümlülüklerden kurtulmayı denemişlerdir.⁹⁷⁷ O dönem çiftçilerin iç dünyasını kuşatan his ağırlıklı olarak öfkedir.⁹⁷⁸

Çiftçilerin ekonomik durumları verimli geçen tarım mevsimlerinde düzelmektedir. Böylesi sezonlarda devlete öşür vergisinden büyük gelirler sağlanmaktadır.⁹⁷⁹ Ancak kuraklık yıllarında su kaynaklarının yetersizliğinden ve salgın hastalıklardan ötürü köy ve şehirlerdeki halk büyük zorluklar yaşamaktadır.⁹⁸⁰

Genel bir değerlendirme olarak o dönemde köy sakinleri arasında fakirliğin kapsamı geniş bir fenomen olduğunu söylenebilir. Yahudi göçmenlerin gelişi, çiftçilerin durumunu daha da kötüleştirmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde yoğun şekilde yaşanan göç, ticaret ve tarımla uğraşan nüfuzlu ailelerin servetlerini çoğaltmıştır. Çiftçilerin önemli kısmı da geçim sıkıntılarına çözüm bulmak için Amerika ve Avrupa gibi dünyanın değişik bölgelerine taşınmaya başlamıştır.⁹⁸¹ Aynı dönemde Yahudilerin Filistin’de yerleşiminde gözle görülür bir artış vardır.⁹⁸² Yerel gazeteler bu durumdan etkilenerek Arapların Kudüs Mutasarrıflığı ve yurtdışına yönelik yerleşim hareketini dizginlemeye çalışmış; gazete yazarları ülkenin asıl sahiplerinden boşalması gibi bir tehlike ile yüzleştiklerini belirterek yurtdışına yönelik göçün durmasını talep etmişlerdir.⁹⁸³

Tarım çalışanları, boğuştukları parasızlık problemi nedeniyle arazilerinden vazgeçmelerini isteyen tefecilerin büyük faizli borçlarını ödeyebilmek için kendilerine düşük faizlerle veya faizsiz olarak kredi verecek kurumlara ihtiyaç duymuştur.

⁹⁷⁷ *BOA.BEOAYN.d.902*, (19 Rebiülahir 1290 / 16 Haziran 1873); *F.O.195/1154, No. 21, Kudüs*, (24 Ağustos 1877); *F.O.78/2992, No. 10, Kudüs*, (30 Temmuz 1879).

⁹⁷⁸ *F.O.195/1113, No. 4, Kudüs*, (17 Şubat 1876).

⁹⁷⁹ *F.O.195/2127, No. 23, Kudüs*, (27 Mayıs 1902).

⁹⁸⁰ *F.O.195/2255, No. 21, Kudüs*, (3 Temmuz 1907); *F.O.195/2255, No. 20, Kudüs*, (1 Temmuz 1907).

⁹⁸¹ *Ceridet Filisfin*, sayı: 257-54 (26/07/1913), s. 2.

⁹⁸² *F.O.195/2459, No. 33, Yafa*, (22 Nisan 1914).

⁹⁸³ *Ceridet Filisfin*, sayı: 173-71 (21/09/1912), s. 1.

Çiftçilerden borç karşılığı alınan arazilerin büyük bölümü ivedilikle Yahudi yerleşimcilere satılmıştır.⁹⁸⁴

Kudüs Mutasarrıflığı'nda tarım ilkel metotlarla yapılmıştır, ziraatçılar geleneksel usullerle yetinmiş, yeni yöntemlerden ve tarım araçlarının gelişiminden haberdar olmamışlardır.

1.1. Müslüman Nüfusun Şehirlere Dağılımı

Kudüs Mutasarrıflığı, büyük bir nüfus barındırmıştır. Kudüs, özellikle h.1298 / m.1881 yılından sonraki Yahudi göçünün ardından Müslümanların çoğunluğu elde etmediği tek şehirdir.⁹⁸⁵ Yafa, Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki yargı organlarının yoğunluk kazandığı bir alan ve oldukça önemli bir liman kentidir. XX. yüzyılın başına dek Müslümanlar Yafa'da sayı ve nüfus açısından egemen kitleyken m.1888/h.1305 tarihinde tarihi surların yıkılması ve bunların yerine Yahudi göçmenler için dönemin modern binalarının dikilmesi ile bölgenin demografisini değiştirmiştir.⁹⁸⁶ Bahsedilen yapılaşma sonucu h.1327 / m.1910 yılından itibaren Müslümanların toplam nüfustaki oranı azalmış, yörenin yarısını ifade edecek şekilde gerilemiştir. Gazze ve el-Halil ise Müslümanların ekseriyet olduğu iki kaza merkezidir.⁹⁸⁷

İdari merkezleri ile öne çıkan Kudüs Mutasarrıflığı, iletişim imkânları ve ulaşım ağları ile donatılmıştır. Ticari ve endüstriyel faaliyetlerin odağında yer almaktadır. Bölge halkından kimi Müslüman aileler, gerek servetleri gerekse devlete yaptıkları hizmetlerle ayrıcalıklı ve aktif bir konuma yükselmiştir. İlgili ailelerinin evlatları Türk memurların yanı sıra idarede söz sahibi olmuş ve yörenin yönetiminde tecrübe kazanmışlardır.⁹⁸⁸

⁹⁸⁴ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 396 (06/01/1914), s. 2.

⁹⁸⁵ 1865 yılında Kudüs'ün nüfusu (200.000) 160.000 Müslüman, 30.000 Hristiyan ve 10.000 Yahudi olarak tahmin edildi. *F.O.78/1875, No. 18, Kudüs*, (3 March 1865).

⁹⁸⁶ Yasemin Avcı, (2015) *a.g.m*, ss. 387-389.

⁹⁸⁷ Albert Hyamson, (1917), *Palestine, The Rebir the of an Ancient People*, New York, Alfred A. Knopf, MCMXVII, s. 85.

⁹⁸⁸ *F.O.424/21, No. 5, Kudüs*, (19 Temmuz 1860).

Mutasarrıflık'taki nüfuzlu bazı Müslüman aileler, şerif ve seyit oldukları iddiasıyla idari işlerin yürütülmesine büyük oranda tesir etmişlerdir. Sakinler arasında dini anlamda gözde bir konum yakalayan, hükümdarların ikram ve iltifatlarına mazhar olan bu aileler, az - çok bir dini tahsil aldıkları için kaza, müftülük ve müderrislik (*tedris*) gibi vazifelerde görev yapmışlardır. Kimileri resmi kurumlar nezdindeki etkisini vergi toplama görevi edinmek ve kendi adına arazi kaydettirmek için kullanmıştır. ⁹⁸⁹

Nüfuzlu aileler, sahip oldukları güçten ötürü Hristiyan gruplarla çeşitli ilişkiler kurmuştur. el-Ḥālidi Ailesi ve Rum Ortodoks Cemaati arasında sağlam bir bağ mevcutken ed-Ducānī Ailesi ve Ermeni Taifesi arasında benzer bir münasebete rastlanmıştır. Söz konusu sülaleler, gayrimüslim toplulukların çıkarlarını devlet katında savunmuş, gayrimüslim kitlelere ait kuruluşları korumak ve Yahudiler için arazi sözleşmeleri yapmakla ünlenmişlerdir. ⁹⁹⁰

Osmanlı devrinin sonunda Kudüs'ün etkin ailelerine örnek olarak “el-Halidi” ve “el-Huseyni” adlı gruplar verilebilir.⁹⁹¹ El-Halidi Ailesi'nin soyu, büyük askeri başarılarla imza atmış bir şahsiyet ve Hz. Peygamber'in arkadaşlarından olan Halid bin Velid'e dayanmaktadır.⁹⁹² Bu aile büyük bir beceri ile pek çok bireyini, Mutasarrıflık içinde değerli makamlara getirmiştir. Şer'i mahkemelerdeki kâtiplik vazifelerinin birçoğu sözü edilen sülalenin elindedir.⁹⁹³ el-Halidi Ailesi'nin tanınmış reislerine ilişkin olarak Kudüs İdare Meclisi'nde üye olan Yasin el-Halidi ve kendisinin kardeşi olup abisine benzer biçimde çok sayıda yönetim görevinde bulunan Yusuf Ziya el-Halidi'yi anmak uygun olacaktır. Bu bağlamda Yusuf Ziya el-Halidi'nin elinde bulundurduğu otoriteyi, ailesinin rakiplerini güçsüzleştirmek için kullandığı ileri sürülmektedir.⁹⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin Bordeaux Konsolosu olup daha sonra Osmanlı Meclis-i

⁹⁸⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 79; Yasemin Avcı, (2015), *a.g.m.*, s. 122, 124.

⁹⁹⁰ *F.O.424/21, No. 5, Kudüs*, (19 Temmuz 1860); *Ceridet Filisfin*, sayı: 215-12, (23/02/1913), s. 2.

⁹⁹¹ Yasemin Avcı, (2015), *a.g.m.*, s. 122.

⁹⁹² *BOA.İ.DH.142519/1322/29*, (22 Şaban 1322 / 1 Kasım 1904).

⁹⁹³ Yasemin Avcı, (2015), *a.g.m.*, s. 122.

⁹⁹⁴ *F.O.195/1984, No. 7, Kudüs*, (8 Şubat 1897).

Mebusanı'nda Kudüs Mebusu seçilen Ruhi el-Halidi de bu soyun önemli fertlerindedir.⁹⁹⁵

Kudüs Mutasarrıflığı'nın ileri gelenlerinden el-Hüseynî Ailesi de bir Arap soyu olup Hz. Ali'nin oğlu ve Hz. Muhammed'in torunu olan Hz. Hüseyin'e nispet edilir. H.1314 / M.1897 yılında Kudüs Belediye Başkanı olan Selim el-Hüseyni bahsi geçen sülaledendir. Kudüs'te mümtaz bir yer edinen Selim el-Hüseyni, kaymakamlarla kurduğu münasebetlerle kazaların işlerine karışmıştır.⁹⁹⁶ El-Halidi ve el-Hüseyni soyları arasında şiddetli bir rekabet vardır. İki taraf da hükümet dairelerinde kendilerini temsil için yoğun çabalar harcamış, Osmanlı Devleti İdaresi de onlara karşı mümkün mertebe bir denge gözetmiştir. El-Halidi Ailesi'nden bir fert, Kudüs İdare Meclisi'ne üye seçildiğinde el-Hüseyni Ailesi, muhakkak surette kendisinden bir bireyin Belediye Meclisi'ne aza yapılması gibi bir işlemle hoşnut edilmiştir.⁹⁹⁷ Meşrutiyet Dönemi'nde Kudüs'teki aileler arasında mebus seçilme konusunda yarış kızışmıştır. Kudüs'teki nüfuzlu aileler mutasarrıflara gereğinden çok yakınlaşmak ve bölgenin işlerine fazlasıyla müdahil olmak benzeri suçlamalarla baş başa kalmışlardır.⁹⁹⁸

Kudüs'te olduğu gibi Gazze, Yafa ve el-Halil'de de soy ve servet açısından seçkin sayılan, kendi iddialarına göre şerif ve seyit olan aileler varlık göstermiştir. Bu aileler şehir merkezinde zanaatkârlar, tacirler ve işçilerin üzerinde; kırsalda ise çiftçilerin üstünde nüfuzlarını kullanmakta, ayrıca idari işlere müdahil olmaktadır.⁹⁹⁹ Osmanlı Devleti, onların güç odağı olmalarını yakından izlemiş ve gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda tehdit gördüklerini tutuklatarak uzak yerlere sürgüne yollamıştır.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁵ *Nevşâl-i 'Osmânî*, 3.sene, 1327 Sene-i Maliyesine Mahsus, Muharrirleri: Ekrem Reşad - Osman Ferid, Şems Matbaas, Kanaat Kütüphanesi, s. 135.

⁹⁹⁶ *BOA.İ.DH.3940/74469*, (17 Rebiülahir 1302 / 3 Şubat 1885).

⁹⁹⁷ Yasemin Avcı, (2015), *a.g.m.*, s. 123.

⁹⁹⁸ *Ceridet Filisîn*, sayı: 242-39 (04/06/1913), s. 2; *Ceridet el-Muqattem*, sayı: 6997, (03/04/1913), s. 1.

⁹⁹⁹ *F.O.195/2127, No. 69, Kudüs*, (5 Kasım 1902); Işıl Işık Bostancı, (2006), *a.g.e.*, ss. 45-46.

¹⁰⁰⁰ *F.O.195/2028, No. 10, Kudüs*, (1 Mart 1898).

Kaynaklardaki bilgiler ışığında nüfuzlu ailelerin bir bölümünün işlerde ve eğitimde söz sahibi oldukları, İngiltere Manda Yönetimi'ne dek hâkim bir unsur olarak bölge hayatında yer aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁰¹ Kentlerin yapısında büyük bir değişiklik oluşturan bu seçkin sınıf ile birlikte kabile çatışmaları azalmıştır. Buna alternatif olarak devlet kurumlarında çalışmaya yönelik rekabet ortaya çıkmış, halk ve özellikle güç sahipleri, XIX. yüzyılın şehir hayatına damgasını vuran kanlı husumetleri unutup resmi vazifeleri elde etme uğrunda yoğun bir yarışa girmiştir.

1.3. Kudüs Mutasarrıflığı'nın Bedevi Ağırıklı Bölgeleri

Göçer nüfus, genellikle Kudüs Mutasarrıflığı'nın güney parçasına yerleşmiş olup Gazze ve Bi'rüsebi' kazaları sınırlarında oturmaktadır. Bedevilerin en önemli boyları, "et-Terābīn", "et-Teyāhā", "el-'Azāzime", "es-Sa'īdin", "el-Cebbārāt" gibi topluluklardır. Bu boylar kendi aralarında toprakların hacmi ve mülkiyetine ilişkin büyük anlaşmazlıklar yaşamakta, söz konusu ihtilaf nedeniyle Bedevi toplumunda savaşlar, ittifaklar, baskınlar, bölünmeler meydana gelmektedir.¹⁰⁰² Osmanlı Devleti'nin memurları, ilgili problemi çözmek için devreye girmiş, ¹⁰⁰³ kabileler arasında barışı tesis etmeye çalışmıştır. Bedevilerin yaşadığı arazilerde jandarma karakolları yapımına önem verilmiştir.¹⁰⁰⁴ Yukarıdaki gruplar haricinde Beytullahim ve Ölü Deniz arasında yaşayan ve Kudüs kırsalında aralıklarla asayiş bozan "et-Te'āmira" adlı Bedevi topluluğundan, Ürdün Nehri'nin iki yakasında zaman zaman Mutasarrıflık hudutlarını hücumlarla yoklayan el-'Udvān ve Beni Saḥr kabilelerinden bahsedilebilir. ¹⁰⁰⁵

Osmanlı Devleti, Bedevilerin yaşadığı problemlerden ötürü Gazze Kazası'na ayrı bir değer vermiş, oraya kaymakam atarken yetenekli ve liyakatli olma yanında

¹⁰⁰¹ Yasemin Avcı, (2004), *a.g.e*, s. 122.

¹⁰⁰² *BOA.İ.DH.244/14872*, (14 Safer 1268 / 9 Aralık 1851); *BOA.İ.DH. 246/14978*, (7 Safer 1268 / 2 Aralık 1851); *BOA.İ.DH. 105/5295*, (14 Cemaziyelahir 1264 / 18 Mayıs 1848); *F.O.195/1153, No. 6, Kudüs*, (15 Mart 1874).

¹⁰⁰³ *BOA.İ.DH. 246/14978*, (16 Safer 1268 / 11 Aralık 1851).

¹⁰⁰⁴ 'Arif el-'Arif,(1420), *a.g.e*, ss. 191-192.

¹⁰⁰⁵ *F.O.195/1514, No. 2, Kudüs*, (10 Şubat 1885); Crown Prince of Austria Rudolf , (1884), *Travels in the East Including a Visit to Egypt and the Holy Land*, London, Richard Bebtley & Son, ss. 337-8.

göçerler hakkındaki tecrübesine bakmıştı.¹⁰⁰⁶ Zira Filistin/Osmanlı - Mısır Hidivliği sınırında anlaşmazlık emarelerinin gün yüzüne çıkması sonrasında yöneticilerin şahsiyeti, devlet otoritesinin gidişatı açısından belirleyici olacaktı.¹⁰⁰⁷ Ancak Bedeviler devletin doğrudan yönetiminden pek hoşlanmamış, tarımsal şartlar kötüleştikçe ve vergilerin artırılması talep edildikçe sızlanmışlardır.¹⁰⁰⁸ Ayrıca kimi Bedevi ileri gelenleri, ellerindeki gücü şahsi menfaatleri doğrultusunda ayaklanma ve isyan tertibinde kullanmış, kargaşa ortamı oluşturmuşlardır.¹⁰⁰⁹

Sürekli surette yaşanan ihtilaf ve çatışmalar, Bedevilerin birbiri ile kurduğu ilişkilere damgasını vurmuştur.¹⁰¹⁰ Bazı mutasarrıfların kabile kavgalarında parmağı olmasına karşın mutasarrıf olarak görev yapan kimi isimler, sorunların çözümü için bizzat müdahale ederek kabileleri yöneten “şeyh”lere nişanlar ve hediyeler sunmuştur.¹⁰¹¹ Aralarında dostane ilişkileri olmasını arzulamış ve Hicaz’daki aşiretlerin hücumlarından kendilerini korumak gibi tedbirlerle devletin safına çekmeye çabalamışlardır.¹⁰¹²

Mutasarrıflık İdaresi, Bedeviler üzerinde çeşitli yöntemler denemiş, onlara karşı güç kullanımı, silahlı çatışmalarını sonlandırma, kabileleri birbirine düşürme, onlarla birlikte sınır hattını takviye etmek benzeri farklı tutumlara yönelmiştir. Bedevilerin saldırganlıklarının durdurulması amacıyla hasat mevsimlerinde asker sayısı artırılmak istenmiştir.¹⁰¹³ Mutasarrıflık İdaresi’nin Bedevilere yaklaşımına yön veren temel husus, yerleşik hayata geçirme düşüncesidir.¹⁰¹⁴ Gönülleri hoş tutularak¹⁰¹⁵ Bedevilerin belirli

¹⁰⁰⁶ *BOA.İ.DH.18/837*, (16 Şevval 1268 / 1 Ağustos 1852); *BOA.İ.DH.1509/31*, (2 Şaban 1322 / 12 Ekim 1904).

¹⁰⁰⁷ Mısır ile sınır problemi için çalışmanın girişine bakınız.

¹⁰⁰⁸ *F.O.195/2452, No. 14, Kudüs*, (24 Şubat 1913); *F.O.195/2452, No. 20, Kudüs*, (14 Mart 1913).

¹⁰⁰⁹ *BOA.BEOAYN.d.906*, (16 Rebiülahir 1291/ 2 Haziran 1874).

¹⁰¹⁰ *F.O.195/1153, No. 6, Kudüs*, (15 Mart 1874).

¹⁰¹¹ Bkz. *BOA.BEOAYN.d.905*, (27 Zilkade 1295 / 22 Kasım 1878); *BOA.İ.DH. 939/74369*, (16 Rebiülevvel 1302 / 3 Ocak 1885); *BOA.İ.DH. 244/14572*, (14 Safer 1268 / 9 Aralık 1951).

¹⁰¹² *BOA.İ.DH. 168/8868*, (26 Rebiülevvel 1264 / 4 Mart 1848); Conder, C. R. (Claude Reignier), (1879) *a.g.e.*, s. 275.

¹⁰¹³ *BOA.İ.ŞD.41/2144*, (3 Şevval 1295 / 30 Eylül 1878).

¹⁰¹⁴ *BOA.Y.MTV.284/133/1*, (28 Muharrem 1324 / 24 Mart 1906).

¹⁰¹⁵ *BOA.BEOAYN.d.905*, (1 Cemaziyelevvel 1285 / 20 Ağustos 1868).

bir adreste yaşamalarının sağlanması, vergi ve askerlik yükümlülüklerine tabi kılınmaları yöneticiler tarafından planlanmaktadır.¹⁰¹⁶ Bu bağlamda Bi'rüssebi'özelinde bir iskân girişimi vardır ¹⁰¹⁷ ve bazı kabile liderleri çatışmaların dinmesi için daimi askeri rütbelere atanmıştır.¹⁰¹⁸ Ancak sayılanların tamamına rağmen Bedevilerin kanun dışı hareketleri ve baskınları sürmüştür, Kudüs Mutasarrıflığı'nda farklı bölgelerde çiftçilerden ve ziyaretçilerden haraç toplamaya devam etmişlerdir. ¹⁰¹⁹

1.4. Kudüs Mutasarrıflığı'nda Arap Ayaklanması

Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki Arap unsuru, bazı reformları talep eden cemiyetlerin kuruluşunda diğer unsurlarla birlikte yer almış, ayrı bir biçimde dernekleşmemiştir.

Biladü's-Şam'da yabancı misyoner topluluklarından sonra canlanan fikrî hareketler, Araplık bilincinin uyanmasına neden olmuş, XIX. yüzyılın ikinci yarısında gazete ve dergiler kültürel hayatta yer bulmaya başlamıştır. Kudüs Mutasarrıflığı'nın Arap unsuru, Arap milliyetçisi hareketlerin çekirdek kadrolarına pek katılmamış ancak Meşrutiyet Dönemi'nde (H.1325-1332/M.1908-1914) kurulan derneklerde aydın ve tanınan isimler ile temsil edilmiştir.

Sultan II. Abdulhamit'in izlediği siyasetler gereği münevverler, Osmanlı Devleti içinde gizli, devlet dışında açık Osmanlı cemiyetleri oluşturmaya çalışmış; bunlardan biri olan Jöntürkler, meşrutiyetin ve Kanun-ı Esasi'nin ilanında önemli bir oynamıştır. Bu doğrultuda çabalar, anayasanın yürürlüğe tekrar konmasından sonra katlanarak artmıştır.

Islahat yanlısı Araplar, h.1325/m.1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni bir özgürlük döneminin olduğu düşünmüş, İstanbul'da yaşayanları hızla "el-İhā el-'Arabī el-Uşmānī" adlı bir cemiyet kurmuştur. Söz konusu derneğin açılması, Arap ve

¹⁰¹⁶ *BOA.DH.İ, 579/40341*, (19 Safer 1285 / 11 Haziran 1868); *BOA.DH.İ, 579/40341*, (24 Rebiülevvel 1285 / 15 Temmuz 1868).

¹⁰¹⁷ *BOA.Y.MTV.204/50/1*, (9 Rebiülevvel 1318 / 7 Temmuz 1900).

¹⁰¹⁸ *BOA.Y.MTV.87/20/1*, (13 Rebiülevvel 1311 / 24 Eylül 1893); *BOA.A.AMD.34/57/1/1*, (Tarihsiz).

¹⁰¹⁹ *F.O. 195/1806, No. 17, Kudüs*, (21 Nisan 1893); *Ceridet el-Kermel*, sayı: 296 (03/01/1913), s. 2.

Türklerce sevinçle karşılanmış ve bir boşluğu doldurmuştur. Kurucuları arasında Kudüs'ten Şükrü ve Cemil el-Huseyni vardır. Ancak (Arap - Osmanlı Kardeşliği) Cemiyeti uzun ömürlü olmamış, İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kapatılmıştır. İttihatçılar, 27 Safer 1326/ 31 Mart 1909'deki ayaklanmadan sonra Türk unsuruna dayanmayan derneklere genellikle son vermiştir. Ancak Araplar, dernekler önündeki engellemeleri aşmayı başarmış ve bu amaçla h.1326/m.1909 yazında faal üyeleri arasında Kudüs'ten Cemil el-Huseyni'nin de olduğu "el-Muntedā el-Edebī" adlı edebiyat kulübü kurulmuş ve h.1333 / m.1915 yılında hükümetçe kanun dışı ilan edilene dek faaliyetlerini sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki, Sultan II. Abdülhamit'i tahttan uzaklaştırdıktan sonra ülke yönetiminde merkezîyetçi biçimi benimsemiş ve böylelikle Arapların II. Meşrutiyet'ten yana beklentileri büyük oranda boşa çıkmıştır. Bu noktada Kudüs Mutasarrıflığı'ndan iki mebus olan Ruhi el-Halidi ve Said el-Huseyni, diğer Arap milletvekilleri ile birlikte Safer 1329 / Mart 1911 tarihinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Osmanlı Devleti'ndeki Arap vatandaşların haklarını savunma iddiasında olan bir Arap grubunun oluşturulması üzerinde durmuştur. ¹⁰²⁰ İttihat ve Terakki Hükümeti'nin h.1330 / m.1912 yazında düşmesinin ardından yönetimin Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçmesiyle beraber Osmanlı Devleti, adem-i merkezîyetçi bir idare tarzını uygulamaya hazırlanmış, h.1331 / m.1913 yılının Ocak ayında vilayetlerin ihtiyaçlarını araştırmak üzere umumi meclislerin toplanmasını istemiştir. Ancak Kudüs Mutasarrıflığı merkezi hükümetten toplantı yapmaya dönük bir çağrı almamıştır. ¹⁰²¹

14 Safer 1331 / 23 Ocak 1913 tarihindeki ihtilal sonrası İttihatçılar, vilayetlerdeki umumi meclisleri kendi kontrolleri altına almaya çalışmış, gizlilik esasıyla aktiviteler düzenleyen Arap teşkilatları da onlara karşı direniş kararı almıştır. Kudüs'ten Ali en-Neşşāşibi'nin üye olduğu "el-Ḳaḥṭāniyye" adlı oluşum ve Kudüs'ten

¹⁰²⁰ Bkz. *Cerīdet el-Mufīd*, sayı: 870, (31/01/1911), s. 1 .

¹⁰²¹ *Cerīdet Filisṭīn*, sayı: 204-1 (12/01/1913), s. 1.

Rüştü (*Ruşdî*) el-Huseyni ve Gazze'den Rüştü (*Ruşdî*) eş-Şāvā'nın katıldığı "el-Cem'iyye el-'Arabiyye el-Fetā" isimli dernek İttihat ve Terakki'ye gösterilen muhalefette öncü bir rol oynamıştır.¹⁰²²

Arap unsuruna dayalı organizasyonların etkinliğini artırması üzerine İttihat ve Terakki Hükümeti, h.1331/m.1913 yılında Arap vilayetlerine dilekçe ve taleplerin devlete iletilebileceğini belirten emirler yollamıştır.¹⁰²³ Fakat Arap hareketi içindeki derneklerin aceleyle 13-18 Rıcep 1331/ 18-23 Haziran 1913 tarihleri arasında Birinci Arap Kongresi'ni (*el-Mu'temer el-'Arabî el-Evvel*) düzenlemeleri, İttihat ve Terakki Hükümeti'ni sert bir cevap vermeye itmiştir.¹⁰²⁴ İttihatçılar ve onlara yakın basın kuruluşları, kongreye ve katılımcılarına karşı oldukça şiddetli bir kampanya yürütürken konuya ilişkin diplomatik girişimler sürmektedir. Şaban 1331/Ağustos 1913'te taraflar arasında yapılan görüşmeler uzlaşma ile sonuçlanmıştır. Buna bağlı olarak Arap hareketinin önde gelenleri Osmanlı Hükümeti'ne teşekkürlerini ve bazı konularda reform çabalarının hızlandırılmasına dair taleplerini ifade etmek üzere heyetler meydana getirmiştir. Safer 1332 / Ocak 1914'te İttihat ve Terakki Hükümeti'nin politikası, Araplarla anlaşmazlıkları gidermek ve yakınlaşmak hususunda ciddi olduğuna dair emareler içermektedir.¹⁰²⁵

Birinci Dünya Savaşı'nın ilan edilmesine dek Osmanlı-Arap ittifakı genel hatları ile bu şekilde kalmıştır. Cemal Paşa'nın, Biladü's-Şam'daki 4. Ordu'nun başına komutan tayin edilmesi ile birlikte Arap hareketinden Osmanlı Devleti ile anlaşmaya taraftar olan liderler ortadan kaldırılmıştır. Kudüs Mutasarrıflığı'ndan üç önemli kişi de idam edilmiş, Ahmed Arif el-Huseyni ve oğlu Mustafa, Ali en-Neşşasıbi, Rıcep 1334 / Haziran 1916 tarihinde darağacına asılmışlardır. Böylelikle ittifak ve anlaşma çabalarına çizgi çekilmiştir.

¹⁰²² İhsan Hindi, (1962), *Kifāh eş-Ş'ab el-'Arabî es-Sūrî*, İdarat eş-Şu'un el-Amme ve et-Tevcih, Dimeşk, s. 14.

¹⁰²³ *Cerîdet el-Mükattem*, sayı:7323, (30/04/1913) ss. 1-3

¹⁰²⁴ *Cerîdet el-Kermel*, sayı:300,(17/01/1913),s. 2; Sayı: 316, (14/03/1913), s. 1.

¹⁰²⁵ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 401, (03/01/1914), s. 1.

Yukarıda yer alanlardan da anlaşıldığı gibi Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki Araplar, kendilerine mahsus dernek ve kuruluşlar açmamış, diğer vilayetlerdeki Araplarla birlikte inşa ettikleri yapılara katılmışlardır. Kudüs Mutasarrıflığı özelinde bir Arap kültür derneğinin bulunmaması, büyük ihtimalle bölge Araplarının Siyonizm ve Yahudi göçü ile meşguliyetinden kaynaklanmıştır. Beyrut merkezli el-Mufid Gazetesi (*Cerīdet el-Mufīd*) bu konuya değinerek Kudüs Mutasarrıflığı ayanını devletçe yapılması gerekli reformlar konusunda sessiz kalmakla suçlamıştır.¹⁰²⁶ Filistin Gazetesi, cevabında Kudüs Livası veya Kudüs Mutasarrıflığı olarak nitelendirilen bölgeyi siyasetin çok fazla ilgilendirmediğini, bölge halkının siyasi partilere aşırı önem vermediğini belirtmiştir.¹⁰²⁷

Yörenin nüfuzlu kişileri, hususi bir parti kurmaya çalışmamış, İttihat ve Terakki taraftarları ve Hürriyet ve İtilaf yandaşları olarak ikiye ayrılmışlardır. Bölgedeki önemli şahsiyetlerden Hafız Said yerinden yönetim taraftarı olup Yafa'da İtilaf Fırkası'na ait bir cemiyet açmıştır.¹⁰²⁸ Öte yandan başka bir tanınmış isim olan Yusuf el-İsa ise açıkça İttihatçı ve adem-i merkezîyetçiliğe karşı olduğunu dillendirmiş,¹⁰²⁹ reform için mahalli memurların görevlendirilmesinin en iyi yol olacağını düşünmüştür.¹⁰³⁰

Vatandaşların kendi varlıklarını hedef alan Siyonist derneklerle ilgili tehlike algısı ve onlara karşı toplu direnişin zorunlu olduğuna dair hissiyatları, Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin kimliğini öncelemeye çalışan yapıların - derneklerin doğuşunu sağlamıştır. Bunlardan biri olan "Cemi'yyet Filisṭīn" Beyrut'ta Filistinli öğrenciler tarafından Beyrut Amerikan Üniversitesi bünyesinde kurulmuş ve Filistin meselesi hakkında dağınık kamuoyunu toplamaya ve söz birliğini oluşturmaya çalışmıştır.¹⁰³¹

Araplar açısından Siyonist hareketlerin riskinin arttığına dair kanaatler ve Cemazyilahir 1331 / Haziran 1913'teki Paris Arap Kongresi'nin Filistin sahasındaki

¹⁰²⁶ *Cerīdet Filisṭīn*, sayı: 204-1 (12/01/1913), s. 1.

¹⁰²⁷ *Cerīdet Filisṭīn*, sayı: 209-6 (01/02/1913), s. 2.

¹⁰²⁸ *Cerīdet Filisṭīn*, sayı: 172-71 (18/09/1912), s. 2.

¹⁰²⁹ *Cerīdet Filisṭīn*, sayı: 174-73 (22/09/1912), s. 1.

¹⁰³⁰ *Cerīdet Filisṭīn*, sayı: 231-28 (19/04/1913), s. 1.

¹⁰³¹ *Cerīdet Filisṭīn*, sayı: 253-50 (12/07/1913), s. 4.

Yahudi göçüne doğrudan değinmeyerek sergilediği çekimsellik Filistin Araplarında çeşitli tepkilere yol açmıştır. Bu doğrultuda el-Kermel Gazetesi'nin Hristiyan yazarı Necîb Naşşâr, Siyonist karşıtı bir kongre düzenlemesine çağrı yapmış, bu davet İstanbul'daki Filistinli entelektüeller nezdinde ve Kudüs Mutasarrıflığı'nın aydınları arasında karşılık bulmuştur.¹⁰³² O, Osmanlı Devleti'nin içindeki ittihad (birliğe) bağlı özel bir idari teşekkül kurulmasını istemekte ve Yahudi göçmenlerle mücadele edilerek onların Filistin'den çıkarılmasını arzulamaktadır.¹⁰³³

Hristiyan ve Müslüman olmaları fark etmeksizin Kudüs Mutasarrıflığı sakinlerini genel olarak bir çerçevede birleştiren hususun, kendilerinin Yahudi göçmen akımına yönelik büyüttükleri tehdit algısı olduğu anlaşılmaktadır. Necip Nassar'ın düşüncelerinin Filistin'deki Arap halkının değişik gruplarına hitap etmesi bu tespiti doğrular niteliktedir.¹⁰³⁴ Siyonist harekete karşı "Filistinlilerin" söz birliğini sağlamak üzere çeşitli dernekler kurulmuş, h1332/m.1914 yazında Filistinlilerce Beyrut, Kahire, İstanbul ve Şili'de milli nitelikli fikir kulüpleri ve sosyal merkezler meydana getirilmiştir.¹⁰³⁵ Kudüs'te bu bağlamda "Cemi'yyet el-İhâ ve el-'Afâf" (*Kardeşlik ve Temiz Üslup Derneği*) isimli dernek gibi, "Şeriket el-İktisâd el-Filistîni el-'Arabî" (*Filistin Arap Ekonomi Şirketi*) ve "Şeriket et-Ticārâ el-Vaṭaniyye el-İktisâdiyye" (*Ulusal Ticaret Şirketi*) benzeri organizasyonlar hayat bulmuştur.¹⁰³⁶

Bahsedilen yapıların tamamının eksikliği, düzensizliktir. Filistin için ortaya atılan proje ve uygulamalarda koordinasyon yoktur, söz konusu düşünceler ve hareketler duygusal ve bireysel saiklerle üretilmiştir. Yahudi göçünün Filistin sahasındaki Arap varlığını sonlandırmasından yana duyulan korkular ve Filistin'in Arap kimliğine ait olduğunu iddiasını ispat çabası siyasi ve örgütsel çalışmayı tetiklemiştir.

¹⁰³² *Cerîdet Filisîni*, sayı: 259-56 (02/08/1913), s. 3; sayı: 261-58 (09/08/1913); *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 363 (09/09/1913), s. 2/

¹⁰³³ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 409 (27/02/1914), s. 3; sayı: 423 (24/04/1914), s. 1; sayı: 425 (01/05/1914) s. 2; sayı: 429 (05/05/1914), s. 4.

¹⁰³⁴ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 437 (12/06/1914), s. 3.

¹⁰³⁵ *Cerîdet Filisîni*, sayı: 326-29 (10/06/1914), s. 1; sayı: 325-28 (06/06/1914), s. 2.

¹⁰³⁶ *Cerîdet Filisîni*, sayı: 331-34 (27/06/1914), s. 1.

2. GAYRİMÜSLİM TOPLUM

2.1. Yerli Hristiyanlar

Osmanlı Devleti'nde, dini taassuptan kaynaklı olmaktan daha ziyade yönetim belirsizliğinin giderilmesi için gayrimüslimlerin etkinliklerini sabit kalıplara koymaya özen gösterilmiştir. Müslüman ve Müslüman olmayan unsurların devletle ilişkisini düzenlemek için “millet sistemi” oluşturulmuştur.¹⁰³⁷ Klasik dönemdeki “millet sistemi” sonrası Tanzimat Dönemi'nde bütün din mensupları arasında “eşitlik” hususunu dile getiren fermanlar ilan edilmiştir.¹⁰³⁸

Tanzimat Dönemi'nde Hristiyanlar da dâhil tüm vatandaşlar, eskisine oranla daha büyük bir hürriyete sahip olmuştur. Çünkü Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve Islahat Fermanı benzeri yenilikçi buyruklarla reformlar çağı niteliğini elde eden “Tanzimat Dönemi”nde oluşturulan yasalar, Osmanlı tebaası bütün unsurların (*'Anāşır-ı 'Osmāniyye*) kanun önünde eşit olduğunu vurgulamakta, din ve vicdan özgürlüğünün altını çizmektedir.¹⁰³⁹ Bu yasalarla bütün dini grupların mahalli meclislere katılımına onay verilmiş,¹⁰⁴⁰ devlet kurumlarında memuriyetlerine olanak sağlanmış, ayrıca askerlikle ilgili yeni düzenlemelere gidilmiştir.¹⁰⁴¹

Bu zaman diliminde, henüz liva olan Kudüs yöresinde de İmparatorluğun geri kalanına benzer şekilde gayrimüslim toplulukların durumu iyileşmiştir. Hristiyanlar, mahalli idarelerin meclislerine üye olma hakkını elde etmiştir. Kudüs ve Beytullahim gibi Hristiyanların etkili olduğu ve onlar açısından önemli olan bölgelerde güçlerini pekiştirmişlerdir.

¹⁰³⁷ Bkz. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, TCTA, İstanbul, 1986, c.4, ss. 996- 997; Shaw, S. J, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, 1976, c.1, s. 151.

¹⁰³⁸ *BOA.A.DVNSŞM.d.8*, ss. 57-58, 1254.

¹⁰³⁹ *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.1, ss. 5-10.

¹⁰⁴⁰ Fahir Armaoğlu,(1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 222.

¹⁰⁴¹ Selim Faris eş-Şediyak, (1295), *Kenzu'r-Regāib fī Muntehabāt el-Cevāib*, Maṭba'a el- Cevāib, İstanbul, c.5, ss. 260-263.

Hristiyanların iç çatışmaları, lehlerine olan gelişme ve değişimleri gölgelemiş, mezhepler arası mücadeleler Tanzimat sonrası dönemin hakim ögesi haline gelmiştir. Öyle ki bazı hallerde – tarihi vesikaların da anlattığı gibi - Osmanlı Devleti'nin Müslüman unsurundan oluşan ordusu, Hristiyan grupları birbirinden korumaya çalışmıştır.¹⁰⁴² Kudüs'teki İngiltere Konsolosu da Osmanlı Hükümeti'nin İsevilere yönelik tutumlarını takdir etmiştir. ¹⁰⁴³

Yabancı konsolosların dile getirdiği gibi ¹⁰⁴⁴ bölgede Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ilişkilere barış ve hoşgörü egemendir. ¹⁰⁴⁵ Mutasarrıflık sahasındaki Müslümanlar diğer mekânlardaki dindaşlarına oranla serbest fikirlidir. Bununla beraber değişik dinlerden insanların hiç anlaşmazlık yaşamadığını söylemek doğal olarak imkansızdır.¹⁰⁴⁶ Farklı din mensupları arasında bazı ihtilaflar baş göstermekte ancak nadiren yaşanan bu gerginlikler hızla yatıştırılmaktadır. ¹⁰⁴⁷

Bu bağlamda Kudüs Mutasarrıfları'nın ve askeri erkânının yöredeki dini gruplar boyunca eşitliği yaymaya çabaladıkları ifade edilebilir. ¹⁰⁴⁸ Bu tavır neticesinde Osmanlı – Yunan Harbi esnasında vatandaşlar arasında büyük bir kamplaşma ve düşmanlığa rastlanmamıştır. ¹⁰⁴⁹ Meşrutî dönemde eşitlik hususu hakkında tartışmalar çıkmış; Ortodoks Taifesi'nden sözcüler, Mutasarrıflık Umumi Meclisi'ne aza verme haklarını yitirdiklerini, ilgili konunun araştırılması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁵⁰ Ayrıca Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Hristiyanların adil biçimde temsil edilmediği iddiası bölge gündemini bir süre meşgul etmiştir. ¹⁰⁵¹ Hristiyanların ileri gelenlerince Sadrazam'a ve Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta bölgeden diğer Mebusların

¹⁰⁴² *F. O.424/21, No. 5, Kudüs*, (19 Temmuz 1860).

¹⁰⁴³ *F.O.195/808, No. 8, Kudüs*, (11 Nisan 1867); *F.O.78/1521, No. 1, Kudüs*, (4 Ocak 1860).

¹⁰⁴⁴ *F.O.78/1249, No. 1, Kudüs*, (1 Ocak 1857).

¹⁰⁴⁵ *F.O.78/962, No. 6, Kudüs*, (19 Temmuz 1853).

¹⁰⁴⁶ *F.O.78/1249, No. 1, Kudüs*, (1 Ocak 1857); *F.O.78/2282, No. 9, Kudüs*, (26 Eylül 1873).

¹⁰⁴⁷ *F.O.195/1806, No. 16, Yafa*, (19 Nisan 1893).

¹⁰⁴⁸ *F.O.195/1940, No. 36, Kudüs*, (9 Kasım 1896).

¹⁰⁴⁹ *F.O.195/1984, No. 22, Kudüs*, (23 Nisan 1897).

¹⁰⁵⁰ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 338 (04/06/1913), s. 2.

¹⁰⁵¹ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 409 (02/01/1914), s. 3.

yanında bir tane Hristiyan mebus çıkması talebi dillendirilmiştir.¹⁰⁵² Osmanlı Hükümeti'nin bu talebe yaklaşımı olumlu olmuş, h.1331/m.1913'de Vilayetler Kanunnamesi'nin yenilendiği düzenlemede umumi meclislere azınlıkların katılımını güvenceye almak için hükümetçe bazı maddeler eklenmiştir.¹⁰⁵³

Kudüs Mutasarrıflığı'nda çok sayıda Hristiyan mezhebine rastlanmıştır. En önemli İsevi grup, Rum Ortodoks Taifesi'dir. Ortodoksların dini lideri olan patrik, rahipleri ve papazları atamaktadır.¹⁰⁵⁴ Osmanlı Sultanları, Hristiyanlığın en önemli noktalarından biri olan Kudüs'teki Kıyame Kilisesi'ndeki haklarını her fırsatta belirtirmekte,¹⁰⁵⁵ patrik atamalarına tebriklerini bildirir ve patriklere devlet nişanları tevcih etmektedir.¹⁰⁵⁶ Kudüs Mutasarrıfı, Kudüs Kadısı veya Kudüs İdare Meclisi'ndeki üyelerden biri, patriklerin düzenlediği törenlerde hazır bulunmuştur.¹⁰⁵⁷ Grup eksenli savaşların gün yüzüne çıkmaması için her Hristiyan kurumunun açılışından veya eski yapıların onarımından önce Bab-ı Ali'nin onayı alınmasına ihtiyaç duyulmuştur.¹⁰⁵⁸ Devlet memurları, arazi veya yapı üzerinde başka İsevi toplulukların hakkı olup olmadığını araştırmıştır.¹⁰⁵⁹

Kudüs Mutasarrıflığı sınırlarında yaşayan gayrimüslim topluluklardan biri de "Ermeni Taifesi"dir. Sayılarının azlığına rağmen Osmanlı Devleti, onların da kiliseler açmasına izin vermiş, Ermeni Patrikliği Makamı'na sultan tarafından nişanlar yollanmıştır.¹⁰⁶⁰ Benzer biçimde Latin Taifesi'nin Kudüs'te bir patrikhanesi vardır.¹⁰⁶¹

Yöredeki Protestanlar diğer mezheplerden geri kalmayarak okul ve kilise yapımı ile

¹⁰⁵² *Ceridet el-Kermel*, sayı: 417 (31/03/1914), s. 1.

¹⁰⁵³ *Ceridet Filisfin*, sayı: 296-93 (03/01/1914), s. 2.

¹⁰⁵⁴ *BOA.İ.HR.3/108*, (21 Ramazan 1255 / 28 Kasım 1893); *BOA.İ.HR.3/132-A*, (1 Muharrem 1256 / 5 Mart 1840).

¹⁰⁵⁵ *BOA.İ.DH.895/71209*, (21 Zilkade 1300 / 23 Eylül 1883).

¹⁰⁵⁶ *BOA.İ.HR.30/1381*, (27 Cemaziyelevvel 1261 / 3 Haziran 1845); *BOA.İ.HR.258/15399*, (14 Zilkade 1285 / 26 Şubat 1869).

¹⁰⁵⁷ *BOA.İ.DH.266/15969*, (5 Safer 1292 / 13 Mart 1875).

¹⁰⁵⁸ *BOA.İ.DH.830/66847*, (10 Recep 1298 / 8 Haziran 1881) ; *BOA.İ.HR.135/6965*, (15 Muharrem 1273 / 15 Eylül 1856); *BOA.İ.HR.164/8811*, (13 Recep 1275 / 16 Şubat 1859).

¹⁰⁵⁹ *BOA.İ.ŞD.116/6961*, (21 Şaban 1309 / 21 Mart 1892).

¹⁰⁶⁰ *BOA.İ.HR.34/1535*, (13 Rebiülevvel 1262 / 11 Mart 1846); *BOA.İ.HR.38/1795*, (10 Safer 1263 / 28 Ocak 1847).

¹⁰⁶¹ Albert Haymson, (1939), *a.g.e*, s. 57.

ilgilenen bir dini liderlik kurmuşlardır.¹⁰⁶² Bahsedilen dini gruplara ek olarak Kudüs Mutasarrıflığı'nda Kıptiler, Süryaniler ve Rum Katolikler ve benzeri azınlıktaki mezheplerin müntesipleri ile etnik unsurlar da mevcuttur.

Bölgedeki Hristiyan topluluklar genellikle birbiriyle kavgalıdır, aralarında şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. Dini açıdan önemli olan zaman dilimlerinde daha da belirginleşen bu anlaşmazlıklar bazen aleni bir düşmanlık halini almıştır. H.1261 / M.1845 yılında Rum Ortodoks Kilisesi'nin patrikliği Yunanistan'dan Kudüs'e taşınması karşısında diğer mezheplerce benzer uygulamalara başvurulmuş, bu bağlamda h.1263 / m.1847 yılında Kudüs'te Latin dini liderliği oluşturulmuştur;¹⁰⁶³ ancak bu icraatlar, Hristiyan grupların çekişmesini dindirmemiştir. Ortodoks Rum Cemaati, Kudüs Mutasarrıfı'nı Latin Cemaati'ne taraf olmakla suçlayarak devlet nezdinde kendisinden şikayetçi olmuştur. Savlarına göre Kudüs Mutasarrıfı, kendilerine Bab-ı Ali katında destek sözü vermesine rağmen onları yüz üstü bırakmış, hasımlarına yardım etmiştir.¹⁰⁶⁴ Ayrıca Beytüllahim'de Rum ve Ermeniler arasında devletin tarafları güç kullanarak ayırmaya mecbur kaldığı çatışmalar gelişmiştir.¹⁰⁶⁵ Benzer şekilde Rum ve Latinler arasında şiddetli bir çatışmaya dönüşen kavgalar vuku bulmuş, kolluk güçlerinin devreye girerek bastırdığı hadiseler sonrasında asayiş zorlukla sağlanabilmiştir.¹⁰⁶⁶ Bilahare Zeytun Dağı (*Cebel ez-Zeytūn*) üzerindeki bir kilisenin mülkiyetine ilişkin yeni bir anlaşmazlık yaşanmıştır.¹⁰⁶⁷

Hristiyan gruplar arasındaki ilişkilerin bahsedilen biçimiyle sorunlu olması, Osmanlı Devleti'nin millet sistemini tekraren incelemesine yol açmış, meseleleri yeniden değerlendirmek durumunda kalan devlet yönetimi, vatandaşların birbiri ile ilişkilerinin düzenlenmesine daha çok önem vermiştir. Bazı anlaşmazlıklarla savaş

¹⁰⁶² *BOA.İ.HR.255/15223*, (15 Cemaziyelahir 1289 / 20 Ağustos 1872); *BOA.İ.DH.983/77624*, (2 Cemaziyelahir 1303 / 8 Mart 1886).

¹⁰⁶³ Albert Hyamson, (1928), *Palestine Old and New*, Published by Methuen & Co Ltd, London, s. 27.

¹⁰⁶⁴ *F.O.195/1067, No. 4, Kudüs*, (20 Mart 1875).

¹⁰⁶⁵ *BOA.BEOAYN.d.908*, (24 Safer 1296 / 17 Şubat 1879).

¹⁰⁶⁶ *F.O.195/2127, No. 5, Kudüs*, (29 Ocak 1902).

¹⁰⁶⁷ *F.O.195/2377, No. 40, Kudüs*, (3 Temmuz 1911).

benzeri hallerin yaşanması, ilgili kanunlarda değişiklik yapılmasının zorunlu olduğu kanaatini uyandırmıştır. H.1296 / M.1853 yılında Kırım Savaşı'nın patlak vermesinde Hristiyan mezheplerinin arasındaki güç mücadelesi etkili olmuştur. ¹⁰⁶⁸

Osmanlı Devleti, söz konusu olayları takip için polis teşkilatını teyakkuzda tutmakla yetinmemiş, bazen ordu birliklerini de şehirlerin güvenliğini sağlamak üzere görevlendirmiştir. Memurlara konuların etüt edilmesi ve herhangi bir çatışmanın önüne geçmek için gerek duyulan tedbirlere başvurulması emredilmiştir. ¹⁰⁶⁹

Hristiyan hacıların yol boyunca ve ibadetleri sırasında tehditlerden emin olmaları için büyük çabalar ortaya konmuş¹⁰⁷⁰ ve her Hristiyan cemaatin kutsal mezarları ziyaretine imkan tanınması için bir zaman dilimi ayrılmıştır. ¹⁰⁷¹

Kudüs Mutasarrıflığı'nın idarecilerinin ve polis teşkilatının sözü edilen emeklerini anlatan en mühim göstergelerden biri, ayınlar sonunda Bab-ı Ali'ye sunulan teşekkür arizalarıdır. ¹⁰⁷² Bu dilekçelerde, Kudüs Mutasarrıfı'na ve 5. Ordu Müşiri'ne minnet ve şükran duyguları ifade edilmiş; Kudüs Garnizon Komutanı, gayrimüslim topluluklar arasındaki anlaşmazlıkları engellemeye dönük gayretlerinden ötürü övgüyle anılmıştır.¹⁰⁷³ XIX. yüzyılın sonlarında Hristiyanların dini merasimleri genellikle sorunsuz bir ortamda gerçekleşmiştir.¹⁰⁷⁴ Doğu ve Batı kiliselerinin kutsal mekanlardaki

¹⁰⁶⁸1843 yılında Hz. İsa'nın doğduğu yer olan Beytüllahim'de asılı olan ve üzerinde birtakım Latince yazılar bulunan gümüş bir yıldız birdenbire ortadan kaybolmuştur. Ortodokslar bu yıldızın çalınmasını Katoliklere yüklemiştir. Osmanlı hükümeti yeni bir gümüş yıldız yaptırıp koymayı teklif etmişse de bunu hem Katolikler hem de Ortodokslar kabul etmemişlerdir. Katoliklerle Ortodokslar arasındaki bu yıldız anlaşmazlığı böylece sürüp gitmiştir. 1848 yılından sonra Louis Napolyon'un, Fransa Cumhurbaşkanı olur olmaz kurcalamaya başladığı ilk sorun, bu yıldız hikâyesidir. Fahir Armaoğlu, (1997), *a.g.e.*, s. 231.

¹⁰⁶⁹ *F.O.78/914, No. 13, Yafa*, (22 Eylül 1852).

¹⁰⁷⁰ *BOA.İ.HR,99/4832*, (27 Recep 1269 / 6 Mayıs 1853); *BOA.İ.MMS. 46/1964*, (14 Rebiülevvel 1290 / 12 Mayıs 1873).

¹⁰⁷¹ *BOA.İ.MMS. 2/46*, (24 Şevval 1270 / 20 Temmuz 1854).

¹⁰⁷² *BOA.İ.HR,101/4949*, (26 Zilkade 1269 / 31 Ağustos 1853); *BOA.İ.HR,38/1795*, (20 Safer 1263 / 7 Şubat 1847).

¹⁰⁷³ *BOA.İ.HR,332/21368*, (27 Recep 1273 / 23 Mart 1857).

¹⁰⁷⁴ *F.O.195/2028, No. 19, Kudüs*, (22 Nisan 1898).

ibadetlerini bir gün arayla yerine getirmesi, güven ortamının ve huzurun oluşmasına yardımcı olan bir etkidir.¹⁰⁷⁵

2.2.Yabancı Gönüllüler ve Konsolosluklar

Avrupa devletleri, özellikle Britanya ve Rusya, Tanzimat Dönemi'nde genel olarak Biladü's-Şam'a ve özel olarak Kudüs Livası'na büyük önem vermiş, kutsal şehire konsolos atamak için birbiriyle yarışmıştır. Bölgeye diplomatik heyetler ve misyonerler yollamaya başlamış, kilise ve hastaneler kurarak daha fazla ayrıcalık elde etmeyi hedeflemişlerdir. Yöredeki yabancı nüfuzu ilk etapta sokaklarda haç taşınması ve gayrimüslim ziyaretçilerin harem bölgesine alınması benzeri küçük çaplı olaylarla sınırlıyken bilahare Osmanlı Devleti'ni sarsan boyutlara ulaşmış ve İmparatorluğun çöküşünde önemli bir köşe taşı olmuştur. Yabancı devletlerin Kudüs Livası'na ve ardından Kudüs Mutasarrıflığı'na müdahaleleri, konsolosluklar, diplomatik misyonlar ve ruhani kurumlar üzerinden yönlendirilmiştir.

2.2.1. Yabancı Misyonerler

Osmanlı Devleti'nin h. 1255/m.1840 yılında Kudüs yöresine yeniden hakim olmasının ardından yabancı devletler; bölgeye ruhbanlar, papazlar, din adamları yollamaya ve orada kiliseler, manastırlar, okul ve hastaneler inşa etmeye ayrı bir anlam yüklemiştir. H.1256/M.1841 yılında İngiltere ve Rusya ortaklığı ile Kudüs'teki ilk psikoposluk meydana getirilmiştir.

İngiltere, bölgedeki projelerinde kendilerine dayanabileceği ölçüde Protestan nüfus bulamadığı için başlangıçta Yahudi unsuru alternatif olarak düşünmüş ve onlar üzerinden nüfuz sağlamaya kafa yormuştur. Ruslar h.1256 /m.1841 yılında Kudüs'te bir misyonerlik merkezi kurarken h.1260/m.1845 yılında Rum Ortodoks Patriklik Kürsüsü

¹⁰⁷⁵ *F.O.195/2175, No. 9, Kudüs*, (8 Şubat 1904).

Yunanistan'dan Kudüs'e taşınmış, Latinler de paralel bir adımla h.1263/m.1847 senesinde Kudüs'te Latin Patrikliği oluşturmuşlardır.¹⁰⁷⁶

Osmanlı Devleti Kudüs Livası'na (*sonradan Kudüs Mutasarrıflığı*) yabancı “misyoner” toplulukların akınına karşı arazi satışı ve okul açma ruhsatlarıyla ilişkili yasal işlemlerde sorun çıkarmaktadır.¹⁰⁷⁷ Bu noktada Kudüs'teki memurlar, yargı mensupları ve vakıf idarecilerine devlet tarafından arazilerin manastırların mülkiyetine geçmemesi konusunda uyarılar yapılmış görevlilerin denetim yetkileri artırılmıştır.¹⁰⁷⁸ Özellikle mahallî idareler, yabancıların faaliyetlerini sınırlamaya çalışmıştır.¹⁰⁷⁹ Bu doğrultuda ecnebi memleket tabiiyetinde olan şahıslardan evlerini, mabet, okul veya hastaneye çevirmeyeceklerine dair taahhüt alınmıştır. Devlet kurumları, tapu vb. mülkiyet belgelerini verirken yabancıların işlemlerini ağırdan almayı, miri arazilerin yabancılara satımını reddetmeyi bir müddet sürdürmüştür.¹⁰⁸⁰ Yabancılara söz konusu araziye yasal biçimde kullanmaları şartıyla yalnızca kiralayabilecekleri bildirilmiştir.¹⁰⁸¹

Bahsedilen önleyici uygulamalara rağmen Mutasarrıflık Dönemi'nde (H.1290-1332/M.1874-1914) kilise, okul ve hastane yapımıyla ifadesini bulan Avrupalı nüfuzunun bölgeye giderek yayılması durdurulamamıştır. Çok sayıda Hristiyan ülke, Kudüs ve çevresine yollamak üzere öğretmen, din adamları ve doktorlardan heyetler halinde “misyon/dini ve milli yayılcılığı hedefleyen görevliler grubu” oluşturmuş, o dönem belirgin siyasi amaçları olmayan Amerika Birleşik Devletleri'nden bile bölgeye misyonerler gönderilmiştir. ABD kökenli gönüllüler, öncelikle Kudüs Livası'nda eğitime dair bir projeyi tamamlamış, daha sonra Suriye Vilayeti'nde akademik hedeflere yoğunlaşmıştır.

¹⁰⁷⁶ Albert Hyamson, (1928), *a.g.e.*, s. 57.

¹⁰⁷⁷ *F.O.78/1521, No. 1, Kudüs*, (4 Ocak 1860).

¹⁰⁷⁸ *BOA.İ.HR.71/3423*, (9 Muharrem 1267 / 14 Kasım 1850).

¹⁰⁷⁹ *BOA.İ.MVL.219/7348*, (16 Şevval 1276 / 7 Mayıs 1860).

¹⁰⁸⁰ *BOA.İ.ŞD.90/5353*, (16 Recep 1305 / 29 Mart 1888); *BOA.İ.ŞD.91/5402*, (11 Ramazan 1305 / 22 Mayıs 1888); *BOA.İ.ŞD. 95/5668*, (14 Recep 1306 / 16 Mart 1889); *F.O.195/2255, No. 7, Kudüs*, (21 Mart 1907).

¹⁰⁸¹ *BOA.İ.ŞD.116/6948*, (14 Recep 1309 / 13 Şubat 1892).

2.2.2. Konsolosluklar

Avrupa devletleri, Kudüs'te konsolosluk açma konusunda adeta bir yarış içerisindeydi. İngiltere bu noktada bir çığır açmış ve h.1253/m.1838 yılında konsolosluğunu kurmuştur. H.1258/M.1843 senesinde Fransa, Prusya ve Sardinya Britanya'nın izinde kendi konsolosluklarını oluşturmuş, h.1265/m.1849 tarihinde Avusturya da Kudüs'te bu düzeyde temsile sahip ülkelerden biri haline gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri h.1273/m.1857'de, Rusya h.1288/m.1872'de Kudüs'te konsolos bulundurmaya başlamış ve böylelikle bölgedeki yabancı diplomatların sayısı aşamalı olarak artmıştır.¹⁰⁸²

Devletler kendi güçlerini ve yüceliklerini ispat için konsoloslarına hayli dolgun maaşlar vermiştir.¹⁰⁸³ Ülkelerini temsil eden binaların çevresine bayrak asmak, Batılı devletlerin temel rekabet alanlarından biridir.¹⁰⁸⁴ Bayrakların yapıların üstüne konması ve konutların sembollerle süslenmesi için gerçekleştirilen resmi törenlere devasa paralar harcanmaktadır.¹⁰⁸⁵ Yabancı toplulukların Kudüs Mutasarrıflığı bünyesindeki okul ve hastaneleri, ülkelerini simgeleyen işaret ve bayraklarla donatması sonucu Mutasarrıflık Hükümeti ve konsoloslar arasında çeşitli problemler yaşanmıştır.¹⁰⁸⁶ Müslüman halk söz konusu uygulamadan pek hoşnut olmamış, ecnebi yurtlara ait simgelerin Osmanlı toprağında dalgalanmasının, kendilerinin onurlarını zedelediğini ve gururlarını sarstığını düşünmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde farklı devletlerin Kudüs Mutasarrıflığı'na dönük ilgileri oldukça fazlalaşmış, bazı ülkeler konsolosluk temsil düzeyini yükseltmeye çalışmıştır.¹⁰⁸⁷ Fransa, bu anlamda Kudüs'te genel konsolosluk açan ilk devlet olmuştur. Rusya, Yunanistan ve Avusturya bu konuda onu takip ederken,

¹⁰⁸² 'Arif el-'Arif,(1961), *a.g.e.*, c.1, s. 293.

¹⁰⁸³ *F.O.78/1024, No. 13, Kudüs*, (18Temmuz 1854).

¹⁰⁸⁴ 'Arif el-'Arif,(1961), *a.g.e.*, c.1, s. 294.

¹⁰⁸⁵ *F.O.78/1121, No. 37, Kudüs*, (27 Ekim 1855).

¹⁰⁸⁶ *F.O.78/1806, No. 39, Kudüs*, (27 Ekim 1893).

¹⁰⁸⁷ *F.O.195/2255, No. 61, Kudüs* (16 Kasım 1907).

İngiltere, ABD, Almanya ve İspanya temsilini konsolos seviyesinde tutmayı sürdürmüştür.¹⁰⁸⁸

Mutasarrıflık sınırları içinde ülke vatandaşlarının çıkarlarını gözetmekle görevlendirilen konsolosların tayini, ilgili devletlerin İstanbul'daki sefaretleri yoluyla olmakta; Hariciye Nezareti ve Sadaret'in onayı ve son olarak Sultan'ın irade-i şahanesi ile geçerlilik kazanmaktadır.¹⁰⁸⁹

Konsoloslar, yaptıkları müdahalelerle ve yerli unsurlarla kurdukları ilişkilerle Mutasarrıflık Hükümeti açısından çeşitli sıkıntılara yol açmış, kargaşa ortamına ve yönetim belirsizliğine zemin hazırlamıştır.¹⁰⁹⁰

Osmanlı Devleti tarafından yabancı ülkelerin diplomatik temsilcilerinin kendisi ile bağlantısını düzenlemek üzere 22 Safer 1280 / 8 Ağustos 1863 tarihinde dış ilişkilerin yönetimine dair bir nizamname yayınlanmış ve konsolosluklarda çalışacak memurların istihdamının belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu kanun ile Osmanlı tebaasından kısıtlı sayıda memurun yabancı ülke temsilciliklerinde çalıştırılması da amaçlanmıştır.¹⁰⁹¹

H.1280 / M.1864 Vilayetler Nizamnamesi'nde valilerin emrine bağlı olarak konsolosların haberleşmesini sağlamak üzere umur-ı ecnebiye müdürü atanması gerektiği ifade edilmektedir. H.1286/M.186'da çıkarılan nizamnamede ise konsoloslara ve onların ticaretle uğraşmayan vekillerine ait bütün eşyaları gümrük resminden muaf tutulmaktadır.¹⁰⁹² Kudüs Mutasarrıflığı'nda yabancı devletlerin nüfuzu şu şekilde anlatılabilir:

¹⁰⁸⁸ *F.O.195/2127, No. 32, Kudüs*, (28 Temmuz 1902).

¹⁰⁸⁹ *BOA.İ.HR,229/13484*, (11 Şevval 1284 / 5 Şubat 1868); *BOA.İ.HR,251/14934*, (11 Cemaziyelahir 1288 / 28 Ağustos 1871).

¹⁰⁹⁰ *F.O.195/1984, No. 19, Kudüs*, (8 Nisan 1897); *F.O.78/4498, No. 14, Kudüs*, (3 Ağustos 1895).

¹⁰⁹¹ *F.O.195/2084, No. 3, Kudüs*, (24 Ocak 1900); *F.O.78/15418, No. 10, Kudüs*, (16 Mayıs 1905).

¹⁰⁹² *Ed-Dustūr el-'Usmānī*, c.2, ss. 551-553.

2.2.3. İngiltere'nin Nüfuz Kazanma Çabası

İngiltere'nin Filistin'e dönük açık ilgisinin başlangıcı olarak Kudüs'teki İngiliz Konsoloslugu'nun kurulduğu h.1253/m.1838 tarihini göstermek mümkündür. Söz konusu konsolosluk, Yahudi göçünde ve yerleşimcilerin korunmasında aktif rol almış, göçmenlere yönelik saldırıları engellemeyi ve düşmanca tavırları protesto etmeyi yükümlülüklerinden saymıştır.¹⁰⁹³ H.1286/M.1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılışından sonra Britanya'nın yöreye verdiği önem artmış, h.1299/m.1882'deki Mısır işgali bu durumu pekiştirmiştir.¹⁰⁹⁴ Bu süreçte Filistin'in de İngiltere tarafından ele geçirileceği düşüncesi geniş kabul görmüş ancak yoğun ısrarlara rağmen Filistin'deki İngiliz temsil düzeyi, diğer devletlerden düşük kalmayı sürdürmüştür.¹⁰⁹⁵

Britanya'nın bölgedeki çıkarları ilkin konsolos naibi/vekili ile yönetilmiş, kendisini ilgilendiren faaliyetlerin çoğalması üzerine konsolos atanmıştır.¹⁰⁹⁶ Ayrıca Gazze, Remle ve Nablus'a konsolos vekillerinin gönderilmesi önerilmiş fakat bir süre bu teklif gerçekleşmemiştir.¹⁰⁹⁷ H.1263/M.1847'te Yafa'ya konsolos tayin edilmiş, söz konusu statü h.1286/m.1869 tarihine kadar olduğu şekilde kalırken sonraları konsolos vekili seviyesine düşmüştür.¹⁰⁹⁸ Gazze'deki İngiliz varlığının resmi düzeyde temsili ise h.1322 / m.1905 senesine kadar gecikmiş ve bu tarihte söz konusu kaza için konsolos vekili belirlenmiştir.¹⁰⁹⁹

Konsoloslar, Kudüs Mutasarrıflığı şehirlerinde durumları yerinde görmek üzere çeşitli seyahatler düzenleyip tebaalarının yaşayışını denetlemişlerdir.¹¹⁰⁰ Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında İngiliz turistlerin yöreye akınlarının ardından işlerin gidişatına ve

¹⁰⁹³ Albert Hyamson, (1928), *a.g.e.*, ss. 51-55.

¹⁰⁹⁴ *F.O.195/24529, No. 8, Kudüs*, (29 Ocak 1913).

¹⁰⁹⁵ *F.O.78/5285, No. 32, Kudüs*, (28 Temmuz 1902).

¹⁰⁹⁶ *F.O.78/2505, No. 9, Kudüs*, (4 Mayıs 1902).

¹⁰⁹⁷ *F.O.78/12024, No. 9, Kudüs*, (2 Mayıs 1854).

¹⁰⁹⁸ *F.O.125/2062, No. 5, Kudüs*, (31 Ocak 1890).

¹⁰⁹⁹ *F.O.78/5418, No. 10, Kudüs*, (16 Mayıs 1905).

¹¹⁰⁰ *F.O.78/2048, No. 9, Kudüs*, (2 Mart 1868); *F.O.78/4641, No. 1, Kudüs*, (16 Kasım 1895).

ülke meselelerine yönelik gözlemler raporlaştırılmıştır.¹¹⁰¹ Yerel halkla münasebetler kuran İngilizler bazı gruplara büyük değer vermiş, bu husus halkta karşılık bulmuş, ahali zaman zaman İngiliz hükümetlerinden, konsolosların makamlarında bırakılmasını talep etmiştir. ¹¹⁰² Mutasarrıflık sakinleri ile yönetim arasında kimi menfaatlerin temini için aracı olan İngiliz diplomatlar, bir kısım Amerikan çıkarlarını korumayı üstlenmiş ve kendilerine yakın Osmanlı vatandaşlarını himayelerine almışlardır. İngiltere'nin o dönem Kudüs şehrinde vatandaşların açtığı davalara İngiliz hukuku uyarınca bakan bir konsolosluk mahkemesi bulunmaktadır. ¹¹⁰³

Mutasarrıfların İngiliz konsoloslarla olan ilişkisi XIX. yüzyılın ikinci yarısında öncelikle dostane bir seyir izlemiş ¹¹⁰⁴ ancak Osmanlı Devleti'nin siyasetine yönelik muhalefetler sebebiyle gerginleşmiş ¹¹⁰⁵ ve bölgedeki idareciler büyük bir açmazla karşılaşmışlardır. İngiliz Büyükelçisinin Osmanlı Devleti nezdindeki nüfuzundan ötürü bazı mutasarrıflar makamdan alınma gibi hallerde İstanbul'da kendilerine destek sağlamak üzere İngiliz konsoloslarına yakınlaşmaya çalışmıştır. ¹¹⁰⁶

İngiltere, akademik nitelikte olan kurumlarla misyonerlik hedefleri güden ve sağlıkla ilgili bulunan pek çok müessese yoluyla sahadaki nüfuzunu güçlendirmeye çalışmış, bu çaba neticesinde eğitim ve tıp sektörünün egemen unsurlarının geneli İngiltere kaynaklı olmaya başlamıştır. ¹¹⁰⁷ Kudüs'teki İngiliz konsoloslar, kendilerine yakın tüm kuruluşların gümrük vergisinden affedilmesine çabalamış ancak Osmanlı makamları, vergi muafiyetini ruhsatlı olarak çalışan dini müesseseler ve hayır kurumları ile sınırlandırmakta ısrar göstermiştir. ¹¹⁰⁸ İngilizlere ait merkezlerin fermana veya izne duyulmaksızın yapılması ve etkinleşmesi, bina ve iş ruhsatı dışındaki diğer alanlarda

¹¹⁰¹ *F.O.78/4498, No. 10, Kudüs*, (30 Ağustos 1893).

¹¹⁰² *F.O.78/1775, No. 42, Kudüs*, (1 Ocak 1863).

¹¹⁰³ *F.O.78/5008, No. 4, Kudüs*, (7 Şubat 1899); *F.O.195/2149, No. 53, Kudüs*, (7 Kasım 1903); *F.O.195/2275, No. 20, Kudüs*, (16 Mayıs 1906).

¹¹⁰⁴ *F.O.78/1521, No. 1, Kudüs*, (5 Ocak 1860).

¹¹⁰⁵ *F.O.195/12225, No. 20, Kudüs*, (16 Mayıs 1906).

¹¹⁰⁶ *F.O.195/1940, No. 42, Kudüs*, (25 Kasım 1896).

¹¹⁰⁷ *F.O.195/2062, No. 5, Kudüs*, (31 Ocak 1899); *F.O.78/3532, No. 7, Kudüs*, (3 Temmuz 1883); *F.O.195/1648, No. 8, Kudüs*, (27 Nisan 1889).

¹¹⁰⁸ *F.O.195/2084, No. 4, Kudüs*, (25 Ocak 1900).

kontrolün yoğunlaşmasına sebep olmuş, Yafa Gümrük Dairesi'ni ithal mallar üzerine sıkı denetim uygulamaya itmiştir. ¹¹⁰⁹

Kudüs Mutasarrıflığı içinde faaliyet yürüten Britanya kökenli oluşumlara şu yapılar örnek verilebilir:

1- Filistin'deki arazilerin ölçümü ve eserlerin tespiti için kurulan “Filistin Kazı ve Keşif Derneği” (*Palestine Exploration Fund*) ¹¹¹⁰

2- Yahudiler arasında Hristiyanlığa davet çalışmaları yapan ve bölgede pek çok kurum meydana getiren Londra Misyonerlik Derneği (*London Society*) ¹¹¹¹

3- Yafa Kazası'nda çok sayıda bağlı ofisi bulunan, Gazze ve Yafa'da mülkiyetler, araziler satın alan Kilise Misyon Derneği (*Church Missionary Society*) ¹¹¹²

Anlatılan yapıların teşekkülüne rağmen sakinler arasında İngilizce yaygınlık kazanmamış ancak halk dilinde belirgin etkiler bırakmış ve tanınan bir husus olarak kendini göstermiştir. ¹¹¹³

2.2.4. Fransa'nın Nüfuz Çaba Kazanması

Fransa, Osmanlı Devleti ve Avrupa ilişkileri bağlamında müstesna ve farklı bir yere sahip bir devlet olmuş, h.941/m.1535 yılındaki dostluk ve ticaret anlaşmasından sonra “kapitülasyonlar” olarak adlandırılan çeşitli imtiyazlar edinmiştir.¹¹¹⁴ Napolyon'un Mısır Seferi'ne dek sıcak ve dostça süren Osmanlı – Fransız münasebetleri, sözü edilen savaşla kötüleşmiş ancak Kırım Savaşı esnasında h.1270 / m.1854 yılında Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında tavır alması ile düzelmiştir. XIX. sonlarında Osmanlı fikir hayatında Fransa'nın büyük etkisi gözlemlenmiş;

¹¹⁰⁹ *F.O.195/1612, No. 21, Kudüs*, (18 Ağustos 1888); *F.O.195/2084, No. 25, Kudüs*, (3 Temmuz 1900).

¹¹¹⁰ *F.O.195/1848, No. 20, Kudüs*, (24 Mart 1894); *F.O.195/2127, No. 38, Kudüs*, (18 Temmuz 1902).

¹¹¹¹ *F.O.78/1024, No. 13, Kudüs*, (18 Temmuz 1854).

¹¹¹² *F.O.195/1848, No. 17, Kudüs*, (3 Mart 1834); *F.O.195/1848, No. 20, Kudüs*, (24 Mart 1874); *F.O.195/1477, No. 4, Kudüs*, (23 Şubat 1884).

¹¹¹³ *Cerîdet Filisfin*, sayı: 175-56 (23/09/1912), s. 1.

¹¹¹⁴ Sözleşmenin metni için bkz. Hayrullah Efendi, (1971), *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, Son Havadis Yayınları, c.1, s. 227.

Türkçeden sonra ikinci dil statüsüne yükselen Fransızca aracılığıyla çevrilen kanun ve yönetmeliklerden alıntılar yapılmıştır.

H.1255 / M.1840 tarihinden beri Fransız misyoner toplulukları, çeşitli hizmet faaliyetlerini kurumsallaştırmada aktifleşmiş, değişik organizasyonlar düzenlemiştir. Bunların ilki, Beyt Cālā Köyü'nde açılan Fransız Manastırı'dır.¹¹¹⁵ Bu köyde daha sonra bir kilise inşa edilmiş,¹¹¹⁶ bunun üzerine Fransız Konsolos Bâb-ı Âli'ye şükranlarını sunmuştur.¹¹¹⁷ Ancak Fransızların Cebel-i Lübnan Hadisesi'nde Marunîlerin tavrına destek olmaları Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzlarını zora sokmuştur.¹¹¹⁸ Bununla birlikte Fransa, söz konusu olayı izleyen yıl, bölgedeki konsoloslughunu genel konsolosluk seviyesine yükseltmeyi başarmıştır.¹¹¹⁹

Osmanlı Devleti, Hristiyan cemaatleri dengede tutmaya çalıştığı için Fransa Sefareti'nin Kudüs'teki Cebel ez-Zeytûn (*Zeytun Dağı*) bölgesindeki arazilerin düzenlenmesi ile ilgili dillendirdiği bir talebi geri çevirmiş, böylece İsevî grupların temsilcisi olan Avrupalı devletlerle bir çatışma yaşanmasına mahal vermemiştir.¹¹²⁰

Fransız konsolosların mutasarrıflarla iyi ilişkilerinin olması bölgede Fransız menşeli ofis ve merkezlerin görülmesine olanak sağlamaktadır. H.1296 / M.1879 yılında Kudüs'te Fransa kaynaklı üç müessese varken Yafa'da böylesi bir kurum bulunmaktadır.¹¹²¹ Fransızlara yakın olan Latin Cemaati Kudüs merkezinde bir kilisenin genişletilmesini ve kırsalında okullar yapılmasını talep etmiş,¹¹²² mutasarrıflık

¹¹¹⁵ *BOA.İ.HR.83/4049*, (5 Rebiülevvel 1268 / 29 Aralık 1851).

¹¹¹⁶ *BOA.İ.HR.113/5513*, (7 Rebiülevvel 1270 / 8 Aralık 1853).

¹¹¹⁷ *BOA.İ.HR.136/7033*, (13 Safer 1273 / 13 Ekim 1856).

¹¹¹⁸ *F.O.424/21, No. 5, Kudüs*, (19 Temmuz 1860).

¹¹¹⁹ *F.O.78/1588, No. 26, Kudüs*, (2 Aralık 1861).

¹¹²⁰ *BOA.İ.HR.230/13495*, (28 Şevval 1284 / 22 Şubat 1868).

¹¹²¹ *F.O.78/2992, No. 10, Kudüs*, (30 Temmuz 1879).

¹¹²² *BOA.İ.MMS. 71/3281*, (24 Cemaziyelevvel 1299 / 13 Nisan 1882); *BOA.İ.MMS. 104/4426*, (14 Şaban 1306 / 13 Nisan 1889); *BOA.İ.MMS. 71/3316*, (29 Zilhicce 1299/ 11 Kasım 1882).

yönetimi de bazı istekleri karşılamıştır. ¹¹²³ Yine Bâb-ı ‘Âli tarafından Latin Patriği’nin hastane yapmak amaçlı toprak satın almasına onay verilmiştir. ¹¹²⁴

Yerel makamlarla güzel ilişkileri bulunan Fransa Konsolosluğu, bazı Osmanlı memurlarına devlet nişanlarını hediye etmekten geri durmamıştır.¹¹²⁵ Bu çabalar sonucunda Fransız dostu bir grup oluşmuş, Kudüs İdare Meclisi’nde Ölü Deniz’deki tuz faaliyetlerine, Yafa Limanı’nın onarılmasına ve Yafa – Kudüs arasında tren hattı döşenmesine yönelik bir Fransız projesine yakın ilgi gösterilmiştir.¹¹²⁶ Tüm müesseselerinin vergiden muaf tutulması ile birlikte Fransız nüfuzu 1319 Racebi’nde / m.1901 Kasımı’nda zirvesine ulaşmıştır.¹¹²⁷ Misyoner topluluklarının ve okulların Filistin’de belirgin bir etkisi bulunmuş, Fransızca kültür çevrelerinde yayılmış, bu dili konuşanların sayısı son devirde takriben 40 bine varmıştır. ¹¹²⁸

2.2.5. Rusya’nın Nüfuz Çabaları

Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu arasında savaşlar ve barışlarla örülü yoğun bir iletişim süreci yaşanmaktadır. H.1188 / M.1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ise Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dönüşüm noktası anlamına gelmektedir. Bu sözleşme gereğince Rus Çarı, Ortodoksların himayesini üstlenmiştir. Rusya XIX. yüzyılı boyunca Osmanlı Devleti üzerinde en büyük tesire sahip Avrupa devleti olmuş, Rus devletince Kudüs’e atfedilen değer artarak sürmüştür. H.1286/M.1869 yılında Rus veliahdı, Kudüs’ü ziyaret ederken ilişkiler 10 Rabiulahir 1294 /24 Nisan 1877 yılında çıkan 93 Harbi ile tekrar bozulmuştur. Söz konusu savaş öncelikle Ayestefanos Antlaşması ile

¹¹²³ *BOA.İ.MMS. 108/4613*, (16 Rebiülevvel 1307 / 10 Kasım 1889).

¹¹²⁴ *BOA.İ.HR.174/9537*, (29 Şaban 1276 / 22 Mart 1860).

¹¹²⁵ *BOA.İ.HR.234/13801*, (19 Cemaziyelahir 1285 / 7 Ekim 1868).

¹¹²⁶ *F.O.195/1806, No. 11, Kudüs*, (19 Mayıs 1880).

¹¹²⁷ *F.O.195/2106, No. 67, Kudüs*, (21Kasım 1901).

¹¹²⁸ *Cerîdet Filisîn*, sayı: 157-56 (27/07/1912), s. 2.

bitirilmiş, daha sonra Osmanlı – Rus ilişkilerine dostane bir nitelik kazandıran h.1295 / m.1878 Berlin Sözleşmesi imzalanmıştır.¹¹²⁹

Rusya Devleti, Hristiyan toplulukların önünde görkemli ve azametli bir devlet duruşu sergilemeyi her daim önemsemekte, bu uğurda konsoloslarına büyük maaşlar ödemekte ve onları yardımcıları ve muhafızlarıyla desteklemektedir. Kudüs'teki Rusya Konsolosu ve Yafa'daki vekili mahalli yönetime müdahaleden çekinmemektedir. Bunu bilen Mutasarrıflar, Rus konsoloslara nişanlar tevcih etmekte ve böylelikle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarını azaltmak veya sonlandırmak istemektedir.¹¹³⁰

Rusya'nın Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki konumunu desteklemek üzere konsoloslar arazi satın almaya yönelmiş,¹¹³¹ mühim mevkileri topraklarına katmışlardır.¹¹³² Osmanlı Hükümeti'nce Ruslara ait kurumlara ruhsat verilmesi geciktirilmiş,¹¹³³ kimi zaman talepler reddedilmiş, isteği incelemede tutulan muhatap uzunca bir süre oyalanmıştır.¹¹³⁴ Ancak Rus tarafı Kudüs Mutasarrıfı'nın menfi isteklerine, ruhsat çıkana çalışmaları durdurmasına yönelik emirlerine hiç aldırış etmemiştir.¹¹³⁵ H.1301 / M.1887 senesinde aktivitelerinde gözle görülür bir artış yaşayan Rus kurumları,¹¹³⁶ H.1313 / M.1896 tarihine gelindiğinde ise farklı şehirlerde çok sayıda mülkiyet edinmiş bir pozisyondadır.¹¹³⁷

Rus Hükümeti, Rus hacıların sayısında artış olduğunu fark edince onlara bazı kurumlar, konut ve oteller oluşturmak suretiyle yardımlar sunmaya çalışmış, onlara

¹¹²⁹ Ernst Ramzor,(1960), *Türkiye el-Fetâ ve Şevrat 1908*, (Çev.) Sâlih 'Alî, Muesseset Frânkli li't-
Tibâ'a ve en-Neşr, Beyrut, s. 154.

¹¹³⁰ *BOA.İ.HR.212/12294*, (29 Cemaziyelevvel 1281 / 30 Ekim 1864).

¹¹³¹ *F.O.78/1249 ,No. 36,Kudüs*, (15 Eylül 1857).

¹¹³² *F.O.78/2191, No. 7, Kudüs*, (18 Aralık 1871).

¹¹³³ *BOA.İ.DH.849/68168*, (15 Rebiülevvel 1299 / 4 Şubat 1882).

¹¹³⁴ *BOA.İ.MMS. 70/3277*, (25 Cemaziyelevvel 1298 / 25 Nisan 1881).

¹¹³⁵ *BOA.İ.MMS. 71/3305*, (8 Şaban 1299 / 25 Haziran 1882).

¹¹³⁶ *F.O.195/1581, No. 14, Kudüs*, (1 Haziran 1887).

¹¹³⁷ *F.O.195/1984, No. 5, Kudüs*, (26 Ocak 1897).

tıbbî hizmetler sunan Rus Hastanesi'nin genişletilmesine çabalamıştır. Ancak XIX. yüzyıl sonunda mesken sıkıntısı çeken Rus hacılara yeterli destek sunulamamıştır. ¹¹³⁸

2.2.6. Almanya'nın Nüfuz Çabaları

Almanya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki tesiri h.1295/m.1878 Berlin Konferansı ile başlamaktadır. Alman nüfuzu, ilk olarak Osmanlı Ordusu'nun modernizasyonu için gönderilen askeri heyetlerle ifadesini bulurken Alman İmparatoru'nun h.1306 / m.1889 ve h.1315 / m.1898 yıllarında düzenlediği ve iki devlet için önemli sonuçlar doğuran ziyaretleri ile güçlenmektedir.¹¹³⁹ Almanya, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ihlal eden işlerden kaçınmaya özen göstermiş, Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından sonra iki devlet de aynı safta yer almıştır. ¹¹⁴⁰

Kudüs Mutasarrıflığı'nda m.1842/h.1257 yılında kurulan Alman Konsoloslugu, bazı resmi daireleri etkisi altına almış ve Hristiyanlar açısından mukaddes yerlere önem vermiştir.¹¹⁴¹ H1285/M.1869 tarihinde Alman veliahdı bölgeye gelmiş,¹¹⁴² h.1315 / m.1898 Eylülü'nde Alman İmparatoru'nun çok sıcak bir karşılama ile ağırlandığı Kudüs ziyareti ile ilişkiler taçlanmışır.¹¹⁴³ Bu ziyaretin bir sonucu olarak Cebel Suhyun (*Cebel Suhyūn*) Bölgesi'nde bir kilisenin temeli atılmış ve Mutasarrıflık sınırları içinde Alman kurumlarının adedinde fark oluşturan bir değişim görülmüştür.¹¹⁴⁴ H.1319/M.1902 yılında Kudüs'ün merkezinde ve ona tabi kırsal birimlerde Almanlara ait 26 müessese varken Yafa'da bu nitelikte 3 kuruma rastlanmaktadır. ¹¹⁴⁵ Yine h.1324/m.1907 yılında Almanlarca Cebel ez-Zeytun civarında bir kilise, ¹¹⁴⁶ Hristiyan hacılar için meskenler

¹¹³⁸ *F.O.195/2028, No. 19, Kudüs*, (22 Nisan 1898).

¹¹³⁹ İlber Ortaylı, (2006), *a.g.e*, s. 85, 151.

¹¹⁴⁰ Ernst Ramzor,(1960), *a.g.e*, ss. 153-154.

¹¹⁴¹ *BOA.İ.HR.18/889*, (11 Recep 1250 / 13 Kasım 1834).

¹¹⁴² *BOA.BEOAYN.d.902*, (2 Recep 1287 / 28 Eylül 1870); *BOA.BEOAYN.d.908*, (2 Rebiülevvel 1296 / 24 Şubat 1879).

¹¹⁴³ *F.O.78/5285, No. 15, Kudüs*, (4 Kasım 1903).

¹¹⁴⁴ *F.O.195/2084, No. 53, Kudüs*, (9 Ekim 1900); İlber Ortaylı, *a.g.e*, s. 84.

¹¹⁴⁵ *F.O.195/2127, No. 34, Kudüs*, (8 Temmuz 1902).

¹¹⁴⁶ *F.O.195/2255, No. 10, Kudüs*, (12 Nisan 1898).

ve bir hastane yapılmış ve daha sonra Kudüs yakınlarına yeni bir hastane inşası için Alman uyruklu bazı şahıslara ruhsat verilmiştir. ¹¹⁴⁷

Mutasarrıflık içinde dini müesseseler ve okulların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı öncesinde sayıları yediyi bulan, ¹¹⁴⁸ gelişmiş zirai ve endüstriyel teknikleri ile tanınp çevrelerinde bölgelerdeki tarım yöntemlerinin ve kimi üretim usullerinin modernleşmesine katkı sunan Alman yerleşimlerine rastlanmaktadır. ¹¹⁴⁹

Almanya Konsolosları ve Kudüs Mutasarrıfları arasındaki ilişkiler, genellikle dostane olması ¹¹⁵⁰ nadiren anlaşmazlıkların yaşanmasını engellememiş, ¹¹⁵¹ ihtilaflara rağmen Osmanlı Hükümeti'nce Alman kurumlarına sağlanan kolaylıklar sürdürülmüştü. ¹¹⁵² Ancak bu durumun bir istisnası vardı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başkentten gelen sıkı emirler neticesinde bölgedeki arazilerin bütün yabancı devletlerin tebaasına satımı yasaklanmıştı. ¹¹⁵³

2.2.7. İtalya'nın Nüfuz Çabaları

İtalya, Kudüs Mutasarrıflığı'nda uzun bir süre konsolosluk kurmayı düşünmüş fakat Latin Cemaati'nin himayesini tek başına üstlenmek isteyen Fransa, Osmanlı-İtalyan ilişkilerinin bozulmasını istemiş ve Kudüs sathında iki devlet arasında ittifak oluşmasını engellemeye uğraşmıştır. Ancak İtalya, h.1288 / m.1872 yılında bölgede bir konsolosluk açmayı başarmış ve böylelikle Fransız nüfuzunu zayıflatmıştır. Bu durum, h.1297/m.1880 yılında Fransa Konsolosu ve İtalyan Konsolosu arasında Latin Cemaati'ne bağlı kurumların ve din adamlarının korunması hususunda iddialardan kaynaklı çeşitli anlaşmazlıklara yol açmış, İtalyanların yöredeki etkisini

¹¹⁴⁷ *BOA.İ.HR.418/5*, (3 Cemaziyelevvel 1327 / 23 Mayıs 1909).

¹¹⁴⁸ Koloniler: Jaffa, Sarona, Rivheim, Valhalla, Vilhamma, Valdheim, Şemaa.

¹¹⁴⁹ *F.O.195/2127, No. 79, Kudüs*, (8 Aralık 1902).

¹¹⁵⁰ *BOA.İ.DH.318/20499*, (26 Şaban 1307 / 17 Nisan 1890).

¹¹⁵¹ *BOA.İ.DH.942/74565*, (11 Cemaziyelevvel 1302 / 26 Şubat 1885).

¹¹⁵² *F.O.195/2127, No. 79, Kudüs*, (8 Aralık 1902).

¹¹⁵³ *Cerîdet Filisfîn*, sayı: 193-92 (30/11/1912), s. 1.

güçlendirmiştir.¹¹⁵⁴ H.1304 / M.1887 yılında orada boy gösteren İtalya Veliahdı, Sultan Abdülhamit'in misafiri olarak bir hafta kalmış¹¹⁵⁵ ve bu husustaki emirlerden ötürü kendisi şerefine özel törenler düzenlenmiştir.¹¹⁵⁶ Kısa bir müddet sonra İtalya, konsoloslüğünü genel konsolosluk seviyesine yükseltmiştir.¹¹⁵⁷ İtalyanlarla Kudüs idarecilerinin arası çoğunlukla iyi olup iki devlet arasında karşılıklı nişan takdimi ve teklifi söz konusudur.¹¹⁵⁸

2.2.8. Amerika Birleşik Devletleri'nin Nüfuz Kazanma Çabası

H.1273 / M.1857 Haziranı'nda ABD Konsoloslğu'nun tesisinden önce Kudüs'te İngiltere Konsoloslğu Amerikan çıkarlarının bölgede korunmasını üstlenmiştir.¹¹⁵⁹ H.1265 / M.1849 yılı öncesinde başlayan ve Osmanlı iktidarının sonuna dek süren ziyaretlerle arkeolojik ve tarihi açıdan saha incelemeleri gerçekleştirilmesi için heyetlerce Ortadoğu'ya ve Kudüs Mutasarrıflığı'na gidilmesi Amerika'nın bölgede konsolosluk açmasının zeminini hazırlamıştır.¹¹⁶⁰ H.1282 / M.1866 senesinde bir grup Amerikan vatandaşı Kudüs'te özel bir yerleşim kurmaya çalışmış ancak malarya* salgını neticesinde çoğu göçmen az bir zamanda hayatını yitirmiştir.¹¹⁶¹

Amerika Birleşik Devletleri'nin Kudüs Mutasarrıflığı üstünde büyük bir etkisi bulunduğunu söylemek çok güçtür. Diğer alanlarda olduğu gibi eğitim sahasında çalışan Amerikan kurumları da İngiliz ve Fransız müesseselerine kıyasla kısıtlı bir mevcudiyete sahiptir.

¹¹⁵⁴ *F.O.78/313, No. 3, Kudüs*, (26 Şubat 1880).

¹¹⁵⁵ *F.O.195/1581, No. 7, Kudüs*, (22 Şubat 1887).

¹¹⁵⁶ *BOA.İ.DH.1018/80333*, (11 Cemaziyelevvel 1304 / 5 Şubat 1887).

¹¹⁵⁷ *F.O.78/5258, No. 32, Kudüs*, (28 Haziran 1902).

¹¹⁵⁸ *BOA.İ.DH.1180/92313*, (9 Şevval 1307 / 31 Mart 1890).

¹¹⁵⁹ 'Arif el-'Arif,(1961), *a.g.e.*, c.1, s. 540.

¹¹⁶⁰ *F.O.195/1369, No. 11, Kudüs*, (4 Kasım 1881).

¹¹⁶¹ *F.O.195/808, No. 7, Yafa*, (26 Aralık 1866).

*Sıtma hastalığı.

Anlatılan devletlere ek olarak başka devletlerin de konsoloslukları vardır. İçerisinde Osmanlı vatandaşlarının mütercim olarak istihdam edildiği Yunanistan Konsolosluğu sayılan ülkeler kaynaklı olmayıp önemli bir rol üstlenen nadir yabancı merkezlerden biridir.¹¹⁶² Ayrıca Osmanlı Devleti ile arasında başta kara yolu hizmetleri olmak üzere çeşitli alanlarda olumlu bağlantılar ve birtakım uzlaşmalar kuran Avusturya'nın da Kudüs'te bir konsolosluğu vardır. Avusturya İmparatoru da h.1285 / m.1869 senesinde bölgeyi ziyaret edenler arasına katılmıştır. ¹¹⁶³ İspanya söz konusu alana bir konsolos vekili yollayıp burada birtakım gayrimenkuller edinirken ¹¹⁶⁴ Norveç, Yafa'da konsolos vekili bulunmaktadır. Portekiz de diğer devletlerden geri kalmayarak İngiliz vatandaşı bir Yahudi'yi maslahatgüzarı olarak atamayı talep etmektedir. Ancak ilgili istek Osmanlı Devleti tarafından şiddetli muhalefetle karşılaşmakta ve istenmeyen bir faaliyet olması gereği gerçekleşmesine izin verilmemektedir.¹¹⁶⁵ Bu dönemde Meksika'nın da Kudüs'te konsolosluğu bulunmakta,¹¹⁶⁶ hükümdarının h.1299/m.1882 yılında Kudüs'e yolculuk yaptığı bilinen İran ise bir tüccar lideri/şehbender vasıtasıyla temsil edilmektedir. ¹¹⁶⁷

2.3. Yahudi Göçü

Osmanlı padişahları, ülkelerinde Yahudi yerleşimine izin vermiş ve onlara güzel muamele yapılmasını bildiren fermanlar yayınlamışlardır. XVI. asırda Osmanlı toprakları, İspanya ve Portekiz'den kaçan Yahudilerin sığınağı olmuş, h. 1211 / m.1798'de Napolyon'un destek çağrısına rağmen Yahudiler uzun bir süre Osmanlı taraftarlığını bırakmamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın Biladü'ş-Şam'a yönelik idaresinde de

¹¹⁶² *BOA.İ.DH.1189/93067*, (4 Muharrem 1308 / 20 Ağustos 1890); *F.O.195/2127, No. 53*, *Kudüs*, (21 Eylül 1902).

¹¹⁶³ *F.O.78/2105 No. 55, Kudüs*, (18 Ekim 1869).

¹¹⁶⁴ *BOA.İ.DH.200/11393*, (7 Cemaziyelevvel 1279 / 31 Ekim 1862); *BOA.İ.DH.214/12398*, (8 Safer 1282 / 3 Temmuz 1865).

¹¹⁶⁵ *BOA.İ.DH.251/14912*, (19 Cemaziyelevvel 1288 / 6 Ağustos 1871).

¹¹⁶⁶ *BOA.İ.DH.250/14856*, (2 Rebiülahir 1288 / 21 Haziran 1871).

¹¹⁶⁷ *BOA.İ.DH.286/17859*, (2 Ramazan 1299 / 18 Temmuz 1882).

iyi şartlara sahip olan söz konusu dini grubun sayısı az olup dokuz bin şahsı aşmamıştır.

1168

H.1255 / M.1840 yılından itibaren İngiltere Konsolosları, Yahudileri Britanya'nın korumasına almaya çalışmakta, onlara karşı müşfik davranmaktadır. Kudüs'te İngiltere tarafından kurulan Protestan Piskoposluğu'nun ilk lideri Yahudi kökenlidir.¹¹⁶⁹ İngiltere, yurtlarından sürülen, vatandaşlıkları ellerinden alınan ve Osmanlı tebaası olmak istemeyen Rusya Yahudileri'nin tamamına himaye sunmakta ve bunun karşılığında mali durumu yeterli olanlardan belirli ücretler tahsil ederken fakirleri ücretsiz kollamaktadır.¹¹⁷⁰ Bab-ı Ali'nin söz konusu İngiliz projesini başlangıçta desteklemesi çok sayıda Yahudi grubun bölgeye gelmesine ve Kudüs'e yerleşmesine sebebiyet vermiştir. XIX. asrın ikinci yarısının ortalarında nüfus değişikliği neticesinde Kudüs sakinlerinin yarısı Yahudilerden oluşmaya başlamıştır.¹¹⁷¹ Rus Yahudileri, Britanya'nın kendilerine yönelik bu tavrını takdir ve teşekkürle karşılamış, önemli gün ve törenlerinde İngilizlere destek olmuşlardır.¹¹⁷²

Avrupalı devletlerin konsolosları Yahudi göçünün başarı kazanmasında kritik bir rol üstlenmiş, bu çerçevede devlet tarafından konan kısıtlamaların aşılmasında idari personelde görülen yolsuz tavırlar onlar tarafından özellikle değerlendirilmiştir. Böylelikle ferman ve kanunlar işlevlerini yitirmiş, muhacirler önündeki yasakların çoğu delinmiştir. Bu durumun uzun soluklu politik amaçlar doğrultusunda Musevîleri kullanmak isteğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında geçmişe oranla çok daha iyi bir noktada bulunan Yahudiler diğer dini grupların ve cemaatlerin sahip olduğu bütün hakları edinmiş, böylelikle kendilerine dönük İngiliz ilgisinin artmasını sağlamışlardır. Musevîler,

¹¹⁶⁸ *F.O.78/368, No. 13 Kudüs*, (25 Mayıs 1839).

¹¹⁶⁹ Albert Hyamson, (1928), *a.g.e.*, ss. 54-55.

¹¹⁷⁰ *F.O.195/1047, No. 2, Kudüs*, (7 Şubat 1847); *F.O.78/2068, No. 12, Kudüs*, (23 Mart 1849).

¹¹⁷¹ *F.O.78/1875, No. 5, Kudüs*, (11 Ocak 1865).

¹¹⁷² *F.O.78/839, No. 14, Kudüs*, (23 Temmuz 1850); *F.O.78/5008, No. 1, Kudüs*, (20 Haziran 1899).

Kudüs, Şafed, Taberiyye, el-Halil gibi şehirlerde hususi alanlarda yaşamışlar, Sefarad¹¹⁷³ ve Aşkenazi¹¹⁷⁴ olarak iki cemaate ayrılmışlardır.

H.1299-1317 / M.1882-1900 yılları arasında Yahudilerin Filistin'deki nüfusları katlanmaktadır.¹¹⁷⁵ H.1299-1331 / M.1882-1913 tarihleri boyunca Filistin'e giren Musevî göçmenlerin sayısının yüz bini aştığı tahmin edilmektedir. Gelenlerin çoğu yoksul olup hayırseverlerin yardımları ve derneklerin bağışlarıyla geçinmektedir. İbranice sadaka demek olan "haluka"ların toplanması ile oluşturulan sistem üzerinden yoksulların kaldığı bağış evleri geniş bir alana yayılmaktadır. Yahudi iş adamlarının önemli bir kesimi dindaşlarına finansal destek sağlamaktadır.¹¹⁷⁶ Baron Rotschild bu konuda cömertliği ile tanınmış bir hayırseverdir, Filistin'de tarımla uğraşan Yahudi yerleşimlerinin meydana getirilmesine büyük kaynaklar ayırmıştır.¹¹⁷⁷

Bahsedilen yerleşim birimlerinin etkisi sakinleri ile sınırlı olmamış, Siyon Derneği'ne bağlı Yahudi gönüllülere de kucak açmıştır. Bağımsız bir Yahudi devleti kurmak isteyen unsurlar şirketleri, bankaları ve vekilleri ile yeni kurulan merkezlerde üstünlük elde etmeye çalışmakta ve toprak satış işlemlerini hızlandırmaya çabalamaktadır. Şer'i mahkemelerin sicillerinde yer alan vekâletname, alım – satım sözleşmeleri ve arazilerle ilgili diğer hususlar bu çabayı somut hale getirmektedir.¹¹⁷⁸

2.3.1. Filistin'de Yahudi Yerleşimi

XIX. asrın son çeyreği Filistin'e Yahudi göçmenlerin intikalinde kayda değer bir dönüşüme tanık olunmaktadır. Bölgeye taşınan göçmenlerin içinde milliyetçi, aydın ve genç bir kesim bulunmakta ve kendilerini Filistin'de milli nitelikli bir Yahudi devleti

¹¹⁷³ Bu grup, Doğu Yahudileri'dir, kökenleri İspanya'ya uzanır. İran, Yemen ve Fas'taki Museviler, "Sefarad" olarak adlandırılır. Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği bir hahambaşları bulunurdu. **BOA.İ.HR.164/8787**, (18 Cemaziyelahir 1275 / 23 Ocak 1859).

¹¹⁷⁴ Aşkenazim: İbranice bir kelimedir, Alman ya da Alman Yahudileri anlamına gelir. Bkz. **Cerîdet Filisîn**, sayı: 277-74 (04/10/1913), s. 4.

¹¹⁷⁵ **F.O.78/368, No. 13, Kudüs**, (25 Mayıs 1839).

¹¹⁷⁶ **F.O.195/2084, No. 71, Kudüs**, (21 Aralık 1900).

¹¹⁷⁷ **F.O.195/2255, No. 62, Kudüs**, (16 Kasım 1907).

¹¹⁷⁸ **K.ŞMS**. no. 400, s. 59; no. 402, s. 325; **Y.ŞMS**. no. 92, s. 159; no. 54, s. 94.

kuracak ve Yahudi vatanını yeniden inşa edecek öncüler olarak görmektedir. Böylelikle bazı prensipler temelinde bir iskan hareketi başlamış, Filistin'i toprak kazanımları ve yerleşimler kurma yoluyla bir Yahudi yurduna çevirmek ve İbrani dili ve medeniyetini diriltmek hedeflenmiştir. Yahudi göçü, iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir.

2.3.2. Düzensiz Yerleşim Dönemi

Bu aşama, hayır faaliyetleri aracılığıyla, bazı Yahudi gönüllülerin bireysel çabaları ve projeleri ile oluşturulan merkezlerle öne çıkmaktadır. Bu tip girişimlerin en bilindik örneklerinden biri, Sir Moses Montefiore'nin çalışmasıdır.

Söz konusu şahıs, kar gelirlerini sunmak karşılığında Yafa ve Kudüs arasında birtakım arazileri kullanmış ve tarımsal etkinlikleri iyileştirmek amacıyla bazı Yahudi aileleri oraya yerleştirmiştir. Ancak sözü edilen toplulukların ziraatta başarısız olmaları üzerine Osmanlı Devleti makamlarınca verilen izinler kaldırılmış ve proje dondurulmuştur.¹¹⁷⁹ Laurance Oliphant tarafından h.1296/m.1879 yılında Kudüs çevresine Yahudi muhacirlerin ikamet ettirilmesi için ortaya konan teşebbüs de bu bağlamda önemlidir. İlgili şahıs, gerçekleşmesi halinde projenin Osmanlı Devleti'nin uluslararası toplumdaki konumunu güçlendireceğini savunarak kendisine destek toplamaya uğraşmıştır.¹¹⁸⁰

Bireysel çabalara ek olarak Avrupa'da Yahudilere yardım ve himaye sunmak için kurulan dernekler bulunmakta, Alliance Israélite Universelle (*Uluslararası İsrail Federasyonu*) benzeri müesseseler yer almaktadır. Alliance, h.1286/m.1870 yılında Osmanlı Maarif Nezareti denetiminde bir zirai mektep açmış, h.1287/m.1871 tarihinde ise Filistin'e yerleşmeyi teşvik eden, orada sanayi ve ticaret okulları ve koloniler meydana getirmeyi amaçlayan İngiliz Yahudi Federasyonu Londra'da teşekkül etmiştir.

¹¹⁷⁹ *F.O.78/1448, No. 44, Kudüs*, (17 Kasım 1859).

¹¹⁸⁰ *BOA.İ.DH.793/64344-5*, (22 Şevval 1296 / 9 Ekim 1879).

Ancak bu konudaki en büyük yardım Baron Rothschild tarafından sağlanmış ve adı geçen şahsın bireysel çabası ile yedi yerleşim birimi oluşturulmuştur.¹¹⁸¹

H.1317 / M.1900 senesinde Rothschild, söz konusu projelerin yönetimini bırakmış ve bütün arazilerin mülkiyetini bıraktığı ICA (*Yahudi Yerleşim Cemiyeti*) adlı derneğe milyon dolar bağışlamıştır.¹¹⁸² Hovevei Zion (*Siyon Sevenleri*) adlı Rusya merkezli kuruluş, Filistin’de tarıma dayalı yerleşim birimleri oluşturmuş, XIX. son çeyreğinde 5’i Mutasarrıf sınırlarında olmak üzere ziraat temelli 8 Yahudi yerleşimi ortaya çıkmıştır. Göçmenlerin o dönemki sayısı bini aşmamış, bahsedilen koloniler bu aşamada yerel halktan kaynaklı zorluklar çekmiş ve Osmanlı makamlarının muhalefeti ile karşılaşmıştır. Söz konusu çiftliklerin ayakta kalmasına ve gelişimine katkıda bulunmak amacıyla Baron Rothschild tarafından çok sayıda mali destek sunulmuştur.¹¹⁸³

2.3.3. Örgütlü Yerleşim Aşaması

Siyonist Hareketi, h.1314 / m.1897 Basel Kongresi'nde (*I. Siyonist Kongre*) bazı Yahudi finansörler tarafından desteklenen yerleşim modelinden vazgeçmeyi kararlaştırmış ve net hedefleri olan sistemli bir programın benimsenmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.¹¹⁸⁴

Bölgede konuşlanmaya dönük çabaların hızlandırılması için süreci kanuni esaslara göre daha geniş bir alana yayan kurumlar ve araçlar bulunmasına ve bu yapıların finans ediliş denetlenmesine çalışılmıştır. Bu amacın başarıyla gerçekleştirilmesi için oluşturulan değişik müesseselerden biri h.1317 / m.1900 yılında Baron Rothschild’in Filistin’de kurduğu kolonilerden kendisi lehine feragatta bulunduğu

¹¹⁸¹ *F.O.195/2084, No,71, Kudüs*, (21 Aralık 1900).

¹¹⁸² Curtis William Eleroy, (1903), *Today in Syria and Palestine*, Fleming H. Revell Company, London: 2. Paternoster Square Edinburgh: 30 St. Mary Street, ss. 327-328.

¹¹⁸³ Neville J. Mandel, (1965), *Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine 1882-1914*, University of Oxford, ss. 83-84.

¹¹⁸⁴ Samuel Halperin, (1961), *The Political World of American Zionism*, Detroit: Wayne State University Press, s. 6.

ICA adlı dernektir. Söz konusu cemiyet, Yahudilerin ticaret ve sanayi okullarına yardım etmeye girişmiş, Kudüs'teki konsoloslugu aracılığıyla Britanya'nın desteğini sağlamıştır. Toprak satış ve alımı ile ilgilenen, modern tarım tekniklerini bölgeye sokan bir organizasyon olarak tanınmıştır.¹¹⁸⁵

İskan faaliyetlerini denetleme ve göçmenlere mekan belirleme noktasında Yahudi Acentası (*Jewish Agency for Israel*) ve arazilerin ücretlerini ödemeyi üstlenip onlara barınma ve yatırım amaçlı toprak parçaları sunan "Keren Kayemeth" (*Jewish National Fund*) diğer önemli kuruluşlardır.¹¹⁸⁶ Öte yandan Yahudi Tesis Fonu - "Keren Hayesod" (*Palestine Foundation Fund*) genel hizmetlerle ilgilenmiş; toprak ıslahı, ev yapımı, fide ve filizlerin temini, değişik zirai aletlerin sunulması, kredi ve borç bulunması gibi yerleşime yardımcı işlemleri yürütmüştür. Göçün sistemli bir şekilde yönetilmesi ve geliştirilmesi için Yahudi Koloni Bankası (*Jewish Colonial Trust*) kurulmuş, İngiliz Filistin Şirketi (*Anglo – Palestine Company*), bölgenin ekonomik kalkınmasına dönük çabalar gerçekleştirmiştir.¹¹⁸⁷ Filistin Arazi Geliştirme Şirketi (*Palestine Land Development Company*) de toprakların el değiştirmesi için fon sağlanması, satın alınan yerlerde zirai ıslahın ve yeni Yahudi göçmenlerin intikaline hazırlık yapılması için mühim bir organizasyondur.¹¹⁸⁸

Kolonilerde değişik biçimler tatbik edilmiş, bölgelerdeki kurumların sayısına ve türüne bağlı olarak idareye farklı sistemler yansımıştır. İlgili merkezlerde görülen sosyal teşkilatlar çeşitlidir, bireylerin sahip olduğu çiftlikler, işbirliği ve ortak yaşam temelli ikamet alanları mevcuttur. Büyük yerleşim birimlerinde maliklerce seçilen, yedi üyeden oluşan bir meclis bulunmakta ve başkan tarafından yönetilmektedir. Söz konusu mahalle ve köylerde idare, maliye, ziraat ve eğitim hususlarında etkin olan daireler

¹¹⁸⁵ F.O.371/356, No. 62, Kudüs, (16 Kasım 1907).

¹¹⁸⁶ F.O.195/2199, No. 53, Kudüs, (25 Kasım 1905).

¹¹⁸⁷ F.O.195/2255, No. 38, Kudüs, (6 Eylül 1907).

¹¹⁸⁸ *Cerîdet Filisfîn*, sayı: 271-68 (13/09/1913), s. 1.

vardır. ¹¹⁸⁹ İlaveten mahkemelere rastlanmakta, yargıçlar ve şahitler içeren, yürütme ve yasama otoritesine sahip kurullar görülmektedir. ¹¹⁹⁰

Bahsi geçen yerleşimler, Kudüs Mutasarrıflığı içinde neredeyse “bağımsız bir hükümet” olma vasfını elde etmiş ve her türlü işlemde İbranice kullanımını esas almıştır. ¹¹⁹¹ Yahudilerin oturduğu semt ve çiftliklerde, çalıştıkları çarşılarda İbrani kimliği ön plana çıkmıştır. ¹¹⁹² Musevî muhacirler, Osmanlı Devleti’nin uyguladığı tedbirler neticesinde çok sayıda problemler yaşamış ancak buna rağmen Kudüs Mutasarrıflığı’ndaki arazilerden büyük bir bölümü ele geçirmede başarılı olmuş, rüşvet ve kanunlardaki boşluklardan yararlanma yoluyla devasa mülkiyetler edinmişlerdir. I. Siyonist Kongresi’ni izleyen on yılda Siyonizm Hareketi, kayda değer bir sonuca ulaşamamış, Osmanlı Devleti’nin idaresince tanınmayan ve etkisiz bir akım olarak bir süre daha yoluna devam etmiştir. ¹¹⁹³ Ancak göç için kurulan değişik kurumlar ve geniş ağlar vesilesiyle çok sayıda kazanım sağlanmış, gazete ve okullar ile ulusal bir kültür yaşamı oluşturulmuştur. Açılan mekteplerde eğitim dili olarak Arapça ve İbranice benimsenmiş ve kimi zaman da ek olarak Türkçe öğretilmiştir. ¹¹⁹⁴

Bu müesseselerin ekonomik durumları yeterlidir, Avrupa’dan alınan yardımlarla eksikler kapatılmaya çalışılmıştır.¹¹⁹⁵ Okullarda XX. yüzyılın başında İbranî milliyetçiliği güçlenmeye başlamış, İbranice/İbranca tahsilde ağırlıkla başvuru olan lisan olmuş, müfredatın omurgasını bu dille hazırlanan dersler teşkil etmiştir.

¹¹⁸⁹ *Ceridet el-Kermel*, sayı: 365 (23/05/1913), s. 2.

¹¹⁹⁰ *Ceridet Filisfîn*, sayı: 282-79 (22/10/1913), s. 2.

¹¹⁹¹ *Ceridet Filisfîn*, sayı: 325-28 (06/06/1914), s. 1.

¹¹⁹² *Ceridet Filisfîn*, sayı: 325-28 (06/06/1914), s. 1.

¹¹⁹³ *Ceridet el-Mükattem*, sayı: 7652, (27/05/1914), s. 2.

¹¹⁹⁴ *F.O.195/1263, No. 8, Kudüs*, (11Temmuz 1879).

¹¹⁹⁵ *F.O.195/1514, No. 12, Kudüs*, (4 Aralık 1885).

2.4. Osmanlı Makamlarının Yahudi Göçüne Yönelik Tutumları

Başlangıcından itibaren Yahudi göçüne olumlu bakmayan Osmanlı makamları, ona çeşitli kısıtlar uygulamış, ¹¹⁹⁶ h.1298/m.1881'den sonra farklı bir yöne evrilen bu hareketi dizginlemek istemiştir. Merkezdeki yöneticilerin Kudüs Mutasarrıflığı'na çektikleri telgraflarla ve Osmanlı diplomat heyetlerinin açıkladıkları kararlarla devletin muhalif tavrı bildirilmiştir. İdareciler söz konusu tutumlarını, kutsal mekânlar hakkında dengeleri alt üst edecek bir problemin doğmasından duyduğu kaygılarla gerekçelendirmiştir. Bölgede artan göçmen mevcudiyetine karşı devletçe birtakım adımlar atılmış, bu çerçevede Yahudilerin Kudüs ve çevresine dönük gezileri 30 günle sınırlandırılmıştır.

H.1304 / M.1887 yılında Bab-ı Ali tarafından Yahudi göç yoğunluğunun azaltılması için ciddi nitelikli ilk adım atılmış, ahaliden olmayan Musevilerin hac ziyareti dışında Filistin'de kalması yasaklanmıştır. ¹¹⁹⁷ Söz konusu tedbir için yöreye gelenlerin fakir tabakadan olup zorlukla geçinebildikleri, Yahudi mahallelerinde kalabalığa ve sağlık standartlarının düşürülmesine yol açtıkları gibi sebepler ileri sürülmüştür. Anlatılanlara ek olarak Kudüs'teki Britanya Konsolosu'nun belirttiği bir ihtimal de Yahudi göçüne menfi yaklaşıma yol açmış olabilir. İngiliz temsilciye göre Sultan II. Abdülhamit'in zihninde yabancı uyruklu Musevilerin bölgeye taşınması ile zorunlu olarak imtiyaz ve haklar tanınması gereken yeni bir grup oluşacağına dair bir kanaat bulunmuş ve bu konu Sultan'ı oldukça telaşlandırmıştır. Sayılan bütün sebeplerden ötürü idareciler, muhacir akını engellemeye çalışmışlardır. ¹¹⁹⁸

Payitahtın Musevilerin Kudüs çevresine hareketten men edilmesine dönük emirlerinin tatbiki için zilkade 1304/Ağustos 1887'de yabancı konsoloslar ile Mutasarrıf arasında görüşme yapılmış, Bab-ı Ali'nin talimatlarına bağlılığın zaruri olduğu

¹¹⁹⁶ *BOA.HAT.772/36200.c*, (24 Muharrem 1253 /30 Nisan 1837); *BOA.A.MKT.MHM.2/10*, (6 Rebiülahir 1262 / 4 Nisan 1846) .

¹¹⁹⁷ *F.O.195/2255, No. 62, Kudüs*, (16 Kasım 1907).

¹¹⁹⁸ *F.O.195/1581, No. 9, Kudüs*, (5 Mart 1887).

kendilerine iletilmiştir.¹¹⁹⁹ Konsoloslar, İstanbul'daki sefaretlerinden konuya ilişkin bir uyarı almadıkça eskisinden farklı bir politika izlemeyeceklerini, bu uygulamayı kabul etmediklerini belirtmişlerdir.¹²⁰⁰

H.1305/M.1888 baharında Yahudi ziyaretçiler, inançlarını ve mezheplerini açıklayan pasaportlar taşımakla yükümlü tutulmuş ve ülkelerindeki Osmanlı Konsolosluğu'ndan tezkere almaları istenmiştir.¹²⁰¹ ABD, Britanya ve Fransa'nın ilgili prosedürü protesto etmesi üzerine Şaban 1306/Ekim 1888'de Osmanlı Devleti, büyük topluluklara kısıtlamaların süreceğini ancak bireysel olarak uygulanmayacağını açıklamak durumunda kalmıştır.¹²⁰² Buna rağmen h.1310 / m.1892 yılında İran'dan 60 civarı Yahudi ailenin Gazze ve Yafa'ya gelişine ve yerleşmesine engel olunamamış,¹²⁰³ h.1311 / m.1893 senesinde Britanya himayesindeki sülalelerin sayısı 200'e ulaşmıştır.¹²⁰⁴

Kudüs'teki mutasarrıflar, yerleşimcileri takiple yetinmemiş, onlar lehine yapılan satış sözleşmelerini onaylamamaya çabalamış, çiftçileri arazi anlaşmalarından vazgeçmeye yönlendirip maddi ve manevi anlamda desteklemişlerdir.¹²⁰⁵ Osmanlı Devleti yabancı Yahudileri sınırlamayı sürdürmüş, Muharrem 1311 / Ağustos 1893 tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'na belirlenen müddetin ardından Musevî ziyaretçilere asla müsamaha gösterilmemesi talebini içeren emirler gönderilmiştir. Bu emrin uygulanması Yafa Limanı'ndaki sorumlular, İngilizler de dahil olmak üzere değişik tabiiyetlerden Yahudilerin yolculukları önünde zorluklar çıkarılmıştır.¹²⁰⁶

Göçmenler hususunda, Theodor Herzl'in Zilkade 1313/Mayıs 1896'de Sultan II. Abdulhamit ile doğrudan iletişim kurması ile yeni bir gelişme yaşanmış, bir Osmanlı-

¹¹⁹⁹ *F.O.195/1581, No. 20, Kudüs*, (23 Eylül 1887).

¹²⁰⁰ *F.O.195/1581, No. 20, Kudüs*, (23 Eylül 1887).

¹²⁰¹ *F.O.195/1612, No. 15, Kudüs*, (29 Mayıs 1888).

¹²⁰² *F.O.195/1806, No. 46, Kudüs*, (25 Ağustos 1893).

¹²⁰³ *F.O.195/1765, No. 6, Kudüs*, (14 Şubat 1892).

¹²⁰⁴ *F.O.195/1806, No. 38, Kudüs*, (11 Temmuz 1893).

¹²⁰⁵ *Y.ŞMS*, no. 36, s. 106; *Cerîdet el-Beşîr*, sayı: 1078, (28/10/1891), s. 3.

¹²⁰⁶ *F.O.195/1806, No. 46, Kudüs*, (25 Ağustos 1893).

Yahudi uzlaşısı oluşturulmak istenmiştir. Bu öneriye göre büyük mallar karşılığında Filistin'deki geniş arazilerin Yahudilere tahsisi gerçekleştirilecektir. Zilhicce 1313/Haziran 1896'da teklifini reddedilen Herzl, olumsuz yaklaşımı gidermek için Kıbrıs Adası'nın Osmanlı iktidarına dönmesine yardımcı olunması ve devasa meblağlar verilmesi mukabilinde Filistin'de Yahudi yerleşimin önündeki engellerin kaldırılmasını talep etmiştir.¹²⁰⁷ Fakat padişah muhalif tavrını sürdürmüş, üstelik Yıldız Sarayı'nda vazifeli olan bazı devlet adamlarını bölgeye mutasarrıf olarak yollamaya başlamıştır. H.1314 / M.1897 yılında atanan Tevfik Bey, Kudüs Mutasarrıflığı'nın Yıldız kökenli ilk yöneticisidir ve Yahudilerin göçünü engellemeye yönelik hükümleri sadakat ve samimiyetle uygulamıştır. Onu izleyen yöneticiler ise kendisi kadar sıkı davranmamış; hatta bazıları Yahudi göçüne oldukça yumuşak bir duruş sergilemiş, Yahudilerin müracaatlarını geri çevirmek zorlaşmıştır.¹²⁰⁸

Osmanlı Devleti meseleye ilişkin resmi tutumuna bağlı kalmayı sürdürmüş, 1315 Zilkadeni'nde / 1898 Nisanı'nda Washington'daki Osmanlı Sefiri, devlet olarak Siyonist hareketlerin Filistin'de bağımsız bir hükümet kurmak niyetinde olduğunu düşündüklerini açıklamıştır. 1316 Muharremi'nde / 1898 Haziranı'nda Osmanlı Hükümeti tarafından Kudüs kırsalındaki arazilerin yerli-yabancı herkese satımını yasaklayan yeni talimatlar çıkarılmış,¹²⁰⁹ yabancı Yahudilerin 30 gün içinde Kudüs ve çevresinden ayrılmaya dair taahhüt vermeden ve güvence bedeli ödemediği kabul edilmemesi kararlaştırılmıştır. Yafa Limanı'ndaki sorumlular, emirleri çok titiz bir şekilde uygulamış, İngiliz Konsolosu'nun Antakya'daki temsilcisini Yahudi olduğu için söz konusu taahhülle yükümlü tutmuş, buna yanaşmayan görevliyi bölgeye sokmamıştır. Yafa'da kaymakam olan bazı isimler de İngiliz Yahudilerinin ülkeye girişini engellemiş ve onları gemilerine geri döndürmüştür.¹²¹⁰

¹²⁰⁷ Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, s. 383.

¹²⁰⁸ *F.O.195/2225, No. 54, Yafa*, (27 Aralık 1906).

¹²⁰⁹ *Cerîdet el-Beşîr*, sayı:1345, (08/08/1898), s. 1.

¹²¹⁰ *F.O.195/2028, No. 48, Kudüs*, (20 Eylül 1898).

II. Abdülhamit'in göç karşıtı tutumuna devam etmesi üzerine Theodor Herzl, Alman İmparatoru'nun Sultan'ı ikna için vasıta olmasının uygun olacağını düşünmüş, bilfiil bir aracılık gerçekleşmiş ancak herhangi bir söz alınmamıştır. ¹²¹¹ Ancak İngiliz Sefiri'nin çabalarıyla Osmanlı Hükümeti, Yahudilerin özellikle İngiltere tebaası olanların rahatsız edilmemesini istemiştir. ¹²¹² İngilizlerin tesirleri politikaya ağırlığını koymuş, Mutasarrıf İngiliz uyruklu bir Musevîyi tutuklamak istediğinde işler karışmıştır. ¹²¹³

Osmanlı Devleti, Yahudilerin hareketleri konusunda sürekli baskılarla karşılaşmasından ötürü göçü frenleyecek işlemler için meşru bir hukuki altyapı oluşturmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda İngiltere Hükümeti ile h.1316 / m.1898 yılında İngiliz vatandaşlarına tanınan bazı kolaylık ve imtiyazların belirtildiği sözleşmeden ilgili maddelerin kaldırılması veya değiştirilmesi amacıyla görüşmeler yapmış ancak Yahudilere ayırım uygulanması İngiliz Dış İşleri Bakanlığınca makul bulunmamıştır. Britanya, yurttaşlarının Filistin'e yolculuğu önündeki kısıtları reddetmeyi sürdürmüştü;¹²¹⁴ Osmanlı Devleti de yabancı uyruklu Yahudilerin topraklarına yerleşme niyeti ile gelişini kabul etmemiş, bu konudaki kararlı çizgisini korumuştur. ¹²¹⁵ Mutasarrıflar, verilen direktifleri fark gözetmeksizin uygulamış; 1318 Saferi'nde /1900 Haziranı'nda Bab-ı Ali, başkentteki yabancı delegasyonlara ilgili emirlerin fiiliyata dökülmesi için işbirliğine çağrı barındıran bir resmi yazı yollamıştır. ¹²¹⁶ Şaban 1318'de / Aralık 1900'de ise İstanbul'dan Kudüs Mutasarrıflık Makamı'na pasaportlarını Yafa Limanı'ndaki görevlilere teslim etmek ve karşılığında ülkeden çıkana kadar

¹²¹¹ Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, ss. 755-757.

¹²¹² *F.O.195/2026, No. 670, İstanbul*, (7 Aralık 1898).

¹²¹³ *F.O.83/1723, No. 673, İstanbul*, (29 Aralık 1898).

¹²¹⁴ *F.O.78/5479, No. 3, İstanbul*, (4 Ocak 1899).

¹²¹⁵ *F.O.78/5479, No. 7, Kudüs*, (9 Şubat 1899).

¹²¹⁶ *F.O.78/5479, No. 230, İstanbul*, (3 Temmuz 1900).

kullanacakları “kırmızı belge” olarak bilinen özel bir belge almak şartıyla bütün yabancı Yahudilere en fazla üç ay kalış izni tanınmasına dair bir emir ulaşmıştır.¹²¹⁷

Mutasarrıflık, Bab-ı Ali'nin taleplerini derhal yürürlüğe koymuş, Ramazan 1318'de / Ocak 1901'de kendileri için belirlenen süreyi kabul etmeyen ve üç ay içinde ülkeden ayrılacağı taahhüdünde bulunmayan yabancı Yahudilerin bölgeye girişi onaylanmamıştır.¹²¹⁸ Ancak konsolosluklar hükümetin kararlarına saygı duymamış, Yafa Kaymakamı yasal giriş sürecindeki istekleri yerine getirmeyen iki İngiliz Yahudisini uzaklaştırmaya çalıştığında İngiliz Konsolosluğu, hükümetlerinin ilgili uygulamaları kabul etmediğini, dolayısıyla İngiliz Yahudileri'nin yöreyi terke zorlanamayacağını Osmanlı makamlarına iletmiştir.¹²¹⁹

Böylelikle Mutasarrıflık İdaresi'ndeki yerel makamlarla konsoloslar arasında merkezi hükümetin emirlerini yerine getirme konusunda anlaşmazlık sürmüştür. Resmi talimatların uygulanması için sivil ve askeri otoritelerce hummalı bir uğraş yürütülmüş, rüşvet ihtimallerinin ortadan kaldırılması ve göçmenlerin kaçak girişini engellemek için sınırda sıkı bir kontrol mekanizması kurulmasına çalışılmıştır.¹²²⁰

Herzl, Osmanlı Devleti'nin Yahudileri göç konusunda sınırlamaya dönük kararları ciddiyetle tatbik ettiğini anladığında Sultan II. Abdülhamit'le doğrudan bir uzlaşmaya varmayı tasarlamıştır. Bu doğrultuda 29 Muharrem 1319 / 18 Mayıs 1901 tarihinde kendisinden Yahudi federasyonlarından bir lider ve gazeteci olma vasıflarıyla randevu talep ettiği padişahla bizzat görüşmüş ancak umduğu neticelerin hiçbirine ulaşamamıştır. Buna rağmen sultanın yaveri İzzet Paşa el-‘Âbid ve Tercüman İbrahim Bey ile iki yıla yakın irtibatla kalan, yine de kendisini can kulağı ile dinleyen bir yetkili bulamayan Herzl, Osmanlı memurları ile farklı bir temas imkanı daha bulamamış ve 19 Rabiulahir 1322'de / 3 Temmuz 1904'te yaşamını yitirmiştir.

¹²¹⁷ *F.O.78/5479, No. 71, Kudüs*, (29 Aralık 1900).

¹²¹⁸ *F.O.195/2106, No. 1, Kudüs*, (9 Ocak 1901); *F.O.195/2106, No. 2, Kudüs*, (23 Ocak 1901).

¹²¹⁹ *F.O.195/2106, No,20, Kudüs*, (17 Nisan 1904).

¹²²⁰ *Cerîdet Filisîñ*, sayı: 185-84 (02/11/1913), ss. 1-2; *Cerîdet el-Beşîr*, sayı:1387, (28/10/1898), s. 3.

Sultan II. Abülhamit, iktidarı (H.1292-1326/M.1876-1909) boyunca Filistin’de Musevi göçmenlerin ikamet planlarına karşı durmuş, sunulan cazip mali teklifleri geri çevirmiştir.¹²²¹ Onun döneminde mutasarrıf olan isimlerin politikaları da genellikle göç girişimlerini engellemeye dönüktür. Bu siyaset sonunda yabancı Musevilerin bölgeye akınları sınırlandırıldığı gibi Kudüs Mutasarrıflığı’ndan dışarıya ters bir göçe zemin hazırlanmış; h.1323 / m.1906 yılında yöreye giren 2000 Yahudi’den 1500’ü katı tedbirlerden ötürü Mısır ve Sudan’a yönelmiştir.¹²²²

Siyonizm yanlısı hareketler, m.1908’de/h.1325’te II. Meşrutiyet’in ilanını müteakip İttihat ve Terakki Cemiyeti ile görüşmüş, kısmi bir siyasi başarı sağlamışlardır. İttihatçılar, geniş çaplı Yahudi intikaline itiraz etmemiş ancak bazı göçmenlerin niyetlerinden kuşkulandıklarında eski kısıtları devreye sokarak yeniden uygulamışlardır.¹²²³

İtilaf Fırkası’nın yönetiminde Yahudilere göç ve yerleşim hususunda kolaylıklar tanınmış, onların kendi arazilerini korumak üzere silahlı birlikler teşkil etmelerine izin verilmiştir.¹²²⁴ Şaban 1330 / Ağustos 1912’de Kudüs Mutasarrıfı, Osmanlı Hükümeti’nin Yahudilere iyi muameleye hazır olduğunu açıklamış,¹²²⁵ Osmanlı Yahudilerinin tarım dışında bir gaye ile gayrimenkul ve arazi alımını onaylayan talimatlar çıkarılmıştır.¹²²⁶ Sözü edilen yumuşak tutum sayesinde Kefer Veye ve Ebü Şuşe köylerinden 6.000 dönüm Yahudilere satılmış, ilgili yerleşimlerin bağlı olduğu Yafa Tapu Dairesi işlemlerden haberdar edilmemiştir.¹²²⁷

İtilaf Hükümeti’nin idaresi esnasında mülkiyetlerin el değiştirmesine yönelik gayretler eksik olmamıştır. Onlar, muhalefetteyken İttihat ve Terakki önderleri ile

¹²²¹ *F.O.371/356, No, 40321/62, Kudüs*, (16 Kasım 1907).

¹²²² *F.O.195/2255, No. 62, Kudüs*, (16 Kasım, 1907).

¹²²³ Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, ss. 92-94.

¹²²⁴ Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, s. 93.

¹²²⁵ *Ceridet Filisfin*, sayı: 163-61 (17/07/1912), s. 1.

¹²²⁶ *Ceridet Filisfin*, sayı: 185-84 (02/11/1912), s. 2.

¹²²⁷ *Ceridet Filisfin*, sayı: 193-92 (30/11/1912), s. 2; sayı: 206-3 (22/01/1913), s. 1; **K.ŞMS**. no. 373, s. 65; **K.ŞMS** .no. 130, s. 183.

tarafklararını Siyonistlerle işbirliği yapmakla ve milli davalarda ihmalkârlıkla suçlamaktaydı. ¹²²⁸ Buna rağmen Yahudi ulusalcısı grupların faaliyetleri kendilerinin döneminde çok daha fazla artmış, ¹²²⁹ İttihat ve Terakki hakimken üç yılda satılan arazi miktarına İtilaf Fırkası devrinde üç ayda ulaşılmıştır. ¹²³⁰

Hükümet ile Yahudi göçmenler arasında görüşmeler yürütülürken 14 Safer 1331 / 23 Ocak 1913 Darbesi (*Bab-ı Ali Baskını*) yaşanmış, tekrar gücü eline geçiren İttihat ve Terakki de ilgili kesimlerle göç ve onun önündeki kanuni manilerin kaldırılması etrafında müzakereler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte kırmızı kart uygulaması ve Osmanlı vatandaşı olmayan Yahudilerin toprak edinme hakkı gibi talepler masaya yatırılmıştır.¹²³¹ Hükümet istekleri olumlu yanıtlamış, Yahudileri tanıtmak üzere hazırlanan kırmızı kart kullanımı sonlandırılmıştır. Mutasarrıflık Makamı ile daha etkin adımların atılması amaçlı ortak kurullar oluşturulmuştur. İngiltere Konsolosu'nun Yafa temsilcisi gelişmeler öncesi hali şöyle yorumlamaktadır: “Haliyle söz konusu emirlerin (*Yahudileri kısıtlayan talimatların*) çoğu, kağıt üstündeki mürekkep gibi (*geçersiz*) kalmaktadır. Bu durumun sebebi basittir, Yahudiler resmi dairelerde etkindir.”¹²³² Yerel makamların mutasarrıfın katılımıyla düzenlenecek İbrani, Fransız ve Arap dillerinde hazırlanan kesitlerin bulunduğu bir tören için dağıttıkları davetiyeler göçmenlerle sıcak ilişkiler kurulduğunu göstermektedir. ¹²³³ Yahudiler, çoğunluk oldukları yerlerde dindaşları olan bir şahsın kaymakamlık görevini üstlenmesini, Yahudilerden Meclis-i Mebusan'a mebus seçilmesini Kudüs'teki Umumi Meclis'te

¹²²⁸ *Ceridet el-Kermel*, sayı: 290 (10/12/1912), s. 1.

¹²²⁹ *Ceridet el-Kermel*, sayı: 296 (03/01/1913), s. 3.

¹²³⁰ *Ceridet el-Kermel*, sayı: 309 (18/02/1913), s. 1.

¹²³¹ Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, s. 99.

¹²³² *F.O.195/2452, No. 67, Yafa*, (27 Ekim 1913).

¹²³³ *Ceridet Filisfin*, sayı: 307-10 (14/02/1914), s. 1.

temsil seviyelerinin yükseltilmesi talep etmişlerdir.¹²³⁴ Yeni kurulan birimlerde jandarma kıyafeti giyen Yahudilerce askeri geçit merasimleri düzenlenmiştir. ¹²³⁵

Kudüs'teki İngiltere Konsolosu'nun belirttiği gibi Rabiulahir 1332 / Mart 1914'te Yahudi göçü önündeki tüm yasaklar devre dışı bırakılmış, Sultan II. Abdülhamit'in ve hükümetlerinin aldığı sert tedbirlerin tamamı kanuni statülerini yitirmiştir. ¹²³⁶ Devlet yönetimi tarafından Siyonist hareketleri hedef aldığı gerekçesi ile Filistin Gazetesi'ni yayından men edilmiş ve gazete çalışanlarının bölücülük suçlamasıyla mahkemeye sevkı istenmiştir.¹²³⁷ Filistin'deki yerel gazeteler, İttihatçılarla milliyetçi Yahudi göçmenler arasındaki bağlantıları çok sert bir dille eleştirmiş ve hükümet aleyhtarı bir propagandaya girişmiştir. ¹²³⁸ Birinci Dünya Savaşı sırasında "İttifak Devletleri"ne yakın bir pozisyon almaları sebebiyle İttihatçıların Siyonist hareketlere karşı tutumu değişmiş, çok sayıda Yahudi Mısır'a göçmek zorunda kalmıştır. ¹²³⁹

Osmanlı hükümetlerinin Siyonist projelere yönelik resmi siyasetlerinde olumsuz bir duruşa sahip olmasına karşın söz konusu ilkesel yaklaşım her zaman sahaya yansıtılmamış, Yahudilerin Filistin'e doğru hareketlerine ve orada merkezler oluşturmalarının önüne geçilememiştir. Ereklere uğruna yasal boşlukları güzel bir şekilde değerlendiren muhacirler, kimi memurların yolsuz davranışlarını ve zaaflarını kullanmış,¹²⁴⁰ Avrupalı diplomatların desteğini almaya gayret etmişlerdir.¹²⁴¹

¹²³⁴ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 411(06/03/1914), s. 4; *Cerîdet Filisîn*, sayı: 257-54 (26/07/ 1913), s. 3; sayı: 309 (21/02/1914) s. 2.

¹²³⁵ *Cerîdet Filisîn*, sayı: 233-31 (25/04/1913), s. 1; *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 416 (24/03/1914), s. 2.

¹²³⁶ *F.O.195/2459, No. 33, Yafa*, (22 Nisan 1914); *F.O.195/2459, No. 16, Kudüs*, (15 Mart 1914).

¹²³⁷ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 425 (01/05/1914), s. 1.

¹²³⁸ *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 309 (18/02/1913), s. 3; *Ceridet el-Ahram*, Şubat sayıları, 1913.

¹²³⁹ Arif el-Arif,(1961), *a.g.e.*, c.1, s. 547.

¹²⁴⁰ Örneğin yerli Yahudilerden biri, yurtdışından gelen dindaşı lehine toprağından vazgeçmekteydi ve böylelikle göçmenler toprak sahibi olmaktadır, bu durum "ferağ muamelesi" olarak adlandırılmaktaydı. Bkz. *BOA.DH.MKT,24/41*, (25 Rebiülevvel 1313 /15 Ekim 1895) Kudüs Mutasarrıflığı'na ilaveten Suriye ve Beyrut vilayetlerinde yabancı Yahudilere toprak satımına izin verilmemekteydi.

¹²⁴¹ Bazı ecnebi Museviler, Filistin'de bazı küçük çaplı arazileri ve taşınmazları almakta başarılı olmuş ancak konsoloslukların vasıtasıyla tapu edinebildikleri için resmi kayıtlarda söz konusu alanların maliklerini diplomatlar ve devlet adamları olarak göstermişlerdir. Bkz. *BOA.MV.13/101*, (19 Cemaziyelahir 1318 / 14 Ekim 1900).

Konsolosların adı ile araziler tapulanmış ve kısıtlayıcı emirler aşılmıştır. Osmanlı memurları, çoğunlukla baskılara boyun eğmiş ve göçmenler komisyoncular yoluyla tartışmalı olan-olmayan sözleşmelerle koloniler tesisi için geniş alanları elde etmede başarılı olmuşlardır.

Kimliği belli olmayan veya ödenmeyen yükümlülükler nedeniyle çeşitli haklarını yitirmiş sahiplerin arazileri, vergi borçları karşılığında malik değişmekte, yeni malikler de Yahudilere çok daha kârlı bir şekilde satmakta idi. Çiftçiler, aracılardan önerdiği yüksek fiyatlardan etkilenip mali sorumluluklarından kurtulmayı denemekteydi.

2.5. Yerli Sakinlerin Yahudilerin Göçüne İlişkin Tutumu

Yahudi göçmenlerin sayısı ilkin çok olmadığı için Kudüs Mutasarrıflığı'nın yerli halkı, onlara yönelik düşman hislere kapılmamış ve menfi bir tavır sergilememiştir. Yoğun hicretin yaşanmaya başlandığı on senelik birinci periyotta (H.1298-1308/M.1881-1891) egemen olan olumlu yaklaşım kısa bir süre sonra yerini şüphecilik ve sorgulamaya bırakmıştır. 17 zilkade 1308 / 24 Haziran 1891 tarihi mahalli Arap unsurunun bölgeye taşınan Musevîlerden şikâyetlerini resmi makamlara ilettiği birinci adıma tanık olmuştur. Yöre ayanı sadrazama çektikleri telgrafta daha fazla bir muhacir akını ile karşılaşmaktan korktuklarını ifade etmişlerdir. Sadrazam bu talebe cevaben Yahudilerin Kudüs'te sınırlı bir zaman içinde gezi düzenleyebileceklerini, daimi bir ikamet konusunda kendilerine izin verilmediğini belirten talimatlar yollamış, Osmanlı yurttaşı olmayan Yahudilerin mülk edinmesini yasaklayan kararını ilgili mercilere bildirmiştir.¹²⁴²

Kısıtlayıcı hükümler, Osmanlı tebaası olan Musevîlerin tepkisini çekmiş, bu konuda gösteriler düzenlenmesine yol açmıştır. Bazı devletlerin müdahalesi ile tedbir nitelikli söz konusu uygulamaların etkisi hafifletilmiştir. Bölgedeki gazeteler, Siyonist

¹²⁴² *F.O.195/1765, No. 35, Kudüs*, (30 Aralık 1892).

faaliyetlere oldukça önem vermiş, I. Siyonist Kongresi'nin tertip edilmesinin ardından meseleye büyük bir hassasiyetle eğilmiştir. Bazı yazarlar, ilgili toplantının, hedeflerini gerçekleştirmesini uzak bulurken diğer kalem erbabı, tehditler karşısında uyarılar yapmış ve gelenlerin Filistin'de devlet kurmak istediklerini belirtmiştir.¹²⁴³

Rusya'daki h.1322 / m.1905 tarihli başarısız darbe girişiminden sonra Kudüs Mutasarrıflığı'na yönelik yaşanan Yahudi göçünün ikinci dalgasının ardından Osmanlı Hükümeti'nin muhalif ve katı tutumundan cesaret alan ahali ile göçmenler arasında çeşitli çatışmalar çıkmıştır. Muharrem 1326'da / Mart 1908'de Yafa'da birtakım çarpışmalar vuku bulması üzerine merkezi hükümet, Yafa Kaymakamı'nı konuyu soruşturmaya çağırmıştır.¹²⁴⁴

H.1326 / M.1908 Devrimi'nden sonra ilişkiler başka bir seyir izlemiş, Yahudiler ve diğer gayrimüslim gruplar, II. Meşrutiyet'in ilanına oldukça sevinmiştir. Meclis-i Mebusan'da temsilcilerinin zorunlu olduğunu açıklayarak Filistin'de muhtar bir yönetimin oluşturulmasını talep etmişlerdir. Yazarları Siyonist hareketlere hücum eden el-Kermel Gazetesi'ne, asayiş bozmak ithamıyla h.1326 / m.1909 yılında iki defa yayın yasağı konmuş ve ilgili müessesenin çalışanları h.1327 / m.1910 senesinde kötü anıları hatırlatarak toplumun eski yaralarını kaşındıkları ve fitne çıkardıkları iddiasıyla yargılanmıştır. Ancak söz konusu suçlamadan beraat eden medya mensupları, kendilerini ateşli yazılar yazma iten sebebin Osmanlı Devleti'ne sadakatle ve içtenlikle hizmet etmek arzusu olduğunu belirtmiştir. Bu gazete Siyonist kuruluşların tehlikesine dair ikazlardan geri durmamış, Yahudilerin savlarının temelsizliğini ortaya koyarak onları çürütmeye çabalamıştır. Göçe karşı direnişe çağırarak, İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma pahasına ve bir Yahudi ülkesinin tesisi için Yahudilerle iş

¹²⁴³ *Mecellet el-Menâr*, c.5, ss. 196-200; c.6, s. 108.

¹²⁴⁴ *F.O.195/2287, No. 20, Kudüs*, (2 Nisan 1908).

tuttuğunu ileri sürmüştür.¹²⁴⁵ El-Ehrām Gazetesi de Siyonist organizasyonlar aleyhinde doğrudan bir saldırı kampanyası yürütmüştür.¹²⁴⁶

Osmanlı Meclisi'ndeki Kudüs mebusları, yükselen tehdit algısından ötürü Filistin'e Yahudi göçünü dizginleyecek yeni kanuni düzenleme ve icraata gerek duyulduğunu söylemiştir.¹²⁴⁷ El-Muḳtebes Gazetesi, Meclis-i Mebusan'ı ortak bir tavırla göçe karşı durmaya davet ederek farklı araçlar kullanımı üzerinden hicretin bitirilmesini istemiş¹²⁴⁸ ve konuya ilişkin “el-İsti‘mār eş-Şuḫyūnī” başlıklı yazı dizisini yayınlamıştır. Bu makalelerde artan göçmen etkinliğinin ülkeye verdiği zararlar çerçevesinde uyarılar yapılmıştır.¹²⁴⁹ H.1327 / M.1910 sonbaharında İlyas Sersak adlı bir vatandaşın 2400 fidanlıklar toprağı Yahudilere satması üzerine mahalli medyada büyük bir gürültü koparılmış, Nasıra Kaymakamı Şükri Bek el-‘Aseli, söz konusu arazi satışlarının gerçekleşmemesi için çok uğramış ancak h.1327'de / m.1911'te mülkiyetler geri dönüşü olmayan bir şekilde Yahudilere geçmiştir.¹²⁵⁰

Bu dönemde Yafa'da siyaset sahnesine çıkan “el-Ḥizb el-Vaṭanī” (*Vatansever Parti*), Siyonist yapılarla temas kurulmaması ve onlara taşınmaz ticaretinin yasaklanmasını savunmaktadır.¹²⁵¹ Filistin Gazetesi'nin yazarları h.1330 / m.1912 sonbaharında İtilaf Hükümetine ciddi tenkitler yöneltmekte¹²⁵² ve Mutasarrıf'ı eleştirdiklerini, Yahudilerin çabalarına dikkat çekerek bağımsız bir yabancı hükümet arasında fark göremediklerini belirtmektedir.¹²⁵³

Ramazan 1332 / Ağustos 1914'de yönetimin miri arazilerin mezatla satılması teklifine halk olumsuz yaklaşmış ve bu işten tamamen vazgeçilip alanın bölgedeki

¹²⁴⁵ Bkz. Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, ss. 92-94.

¹²⁴⁶ *Cerīdet el-Ahrām*, sayı: 9493 (09/06/1909), s. 1; sayı: 9507 (25/06/1909) s. 2.

¹²⁴⁷ Neville J. Mandel, *a.g.e.*, s. 94.

¹²⁴⁸ *Cerīdet el-Muḳtebes*, sayı: 318, (15/03/1910), s. 3; sayı: 370, (15/05/1910), s. 2.

¹²⁴⁹ *Cerīdet el-Muḳtebes*, sayı: 465, (04/09/1910), s. 1.

¹²⁵⁰ Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, s. 96.

¹²⁵¹ *Cerīdet el-Muḳtd*, sayı: 770, (19/07/1911), s. 1.

¹²⁵² *Cerīdet Filisṫn*, sayı: 185-84 (02/11/1912), ss. 1-2.

¹²⁵³ *Cerīdet Filisṫn*, sayı: 233-31 (25/04/1913), s. 1.

çiftçilere taksitle verilmesini talep etmiştir.¹²⁵⁴ Ahalice topraklar üzerindeki haklarının korunması için komisyonlar oluşturulmuş¹²⁵⁵ ve sakinlerin şikayet ve arzuları yerel gazeteler tarafından gündeme getirilmiştir.¹²⁵⁶ Osmanlı yöneticilerinin kendilerinin desteklenmesinden¹²⁵⁷ sorumlu olduklarını dillendiren bölgenin asli Müslüman unsurları II. Abdülhamit'in tahttan indirilişinin ardından Yahudilerce sunulan büyük teklifler sonrasında siyasi kampanyalarını hızlandırmışlardır.¹²⁵⁸

II. Meşrutiyet'i izleyen zaman diliminde İstanbul, Osmanlı uyruklu komisyoncuları aracılığıyla Filistin'deki arazilere hakim olmak isteyen şirketlerin temsilcilerinin sıklıkla rastlandığı bir adrese dönüşmüştür.¹²⁵⁹ Bu olguyu yakın takibe alan El-Muktebes Gazetesi, "Arādī'l-Ummē" (*Ümmetin Toprakları*) serlevhalı yazısında Yahudi yerleşimine dönük gayrimenkul satışlarına dair projelerin kabul edilmesi durumunda olası tehlikeleri ele almış ve söz konusu faaliyetleri sınırlama yöntemi üzerinde durmuştur.¹²⁶⁰ H.1331 / M.1913 yazında çiftçilerce Musevî kolonilerine saldırılmış ve güvenlik görevlileri öldürülmüştür.¹²⁶¹ Siyonizm kaynaklı oluşumların Müslüman ve Hristiyan Araplar üzerindeki nüfuzu artmasının ardından Kudüs, Yafa ve Gazze'nin önde gelenlerince, başkent İstanbul'da 1332 Cemazeyilevvelin'de / 1914 Nisanı'nda el-Munteda el-Edebi kulüpte Siyonist akımlara karşı kararlılıkla davranılmasını talep edilmiş, Kudüs'te de Yahudi tehdidine bakışları yönlendiren afişler dağıtılmıştır.¹²⁶²

Filistinliler meseleye realist bir biçimde yaklaşmış, kendilerini risk altına sokan kritik bir evrede olduklarını düşünmüşlerdir. Söz konusu kanaatlerinden ötürü Yahudi

¹²⁵⁴ *BOA.DH.I.D.73/8-53*, (27 Şevval 1331 / 29 Eylül 1913); *BOA.D.H.I.D 73/8-25*, (22 Recep 1331 / 27 Haziran 1913).

¹²⁵⁵ *BOA.DH.I.D/73/8-53*, (27 Şevval 1331 / 29 Eylül 1913).

¹²⁵⁶ *Cerīdet el-Kermel*, sayı: 696, (26/2/1921), s. 2; Sayı: 745, (07/09/1921), s. 4.

¹²⁵⁷ *BOA.DH.I.D 73/8-18*, (6 Safer 1329 / 6 Şubat 1911).

¹²⁵⁸ Daha bilgi için bkz. *BOA.YPRKA.ZJ. 34/1*, (Tarihsiz).

² *Cerīdet el-Mufīd*, sayı: 528 (27/10/1910) s. 3; sayı: 543 (15/11/1910)Ss. 1-2; *Cerīdet Filisfīn*, sayı: 261, (09/08/1913), s. 3; *Cerīdet el-Muktebes*, sayı: 502, (19/10/1910), s. 1.

¹²⁶⁰ *Cerīdet el-Muktebes*, sayı: 502, (19/10/1910), s. 1; *Cerīdet el-Mufīd*, sayı: 543, (15/11/1910), ss. 1-2; *Cerīdet Filisfīn*, Sayı: 261, (09/08/1913), s. 3.

¹²⁶¹ *Cerīdet Filisfīn*, sayı: 263-61, (13/08/1913), s. 1.

¹²⁶² *Cerīdet Filisfīn*, sayı: 323, (11/04/1914), s. 2; *Cerīdet el-Kermel*, sayı: 444, (07/07/1914), s. 2.

yerleşimcilerle çiftçiler arasında çekişmeler baş göstermiş, Osmanlı memurlarının bir kısmı çiftçilerden taraf olmuştur. Mutasarrıflık temsilcilerinin Filistin'deki Siyonist faaliyetlere karşı Meclis-i Mebusan'daki muhalefetlerinin dozu yükselmiş, göç karşıtlığı mebus namzetlerinin seçim programlarına önemli bir madde olarak girmiştir. Var olan şiddetli düşmanlık, Arap hareketleri ve Yahudi göçmenler arasında uzlaşma veya ittifak çabalarının yaşanmadığı anlamına gelmemektedir.¹²⁶³ İlgili husumet, görüşmeler için bir engel teşkil etmemektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde iki kutup arasında çeşitli müzakereler gerçekleştirilmiş ancak harbin çıkışıyla birlikte bu husustaki gayretler sonuçsuz kalmıştır.¹²⁶⁴

¹²⁶³ Neville J. Mandel, (1965), *a.g.e.*, s. 102.

¹²⁶⁴ Neville Mandel, (1965), *Attempts at an Arab-Zionist Entente 1913-1914*, Published by: Taylor & Francis, Ltd, c.1, ss. 240-265, 89-90.

SONUÇ

Bu tezde Osmanlı Devleti'nin h.1290-1332 / m.1874 – 1914 yılları arasında Kudüs ve çevresinde uyguladığı mutasarrıflık tipi yönetim işlenmiş, döneme egemen olan siyaset ve idare tarzı olduğu gibi resmedilmeye çalışılmıştır. Farklı alanlardaki etki ve yansımalarıyla, teşkilatlarıyla sistemin şablonu ortaya konmak istenmiş; bu noktada askeri, sivil ve mali yönler atlanmamıştır. Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşan çift kutuplu yerel toplumun hâli açıklanmış ve böylelikle ilgili olguya dair kapsamlı ve belirgin bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Araştırmacı tarafından ulaşılan sonuçlar aşağıdadır:

1. Osmanlı Devleti'nin Biladü's-Şam (*Levant*) Bölgesi'ne dönüşü, Kudüs'ün diğer şehirler arasındaki konumunu yükseltmiştir. Devletin bölgeye artan ilgisinden dolayı öncelikle “Kudüs-i Şerif Vilayeti” oluşturulmuş, sonra liva statüsü ve yarı bağımsız mutasarrıflık pozisyonu uygulanmıştır. Nihayet h.1290 / m.1874 yılında bu alan, doğrudan İstanbul'a bağlı, yüksek rütbeli asker veya önemli sivil memurlarca yönetilen bağımsız bir mutasarrıflık olmuştur.

2. Kudüs, yerel çapta sahip olduğu gözde konumuna ilaveten üç semavi dinin kutsal mekanlarının bulunmasından ötürü uluslar arası düzlemde ayrı bir değer kazanmıştır. Bu yerlerin ve farklı Hristiyan mezheplerinin varlığı, yabancı devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde nüfuzlarını yaymak ve ülkenin kılcal damarlarına sızmak için kullandığı bahanelerdir. Bu ülkeler, dini söylemlerle siyasi ve jeopolitik çıkar elde etmek istemişlerdir.

3. Kudüs Mutasarrıflığı'nın güney sınırı Osmanlı Devleti ve Mısır Hidivliği arasında problemlili bir saha olarak karşımıza çıkmakta ve anlaşmazlıklara yol açmaktadır. H.1324/M.1906 yılında sınır hattının yeniden belirlenmesine rağmen

ihtilaflar son bulmamış, İngiliz Manda Yönetimi Asya ve Afrika arasındaki bağlantıları keserek Osmanlı Devleti'ni dizginlemeye çalışmıştır. Bu çabalar, Balfour Deklarasyonu, San Remo Konferansı ve Skyes – Picot Anlaşması gibi Araplar aleyhine olan hadiselerin doğuşuna yardımcı olmuştur.

4. Biladü's-Şam'a dönen Osmanlı Devleti Tanzimat kaynaklı yeni siyasetini bu bölgede de büyük oranda tatbik etmiş, güçlü bir merkezîyetçi yapı kurarak yerel liderlerin ve silahlı çetelerin hâkimiyetine XX. asrın başında son vermiştir. Ancak bu durum, politik ve ekonomik ağırlık merkezlerinin şehirlere kayması sonucunu beraberinde getirmiş ve bahsedilenlere bağlı olarak söz konusu zaman diliminde eski güçlü aileler arasındaki çatışmaların yumuşadığı, sivil memuriyet için rekabet yaşandığı görülmüştür.

5. Osmanlı Devleti'nde resmi vazifelerin kapsamında idari yapılanmanın yenilenmesi kaynaklı genişleme görülmüş, pek çok memurun yetkileri ve sorumluluk alanı daraltılmış, bilahare duruma göre artırılmıştır. Mahalli idare meclislerine dair kanunlar çıkarılmış, şer'i yargıda reforma gidilmiştir. Dini temelli yargı yanında nizami mahkemeleri ve ticaret mahkemeleri kurulmuştur. Aynı şekilde devlet otoritesinin ülkeye yayılmasında kullanılan temel enstrümanı olması bakımından ordu, devletin yakından ilgisine mazhar olmuş ve onda yenilik yapılmıştır. Genel huzur açısından fayda sağlasa da askere ayrılan ödenekler bütçe için büyük maliyetler doğurmuş, üstelik sosyal dokuyu ve toplumsal yapıyı bozmuştur. Fazla asker alımı, daha çok vergi tahsili gerektirmektedir. Bundan dolayı iktidarın son yıllarında devlet, vergileri oldukça yükseltmiş ve Mutasarrıflık alanındaki iktisadi hayatın çeşitli yönleri üzerine mali yükümlülüklerin artışı olumsuz yansımıştır.

6. Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki Osmanlı yönetiminin gelişim ve dönüşümüne bağlı olarak mali düzeyde görülen iyileşme nedeniyle nüfuzlu aileler başta olmak üzere pek çok insanın hayat standardı yükselmiş ve sakinler daha müreffeh bir yaşama sahip

olmuştur. Yeni evlerin inşası ile bayındırlık faaliyetleri eski şehrin surları dışına taşmış ve önceden olmayan mahalleler boy göstermiştir. Pazarlar yerli ve ithal mallara açılmış ve önemli merkezler haline gelmiştir. Sanayide kısıtlı bir çerçevede nitelikli bir değişime tanık olunmuştur.

7. Osmanlı Devleti, mali kaynaklarının düzenlenmesine önem vermiş ancak mal tahsilinde bazen ölçüyü kaçırmıştır. H.1274/M.1858 Arazi Kanunnamesi ile mülkiyetler alanında rastlanılan kargaşaların giderilmesi ve sabit bir sistem kurulması hedeflenmiş ancak istenenin aksine köy ve nahiyelerdeki geniş araziler birkaç nüfuzlu adamın eline geçmiştir. Bu durum da çiftçilerin üzerinde baskı kurulmasına ve daha ileri tarihlerde Yahudi göçmenlerin toprakları kolayca satın almasına sebebiyet vermiştir.

8. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Kudüs Mutasarrıflığı sınırları içinde kara yolu, demir yolu, denizcilik alanında ulaşım ağları oluşturulmuş; yönetimin desteklenmesinde, asayiş ve düzenin sağlanmasında, ekonomik canlılık meydana getirilmesinde bu hatlardan yararlanılmıştır.

9. Birinci Dünya Savaşı öncesi Filistin coğrafyasını diğer zamanlardan ayıran en önemli özellik demografik gelişimdir. Bu dönemde sakinlerin sayısında büyük bir artış ve nüfus oranında kayda değer bir sıçrayış gözlemlenmektedir. Tanzimat Asrı'nda ekonomik kalkınma, zirai durumların iyileşmesi, yıkılmış halde bulunan köylerin imarı ve Yahudi göçü modern Filistin'in başlamasını sağlamıştır.

10. Askerlere savaş sahasında duyulan aşırı ihtiyaç, Bab-ı Ali'nin vilayetlerdeki emniyetin bozulması pahasına bütün askeri imkânları seferber etmesine yol açmıştır. Asayiş, devletin dış harplerle meşguliyeti ile bağlantılıdır, Kudüs Mutasarrıflığı örneğinde görüldüğü gibi ülke dış tehditlerden uzak olduğunda az sayıda askerle huzur ortamı tesis edilirken yabancı devletlerle harp sırasında iken içeride düzen, çok zor sağlanmaktadır.

11. Çatışma ve ihtilaflar, Hristiyan cemaatları arasındaki ilişkilerde öne çıkan husustur. Osmanlı iktidarı, çoğu zaman dini toplulukların statüsünü yeniden değerlendirmek zorunda kalmış, birbiri ile münasebetlerinin düzenlenmesine çok önem vermiştir. İsevîler arasındaki uyumsuzluğun Osmanlı Devleti'ne Kırım Savaşı gibi büyük maliyetleri olmuştur. İdari meclislere Hristiyanların katılımları ve Birinci Dünya Savaşı öncesi askerlikle yükümlü kılınmaları ile kalıcı ve tatmin edici bir sosyal düzen getirilmeye çalışılmıştır. Ancak çok parçalı toplum yapısı ve ülkenin zayıf siyasi pozisyonu nedeniyle yabancıların dini ve etnik grupları koruma bahanesi ile içişlere müdahalesi engellenememiştir.

12. Merkezi yönetim ve Kudüs Mutasarrıflığı, Filistin'e Yahudi göçünü sınırlama ve yasaklama noktasında başarı gösterememiştir. Yahudilerin sızma çabaları yasal tedbirlere rağmen sürmüş, tarımsal koloniler ve göçmenlere uygun yerleşim birimleri inşa edilmiştir. Mutasarrıflık, sözü edilen gelişmelerden korkmuş, Yahudilere yönelik tehdit algısı bariz biçimde yükselmiştir. Bazı idarecilerce Siyonist planlara karşı aktif bir direniş sergilenmiş, yerel gazeteler göçmen karşıtı bir kampanya yürütmüş ve erken bir dönemde göçmenlere ilişkin uyarı vermişlerdir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı, söz konusu çabaları sonlandırmış ve etkileri bugüne uzanan yeni bir realiteyi kabul ettirmiştir.

13. Yahudi göçmenlere yakın gruplarca ortaya atılan iddialara göre Kudüs Mutasarrıflığı, Osmanlı iktidarının sonunda yoğun nüfus ve yerleşim bulunmayan geniş arazilerden müteşekkildir. Ancak bu savlar geçerli ve tutarlı değildir; belge ve siciller, Osmanlı kayıtlarına göre hazırlanan istatistikler ve yabancı kaynaklarda geçen bilgiler, ilgili anlatıların yanlışlığını göstermektedir.

14. Osmanlı Devleti, Mısır Hidivliği aleyhinde başarı ile ayaklandığı yöre halkının, yabancıların nüfuz girişimleri ve Siyonist projeler karşısında toplu bir tutum sergilemesini sağlayamamış ve bu konuda kamuoyu oluşturamamıştır.

15. Çok kazanma hırsı, parasızlık, ekonomik krizler ve çeşitli disiplinsizlikler; yerli halktan gizli veya açık olarak Yahudi göçü lehine çalışan bir grubun doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bölge ileri gelenlerinin, Müslüman ve Hristiyanlar dâhil olmak üzere farklı ekollerden din adamları ve resmi dairelerde çalışan memurlardan bir kısmı, değişik gerekçelerle göçmen yanlısı tutumlar benimsemişlerdir.

16. Yahudi göçmenlerin Filistin'e yerleşmesi ile milliyetçi duygular büyümüş, Mutasarrıflık sınırlarındaki çoğu alanda gerek şehir merkezlerinde gerekse kırsalda milli/yurtçu bilinç uyanmıştır. Bu noktada bir istisna olarak komisyoncuların topraklarını bırakma karşılığında teklif ettiği yüksek rakamları beğenen ve vatan arazisi hakkında diğerleri kadar hassas olmayan mal sahibi bir kesim bulunduğu söylenebilir.

17. Reform siyasetinin vilayetlerdeki eğitim durumuna yansımaları olmuştur. Tanzimat'ın ilanı yabancı delegasyonları Osmanlı topraklarında kilise, okul ve yetimhane gibi kurumlar açmaya teşvik etmiştir. Bu yapılar arasında misyoner müesseselerinin çalışmaları çok dikkat çekmektedir. Yabancılar, bazen kısıtlamalarla karşılaşsalar da genel olarak devletlerinin elindeki imtiyazlar nedeniyle istedikleri mekanlarda okul açmada çok zorlanmamıştır. Ecnebi mektepleri, Doğu ile Batı arasında bir köprü olmuş ve XIX. yüzyıldaki artan varlıkları ile fikri ve kültürel değişimlerde mühim roller oynamış, İmparatorluğun geleceğini kayda değer ölçüde etkilemişlerdir.

18. H.1299 / M.1882 senesi, Kudüs Mutasarrıflığı'nın tarihinde bir dönüm noktası anlamına gelmektedir. Bu yıl içinde İngiltere Mısır'ı işgal etmiş ve Filistin'e dönük Yahudi göçü farklı bir boyut kazanmış, büyük dalgalar halinde muhacirlerin yöreye taşınması başlamıştır. Söz konusu iki fenomen bölgede İngiliz hakimiyetinin ve Siyonist faaliyetlerinin zeminini hazırlamış, Musevî göçmenler ve Britanya'nın çıkarları genelde birbirine uymuştur. 1332/1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Filistin'e Yahudi göçünü kolaylaştırmak üzere 17 Muharrem 1336 / 2 Kasım 1917 tarihinde ilgili devlet tarafından Balfour Deklarasyonu yayınlanmış ve Lord Allenby'nin Kudüs'e girişi ile h.921/m.1516'den beri süren Osmanlı devri fiilen ve resmen son bulmuştur.

KAYNAKÇA

YAYIMLANMAMIŞ KAYNAKLAR

- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (B.O.A)

- Bâb-1 Âlî Evrakları : (Bâb-1 Âlî Evrak Odası, Bâb-1 Âlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri)
- Bab-1 Asafî Evrakları : (Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme-i Mektume, Bab-1 Asafî Mektubi Kalemi)
- Dahiliye Evrakları : (Dahiliye Nezâreti İdare Evrakı, Dahiliye Nezâreti İrâde, Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi)
- Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı.
- Hatt-1 Hümayun Evrakı
- Hazine-i Hassa Mütferrik Evrakı
- İradeler : (Şura-yı Devlet, Askeri, Dahiliye, Hariciye, Hususi, Maliye, Meclis-i Mahsûs, Meclis-i Vala, Taltifat)
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları
- Sadâret Evrakları : (Sadâret Âmedî Kalemi Defterleri, Sadâret Divan Kalemi Evrakı, Sadâret Dîvân Mühimme Kalemi Evrakı, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi)
- Şûrâ -yı Devlet Evrakı.
- Yıldız Evrakı : (Yıldız Hususî Marûzât, Yıldız Sadâret Resmî Marûzât, Yıldız Esâs Evrakı, Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrakı, Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Maruzatı, Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı, Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı)
- Zabtiye Nezareti Evrakı

- THE PUBLIC RECORD OFFICE ARCHIVES (P.R.O.)

▪ Description of The records:

- **Foreign Office**, General Correspondence, Turkey (F.O. 78). This Comprises Original dispatches and reports from British diplomatic and consular represent actives in the ottoman Empire. The Class contains 5.490 volumes covering the period 1780 to 1905.
- **Foreign Office**, Eeneral correspondence, political (F.O. 371). After 1906 Foreign Office Correspondences ceases to be arrnged in separate classes for each country but is classified under heading. Political (F.O. 371), Commercial (F.O. 368), Consular (F.O.369), Treaty (F.O. 372), ets. F.O.371 is the most important of the post 1906 classes of General correspondence.
- **Foreign Office**, General correspondence, Turkey (F.O. 195). The class contains 2.563volumes covering the period 1808 to 1914.
- **Foreign Office**, General Correspondence, (F.O. 266) Embassy and consular Archives, Turkey, Beirut.

- ŞER'İ MAHKEME SİCİLLERİ

- Ürdün Üniversitesi Belge, El Yazmaları ve Mikrofilm Merkezi'nde (The Center for Documents and Manuscripts – the University of Jordan) korunan şer'i mahkemelerin sicilleri:
 - **El-Halil**, sicil 1- 24 numaralı (1283/1866 –1334/1915)
 - **Gazze**, sicil 1-23 numaralı (1273/1856 -
 - **Kudüs**, sicil 28 1- 415 numaralı (1215/1800 - 1334/1915)
 - **Nablus**, sicil 9 – 46 numaralı (1254/1838 – 1332/1913)
 - **Yafa**, sicil 10 – 93 numaralı (1248/1850 – 1324/1906)

YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

- SALNAMELER

- **Salnâme-i Askeri**, İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Şahane, 1282/1865 - 1324-1326/1908

- *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, İstanbul: Darü't-Tıbaatü'l-Amire, 1263/1847 – 1325/ 1908
- *Salname-i Umumi*, İstanbul, 1324/1906 – 1328/1910
- *Salnâme-i Vilayet-i Beyrut*, Beyrut Vilayet Matbaası, 1311-1312/1894 - 1326/1908
- *Sâlnâme-yi vilâyet-i Sûriye*, Suriye vilâyet matbaasında tab‘ olunmuştur, (1. Defa 1281/ 1868 - 30. Defa,1316/1898)
- *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye* . İstanbul: Matbaa-i Amire, 1316/1898 - 1321/1903
- *Nevşâl-i ‘Osmânî*, 3.sene, 1327 Sene-i Maliyesine Mahsus, Muharrirleri: Ekrem Reşad - Osman Ferid, Şems Matbaas, Kenaet kutüphanesi

- OSMANLI SON DÖNEMİNDE YAYINLANAN GAZETTELER

- *Cerîde-i Askeriyye*, sayı.109, 107, 108, 111, 112, (14/04/1887 - 27/05/1887),
- *Cerîdet el-İttihad el-Osmani*, sayı: 348, 359, 378, 465, 537 (23/11/1909– 23/06/1910)
- *Cerîdet el-Munâdî*, sayı: 1, 2, 9, 10, 11, 28, 29, 40, 48, 49, 50, 53, 60, 69(08/02/1912 – 17/04/1913)
- *Cerîdet el-Ahram*, sayı: 9493, 9507, (09/06/1909 – 25/06/1909)
- *Cerîdet el-Beşir*, sayı: 96, 352, 409, 753, 1057, 1078, 1099, 1345, 1387, 1495, 1670, 1839, 1853, 2078, 2215, 2265, 2632, (28/06/1872 – 13/10/1913)
- *Cerîdet el-İslah*, Sayı: 360, (13/07/1914)
- *Cerîdet el-Kermel*, sayı: 296, 301, 309, 316, 322, 338, 363, 365, 396, 401, 404, 409, 411, 416, 417, 419, 423, 425, 429, 437, 696, 745, (03/01/1913– 07/09/1921), s.3
- *Cerîdet el-Mufid*, sayı.528, 543, 505, 770, 870, 1973 (27/10/1910 – 05/09/1912)
- *Cerîdet el-Muktebes*, sayı: 226, 318, 370, 465, 502, 1488, 6997, 7323, 7652 (06/03/1910 – 27/05/1914)
- *Cerîdet el-Umme*, Sayı:15, (16/01/1910), S.s.2-3
- *Cerîdet Filisîn*, sayı: 57, 117, 120 123, 129, 143, 145, 157, 159, 160, 163, 167, 169, 172, 173, 174, 175, 185, 193, 199, 204, 205, 206, 207, 209, 215, 225, 231,232, 233,

240, 242, 257, 263, 267, 269, 271, 276, 277, 282, 296, 307, 308, 309, 323, 325, 326, 329, 331, (05/07/1911- 27/06/1914)

- *Cerīdet Hakayık el-Vakayi*, Sayı.350, (21 /08/ 1871)
- *Cerīdet Vilayeti Suriye*, Sayı.1064, (10/6/1886)
- *Takvim-i Vakayi*, Sayı: 500, 891, 911, 1344, 1374, 3094, (07 /02/ 1854 – 08/11/1877)

- KİTAPLAR

- Abu-Manneh, Butrus, (1984) *Jerusalem in the Tanzimat Period, the new Ottoman Administration and the Notables*, Die Welt des Islam, New Series
- Afyoncu, Erhan, (2012) *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, 2.Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul
- Ahmed, İbrahim, (1982) *Teṭavvur et-Ta'lim el-Vatanī*, 1.bask, Merkez Dirasat el-Halic el-Arabi, el-Basra
- Armaoğlu, Fahir, (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Armistrung, Kerin, (1998), *el-Kudüs: Medinetün Vahide 'Akaidün selas*, (çev). Fatime Nesir, Suttur matbaası, Mısır
- Arpacı, Seyfullah, (2005) *Sultan II. Abdülhamid*, Işık Yayınları, İstanbul
- Avcı, Yasemin, (2004) *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs*, Phoenix Yayınevi, Ankara
- Barkan, Ömer Lütfi, (1943) *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, 1.Cilt Kanunlar, İstanbul,
- Bayur, Y. H.,(1983), *Türk İnkılabı Tarihi*, c.3, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Collas, Bernard, (2005), *1864'te Türkiye*, çev. Taoman Tunçdoğan, Bileşim Yayınları, Ankara
- Conder, C. R., Reignier, Claude ,(1879) *Tent Work in Palestine: A Record of Discovery and Adventure*, Richard Bentley & Son , London/Londra
- Danişmend, İsmail, (1947) *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul

- Derveze, Muhammed,(1993) *Muzekkerāt Muḥammed ‘İzzet Derveze*, Dār el-Mağrib el-İslāmi, 1. baskı, Beyrut
- Ebu ‘Arafe, ‘Abdurrahmān, (1985) *el-Ḳuds Teşkil Cedīd lil-Medīne Dirāse ‘an el-Muḥaḩḩatāt el-İsrāīliyye li-Tehvīd el-Ḳuds*, Cem‘iyyeti’d-Dirāsāt el-‘Arabiyye, Kudūs
- Ebubekr, Emin, (1994) *Ḳaḩāu el-ḩalīl 1864-1918*, el-Cami'a el-Urduniyye, Amman
- Ed-Debbāğ, Mustāfā, (1988) *Bilādunā Filisṫn*, 4.Bsk, 11.cilt, Dār eṫ-Tali‘ā li’n-Neşr, Beyrut
- *Ed-Dustūr el-‘Uşmānī* (1873) çev. Nikola Nakkaş, Maṫba‘a el-Ābā el-Yesū‘iyyin, Beyrut
- Efendī, Hayrullah, (1971) *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, Son Havadis Yayınları, İstanbul
- El- Bārūdī, Faḩrī,(1999) *Muzekkerāt el-Bārūdī 1887-1966*, Vizaret es-Sakafe, Suriye, Dimeşk/Şam.
- El-‘Arif, ‘Arif,(1420) *Tārīḩ Bi’rüsebi’ve Ḳaba’ilihā*, Mektebet Medbūlī, Mısır
- El-‘Arif, ‘Arif,(1961) *el-Mufaşşal fī Tārīḩ el-Ḳuds*, Mektebet el-Endelus, Kudūs
- El-‘Aselī, Kāmil, (1981) *Me’āhid el-‘İlm fī Beyt el-Maḩdis*, Cem‘iyyet ‘Ammān li’l-Metābi‘ et-Te‘āvuniyye, Amman
- Elcader, ‘Adil,(1976) *Eşer Ḳavanīn el-İntidāb el-Biriṫānī fī İḩāmet el-Vaṫan el-Ḳavmī Li’l-Yehūd fī Filisṫn*, 1. Baskı, Bağdat.
- Eldem, Vedat,(1970) *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Eleroy, Curtis William, (1903) *Today in Syria and Palestine*, Fleming H. Revell Company, 2. Paternoster Square Edinburgh: 30 St. Mary Street, London
- El-ḩakīm, Yūsuf, (1980) *Beyrut ve Lubnān fī ‘Ahd Āli ‘Uşmān*, Dār en-Nehār li’n-Neşir, Bayrut
- El-ḩakīm, Yūsuf, (1980) *Sūrīyā ve el-‘Ahd el-‘Uşmānī*, Dār en-Nehār li’n-Neşir, Bayrut
- Elihu, Gran, (1921) *People of Palestine*, J.B.lippincott Company, Philadelphia, USA
- El-Medenī, Ziyād, (2004) *Medinetu’l-Ḳuds ve Civaruhā fī Evāḩir el-Ahd el-Uşmānī*, Kudūs

- El-Va‘rī, Nā‘ile, (2012) *Mevkif el-Vulāt ve el-‘Ulemā’ ve el-A‘yān ve el-İktāiyīn ft Filisfīn min el-Meşrū‘ eş-Şuhyūnī*, el-Mu‘essese el-‘Arabiyye li’d-Dirāsāt ve en-Neşr, Beyrut
- El-Ya‘kūb, Muhammed, (1999) *Nāhiyet Kuds eş-Şerīf*, el-Bank el-‘Āhili el-Urduni, Amman
- En-Neccār, ‘Āide, (2005), *Şahāfet Filisfīn ve el-Ĥareket el-Vaṭaniyye*, el-Muessese el-‘Arabiyye li’d-Dirāsāt, Beyrut
- En-Nemir, İhsan, (1975), *Tārīh Cebeli Nāblūs ve’l-Belkā*, Cem‘iyyet Amman li’l-Meṭābi‘ et-Te‘āvuniyye, Nablus
- Es-Sekakini ,Halil, (2004) *Yevmiyyāt Ḥalīl es-Sekākīnī 1914-1918*, Merkez Ḥalīl es-Sekākīnī li’n-Neşr, Kudūs
- eş-Şūre, Şālih, (2009) *Medīnetu’l-Ḳuds taḥte’l-İḥtilāl ve’l-İntidāb el-Birūṭānī 1917-1948*, Dār Kunūzi’l-Ma‘rife, Amman
- et-Tell, ‘Abdullah, (1959) *Kārişetu Filisfīn, Mużekkerāt ‘Abdullah et-Tell*, Dar el-Hava, Kahire
- Ela Greenberg,(2010) *Preparing the Mothers of Tomorrow. Education and Islam in Mandate Palesitine*, Austin: University of Texas Pres, USA.
- Franklin, G.E., (1911) *Palestine: Depicted and Described*, J.M. Dent & sons LTD, New York E.P, Dutton & Co, London
- Geyikdağı, Necla, (2008) *Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914*, Hil Yayın, İstanbul
- Greenberg, Ela, (2010) *Preparing the Mothers of Tomorrow. Education and Islam in Mandate Palesitine*, Austin: University of Texas Pres
- Ğurbal, Muhammed Şefik, (1961) *Minḥāc Mufaşşal li-devr el-‘Avāmil et-Tārīhiyye ft binā’ el-Umme el-‘Arabiye*, Ma‘hed ed-Dirāsāt el-‘Arabiyye, Cami‘atu’d-Duvel el-‘Arabiyye (Arap Birliğı) Kahire
- Halaçoğlu, Yusuf, (2003) *“XIV-XVII. Yüzyillarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı”*, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Halperin, Samuel, (1961) *The Political World of American Zionism*, Detroit: Wayne State University Press

- Hamilton, Gibb, & Bowen, Harold, (1963) *Islamic Society and the West: a Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, Oxford University Press, c. I, London
- Hayta, Ünal, (2008) *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, 1.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara
- Hell, William. H, (1918) *Reconstruction in Turkey, Aseries of Reports*, New York, American Committee of Armenian and Syrian Relief
- Henşet, Yūsuf, (1936) *Ṭarā'ifu'l-Ems Ġarā'ibu'l-Yevm*, Matbaet el-Kidis Bolus, Dimeşk
- Hindi, İhsan, (1962) *Kifāh eş-Ş'ab el-'Arabī es-Sūrī*, İdarat eş-Şu'un el-Amme ve et-Tevcih, Dimeşk
- Hūrī, Yūsuf, (1986) *eş-Şahafe el-'Arabiye fī Filisṭīn*, Muessese Dirāsāt el-Filisṭīniyye, Beyrut
- Hülagü, Metin, (2008) *Bir Umudun İnşası: Hicaz Demiryolu*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul
- Hyamson, Albert, (1917) *Palestine, The Rebir the of an Ancient People*, New York, Alfred A. Knopf, MCMXVII
- Hyamson, Albert, (1928) *Palestine Old and New*, Published by Methuen & Co Ltd, London
- Hyamson, Albert, (1939) *Consulate in Jerusalem in Relation to Jews of Palestine 1838-1914*, Published by Edward Goldston Ltd for Jewish Historical Society of England, British, London
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, (1999) *ed-Devlet el-'Uşmāniyye Tārīh ve Ḥadāra*, c.2, Terc. Şāliḥ Se'davi, İstanbul
- İnalçık, Halil, (2007) *et-Tārīh el-İkṭişādī ve el-İctimā'ī li'd-Devle el-'Uşmāniyye*, Terc. 'Abdullatif el-Haris, Dār el-Medār el-İslāmi, Beyrut
- Karal, E. Z. (1954) *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri*, 1.Baskı, c.3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Karal, Enver, (1983) *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Karal, Enver,(1996) *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

- Ketafko, Anton, (1937) *Veşāik Tārīhiyye - Futūhāt İbrāhīm Bāşū el-Mişrī ft Filisfīn ve Lubnān ve Sūriyye*, Matba‘a el-Ķiddis Bulus, Beyrut
- Khalidi, Walid, (1984) *Before Their Diaspora A photographic History of the Palestinians, 1876-1948*, The Institute for Palestine Studies, Beyrut
- Kodaman, Bayram, (1988) *Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Ķudāme, Ahmed,(1965) *Me‘ālim ve A‘lām ft Bilād el-‘Arab*, Metābi‘ Elif Bā el-Edīb, Şam
- Kürd Ali, Muhammed, (1983) *Huṭaṭu’ş-Şām*, Mektebet Nuri, DimeşĶ
- Lee, Rosa C.,(1912) *The Story of the Ram Allah Mission*, Richmond: Board of Foreign Missions of the Yearly Meeting of Friends for New England
- Lewis, Bernard, (1961) *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford university Press, London
- Lomer, Vansan, (2015) *el-Ķuds 1900 Zemān et-Te‘āyuş ve et-Taḥavvulāt*, Terc. Ğazi Berro, Dār el-Fārābi, Beyrut
- Lorimer, John Gordon, (1995) *Delīl el-Ḥalīc, el-Ķism el-Cuđrāfi*, Maṭba‘at ‘Alī bin ‘Alī, Doha, Katar
- Mandel, Neville J, (1965) *Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine 1882-1914*, University of Oxford, London
- Mandel, Neville, (1965) *Attempts at an Arab-Zionist Entente 1913-1914*, c. 1, Published by: Taylor & Francis, Ltd, London
- Manne, ‘Adil, (1999) *Tarihu Filisfīn ft Evāḥiri’ l-‘Ahdī l-‘Uşmānī*, Muessesetu’d-Dirāsāt el-Filisfīniyye, 1. Bsk, Beyrut
- MeĶhul (Anonim yazar), (1895) *Hāşri’l-Lişām ‘an Nekebāti’ş-Şām*, 1. Basık Mısır
- Moshe, Ma’oz, (1968) *Ottoman Reform in Syria and Palestine 1840-1861 The Impact of the Tanzimat on Politics and Society*, The Clarendon Press. Oxford, London
- Necmettin Tuzlu, (1991) *Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara
- Nicault, Catherine, (2001) *Kudūs 1850-1948, Estreya Seval Vali* (çev), İletişim Yayınları, İstanbul
- Nuri, Osman, (1330) *Muḥtaşar Mecelle-i Umūr-ı Belediyye*, İstanbul

- Nuri, Osman, (1911), *Abdülhamid-i Sani ve Devr-i Saltanatı: Hayat-ı Hususiyesi ve Siyasiyesi*, Kitaphane-yi İslam ve Askeri, İstanbul
- Oliphant, Laurance, (1976) *Haifa Or, Life in the Holy Land, 1882-1885*, Canaan Publishing House
- Ortaylı, İlber, (2006) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, 9.Baskı, İstanbul
- Ortaylı, İlber, (2000) *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- Ortaylı, İlber, (2006) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Alkım Yayınevi, 9.Baskı, İstanbul
- Özyüksel, Murat, (2000) *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Paşa, Midhat, (1928) *Muzekkarāt Midhat Bāšā (Mithat Paşa'nın Hatıratı)* , Trc. Yusuf Kemal Hitate, 1.bask, el-Matba'a el-Hindiyeye, Mısır
- Poliyek, A.N., (1948) *el-İkta' fī Mişr ve Sūriyā ve Filisfīn ve Lubnān*, Terc. 'Akif Kerem, Dār el-Kuşūf, Beyrut
- Prothero, G W, (1920) *Syria and Palestine*, Publishd by H.M. Stationery Offise, London
- Rāfiq, 'Abdulkerīm, (1968) *Bilādu'ş-Şām ve Mişr min el-Feth el-'Uşmānī ilā Hamlet Nābulyon Bunābert 1516-1798*, Şam
- Ramzor, Ernst, (1960) *Türkiyye el-Fetā ve Şevrat 1908*, Terc. Sālih 'Alī, Muesseset Frānkli li'ṭ-Ṭibā'a ve en-Neşr, Beyrut
- Redhouse, (1880) *Turkish Dictionary*, Londra Şehri'nde ve İman Efendi'nin Matbaasında tabolunmuştur, London.
- Rudolf , (1884) *Travels in the East Including a Visit to Egypt and the Holy Land*, Rıchard Bebtley & Son, London
- Rustum, Esad, (1931) *el-Uşūl el-'Arabiyye li-Tārīh Sūriyā fī 'Ahd Muhammad Ali Bāšā*, el-Matba'a el- Amrikiyye, Beyrut
- Rustum, Esad,(1938) *The Royal Archives of Egypt and Disturbances in Palestine*, American Press, Mısır
- Sabri, Behcet, (1986) *Filisfīn hilāl el-Hārb el-'Ālemiyye el-Ūlā*, Cem'iyyet ed-Dirāsāt el-'Arabiyye, Kudüs

- Salah, Hanne, (1919) *Filistīn ve Tecdid H̄ayātihā*, el-Matba'a et-Ticariyye es-Suriye el-Amrikiye
- Schölch, Alexander, (1988) *Tahavvulātun Cezriyye fi Filistīn 1856–1882*, Cev. Kamil el-'Aseli, el-Cāmi'a el-Urduniyye, Amman
- Segev, Tom, (2000) *One Palestine, Complete: Jews and Arabs Under the British Mandate* 1. Edition, Henry Holt & Company, New York
- Shaw, S. J.,(1976) *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, London
- Singer, Amy, (2004) *Osmanlı'da Hayirseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretî*, Terc. Dilek Şendil Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Solakzade, Mehmet Hemdemî, (1297) *Solakzade Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul
- Şakîr, Ne'um, (1916) *Tārīh Sīnā el-Ḳadīm ve el-Ḥadīs ve Coğrāfyetuhā*, Kahire Mısır
- Şe'as, Şevkî, (1988) *el-Ḳuds eş-Şerīf*, el-Munazzame el-İslāmiye li't-Terbiye ve el-'Ulūm ve's-Şekāfe, Rabat
- Şener, Abdülhatif, (1990) *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul
- Tarık, Tefvik, (1331) *İdare-i Umumiyye-i Vilayat Kanunu*, Şems Matbaası, İstanbul
- Temari, Selim, (2009) *Ām el-Cerād, el-Harb el-'Uzmā ve Maḥv el-Māḍī el-'Uṣmānī min Filistīn Yevmiyyāt Cūndī'Uṣmānī 1915-1916*, Vizārāt eş-Şekāfe, Ramallah
- Temari, Selim, ve Nessar, İsam, (2003) *el-Ḳuds el-'Uṣmāniyye fī el-Muzekkerāt el-Cevheriyye, el-Kitāb el-Evvel 1904-1917*, Muessesetu'd-Dirāsāt el-Maḳdīsiyye, Kudüs
- Temari, Selim, ve Nessar, İsam, (2003) *el-Ḳuds el-'Uṣmāniyye fī el-Muzekkerāt el-Cevheriyye min Muzekkerāt Vāsif el-Cevheriyye*, Muessesetu'd-Dirāsāt el-Maḳdīsiyye, Kudüs
- Tefvik, Mehmet, (1305) *Tarih-i Osmani*, Ebu'z-Ziya Matbaası, el-Kostantiniyye
- Wahrmund, Adolf, (2009) *Lesebuch in Neu-Arabischer Sprache (Arabisch)* Biblio Bazaar

- Wilson, C.t, (1906) *Peasant Life in the Holy Land*, E.P. Dutton and company, New York
- Yenişehirli, Filiz, (2002) *Bir Çöl Kenti Be'er Sheva, " Ortadoğuda Osmanlı Dönemi Kuds İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildileri*, Atarürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, vol. II, Ankara
- Yıldız, G., (2013).*Kara Kuvvetleri*, G. Yıldız (Editör). Osmanlı Askerî Tarihi, 1.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul
- Walid Khalidi, (1984) *Before Their Diaspora A Photographic History of the Palestinians, 1876-1948*, The Institute for Palestine Studies, Beirut
- Ze'evi, Dror, (2000), *17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi: Kudüs*, (çev) Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Zengin, Zeki Salih, (2009) *II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul
- Zurik, Yūnan, (1967) *Ezmetu'l-'Aqabe Ezmetu-Tābā*, el-Mecelletu'l-Mişriyye

- SÜRELİ YAYINLAR

- Akgüç, Öztin, (2007) “*Türkiye’de Yabancı Bankalar*”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 36, ss.6-17.
- Alamleh, Mohanad, “*II. Abdühamit’in Mülkiyeti Filistin’de Osmanlı Çiftlikleri*”, **Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal)**, 2018 Vol:4 Issue:20, pp.2825-2842
- Apak, Sudi, (2012) “*Osmanlı Devlet’nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası’nın Yeri ve Faaliyetleri*”, **Muftav Dergisi**,
- Avcı, Yasemin, (2015) “*19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Filistin’in Limanı Yafa: Bir Çatışma ve Rekabet Odağı*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXX/2, ss.385-411.
- Bal, Ali, (2013) “*Der-Saadet (İstanbul) Piyade Küçük Zabıt ve Küçük Zabıt İptidai Mektepleri*”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, **Genelkurmayı Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı adına Ankara Genelkurmay Basımevi**,
- Şahin, İlhan, (1979) “*Timar Sistemi Hakkında Bir Risale*”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, ss.905-1047.

- Zeyrek, Suat, (2014) *II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış*, studies of the ottoman domain,(39-64) Cilt:4 Sayı:6 , ss.39-64.

- TEZLER

- BİLGİ, Bekir Fatih, (2016) *Osmanlı Döneminde Bir Yönetici Sınıf Olarak Seyfiye ve İktidar İlişkileri, 2.Meşrutiyet Dönemi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-Türkiye
- Bostancı, Işıl Işık, (2006) *XIX. Yüzyılda Filistin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ-Türkiye
- Celal Öney,(2016), *19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonların / Misyonerlerin Nüfuz Mücadelesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıorfa- Türkiye
- Manne, 'Adil,(1986) *Sancağ el-Şuds beyne Şamleteyn 1798-1831, el-İdāra ve el-Muctema* , Yayınlanmamış Doktora Tezi, İbrani Üniversitesi, Kudüs-Filistin
- Robson, Laura,(2009) *The Making of Sectarianism: Arab Christians in Mandate Palestine*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. America: Yale University, Yale-Amerika

- ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- Baltacı, Cahit, (1991), "Arpalık" *DİA*, İstanbul, c.3, ss.392-393.
- El-'Aselî, Kāmil, (2002) "Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)", *DİA*, İstanbul, c.26, ss.334-338.
- Eş-Şediyak, Selim Faris, (1295) *Kenzu'r-Regāib fî Muntehabāt el-Cevāib*, Maţba'a el- Cevāib, İstanbul.
- İnalçık, Halil, (2012) "Tımar", *DİA*, İstanbul, c.41. s.168-173.
- Ortaylı, İlber, (1985) "Osmanlı İmparatorluğunda Millet," *TCTA*, c.V, İstanbul, ss. 996-1001.
- Özcan, Abdülkadir, "Asakir-i Mansure-i Muhammediyye", *DİA*, İstanbul, c.3, ss. 457-458.

EKLER

EK-1. Tablolar

Tablu 1: Kudüs Mutasarrıflarının Listesi

Mutasarrıf	Rütbe	Mutasarrıflık Dönemi	Maaş (Kuruş)	Görevi Bırakmasının
Mehmed Tayyar Paşa	--	1841-1843	--	--
Mehmed Reşid Paşa	--	1843-1844	--	--
Haydar Paşa	--	1844	--	Azledilmiş
Ali Paşa	Mîrimîran	1844-1845	--	--
Mehmed Paşa	Mîrimîran	1845-1847	--	Alt göreve tayin
Zarif Mustafa Paşa	Mîrimîran	1847-1848	27500	Azledilmiş
Bahri Paşa	Mîrimîran	1848-1849	27000	Görevden ayrılmış
Edhem Paşa	Mîrimîran	1849-1851	15000	Alt göreve tayin
Hafız Ahmed Paşa	Vezir	1851-1853	37500	Vefat etmiş
Yakup Paşa	Vali	1853-1854	42500	Vefat etmiş
Kamil Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1854-1857	--	Başka sancağa tayin
Süreyya Paşa(1. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1857-1863	--	Terfi etmiş
Hurşid Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1863-1864	--	Terfi etmiş
İzzet Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1864-1867	--	Azledilmiş
Nazif Paşa(1. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1867-1869	15000	Azledilmiş
Kamil Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1869-1871	--	Başka sancağa tayin
Ali Bey	Bâlâ	1871	--	--

Kamil Paşa(1. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1871-1872	19000	Başka sancağa tayin
Süreyya Paşa(2. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1872	--	Başka eyalete tayin
Besim Bey	--	1872	--	İstifa etmiş
Nazif Paşa(2. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1872-1873	--	Terfi Etmiş
Kamil Paşa(2. kez)	Rumeli Beylerbeyi	1873-1874	--	Başka sancağa tayin
Ali Bey	--	1874-1875	--	--
Faik Bey	--	1875-1877	15000	Azledilmiş
Rauf Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1877-1889	15000	--
Reşad Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1889-1890	10000	Azledilmiş
İbrahim Hakkı Paşa	Rumeli Beylerbeyi	1890-1897	--	Azledilmiş
Mehmed Tevfik Bey	Bâlâ	1897-1901	9000	Terfi etmiş
Mehmed Cevad Bey	Bâlâ	1901-1902	10000	Terfi etmiş

Tablo 2 : Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Kudüs'teki Askeri Tablosu

Sene	Fırka	Bölük	Mevki/Konum	Sayı	Toplam
1908 ¹²⁶⁵	33. Fırka	4. Bölük	Yafa	580	1146 asker
			Han Yunus	566	
			Gazze	13	
			Bi'r es Seba'	120	
1909 ¹²⁶⁶	33. Fırka	4. Bölük	Kudüs	225	800
			Yafa	200	

¹²⁶⁵ F.O. 195/2255, No. 58, Kudüs, (6 Kasım 1907)

¹²⁶⁶ F.O. 195/2287, No. 51, Kudüs, (9 Ekim 1908)

			Gazze	250	
			Bi'r es Seba'	125	
1910 ¹²⁶⁷	33. Fırka	4. Bölük	Kudüs	800	1200
			Yafa	200	
			Gazze	100	
			Bi'rüsebi'	100	
1911 ¹²⁶⁸	33. Fırka	2. Bölük	Kudüs	800	1250
			Yafa	275	
			Han Yunus	120	
			Gazze	30	
			Bi'rüsebi''	25	

Tablo 3: İbtidâiye Okullarındaki Haftalık Ders Program ¹²⁶⁹

Ders Adı	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene
Kuran ezberleme ve okunması	4	6	6	3
Dini Bilimler	0	2	2	2
Okuma	4	4	4	2
Arapça Yazım	4	4	3	2
Osmanlıca Dilbilgisi	0	0	2	2
Farsça	0	0	0	1
Hüsn-i hat	0	2	2	1
Ma'lûmât-ı Nâfi'a / Faydalı bilgiler	2	2	2	1

¹²⁶⁷ F.O. 195/2321, No. 86, Kudüs, (19 Ekim 1909).

¹²⁶⁸ F.O. 195/2377, No. 72, Kudüs, (19 Ekim 1911).

¹²⁶⁹ İbrahim Ahmed, (1982), *Tetavvur et-Ta'lîm el-Vaḡānî*, 1.Baskı, Merkez Dirâsât el-Ḥalîc el-'Arabî, Basra, s. 35.

İdare-i Beytiyye/ Ev Yönetimi	0	0	0	2
Ahlâk	0	0	0	1
Hesap	2	2	2	2
Coğrafya	0	0	0	2
Tarih	0	0	0	2
Resim	2	2	2	2

Tablo 4: Rüşdiye Okullarındaki Haftalık Ders Program¹²⁷⁰

Ders Adı	5. Sene	6. Sene	7. Sene	8. Sene
Kur'an-ı Kerim ve Din Bilimleri	3	3	3	3
Türkçe	6	5	3	2
Arapça	2	2	2	2
Farsça	0	2	2	2
Fransızca	0	0	3	3
Hesap	2	2	2	2
Hendese /Geometri	0	0	1	1
Coğrafya	2	2	2	2
Tarih	0	2	2	2
Hüsn-i hat	2	1	1	1
Resim	1	1	1	1

¹²⁷⁰ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1317), 2.Sene, s. 230.

Tablo 5 : İdâdiye Okullarındaki Haftalık Ders Program ¹²⁷¹

Ders Adı	1. Sene	2. Sene	3. Sene
Kur'an-ı Kerim ve Din Bilimleri	3	3	3
Türkçe	6	5	0
Resmi yazı ve Ahlak	0	2	2
Arapça	2	2	1
Farsça	0	2	0
Fransızca	0	0	4
Kanunlar	0	1	0
Mesk-i Defter	1	0	0
Cebir ve trigonometri	2	2	0
Hesap	1	0	0
Astronomi (Felek)	2	1	1
Mühendislik	2	1	0
Mekanik, fizik ve kimya	0	3	3
Biyoloji	0	0	4
Coğrafya	2	2	1
Tarih	2	1	1
İlm-i Eşya	1	0	0
Hıfz-ı Sıhha	0	0	1
Hüsn-i hat	1	1	1
Resim	1	1	0

¹²⁷¹ *Salname-yi Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, (1317), 2.Sene, s. 230.

Tablo 6: 1914 Yılında Salahiye Okulunda Çalışanların İsim Tablosu¹²⁷²

Ad	Görev
Muhammed Efendi	Müdür Yardımcısı
Muhammed Rustum	İktisat Müderrisi (Öğretmeni)
Şeyh Emin	Hadis ve Tefsir Öğretmeni
Şeyh Abdurrahim Salam	Arapça ve Edebiyat Öğretmeni
Ahmed Mahmud	Matematik ve Astronomi Öğretmeni
Vehbi Bey	Tıp Öğretmeni
Husameddin Efendi	Sarf ve Nahiv Öğretmeni
Şeyh Emin Efendi	Fıkıh ve Mantık Öğretmeni
Şeyh Musa el-Budeyri	Feraiz Öğretmeni
Mustafa Efendi	Farsça Öğretmeni
İsrail Vaindeğ	Almanca Öğretmeni
Syoşo Hoca	Fransızca Öğretmeni
Zeynelabidin Efendi	İngilizce Öğretmeni
Adil Bey	Coğrafya ve Sosyoloji öğretmeni
Halil Bey	Sağlık Öğretmeni
İmam Ahmed Efendi	Kur'an-ı Kerim Öğretmeni
Ahmed Bey	Türkçe Öğretmeni
Halil es-Sekakini	Arapça öğretmen
Ohansi Bey	Resim Öğretmeni
Muhammed (Mehmet) Efendi	Muhasebe Öğretmeni
Musa Adil	Toprak ve Coğrafya Öğretmeni

¹²⁷² Muesse'set İhyā' et-Turās ve el-Buḥūs el-İslāmiyye – Ebu Dis, Dosya Numarası (13/333/2014/33).

Şerif Efendi	Güvenlik
Salih Efendi	Güvenlik Yardımcısı
Abdurrahim Efendi	Beden Eğitimi Öğretmeni
Gir Medchmih	Beden Eğitimi Öğretmeni
Kiliatesi Efendi	Beden Eğitimi Öğretmeni
İzzet Bey	Kâtip
Muhammed Efendi	Muhasebeci
Toplam	28

Tablo 7: 1885'te Kudüs Mutasarrıflığı'ndaki Öğrenci Miktarı

İnanç ve Mezhep	Okul Sayısı	Erkek Öğrenci Sayısı	Kız Öğrenci Sayısı
Müslümanlar	206	9465	443
İngiliz	22	501	582
Alman	3	105	131
Latin Katolik	31	1232	1489
Yahudiler	88	1924	360
Rum Ortodoks	22	988	236
Ermeni	5	100	45
Amerikan	1	75	-
Rus	1	-	100
Toplam	379	14390	3369

Tablu 8: Kudüs Mutasarrıflığı'nda Toplam Öğrencilerin Sayısı ¹²⁷³

Nüfus Grubu	Okulların Sayısı	Öğrencilerin Sayısı
Müslümanlar	242	10.000
Hristiyanlar	100	5.200
Yahudiler	40	10.000
Toplam	382	25.200

Tablu 9: Kudüs'te Yabancı Okullar

Kaynak	Fransız	İngiliz	Alman	Rus	Amerikan	Avusturya	Prusya	Meçhul	Toplam
Maarif-i Umumiye Nezareti ¹²⁷⁴	15	21	12	1	3	3	-	-	55
Y.PRK. MF 3/30 1311/1893 ¹²⁷⁵	32	25	8	1	-	3	3	2	74
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-I ¹²⁷⁶	-	-	-	-	-	-	-	-	74
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-I ¹²⁷⁷	-	-	-	-	-	-	-	-	73
BEO,205658. ¹²⁷⁸	24	28	14	5	5	-	-	-	76

¹²⁷³ *Ceridet Filistin*, sayı: 159-58, (03/08/1912), s. 1.

¹²⁷⁴ *Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi*, Darı Saadet; 1310/1311 (1892), ss. 56- 57.

¹²⁷⁵ *BOA. Y.PRK.MF, 3/30*; 1311/1893.

¹²⁷⁶ *Salnâme-i Nezaret Maarif-i Umumiye*; 1317/1899.

¹²⁷⁷ *Salnâme-i Nezaret Maarif-i Umumiye*; 1321/1903.

¹²⁷⁸ *BOA. BEO,205658*;1905.

Tablo 10 : 1875-1902 Kudüs Mutasarrıflığı'nda İhracat ve İthalat Tablosu¹²⁷⁹

Yıl	Gemi Sayısı	Taşınan Ürün Ton	İthal Ürünleri Sterlin	İhraç Ürünlerib Sterlin
1875	1485	334.851	110.667	258.156
1885	1936	710.170	287.740	132.579
1890	1434	908.518	259.811	447.010
1891	1392	800.332	287.700	400.520
1892	1465	877.919	342.597	258.466
1893	1904	1.075.165	349.540	332.626
1894	1412	1.073.918	273.933	285.604
1895	1666	1.207.336	275.990	282.906
1896	1456	1.023.556	250.090	3730447
1897	1376	1.029.004	306.630	309.389
1901	-	-	326.310	266.635
¹²⁸⁰ 1902	-	-	427.370	338.070

¹²⁷⁹ 1875-1897 yıllarına dair Kudüs'teki Britanya Konsolosu'nun sunduğu malumata göre alınmış, Bkz. *F.O.195/2060 No. 5, Kudüs*, (31 Ocak 1899).

¹²⁸⁰ 1901-1902 yıllarına dair listelerdeki veriler, İngiliz Devlet Arşivi'ndeki iki ciltte (*F.O.195/2106, 2127*) korunan sekiz farklı ticari rapordan elde edilmiştir. Kudüs'teki İngiltere Konsolosu, Mutasarrıflığın genel durumu hakkında ülkesinin İstanbul'daki büyükelçisine üç ayda bir göndermek üzere kapsamlı yazılar hazırlamayı adet edinmiştir, dolayısıyla kendisinin verdiği bilgiler önemlidir.

Tablo 11: 1871 Tarihinde Kudüs Mutasarrıflığı'nda Mali Durumları¹²⁸¹

Gelirler	Kuruşla Miktarlar	Harcamalar	Kuruşla Miktarlar
Vergi	3.549.151		5.126.318
Askerlik Bedelleri	142.564	Maliye işleri	654.964
Öşür	3.627.500	Şer'i durumlar	309.680
Ücret- aidat gelirleri	900.867	icari hususlar	144.908
Emanet İdare Olunan Varidat (Gelirler)	1.840.192	Maarif Hizmetleri	13.492
Değişik ürünlerden elde edilen gelirler	256.500	Nafia(Bayındırlık) Çalışmaları	199.268
Toplam	10.316.774	Toplam	6.348.640

Tablo 12 : 1895 Yılı Kudüs Mutasarrıflığı Bütçesi¹²⁸²

Gelirler	Kuruşla Miktarlar	Harcamalar	Kuruşla Miktarlar
Vergi	30761	Şer'i giderler ve devlete ait harcamalar	2638
Ruhsat ücretleri	1759	Dahiliye harcamaları ve sivil memur maaşları	13826
Askerlik bedeli	4858	Savaş harcamaları	23988
Ağnam resmi (Küçükbaş vergisi)	10427	Jandarma, zaptiye ve tahsildarlar	10054
Öşür	37861	Polis	1290
Tapu ve Taşınma Ücreti	1685	Havaleler	13360
Mahkeme gelirleri	3327	Sağlık hizmetleri	
Çeşitli vergiler	1786		
Toplam	92.464	Toplam	65.156

¹²⁸¹ *Salname-i Vilayet-i Suriye*, (1288), 3.Defa, ss. 124-127.

¹²⁸² *F.O. 195/1895, No. 27, Kudüs*, (29 Mayıs 1895).

Tablo 13 : 1896-1908 Yılları Arasında Kudüs Mutasarrıflığı Bütçesi

Yıl	Gelirler	Harcamalar	İstanbul'a Yollanan Mallar
1896	84068	82867	33130 ¹²⁸³
1897	86412	88070	29103 ¹²⁸⁴
1898	121120	88741	38903 ¹²⁸⁵
1899	138553	114031	43556 ¹²⁸⁶
1900	142571	127692	43110 ¹²⁸⁷
1901	166190	174010	62100 ¹²⁸⁸
1902	151832	151832	53361 ¹²⁸⁹
1903	135713	135713	57808 ¹²⁹⁰
1904	168720	168720	74029 ¹²⁹¹
1905	220045	220045	92669 ¹²⁹²
1907	233207	233007	99038 ¹²⁹³
1908	216310	216410	89038 ¹²⁹⁴

¹²⁸³ F.O. 195/1940, No. 18, Kudüs, (5 Temmuz 1896).

¹²⁸⁴ F.O. 195/1948, No. 37, Kudüs, (5 Temmuz 1897).

¹²⁸⁵ F.O. 195/2028, No. 36, Kudüs, (14 Temmuz 1898).

¹²⁸⁶ F.O. 195/2062, No. 33, Kudüs, (16 Ağustos 1899).

¹²⁸⁷ F.O. 195/2084, No. 15, Kudüs, (11 Mayıs 1900).

¹²⁸⁸ F.O. 195/2106, No. 28, Kudüs, (10 Mayıs 1901).

¹²⁸⁹ F.O. 195/2127, No. 39, Kudüs, (24 Temmuz 1902).

¹²⁹⁰ F.O. 195/2149, No. 24, Kudüs, (12 Mayıs 1903).

¹²⁹¹ F.O. 195/2147, No. 36, Kudüs, (24 Haziran 1904).

¹²⁹² F.O. 195/2199, No. 17, Kudüs, (25 Mayıs 1905).

¹²⁹³ F.O. 195/2255, No. 53, Kudüs, (22 Ekim 1907).

¹²⁹⁴ F.O. 195/2287, No. 40, Kudüs, (7 Ağustos, 1908).

Tablo 14 : 1913 Yılı Kudüs Mutasarrıflığı Bütçesi ¹²⁹⁵

Bölüm	Gelirler	Kuruşla Miktarlar	Harcamalar	Kuruşla Miktarlar
1. Bölüm Öşür vergileri	Menafi (Kamu hizmetleri) hissesi	292.563	Meclis-i Umumi Giderleri Memur Maaşları	102.617
			Yol ve geçit işleri	918.801
	Maarif payı	585.126	Maarif çalışmaları	642.458
	Musakkat vergisi	127.187	Tarım, veterinerlik ve sanayi	17.800
2. Bölüm Emanet Sistemi ile Elde Edilen Gelirler	Yol bedelleri	864.874	Sağlık ve hayır işleri	-
			Değişik giderler	292.763
	Kesim ücretleri	8.121	Borç ve krediler	-
	Ücretli okul gelirleri	6.193		
	Resmi matbaa ve gazete kazançları	12.500		
	Vilayet gelirlerine ait pay	77.875		
3. Bölüm Yardım ve Bağışlar	Hazinenin açığı kapatmak üzere ödedikleri	-		
	Toplam	1.974.439	Toplam	1974439

¹²⁹⁵ *BOA.İ.DH. 1505/20*, (27 Safer 1332 / 25 Ocak 1914).

Tablo 15 : 1914 Yılı Kudüs Mutasarrıflığı Bütçesi ¹²⁹⁶

Bölüm	Gelirler	Kuruşla Miktarlar	Harcamalar	Kuruşla Miktarlar
1. Bölüm Öşür Vergileri	Kamu kurum ve hizmetlerinin payı	337761	Umumi Meclise ait ödenekler Memur maaşları	243550
			Yol ve geçit masrafları	1124100
	Eğitim payı	675522	Maarif (eğitim) işleri	1010420
	Musakkafat payı	128237	Ziraat, veterinerlik ve sanayi çalışmaları	167750
2. Bölüm Emanet Sistemi Gelirleri	Yeni ekler- yeni sözleşmeler	392477	Sağlık ve hayır işleri	-
			Farklı harcamalar	519284
	Yol bedelleri	990547	Kredi ve borçlar	-
	Vergiler-kesintiler	116300		
	Kesim ücretleri	10260		
	Resmi matbaa ve gazete kazançları	50000		
3. Bölüm Yardım ve Bağışlar	Gayrimenkul ve mülkiyet hasılatı	184000		
	Satılan eşyaların bedeli	100000		
	Ziraat Bankasının hissesi	80000		
	Hazinenin açığı kapatmak üzere ödediği miktar	0		
	Gelirler	3065104	Toplam	3065104

¹²⁹⁶ BOA.İ.DH. 1507/52, (12 Cemaziyelevvel 1332 / 8 Nisan 1914).

Ek- 2. Şekil ve Şemalar

1865-1914 Kudüs Mutasarrıflığı Üzerinde Meydana Gelen Değişimler

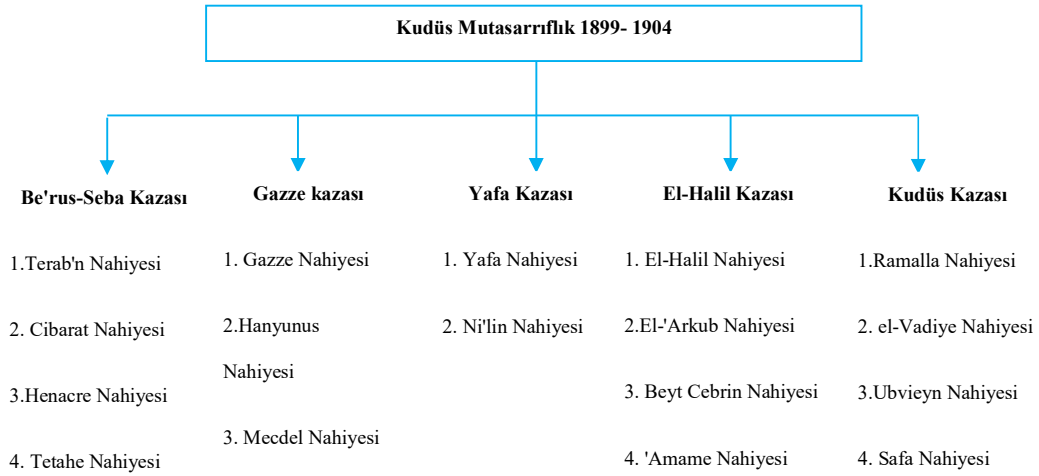
Şema (1)

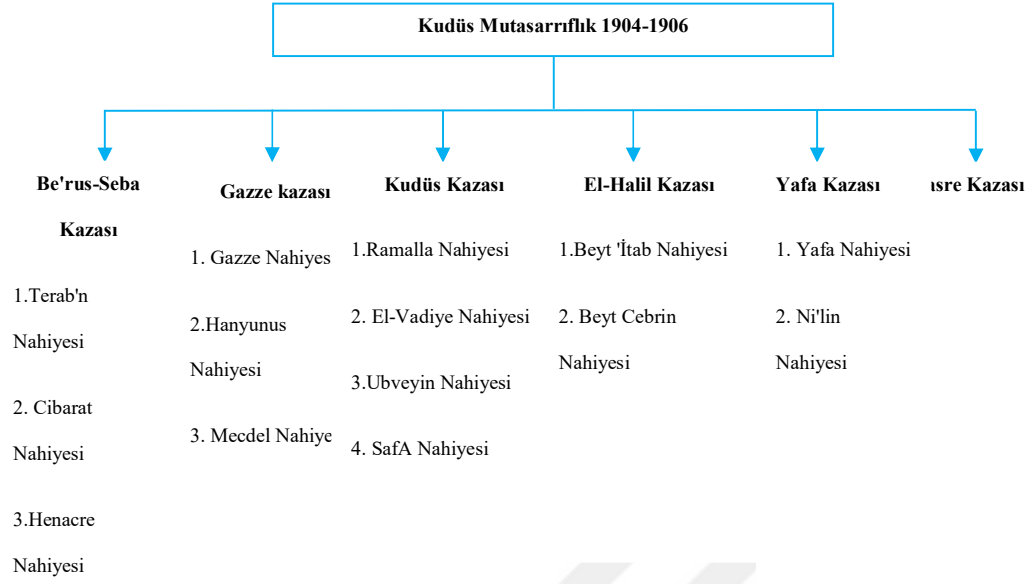
Sema 2

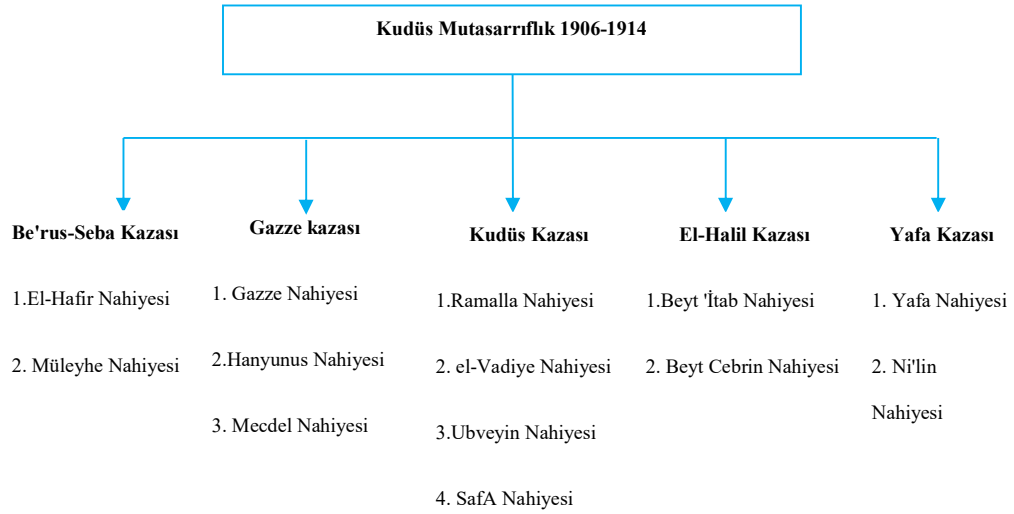
Sema 3

Sema 4

Sema 5

Kazalar	Seneler																	
	13021913			13011911			13001909			12991906			12981892			12971889		
	Bedevi kabileleri	Köy	Nahiye	Bedevi kabileleri	Köy	Nahiye	Bedevi kabileleri	Köy	Nahiye	Bedevi kabileleri	Köy	Nahiye	Bedevi kabileleri	Köy	Nahiye	Bedevi kabileleri	Köy	nahiye
Kudüs	9	120	5	9	121	5	9	120	5	0	126	4	0	126	10	0	126	10
el-Halil	0	62	2	0	62	2	0	62	2	0	52	2	0	52	4	0	50	4
Gazze	0	62	3	0	67	3	0	67	3	0	75	3	0	71	3	0	59	3
Yafa	0	95	2	0	92	2	0	95	2	0	126	2	0	57	3	0	57	3
B'ir es-Seba'	5	0	2	5	0	2	5	0	2	5	0	0	---	---	---	---	---	---
Nasıra	---	---	---	---	---	---	---	---	---	0	28	0	---	---	---	---	---	---
Toplam	14	339	14	14	342	14	5	344	14	5	379	11	0	306	20	0	310	20

Tablo 2

¹²⁹⁸ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye 1309*, 47. Defa, ss. 818-820.

¹²⁹⁹ *Salname-i Umumi, (1324)*, ss. 968-971; *Beyrut Salnamesi (1324)*, ss. 59-66.

¹³⁰⁰ *Salname-i Umumi, (1328)*, ss. 826-827.

¹³⁰¹ *Salname-i Devlet-i Osmaniyye (1328)*, ss. 826-828; (1327), 66. Defa, ss. 872-875.

¹³⁰² *Salname-i Devlet-i Osmaniyye (1329)*, ss. 872-875.

EK-3. Fotoğraflar

Kudüs Mutasarrıflarının Mühürleri

Mustafa Zarif

BOA, İMSM, 32/925, 3 CA 1263

Es-Seyyid Edhem İbrahim

BOA, HR.MKT, 32/58, 20 CA 1266

Ahmed es-Seyyid Hafız

BOA, İHR, 102/4982, 23 ZA 1269

İsmail Kamil

BOA, HR.MKT, 187/31, 9 C 1273

Süreyya Mustafa

BOA, HR.SYS, 81/27, 4 Z 1274

Es-Seyyid İsmail İzzet

BOA, MVL, 772/6, 6 Z 1280

Kamil

BOA, İDH, 619/43075, 7 RA 1287

Mehmed Rauf Şerif

BOA, İDH, 841/67607, 25 Z 1298

Mehmed Tevfik

BOA, Y.MTV, 173/147, 10 L 1315

Katie Gabriel ve Quaker Misyonuna ait Ramallah'taki Friends Girs School'un ilk öğrencileri. Osmanlı Suriyesi'nden olup sonradan misyonerlerin etkisiyle Protestanlığa geçen Katie Gabriel, Lübnan'daki Protestan okullarında aldığı eğitim sonrası misyoner yardımcısı olarak birçok okulda görev aldı. Ramallah'taki Quaker (Kuveykır) Misyonunun Friends Girs School adlı okulun gelişmesinde misyonerlere önemli katkı sağladı. 1889-1906 yılları arasında Katie Gabriel bu okulda başöğretmen görevini üstlenmişti.(Rosa C. Lee,(1912) *The Story of the Ram Allah Mission*, Richmond: Board of Foreign Missions of the Yearly Meeting of Friends for New England, s.27).

Amerikan Quaker (Kuveykır) Misyonuna bağlı bir okul, Ramallah, 1898 civarı.

(Rosa C. Lee, (1912) *a.g.e.*, s.27)

Küdü'sü ziyaret eden Rus hacı adayları. (Celal Öney,(2016), *19. Yüzyılın İkinci Yarısından Günümüze Suriye, Lübnan ve Filistin Üçgeninde Protestan Misyonların / Misyonerlerin Nüfuz Mücadelesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıorfa-Türkiye s.371).

Imperial Orthodox Palestine Society örgütünün Beyt Cala'daki kız okulu
(Celal Öney, (2016), *a.g.e*, s. 371)

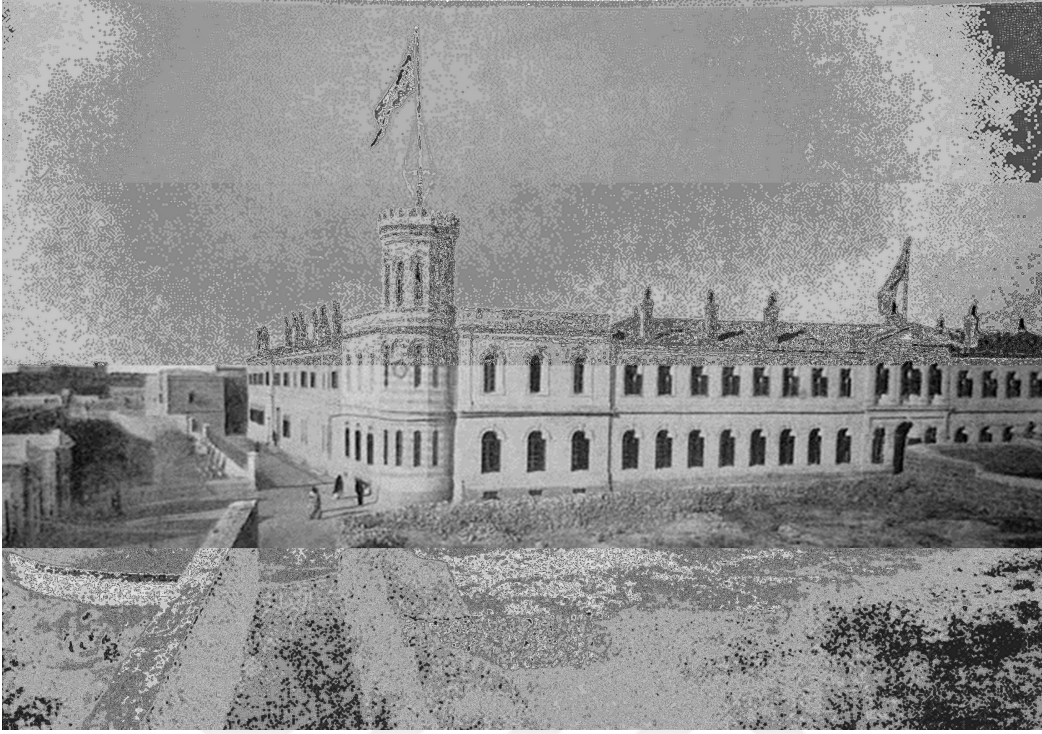

Filistin'deki Rus misyonerlere bağılı bir erkek okulu, öğrenci ve öğretmenleri ile birlikte, 1889.

(Celal Öney, (2016), *a.g.e*, s.373)

Kudüs'teki Rus konsülü, (Celal Öney, (2016), *a.g.e*, s.373)

Kudüs'teki Russian Ecclesiastical Mission'a ait bina, (Celal Öney, (2016), a.g.e, s.374)

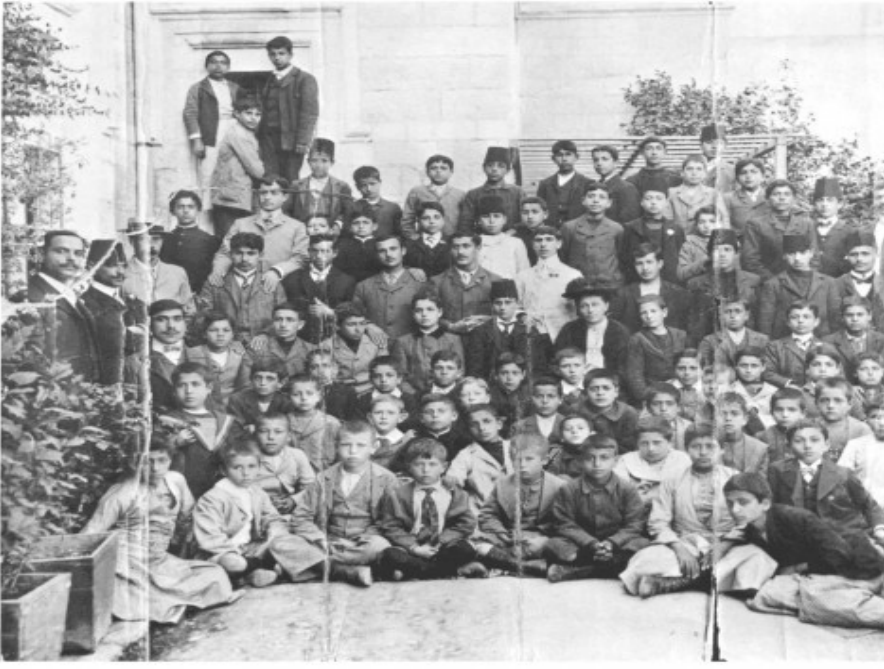
Kudüs'te Ortodoks Rus misyonerler tarafından yönetilen sadece kız çocuklarının eğitim aldığı bir okul ve öğrencileri. (Celal Öney, (2016), a.g.e, s.374)

Kudüs'te yer alan İncil'de bahsedildiği tahmin edilen tarihi kalıntıları ziyaret eden bir turist grubu ve onlara klavuzluk eden bir yerli, 1880, (Robson, Laura,(2009) *The Making of Sectarianism: Arab Christians in Mandate Palestine*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. America: Yale University, s.5)

Kudüs'te Talitha Kız Okulu, (Ela Greenberg,(2010) *Preparing the Mothers of Tomorrow. Education and Islam in Mandate Palestine*, Austin: University of Texas Pres, s.26)

İngiliz Anglikan Aziz George Erkek Okulu (St. George's British Anglican School for Boys) 1899 yılında Kudüs'te Anglikan İngiliz misyonerler tarafından kuruldu. 19. yüzyılda bölgede açılan Protestan İngiliz ve Amerikan okullarından biri olan Aziz George erkek okulunun öğrencileri bölgedeki Filistinli Protestan ailelerden oluşmaktaydı. Ayrıca Aziz George erkek okulu bölgedeki Müslüman aileleri, çocuklarını gönderdiği Hıristiyan okullardan da biriydi. Okulun müslüman öğrenci sayısı Birinci Dünya Savaşına kadar önemli bir artış göstermekteydi. Yukarıdaki fotoğraf okulun 1906 yılı eğitim öğretim döneminde çekilmiş olup okulun eğitim kadrosu ile öğrenciler yer almaktadır. (Walid Khalidi, (1984) *Before Their Diaspora A Photographic History of the Palestinians, 1876-1948*, Beirut: The Institute for Palestine Studies, s.74).

Ortodoks Hıristiyan Kız Okulu, 1858 yılında Betlehem yakınlarında bulunan Beyt Yala'da kurulan bu okul, bölgedeki Rus varlığının desteğiyle kurulmuş bir kız okuludur. 1906 yılında çekilmiş bu fotoğrafta öğrenciler geleneksel kıyafetlerini giymelerine rağmen okul eğitim kadrosu başı açık giyim şekillerini devam ettirmektedirler. Okulun masraflarının büyük bir bölümü dönemin Rus Çaricesi Czarina Marya Aleksandrovna tarafından karşılanmaktadır. (Khalidi, (1984), *a.g.e.*, s.71).

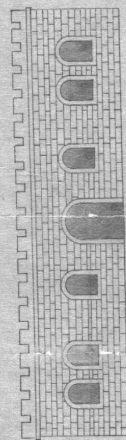
Desturiye/Dusturiye Okulu (Constitutional School) 1909 yılında Filistin'de özel girişimler sonucu kurulan bir okuldur. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet sonrası bu adı alan okul, Osmanlı Devleti'nde açılan ilk özel okullardan biridir. Okulunu kurucusu ve aynı zamanda müdürü konumunda bulunan Halil Sakakin, Filistin'de tanınmış bir entelektüel olup aslen Ortadoks Hıristiyan cemaatine bağlıdır. Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından açılan okulların sayısının artmasına paralel olarak yine devlet kontrolünde olup özel girişim sonucu açılan okulların sayısında da bir artma görülmektedir. Desturiye Okulu, disipline önem veren ve müfredatında uyguladığı çağdaş ve laik sistemi ile Filistin'de ilk özel okul girişimlerinin öncülerindedir. (Khalidi, 1984, *a.g.e.*, s.72).

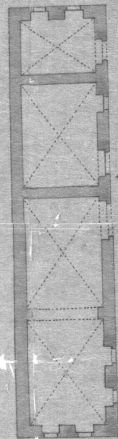
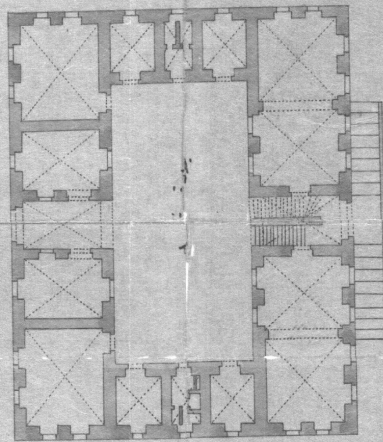
Kudüs Kız Koleji (Jarusalem Girls Collage), 1920 yılında İngiliz Anglikan misyonerler tarafından kurulmuştur. Okulun öğrencilerinin büyük bir bölümü Filistinli Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşmaktadır. Okulun eğitim kadrosu resimde üstten ikinci sırada yer alan bayan misyonerlerdir. (Khalidi, 1984, *a.g.e.*, s.74).

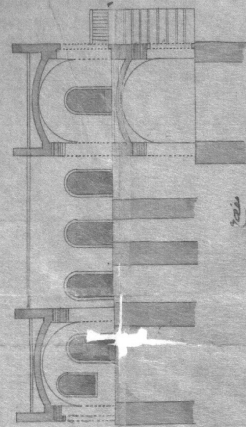
خريطة اقسامه المباشرة لبيتنا في قصبه بيت لحم

وجه القبله من جهة القبله

وجه الغرب من جهة الغرب

مقطع

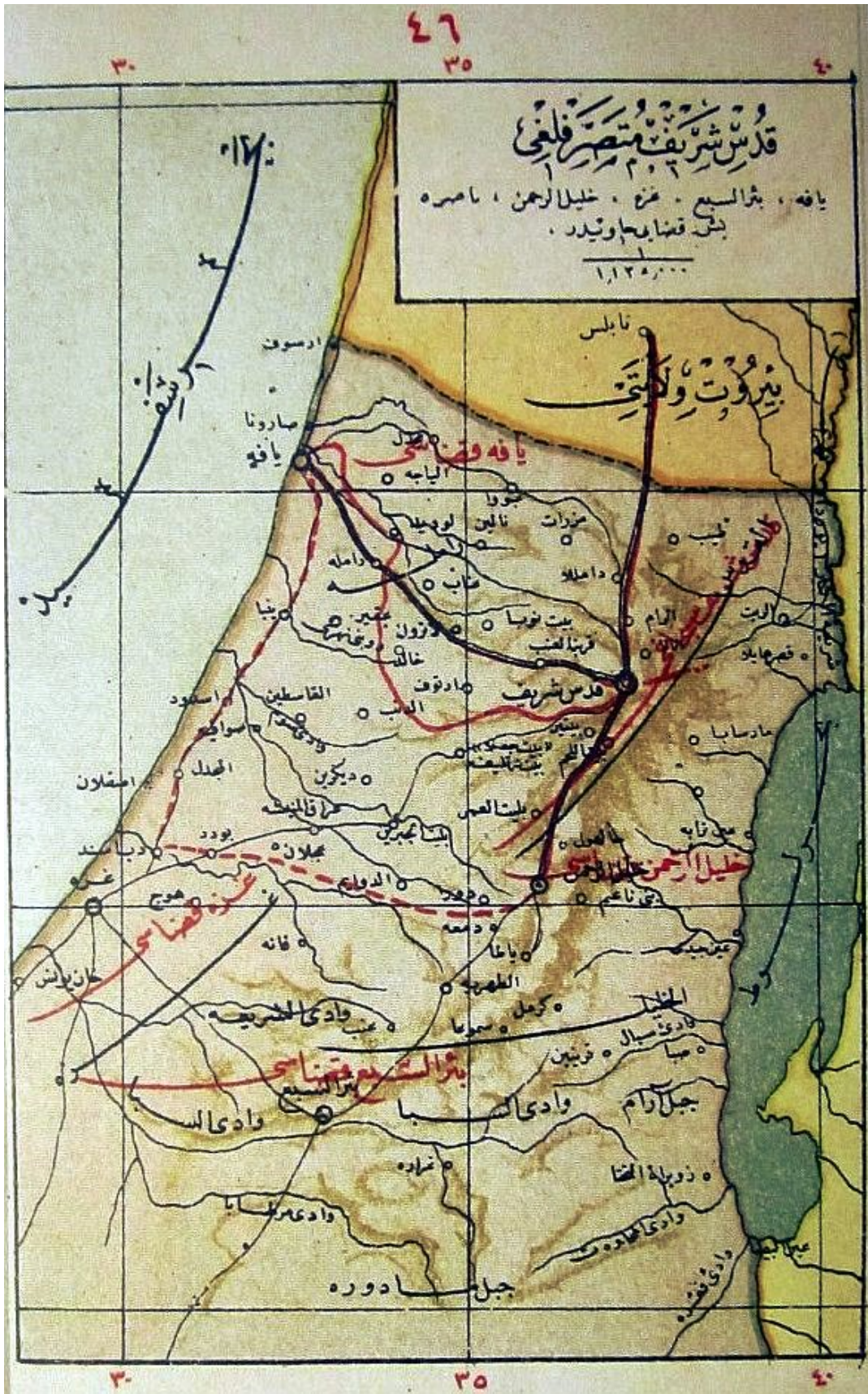
I.D.H. 657/4648

I

I.D.H. 00667

Y.A.RES. 24/38

معرضه انجری
عد
۱۵۸

ادعوی می نمودند که خلافتنا صیقلی ترک حیاط ابقای نام صیقلی و جمله طرفین از آنجا که در وقت وقوعه شهر با بیرون
جستجوی وسیله وقف و حدود و حصار آنرا به عین ملک و موقوفه ملکهای معلوم اقدس و بی وقفه عظیمی بیولینی از زه بیی سینه قد
سویب و فلاطیه جملگیه و بلنوبه التبراد و موقوفه و قدس و قطب انجلی داخله اهل قرار زراعی جزئی سرمای و حیدر و صریح
تحت اسارتی که در آنجا بودی و در تبعید بیرونه و سایر مآکنده مقیم هر چه اندیشه بودی را تسلیم بارود و روغن
هفت و معاد تسلیم وجود کتولیه بر روی قریه از نه بعضی در موسی السربک ببوله اورالده صرف استیکه مبالغه کلمه آتایه
بالنابکوسه و بر بودی که ارضه لا طینه حیدر از نه حکومت سینه و کتولیه فانه روی قبول کتولیه حاله اسطازنه
صوکه حکومت سینی پر وجوده و کتولیه صورت از نه دارالرم نگرانی ایدرون طیم بسند سیاه حدوده ده سبت
دره هکی نظر استیکه ارضه لا طینه بر بودی که هر برای مع اولسه و ممنوعیته رفی غنچه بارود و روغن و استیکه
هر دو روغن صیقلی و سینه سینه اعتبار آتیه و ممنوعیت ابقای ایستیکه حیدر و سینه مسیح معلوم نام ایستیکه
اوریا بوسه لری الیه الیه حتی دول مناره در بعضی لری مجبوری آتیه بولنیزه بارود و روغن و ممنوعیته قدس
ارضه لا طینه بر بودی سوره دارالرم اسطازنه و بعد حکمید بولنیزه استیکه سینه و ممنوعیته سینه ایستیکه غیر قریه
اطینینی منلو حیدر و حیدر ایستیکه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
ارصافی مذکور و آتیه معلوم اوله بارود و روغن و هفت و غیر تبلا صیقلی حیدر و روغن ایدرون ایستیکه
کی بسند و ده حدوده سبت و بره هکی آتیه

سینه معلوم که کوه بر بودی که ارضه لا طینه حیدر سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
الیه ایستیکه از نه بارود و روغن و طرفه حد اعظم حیدر ایستیکه و سینه ایستیکه طرفه حد اعظم
از نه اولیغنه قریه سینه معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم معلوم
سینه معلوم نام اوله اهمیت و موقوفه ارضه بولنیزه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه سینه
معلوم نام معرضه فرمایه

عبدالموکلری

Y.PRK.AZJ 30/37

Y.PRK.UM 1302. Co.25

23/66

باضواء تابعیت عثمانیه قبول اندر قبول اولدیجی منصب محله اولدیجی مصلحه عظمی راجعا : بیهوده اراضی صانعی قاسم : بنوہ کاشانک
 معارف نظارستان تحت تقسیمه بوندیروب زرعت و صنایع مکتدره مشایخ و غیر مسلم طلمند رض قبول اندر کسی تندر موزه اراضی بیکر و غیره
 مواضع مقدسه عطف نگاه اولجی : قدسک بوم بوندی اعلی سلسله محتاج ایضاً دکلر حضرت عیسی بنی تولد حبیب و عبود ایلی کلر
 اید حضرت مارچ اناذی رض کوشین موقعه انا اید بوندی طلمند مختلف بیج شترک مواضع مقدسه و زیارتگاه طلمند مواضع مقدسک
 کیس بدیج بقا موقه محافظ ایچ ارزوخ و دیگری اید خلایه کیدنه زور و تاید نظریع بر موقع ممتاز ارضای اوقاف نظریع لایه و کوشنه نامی بالطبع
 یکدیگرینی حقوقه تسلطه و تجاوزکی اطوار و حرکات ثالابجه بونوب بوندی شکار دیمه و روحانیت و اناسنه مخاض برطایح احوال غیر مسلم
 و منازعاتی برای به میدانه ویرلشدر . طوائف مرقوم بیج دیم الوقوع منازعات بونوا بیون سفدر قیوی کتا و ابشهر نامی شهر منازعات
 برتیمه ویرلش ایچونه بیه الدول « سنانوفه قاعده حکمی کسی وضع و قبول ایدسره » بونوا رض کاشانک بونوا نامی و بعضا رض صورت موشه
 حل و اجرا اولما سهره طویله ایچ صره اجناس مصلحتیه میدانه ویرلشدر . سنانوفه قاعده موقه اجرای وضعی و هیچ بر منازعات میدانه ویرلش
 ایچونه اجبه بر صورت تصور کلیمیلر که اوله مواضع تقدیم حقوقه مشترکری اولونه طوائف بر تخری اعضا ایچ مجموع مقدسینه ساوی اهلای
 مسکونه هر ایچ اوره سنده تبدیل کلیمیلر اوره بر تویسونه مصلحتیکه تسلیم احوال و ایچ آن زمانیه واقف ارباب استقامتیه برزات در ایستادک
 تحت ریاست ایچ ایچ ابرار باجلد مواضع مقدسه نیک بکانه خطیطر ارضی دیرمه اوله واقف بیه الدول استانوفه قاعده که اتحاد اید بوندی
 احوال و تصرف اید بوندی محله کوزنج خصوصه و تحدید ارضی و منازعه و قرضنده تویسونه هتیمه همانه بالکات محل منازعه فی عین ایچ اوله منازعه
 اولونه ما اید استانوفه قاعده تطبیقا ویره حل قراری مقام نظریع تویس اید بونوا اقامه زمانه اجلاس نسبت اولی اوله صورت باب
 عالی عظمه کیفیت ایدسره .

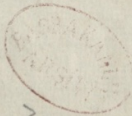
عباده و عتباره کلجی بونور اراضی مسکونه طویله بونور و قیوی بوندی منازعه و مقتدرک اولی منازعه نه اولونه اراضی خدیقه خاصه
 اخاصه و غده شاندر اراضی عیوی که شایر صانبه اید افسره ایچده مصر حدودی بکوشه و سوسیه قانلیق بری طرفی تقوی تحت کوشدن ایتنا
 انکار هر سه مسلم مصلحتیه بر هتیمه مصلحتیه کوندر اوله حوالده بقا نه دیمه شایخ عطیایا و هدیای کیره توزیع اید کوش و توجه کلیمیلر
 جلب ایدری ایریچ جلک نظر وقت کلیمیلر بونو حوالی سابق و اهالی عربانه صورت قطعده حفاظه و ربط تحت انسه قدسی سرف مصلحت
 ولایت تحویلده توسیع ارضه تقوی ایتیمه و اینه کلیمیلر چونکه ولایت تحویل کلیمیلر و عوایق اوله مصلحت و قانع موده و دیرلش و کلک
 سلس کلیمیلر اوله غایب صفت ارضیه ثابته بونو بکوشه اهلای قوی ماده و صنوی سهره و بونوبی تیمه جلیمیلر سهره عاکر حضرت
 عدوانی تبدیل کی حوالده کلیمیلر ده خار قایم صحن بونور کلیمیلر خانی و قایم اناه حضرت وی نعمت بخت اعظمی بوندی عظمه حب العیوی
 جرائت قلندی قایم احواله امر و مهاده سهره بار کرامت اید ارضه حضرت بیکره (ایدلایخ

عده کلیمیلر
 دیر سرف مصلحتی صحن خدم
 قایم کلیمیلر

۱۲۰۹ جا ۵۰

Yıldız
 Parahende

290/7

برفقه ووقته اذحق معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 کور ویکتیم اگر بفرمایند وحق اذحق معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 راجع به بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 مفاد حق ودر حق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 حق ووقته معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 صحت ودر حق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 مانع مستقیم از بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 بدینوسیله حق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 از زمره ایجابی وحق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 بر زمانه حق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 وحق اولاد استوار ودر حق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 صورت معلوم ودر حق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 رابطه ایجابی وحق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 از اقسام حق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 بعد از اینست منتهی حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق
 وحق بیادیه حقیقتی جفا شده اوج معلوم واداره بافراز حقیقتی جفا شده اوج معلوم ودر غیر مجاز از حق ابر و زور واداره منسوب الی انچه در حق

BOA, Y.PRK.AZJ, 22/134

Beyrut vilâyetinde mahlûl kalan ve müzayedeyle satışa çıkarılan üç milyon dönümden fazla arazilerin satışına ve bu arazilere Yahudilerin ilgisine dair belge.

جناب من باعنائمه سعادت عالم اولاد دجهود بربر و ساها لری لافزا کسار کونون منون و عمر غایت و جهول دستک تا جه پری لزانده لزانده جبهوده
سینه قه تیشتری اولاده جهو مالک هیچ بریه فارس اوخ برغیاسه دجهوده بولیدر نه تامله تبعه ماد اوله و طالعنی ایفا ایسه کلمسه اولامنه موسویه نله رسول
زمننده روسیه دولتی لرفدن کوردی علم و تعیلات و طرد و تبعید لری و ذریه ممالک روسیه ده بونامه موسیو ترک دیار و طبع جهور اولر نه بوزنده بولونیه
عموم من درناج و جهوسو بجار لایمون مجا عاطفت برناه عدالت اولاد حکومت سینه عمما برنگ و بالخاصه و حکومت سیدنگ برماستنه بونان و وضای و فیض
عالم و راهم عدالت فریاده جهو نسیه سید غنیمت عالم منیت بر موقع عال العالی جهو نسیه امرایه روسیه اولاد ذات قسیمتا جناب من لایس برنگ زرجاج
مسلم لرفدن ساها لری نه انجا ایوانکتاب شاه سعادت قسمه اولاده موسوی قوردی تبعه صادت ساها لری اعدادی سرفه قیاد لدر نه ددولت ایست
عمما ننگ جهو مزه عقیسی دوانت کتسات ساها لری لری مقوده فریات و مشا ایسی و لایبارونه دمون در جهولک اهانیه سوره قطع سنجه بوزر جهو سنجه لری
عالم و غیر مزروع اولاد بعضه ارضی یا شت اولر نه نه نبرد و کتوبیه سایلجوبی بیه ساها لری نه قیاد کتساب شاه سعادت قسمه اولدر نه حاله بر سرفه جهو نسیه
جهو نسیه انجا ایوه جهولک اولر نه بروده قالا نه دسوریا نه دکر بعضه موسوی عام لری جهو دجهو فقر و ضرورت و سخت اولدر نه بوزر که دکل یا ننگ تبعه صادت
ساها لری نه حتی بونه جهو نسیه عدالتی و رفعت و صیای شرف اولاد ذات قسیمت لری لری زرجاج باعنائمه سعادت سینه لری نه انجا شرف عیالنه نامی بولونه و
و بنا و جهو سیه ایامه سیه ملکه لری نه سوره قطع سنجه ایوم قوطه لری لری اسباب سعادت و اختیاره یا تامله تا سینه عیاله اولاد دیر و ستم لری کجی دجهو لدر نه بارونه جهو
بند و لری لرفنه ناسته ایسه اولاد ارضی یا نزع دجهو و هر نوع تکالیف سینه بی تامله ایفا تبعه صادت لری ایفا اعدادی سرفه تا سینه کتساب شاه سعادت لری نه
سامل اولاد اولر نه مساعد راهم معاده جناب جهو نسیه لری لری اراده و سالیانه جهو لری بارونه ادمونه رجهو قوردی نامه عنه آسمان مرتبه جناب لری نه سینه
رومال جهو نسیه اولر نه نفع دیا ایوم هر حاله و قاطبه امولر ارد زمان و لطف و احسان بادشاه عظیم لسان و سرتشاه عدالت عنوان
تا جهو راهم نام مکتوبه عاطفت نام سونکلو و مایلو و مکتوبه قورتلر افندره جفقت برنگ

BOA, Y.PRK.SRN, 3/43.

Baron Rothschild vekili İlî Şâyid tarafından Pâdişaha gönderilen İstirhâm mektubu.

حصه سالی جناب صدراعظم

صدراعظم چاکر کیتے لرید کہ
ملازمینہ موسویہ ناک ارضہ فلسطین ارضہ اشتراسی منع ایسہ بارونہ دو رو جیلدک ملازمینہ موسویہ ارضہ
ایمانک شہید اور لرد ارضہ صہونہ آکے بیلہ جکی ۶ دی الصدہ شیخ ۱۰۰ مس شیخ ۱۰۰ تاریخہ اتحادیہ
قدار عالی اقتصادہ ایکہ برکہ یافہ وخصس راضہہ ۱۸۸۸ عیدہ قرہ نام جھلکز قریبہ واقع اولیہ یافہ
مقیسک تحت نظرہہ برقعہہ اولہ اوچیزہ دویم ارضہ بی موسالیہ بارونہ دو رو جیلدک نانہ اولہ رو اشترا
ایسہ استدیکہ قدسی شریف منقرقلغہ ہرہ اسبابہ بن ایسہ بولا مانع اولفقہہ و حالیکہ معاہدات
و مقدارہ واقع دارہ سن حرکت اولرضہ طرف عقداہ مزدنہ تفرید ایملکہ اولدین کین ارضہ مذکورہ بظانہ
بطریقہ رضی نظریہ صحتہ رض اولیہ جہہ برچاکہ اجماعی صمم بوجہ اولدیندہ موضع جت اولہ اوچیزہ دویم
ارضینک شرطہ مقررہ یہ بویضا بزورینہ فروختن معاملہ سنہ اجرائہ مسعدہ اولسہ دائرہ قدسی شریف
منصرفہ لازماً تبلیغاتک ایضا اتدیرلسی منصرف ہم عملہ جمعاً لری اولیفینہ اجماعی و حوالہ اردو فرمایا
چھنہ مددہ الاوکر ۱۵ سنہ اولشیخ

بارونہ اردونہ دو رو جیلدک وکیلی
الی

OSMANLI ARSIV
BEO
507/37969/2

BOA, BEO, 507/37969

Baron Rothschild, göçmen Müsevileri yerleştirmemek şartıyla Filistin'de arazi satın alabileceğine dair belge.

واحد نظام حیدرآباد ۱۸۷۷ نمبر اول
والا محمد اسرار اللہی و ۱۸۷۸ نمبر اول
نایبی خیر محمد سنک صورتیدر

یا فقہی دفتہ موسویک وقتہ الدین کیر دگری ارضہ مغانہ و دکانہ و فروہ و مغانہ کی الحاکم فیہ اولہ رو بدہ مغانہ اتہ کیری نو
یوز قوہ کیر بارہ اجیہ بو میاندہ بولنا کی معبدک موسوی بارہ رو چیلدہ و کیلری و دیگر اجاب موسویک آدمی اولہ بونی
کی سفد مجلدہ موجود اجیہ حسین قاسمی فی فیض انہ ایسہ اولہ سفدہ و بنوردہ حکوتیہ می کم نظامیہ مہ سفد
سفد حکم استیصال اولہ ناندہ ماعدانہ بو بادیہ کہ ارادہ سنیہ حضرت خلاقینی مہیجہ بدل عشر تقدیری و سنیہ اعطاس
و بعدانیہ خدوف قانونہ حرکتہ میدلہ و برسی مہی قاسمیہ و مغانہ بید بید کی ہلدہ موسوی و سفد بولدیہ لیدہ و مغانہ
اجیہ اتہ سندہ کیر و طوریہ مہی جمعاً اسکانہ مہی اولہ بناری تزیلہ بیکدہ بولندہ کیری کچہ اولگی نہ طرفہ اولہ حکوتہ
مغایر اولہ رو ارضی امیرہ اوزرینہ یکیدہ بر طاق خانہ و معبد انہ جرات نرنہ طولی شد باسول طومر تقدیری
تقدیرہ تقدیرہ واقعہ توفیقہ حرکتہ و مہجر بہ موسوی نہ عدم قبول و اسکانہ دار و قوہ بولہ جہہ تقدیرہ و نامہ اجیہ
رعایہ اجیہ کیری و موجود موسویک عدوی کی بیک نفوسہ زیادہ بولندہ کی آبیہ ولایتہ کانگریہ مہ
افلج موسویہ بارہ رو اولہ کیرک بوثرہ اتحاد یکدہ اولدینی و موسویک عدم قبولی سفدہ کہ ارادہ سنیہ سفدہ
یاد شاہیدہ مقدمہ ہجرہ ایدہ قریبی بنوادہ اجیہ موسوی نہ اولہ کیریدہ اسنا رو چیلدہ و کیلری کوسر دگری
نہ بولندہ امیری کیری و بو کیلر نامہ حالہ و سفد تفرقہ اولہ جہہ ارضی و سارہ تحدید بید کی تقدیرہ اللہ کی
وساطت تقدیرہ و سنی و روسیہ مہجر بہ موسویک اسکانہ سنی اولہی مدب سبب آیدہ اولہ کہ آئیہ جہہ صورتہ
می زیر صورتہ ایدگی قدس سنجانی مجلس ادارہ سندہ وارد اولہ اجہرانہ سنیہ تاریخہ سفدہ بید بولندہ سنی ہائے
طریقانی صدر سناہدہ السانہ سنیہ سنیہ تاریخہ و ایکی سید اوہیوز بیری نورد لوتہ کردہ سیدہ بر جود مہجر بہ
موسویہ سوریہ و برقت و قدس چندیہ کیرک اولہ اردہ تو طہرہ و تبعہ اجیہ نہ اولہ لہم مذہب دینی نہ دینی
اولہ جلب و کلاہ ایدگی اولدنی جہد آیتا بونندہ بر محدود تولدینہ می برقیہ اوزرہ و مہجر بہ موسویک ملک
تہانہ قبول و کانگری سفدہ بالارادہ سنیہ حضرت سناہی اتخاذ ایدلہ منع مہی اولہ اولہ اردہ بر سنیہ اولہ

BOA, BEO, 155/11594

Baron Rothschild ve vekilleri yardımıyla yapılan kaçak binalara dair belge.

۵

وچایری برلشدیرمکنه دزتعهدی حاوی بریایانه ویرنه موسولرک امدان استرایده بیلدیرنه مانع اولمسی
 و موهندیایانه واقعه لرینه و شرط محرره به مغایر حال و حرکتده بولناقد خفته کلومدیله بجایزه و تلبیر
 لازمده ترتیب و اجرا و بوقرار خا جنده انسانی تعطل اولنا و کنارلن باید بیلنه خصه و برلی و با و نه
 رویداد ایشخاص سازه نه بوقراره توفیقه حرکت راضی اولقدی و سمدی قد - کلاسه اوچ درتوز خانده بشف
 ملاجر جلب و الحاقه ایکی تقریر ایتمکلی حالده استرایده اولقدی ایضه کندی نامدرینه معده فرایند لرینه
 ایضای نظاره عجزیده ۱۸ مارس ۱۹۱۵ تاریخده بر تفصیل تبیح اولدیغی و جرمینس مخصوص و کلاقراری ایضه
 بولسقیده و سمدی قد - بوماده خفته جریانه ایسه مجاریه و تحاذ اولنا نه قرارت خلدی بالادره حکام
 اولنا مرکزده اولدیغی نه بویسوط تماما بولید اجرا ایلمکلی حالده بکیده مرکلنه و بونون امدان و ایضه
 تفریح ایسه بیلنه امکانه بویسوط و طلب حاصل و نزالکه و ایضه تمام ایضاح اولبانه بوماده هسه تویه ایسه
 اولدیغی قییم ایش شولاره سالد بویسوط و بعد ازیه قول و توطنری منوج اولاده موسولرکله قول ایتمک
 قطعاً و کفیقه دهک با عالی به تفراده اشعار و تقریر بویسوط عزانده حرفیا موقظه سنه درجه ایله جاعتایله
 خصوصیه صعبه ایله سارا قضا ایتره توهره امر و از بار بویسوط و ایجا ایتره و بویسوط تقدما حایله
 تقاریر بیلدیرنده خااره منگوره بریل اولدنی منک شفا هیه ایله درجیدل ناهه استرایده ایضه رونم
 و موقعدری و بونون سکه اولد فایسارلن عدنی صیه و کیم فرقه و بریل بویسوط بر صورتی تقاریر
 ایضه ایضه اکاکوره ایضه معالده و تقید انهم عبد رس در کابو بویسوط امر و ایله حقدنمه اولد

م. ل. ل. و اهد
 حسین قییم
 بنی ابراهیم

اهد و تقاریر
 م. ل. ل. و اهد

موداد اولدیرما
 م. ل. ل. و اهد

BASKANLIK
 GENEL MURAKKAPLIK

BOA, BEO, 155/11594

Baron Rothschild ve vekilleri tarafından yürütülen iskân ve arazi satın alma faaliyetlerine dair belge.

۹۹، عماری لاجمہ تاریخ طبعہ مسریہ

قدس شریف سماعی راخندہ عزتوف قریب سید اولوب انکیز لر علی سوغ بولمانه امدان و اراضی ط قریغ ابو حکمیزنده معلوم مقیمه نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه
 شخص طرفندہ استعنا اولدیغندہ و اراضی و امدان مذکورہ نکت برلقه ایشکی اولدیغی عیوردہ بیلدر لیکندہ بختیم بعضه افارہدی و استفسار معلولہ عیوردی و قترها قالی
 تذکره سی اوریدیه سوای دولتہ کلیم داره سندیه قلم الہی ۹۸ مع اولدیغی تاریخ طبعہ مسریہ قریغ ابو حکمیزنده معلوم مقیمه نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه
 دوام حکم تائیدہ ایلمہ و سابق و تاجیری حاوی ۹۸ مع اولدیغی تاریخ طبعہ مسریہ قریغ ابو حکمیزنده معلوم مقیمه نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه
 محضیری جائز اولدیغی عیوردہ ذکر اولدی امدان و اراضی قریغ ابو حکمیزنده معلوم مقیمه نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه
 شرح و برکت طبعہ مسریہ قریغ ابو حکمیزنده معلوم مقیمه نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه
 و ارضی قریغ ابو حکمیزنده معلوم مقیمه نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه
 عیوردہ و ارضی قریغ ابو حکمیزنده معلوم مقیمه نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه
 نکت ایضاس شہار دولت عیوردہ و موسوی مقیمه سیه

OSMANLI ARŞIVI
BEO
870/117680/2

BOA, BEO, 870/117680

Kudüs sancağına tabi 'Artûf köyünde ve İngilizlere ait bazı arazi ve emlak Yahudilere satışına dair belge.

منجد صداره نظام ۱۰۶ مع سالک نایب بیرونه ولایتی را خنده علی بنی غنای تابع صفه
اهلا مسلم سنده اوله اوج کینک انصا سید تقدیم نغنه عربی اباره نغنه نغنه نغنه

بیت الله الرحمن الرحیم

ترجمه اوله نغنه
علی

ظفر طویل را حمید دین حضرت بار خدیج مستطیل امه و اما نه اولاده بوقولدی آینه مدراج احوال خجوت آسمانی عصره دیبازه ساعت
ایله سوبوکه بارونه روحان و کیم بر نامه ملت موسوی دنه بوقسکه نام کیمه ذانی نه سنده اوله حمید حقیره ظلم نغنه
جلا سنده خانی قالمق در رفقم بولنده اوله سکنه اوله قضا نه کلایوب جا غنیه قریب سنده اخیار فانت ایلمه
و حکیم قدر ارضی بایب سید استقال ایدرک بوقونج کونده تحت نصرتی ارضی اوجوبه بیه دومی بخار ایتمه
بوارضیه اکبرین را حمید صفا الهه ایتمه سدی ارضی غصب ایلمه انفا انیب طوفاری واسطه سید اهلا اسلامیه
سائا و صفا تعذبات نارضیه بوقفده و حق شریا و انبای عظام مرقله و وارک آمد و سینه مخصوص اولاده
طوفه عاریه ارضیه قلب ابدوب نوله و انبای سید آمد و سنده منع ایلمه در معاری رضی کلیه غصب ایلمه
علاده انیدکنده بوقونج کونده حیواناتی می و نغینه محرم قالمه و میاه جاییه ایلمه کامله ارضیه تحویل داخل
ایتمه دیکنده اولاد و عیال نه هوسر لقمه هلاک اوله درجه نه کلمه رفقم رفقه انبای اولاده جیل کفایه کفایه نغنه
انکار ایتمه ارضی مقدره بولنه مقابله سلاویه اهدم و تحب ایلمه اولاد و مرده مهاجیره صحیحیه اسکانه ایتمه
خانه انا ایتمه اولیغنه مهاجیره رفقه ارضیه قلمده توطه ایتمه اوزره فوج و فوج کلمک درله رفقه انا
ایتمه دیکه سیاغو و کبله هد و هابه نه خاصه بنا علیه انبای عظام و انبای کرام مخصوص اوله اهلا اسلامیه
سکه و ما و ای قیدی اولاده جیل کفایه ارضیه ایتمه اجنبیه کول سید اهلا اسلامیه کور و سینه رفقم سینه اولاده
جناب خلافتی ارضیه رضایه اوله جفته من خصوصه معدوده نغنه لطفه جسته نغنه رفت و انخابه ارضی نیاز و سینه
ایله رفقه

BOA, DH.MKT, 389/66

Baron Rothschild Fransız vekili Pofiska'nın eline geçirdiği arazilere dair belge.

هفته مساحت ارضی اهلایه جواز اولیوب بویک مساحتی که در وی با آنچه نتایج مقرره نویسد ایچ بدیهی
بربری و بنا و علی ذلک بر بایک اونا مرتبه بوسلفق بولناکه مؤثران امانه موجب عبرت و استباه اولیوب اوزره
مجازه سدییه به جاسیدی مقصود اولیوب نه سربعا تحقیقا مدینه جاسیده سلفا لیکر فضله ارضی و بویک
بارونه رو حید طاقته تفحصه و انسی و عدد مضبوطه نه زبام موسونک اسکا فی خبر صدق لقصه مساحت
بولدی قوی با خود ابغای وظیفه ده مساحتی که در وی ایچ جک مؤثران هم نه ایسه نه ال حکم بوردن تحت محاکمه
اندری صحت علی الاصوله ایجاب ایسه معلاتک سرعت اجری و برصد خا جیبکی ارضی و اما که در لاجریه کلچ نویی
بارونه رو حید مقدار و بر بویک مساحتی برصد ده محور مقدار نه زبام ارضی تفحصه و هان انا و موسوی
اسکا نه جیمه جکی انا و نایمه ایسه اولیوب جوند سو تقدیدن ای قطعه سی تخم و لایز و فضا اولیوب ارضی و مسکنی
بولدی استراده موع اولیوب ایضا سازه به نایم بر سه طاقه زوهند تجدیدی و نفوس زانده کذلک
مدنه مذکوره ایچ اوردنه هیضار مدینه تقدیر فرار ارضی می فظ و تقید و فم بنا و مقصد ما بلا
یا سبب فایز لقصه انا و اجرا اولیوب قراره نظیفاً مذکور مسکن حکم جیمه فضا ارضی به سولیه
بورای سوله بدینک اولیوب لاجریه سلوم ده بر شمس فوطینه و عدد مقصد نه زبام اولیوب موسونک اولیوب
اخراج و طریقه مجبوریت ها صل اولیوب در کار اولیوب نه کیفیت بارونه رو حیدک اوردن بویک طبیعی
اولیوب و کلبه نه صورته قطعه ده تقسیمه لیک بودزه در همه صورت نویسی اسباب بالاسکای نچسندن و بو
تلیفانک حکمی مدنه مذکوره طاقه اجرا اولیوبی حاله سو معامله و فرج بولجه تبلیغاً به حجج ایفا اولیوب
اوزره کیفیت انسی و مقدار و فضا لیک نظیم و محافظه احکامه ذره ما تکامل و ساهلدری کویورای
مقدنک فانولک تقیه ایسی مجازانک انسی اخبار و اجرا اولیوب جفتک در زو هفاته و لایز ایجاب ایسه مؤثره
ایکبار و سدییه نکلر تبلیغیه بو باده جزئی بر وضوح کویورای اولیوب ایضا هیضار بویک اصولی ذره سنه هم
ایسه نه ال حکم بوردن تحت محاکمه ایسی لازم کلهجی بیاید سنه

BOA, İ.D, 1372/ 1317 L 16

Baron Rothschild, kendisine verilen izine uymayıp bölgede daha fazla göçmen yerleştirdiğine dair belge.

Mohanad ALAMLEH, Osmanlı idaresi'nda Kudüs Mutasarrıflığı 1874-1914, Doktora Tezi, Danışman: Doç. Dr. Halide ASLAN, 318 s.

ÖZET

Bu çalışma, 1874-1914 yılları arasındaki dönemde Kudüs özelindeki Osmanlı idaresini ele almaktadır. Osmanlı Devleti, 1874 senesinde önemli bir idari (idārī/idari) değişikliğe giderek Kudüs Sancağı'nı "Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı" veya "Kudüs-i Şerif İdare-i Müstakillesi" adında doğrudan Bab-ı Ali (Bāb-ı 'Ālī/ Bāb-ı 'Ālī) ile bağlantılı bir mutasarrıflığa çevirmiştir. Bu araştırmada 1874 tarihinden itibaren farklı yönleri ile birlikte bölgenin yönetimine ve idari taksimatına ışık tutmaya çabalanmış, ilk elden kaynaklara dayalı bir tetkik ve inceleme süreci aracılığıyla bilimsel kriterlere göre bir eser ortaya konmaya uğraşılmış, bu çerçevede karşılaştırma ve analiz yöntemleri de ihmal edilmemiştir.

Tezin istenen bilimsel nitelikleri taşıması için araştırma alanının coğrafi sınırları ve içindeki meskun mahaller belirlenmiş, mutasarrıflık statüsü öncesi ve sonrasında var olan idare tarzı, dönemin en önemli gelişmelerine temas edilerek masaya yatırılmıştır. Mutasarrıflığın teşekkülü, kapsadığı yerleşim birimleri, yöredeki idare meclisleri incelenmiş, bölgenin ilgili zaman zarfında askeri, sivil, ekonomik ve kültürel yönleri irdelenmiştir. Köy, nahiye ve Bedevi muntukalarındaki yerel nüfuzlu güçlerin Mutasarrıflık Hükümeti ile ilişkisini etkileyen faktörler çözümlenmiş, gayrimüslim cemaatlere, yabancı devletlerin konsolosluklar üzerinden müdahalelerine, Yahudi göçüne ve Siyonist faaliyetlere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kudüs Mutasarrıflığı, Osmanlı idaresi, Kudüs, Filistin

Muhanad ALAMLEH, The Ottoman Administration in Jerusalem 1874-1914, PhD Thesis, Supervisor: Doç. Dr. Halide ASLAN, 318 p.

ABSTRACT

This study deals with the Ottoman administration in Jerusalem in the period between 1874-1914, when the Ottoman Empire made an important administrative amendment in Jerusalem which is transferring Jerusalem's Sanjak into "Jerusalem independent administration".

The main objective from this study is to search the administration, its divisions, forms and methods from that period till the beginning of the First World War in 1914. Also, to spot the light on this era according to a scientific method based on research and scrutiny using preliminary sources, comparison and analysis. To take this study into consideration a specific geographic region was selected in Jerusalem. Thus the searches followed the management form before and after forming the metaphysical, and highlighted the changes occurred. Well, I searched in forming the Jerusalem independent administration, its divisions, and its administrative boards. In addition to the management of military, civil, economic, and social institutions. Actually, I analysed the effects that influenced and were influenced it from the local forces in the cities, towns, the Bedouin tribal areas and non-Muslim sects. Plus the foreign intervention, consulate, the Jewish immigration and the Zionist movement.

Key words: Jerusalem administration, Ottoman administration, Jerusalem, Palestine.